

REVISTA

FUNDAȚIILOR REGALE

1 MAI 1934

GALA GALACTION	O lecție asupra lui J. S. Mill (V)	243
GEORGE GREGORIAN	Versuri	263
SANDU TELEAJEN	Țiganii dela Piscu-Urlui	268
T. ARGHEZI	Poeme	286
C. RĂDULESCU MOTRU	Nașterea spirituală a secolului nostru	298
COLONEL LĂCUSTEANU	Amintiri (V)	311
Z. PĂCLIȘANU	Guvernele ungurești și mișcarea memorandistă a românilor din Ardeal	337
AL. MIRONESCU	Asimetrie și dezechilibru	359
ION I. CANTACUZINO	Jacob Wassermann	367
MIRCEA FLORIAN	Anti-intelectualism	376
AL. CIORĂNESCU	Dela gesta franceză la Miron Costin	384
DINU C. ARION	Fundamentul ideii de drept	395
ȘERBAN CIOCULESCU	Literatura română în „Orizonturile mele“	413

C R O N I C I

ALEXANDRU MOCIONI de *D. Gusti* (431); DELIMITĂRI ȘI COMENTARIU ANALITICE: EXPERIENȚA de *Camil Petrescu* (436); ORIENTĂRI PENTRU POPORUL NOSTRU PRIN BISERICA ORTODOXĂ de *Victor Popescu* (445); CONCERTE de *Radu Georgescu* (451); PROBLEMA AUSTRIEI de *Richard Hillard* (455); PĂRERILE CU ADEVĂRAT ONORABILULUI CONTE BEAUCHAMP, K. G; M. P. de *George Stroe* (462); DESPRE IDEOLOGIA LUI EMINESCU de *Paul Zarifopol* (467).

REVISTA REVISTELOR

NUMARUL — 240 PAGINI — 25 LEI

REVISTA FUNDAȚIILOR REGALE

REVISTĂ LUNARĂ DE LITERATURĂ,
ARTA ȘI CULTURĂ GENERALĂ

Comitetul de direcție :

I. Al. Brătescu-Voinești, O. Goga, D. Gusti, E. Racoviță,
C. Rădulescu-Motru, I. Simionescu.

Redactor șef :
Paul Zarifopol

*Secretar de redacție
și administrator:*
Radu Cioculescu

REDAȚIA ȘI ADMINISTRAȚIA :
B U C U R E Ș T I , I
39, B-dul Lascăr Catargi
Telefon 241/97

300 LEI ABONAMENTUL ANUAL LEI 300

25 LEI EXEMPLARUL 25 LEI

EDITATA DE FUNDAȚIA PENTRU LITERATURĂ ȘI ARTĂ
„REGELE CAROL AL II-lea“

REVISTA
FUNDAȚIILOR REGALE

ANUL I, No. 5, MAI 1934

BUCUREȘTI
IMPRIMERIA FUNDAȚIILOR CULTURALE REGALE

O LECȚIE ASUPRA LUI JOHN STUART MILL

X

DIN MANSARDA UNUI FILOSOF

— Filipache!.. Bună ziua, dragul meu!..

— Să trăești, Boruzescule...

— Ce faci tu pe aici?... Te interesezi de afișul Teatrului Național?

— Da și nu prea... E adevărat că aș vrea să văd pe noul interpret al lui Harpagon, dar n'am nici o hotărîre precisă...

— Să venim într'o seară împreună... Nici eu nu l-am văzut pe Ion Brezeanu... Se zice că o putere artistică neobișnuită clocoțește în acest băiat...

Doru Filipache venea dela Universitate. Ascultase o lecție care nu-l interesa de loc. Il prinsese vremea în clasă și nu putuse să mai evadeze... Căuta pe Antonina. Știa că trebuie să fie la această oră, la cutare profesor și venise s'o întâlnească. Dar Antonina nu se arătase. După ce ora trecuse, cenușie și tristă, Filipache ieșise din palatul înaltelor învățături, afară în primul omăt al lui Decembrie. Era un giulgiu subțire, dăinuitor prin curți, pe acoperișuri, pe pajiștile din Cișmigiu, dar zdrențuit, terfelit și mohorît, sub roțile trăsurilor și sub pașii trecătorilor... Filipache se simțea împovărat și nehotărît. Se lăsă în șuvoiul care curgea spre Calea Victoriei. De aci, tot cu șuvoiul, se pomeni la Teatrul Național. Era ceva protivnic obiceiurilor lui Filipache. Plimbarea pe Calea Victoriei îi era groaznic de urîță și, de câte ori avea puțința să ocolească, ocolea. De data aceasta era fără direcție. Sau îl mâna o speranță absurdă... S'ar putea să-i răsară Antonina, de undeva...

Așa se întâlni cu Boruzescu, sub afișierele Teatrului. Lampadarele cu gaz începeau să se aprindă. În fața templului zeitelor Melpomene și Thalia, birjarii muscali, pe caprele trăsurilor de lux,

ășteptau pe eleganții sclavi ai ceasului șoselei. Nu era de cât atâtă frig cât trebuia ca doamnele de pe trotoare și din echipaje să aibă dreptul să scoată la iveală blănurile lor de mare preț. În castanii desfrunziți și în brazii din grădina Casei Oteteleşanu - atunci : « Clubul Regal Român » - sutimi de vrăbii ciripeau și se zbăteau, fericite de nu știu ce fericire a serei și a zăpezii, pentru ele încă virginală. Deasupra orașului frivol, cerul iernatic mâna, spre un confuz răsărit de lună plină, neguri și nouri, prea slabi ca să se închege în catapeteasmă opacă.

— Spune-mi, Dorule, ce proiecte ai, în seara aceasta?

— Boruzescule, să-ți spun drept, sunt dezorientat și plictisit!.. Mă duceam spre casă... Aș fi vrut să dau prin Cișmigiu, ca să fac o baie vizuală de alb și de nevinovăție.

— E cam târziu... Nu vezi că se aprind lumânările?... Să-ți propun eu o baie internă, de ceai, la mine acasă...

— La tine acasă!.. Lângă Palatul Cotroceni!.. Aidem mai bine colea, la Fialkowsky... Suport eu riscurile invitației...

— Filipache, ești îndatoritor ca de obicei, dar nu ești în curent cu istoria emigrării popoarelor... Tribul meu a emigrat, sau a imigrat cum vrei s'o iei... Nu mai locuim lângă palatul princiar, ci în centrul capitalei, colea, la doi pași, într'un palat veritabil, dar la mansardă...

— Cum asta?...

— M'am mutat la 1 Decembrie, deasupra Pieții Sărindar, în Palatul Luvru! Vino cu mine să-ți arăt noul meu domeniu...

Filipache se lăsă înduplecat. Constantin Boruzescu, pus în balanță cu Silviu Bujoreanu, cântărea, pentru inima lui Filipache, mai mult decât poetul grandilocvent. Boruzescu, sub aparențele lui degajate și istețe, ascundea preocupări, convingeri și poate dureri superioare vârstei lui. Filipache simțea în acest prieten adâncimi sufletești sigilate și o melancolie poposită de timpuriu la vadul filozofiiilor pesimiste. În ființa acestui băiat atât de inteligent se ascundea o boală sau o taină morbidă, care îl șlefuia ca pe un cuțit, dându-i o mare agerime, în paguba sănătății elementare.

Pe drumul scurt, până la Palatul Luvru, dar greu de făcut din pricina șuvoaielor de plimbători, Boruzescu îl întrebă pe Filipache :

— Ai fost la conferința lui Mișu Caloianu?

— Ce conferință?..

— Poștim! nici tu n'ai idee!.. Nenea Mișu a ținut la Ateneu, acum două săptămâni, o conferință asupra exilului lui Ovidiu...

— Imi pare rău, dar acum aud lucrul, din gura ta...

— Bietul Caloianu, este cam afectat și pe bună dreptate... Tocmai noi, elevii lui de prima calitate, am strălucit prin absența noastră...

— Te pomenești că nici Silviu nu s'a dus...

— Ba el s'a dus... Și dela el știu și de conferință și de mahnirea lui Caloianu.

Era vorba de originalul lor dascăl de limba latină, Mihail Caloianu. Ținuse o conferință, în care se încercase să explice printr-o teorie proprie surghiunul la Tomis al autorului *Metamorfozelor*.

Doru se supără pe Silviu :

— Putea să ne dea și nouă de veste!..

— Nu, nu... N'are nici o vină... Mi-a spus ce-a fost... Și el ca și mine și-a schimbat domiciliul, la începutul acestei luni, și n'a venit la cursuri... Vinovați suntem noi, tu și eu, fiindcă nu cetim ziare și disprețuim această scumpă hărmălaie națională... Ai citit azi vre-un ziar?

— Îți spun drept că n'am citit...

— Întâmplător, eu am citit... Să te învăț atunci ce se întâmplă astă seară...

— Dacă e vorba de politică, păstrează orzul în hambar ; nu-l risipi...

— Fii pe pace!.. Din puținul pe care-l știu asupra acestui capitol, interpelarea lui Maiorescu, în chestiunea rentei școalelor din Brașov, este singurul fapt remarcabil din ultimele zile... Este vorba de altceva, deasupra foburgului politic, deasupra viermuelii noastre omenești, și deasupra acestui subțire înveliș de iarnă... Este vorba de... eclipsa totală de lună, pe care vom privi-o în noaptea asta (dacă norii pământești vor fi binevoitori) dela ora unsprezece și jumătate înainte...

— Vestea pe care mi-o dai este în perfect acord cu tine întreg... Din partea ta, n'aveam dreptul să mă aștept la altfel de noutăți...

Boruzescu se opri în dreptul casei Luvru și i-o arătă lui Filipache.

— Aici e noul meu domiciliu... Sunt cam trist că este peste drum de Capșa, dar ne despart vre-o sută de trepte, toate în sus spre ceruri... Haide, Filipache, după mine, curaj!..

Tocmai sus, la capătul scărilor, Boruzescu avea o chilie mobilată. Intrară pe băjbăite și locatarul aprinse lampa.

— Filipache, îmi pare rău că prima ta vizită cade la stinsul zilei. Avantajele și farmecul camerei mele sunt exterioare ei... De aici, din fereastră, privesc a treia parte din capitala României... Dar stai să fac lampa mai mică... Ia te uită ce spuză de lăcurici!.. Admiră aceste lacuri violete, din care se ridică ostrovul Cotrocenilor!.. Ziua, pot să disting, de aici, stradela pe care locuiam...

Boruzescu mări flacăra lămpii. Filipache examinează aeriana locuință a prietenului său. Părea un colț de arhivă sau o aripă de bibliotecă, amplificată cu un lavabo, cu câteva scaune și cu un divan de dormit...

— Costache, ce faci cu atâtea bucoavne!..

— Nu sunt numai ale mele... Rafturile astea, pline cu literatură

franceză, sunt ale celor ce mi-au subînchiriat odaia... Vrei să luăm câte o ceașcă cu ceai?.. Stau la oameni cum se cade și foarte serviabili... .

— Dacă vrei tu, vreau și eu... .

Boruzescu ieși o clipă din odaie și se înapoie satisfăcut :

— Nu numai câte-o ceașcă cu ceai, dar și câte o felie de cozonac!..

Filipache întinse mâna și luă, de pe divan, o carte desfăcută și întinsă, ca pe brânci, cu scoarțele în sus. Ceti titlul :

— *Die Welt als Wille und Vorstellung*... Ce spui, Boruzescule?..

Ai luat taurul de coarne?..

— Mai mult de coadă, decât de coarne... Merge greu... Cu nemțeasca pe care o știi eu trebuie să aștept multă vreme, până mi s'o deschide poarta cetății... .

— Totuși, într'un an, în doi, vei izbuti și mă vei lăsa în urmă... . Mi-e ciudă că nu mă pot hotărî și eu să încep odată... .

— Inventează și tu un interes acut, vre-o pasiune poetică, istorică, filosofică... și atunci, vei mușca din dicționar, ca dintr'o piersică... .

Cuvintele lui Boruzescu urniră și rotiră sferile cugetului lui Filipache, ca pe o cupolă de observator astronomic... O pasiune pentru limba germană!.. Ca să silabisească *Suferințele tânărului Werther*... Dece n'a fost Antonina, astă-seară, la lecție?.. O rugase să-i dea voie să vie și el... Antonina nu-l autorizase să vină, dar nici nu-l oprise... Se răsândise poate în ultimul moment și judecase - vigilantă și severă cum este - că Filipache a cerut prea mult... .

— La ce te gândești, Filipache?..

— La ideea ta că trebuie să inventez vre-o pasiune oarecare, tan-gențială dicționarului german... .

— Da, Filipache... așa cum am făcut și eu... Silviu, bună oară, are alte metode... Va ajunge departe cobzarul nostru!.. Pe cât e de diafan și de angelic când scrie, pe atâta e de pozitiv și de calculat când umblă, când mănâncă și când se mută dela un proprietar la altul... Știi cum a învățat nemțește Silviu?..

Cineva bătu în ușă. Boruzescu se ridică și deschise. Era servi-toarea care aducea tava cu ceai.

— Coconașule, toate erau gata... V'am adus și sticlăța cu rom... .

— Bine, Profiro, pune tava colea lângă lampă... Spune boie-rilor că le mulțumesc... .

În camera răcoroasă, cele două cești cu ceai ridicară spre abajurul lămpii două tirbușoane de abur.

— Ceaiul tău, Boruzescule, îmi aduce aminte de făgăduința verei mele Sanda Petrovici, să ne cheme într'o seară la ea acasă, și de problema emancipării femeilor... Scumpe filosoafe, cum pri-vești tu problema aceasta?

Boruzescu amestecă prelung lichidul blond din ceașca de por-

țelan și mușcă din felia de cozonac. Apoi cu ochii și cu umerii dădu un răspuns nepăsător și vag.

Filipache interpretă :

— Nu te interesează emanciparea femeilor?

După ce sorbi de câteva ori, Boruzescu răspunse :

— Dorule, recunosc că raționamentele lui John Stuart Mill și ale tuturor partizanilor emancipării sunt luminoase și convingătoare... Așa este. Actuala stare socială a femeii este rezultatul unei stratificări, brutale, nedrepte, neumane, etc... la fel cu nu știu ce stratificări din scoarța pământului, care au prins, în întunericul cavernelor geologice, cele mai frumoase specii de marmură sau de ce poștești... Așa a stratificat trecutul preistoric și istoric condiția femeii și așa am moștenit-o... Și să crezi că aceste stratificări morale și sociale sunt mai rezistente și mai adânc ascunse decât celelalte... Suntem toți prinși în ele, cu toate deprinderile noastre sufletești, cu toate prejudecățile noastre și cu tot tembelismul nostru de cugetare... E adevărat : femea este nedreptătită! Ei, și pe urmă?... Cine își va primejdui interesele, siestele și desfătările lui pentru această oneroasă moștenire, veche ca Baba Dochia?... Dar îmi vei spune : Totuși iată și alaltăeri, și eri, și azi câțiva oameni generoși, care au pornit - eroici ca eroul lui Cervantes - să dea la pământ moara unde se macină străvechea nedreptate... Să-ți spun eu secretul acestor oameni...

Figura lui Boruzescu, călătoare prin umbrele și luminile lămpii cu abajur de dantelă avu un popas de amară și ironică bătrânețe.

— Scumpe Filipache, toți partizanii emancipării femeii au fost, în ceasurile vitejiilor lor feministe, îndrăgostiți lulea, după cutare sau cutare exemplar excepțional din seria strănepoateilor mamei Eva... Ce să-ți mai spun despre John Stuart Mill... Dacă nu i-ar fi ieșit în cale Doamna Taylor, cine știe dacă l-ar fi ispitit vre-odată problema aservirii femeii!..

Filipache își ascunse ochii în ceașca cu ceai.

— Înțelegi, amice?... Ca să-ți ieși din fire, ca să te declari eretic față de prejudecățile ortodoxe și să vrei să instalezi pe femeie în scaunele deținute până acum numai de bărbați, trebuie să te găsești într'o efervescență extraordinară... Bată-le norocul de femei!.. Cu drepturi sau fără drepturi, inteligente sau găsculițe, sincere sau perfide... ele sunt cauza și explicația atâtor și atâtor vitejii și prostii, victorii și dezastre, frumuseți și turpitudini din existența bărbatului... Te-ai gândit vreodată la simbolicul episod din Paradis?... Eva este aceea care ridică stăvilarul fericitului heleșteu din grădina Raiului și dă drumul torenților vieții... Mare înțelept a fost cel ce a scris acest adevăr!..

— Boruzescule, și acum ca și altă dată ești înaintea mea, cu inteligența și cu meditația ta... Dar, cum înțeleg, în abstracto, recu-

noști și tu că femeile sunt vrednice să aibă mai multe drepturi de cât au...

— Da, amice... Sunt generos și dezinteresat..., tocmai fiindcă n'am nici un interes, nici împotriva emancipării femeilor, nici pentru emanciparea lor... Filipache, cu voia ta, să ridicăm gândurile noastre deasupra acestei planete, pe care, este adevărat, au trăit cândva modelul Venerei de Millo și modelul Giocondei... Astă noapte, la miezul nopții, vom privi, dacă nu vor fi nouri, eclipsa de lună... Poți să rămâi cu mine până atunci?..

— Dragă Boruzescule, și aici sunt mai mic decât tine... Tu ești independent și sihastru... Eu sunt supus legilor clanului și ale familiei...

Boruzescu se duse la fereastră, își făcu cu mâinile apărători la ochi și privi în oceanul atmosferic...

— Mi se pare că vom rămânea izolați... Nori puternici se interpun între noi și frumosul fenomen ceresc de peste câteva ceasuri... Nu e nimic! Te pomenești că te rețineam fără folos.

Se întoarse dela fereastră și se așeză pe divan, lângă volumul lui Schopenhauer. Filipache urmărea, cu admirativă luare aminte pe acest straniu coleg, după vârstă ceva mai mare de cât el, dar după maturitatea minții și timbrul personalității, cu mult deasupra lui. Sub fruntea lui exagerată și fragilă, obrajii erau uscățivi, gura vântată și nasul ascuțit ca un semn de întrebare. Rezimat de spătarul divanului și escamotat de lumina lămpii, Boruzescu părea un luptător ostenit de nobila luptă a zilei, luptă cu penelul, cu pana, sau cu tomurile cercetate...

— Boruzescule, am încercat și eu, după îndemnul tău, să cetesc ceva de Schopenhauer și am început, firește, cu *Aforismele* lui... Dar deocamdată sunt mai sensibil la contribuția lui Maiorescu, adică la limba în care e tradusă cartea, decât la ideile din carte...

Prietenul lui Filipache întoarse în lumină capul său de intelectual veștejit și răspunse, fără suficiență, dar obosit și leneș:

— Dorule dragă, nu mă miră... Stăi să mai treacă...

A înțelege filosofia idealistă transcendențială este ceva așa... ca a trece din regnul vegetal în regnul animal... *Die Welt ist meine Vorstellung!*.. Lumea este reprezentarea mea... Hei!.. Hei!.. Când mi-a căzut în mână, acum patru ani, nuvela lui Eminescu *Sărmanul Dionis* și am cetit-o : trei zile am umblat năuc, pe izlazul și prin dumbrăvile de lângă târgul meu natal... Este o totală răsturnare a lumii tradiționale, pe care o purtăm în cutia asta craniană, și înlocuirea ei cu cea adevărată, cu lumea filosofică... Filosofia începe dela acest hotar : *Die Welt ist meine Vorstellung*...

— Adică ce?... un vis, o aiureală, o fantasmagorie absurdă?..

— Nu, Filipache, acestea sunt expresii inadecvate și uneori paraponisite, întrebuințate, ca răzbunare, de dușmanii filosofiei

idealiste transcendente... Lumea este o realitate, dar fântâniele din care se aruncă în afară tumultuoasă, și tot splendidul și tragicul ei tumult au cu totul alt înțeles și altă consistență, decât în concepția curentă și vulgară... Spațiul în care se situează această lume și timpul în care se desfășoară, inel după inel, au un caracter absolut de idealitate... Spațiul și timpul sunt ideale. Fac parte din *împătrita rădăcină a principiului rațiunii suficiente*...

— Borzescule, nu dau cu nasul întâia oară de aceste idei... Ți-aduci aminte că am avut câteva discuții cu profesorii noștri de filosofie - prea școlarii ei înșiși, deabia ieșiți din sala lui Maioreșcu - ; am mai vorbit și noi între noi... dar n'am putut să adun mare lucru în capul meu...

— Filipache, această concepție superioară, care recunoaște caracterul de idealitate al spațiului și al timpului, și deci al universului întreg, este muntele Himalaia și îl urci greu de tot, ani de zile, ca să nu ajungi în vârf poate niciodată... Dar ia s'o luăm dela talpă... Iată, sub coatele tale, acest birou... un obiect, din misterioasa lume a obiectelor... E tare, e dreptunghiular, are culoarea brună și așa mai departe... Minte nefilosofică, omul de pe stradă vede acest obiect, caută prin saltare, mănâncă sau picotează pe el și pleacă... În convingerea lui, acest birou este o existență independentă, acest birou este, pentru omul de pe stradă, tare, brun, dreptunghiular *în chip absolut*... Fie că biroul este sub ochii lui, fie că biroul este izolat de orice privire omenească, biroul este și rămâne ceva în sine, cu toate particularitățile pe care le are atunci când stăm în contact cu el... Așa crede, așa pricepe omul de pe stradă lumea exterioară.

De aici, începe uriașul șanț despărțitor între capetele filosofice și nefilosofice...

— Costache, te-am înțeles... acest birou și toată lumea exterioară, laolaltă, sunt în sine, adică independent de simțurile noastre, cu totul altfel decât le interpretăm noi... Lumina, culoarea, forma, sunetul, toate armoniile și toate stridențele existenței sunt interpretările cerebralității noastre... Dar ceea ce interpretăm noi - diversele incitațiuni externe - unde se situează? Nu este un spațiu exterior nouă, nu este un timp deasupra noastră?

— Dorule, ești pe calea cea bună... Aici este misteriosul șurup pe care caută să-l învâртеască filosofia, și pe care Kant l-a întors mai bine decât toți... Filosofii mijlocii convin că lumea în sine este cu totul altfel decât o descrie simțurile noastre... Ce este soarele în sine? Ce este, în sine, o floare de trandafir? Ce este trupul nostru, adică lumea exterioară cea mai intim legată nouă, *subiectului*, cel ascuns după gratii? Ce este *lucrul în sine*? Mister și iar mister!..

Schopenhauer răspunde : lucrul în sine este *voința*, adică pornirea oarbă, adică setea neantului... Putem s'o spunem, dar nu pu-

tem s'o înțelegem... Lăsând la o parte această ultimă întrebare, splendidele asalturi ale filosofiei idealiste au cucerit și această re-dută de refugiu : și timpul și spațiul au un exclusiv caracter de idealitate...

— Sunt adică apanajul cerebralității noastre?..

— Sunt condiții ale cunoașterii... Sunt taina cu care venim pe lumea aceasta...

— Costache, aici băjbâesc eu în întuneric. Spațiul și timpul sunt ideale... Venim noi cu ele, în traistă? Dacă n'ar fi, pe pământ, nici ochi, nici urechi, nici picioare, nici aripi, spațiul și timpul n'ar mai fi?..

— Dorule, sunt deocamdată un ucenic care mă hrănesc din firimiturile lui Platon, ale lui Kant, ale lui Schopenhauer... Mai am mult până să fiu și eu admis la *Banchet*, dacă voi fi admis vre-odată. Dar sunt un ucenic răzvrătit, poate eretic și deformativ... Da... eu cred că dacă n'ar fi în lume sistemul nervos, adică simțirea și creerul, n'ar mai fi nici timp, nici spațiu și nimic din tot acest uni-vers iluzoriu...

— Dar atunci ce însemnează sistemul nervos și ce însemnează creerul?..

— Însemnează biata corabie a lui Noe, unde căutăm să scăpăm de potopul filosofiei și al nimicirii!..

— Costache, am dat gata universul!.. Noroc că suntem tot lângă aceste cești de porțelan, tot în mansarda ta, tot în luna Decembrie și tot în... (aici nu mai e noroc...) obscuritatea noastră studen-țească... Dar iată o întrebare : Tu aștepti să privești, la miezul nopții, o eclipsă de lună... Colo departe, în câmpiile spațiare, luna se va stinge treptat și va ajunge aproape invizibilă, pentrucă pământul așezat, exact între lună și soare, va înneca luna în conul lui de umbră... Poți tu să gândești că toată această fenomenologie cerească este legată și condiționată de biata noastră existență?.. Dacă pământul ar fi sterp ca luna, și deci noi viermii pământului am lipsi, eclipsa de astă seară - soare, pământ și lună - ar fi fost revocată?..

— Răspunsul meu este același... Fiecare dintre noi suntem solidari cu tot universul... Suntem unul și același mister... Suntem o salbă infinită... Flori, gândăcei, frunți muntoase, diamante, aștri, omenirea întreagă, imbecili și genii : suntem aceeași salbă, răsucită în miliarde de spirale și petrecută pe sub toate pragurile milioanelor de veacuri... Fiecare dintre noi participăm la firul întreg și suntem firul întreg pe care e înșirată misterioasa salbă...

— Cum vine asta?.. Dacă fiecare am fi firul întreg al sălbii, atunci ce mai este moartea, care ne seceră zilnic, cu profuziune, fără ca salba să se deșire sau să se clinească din măreția și din plinătatea ei?..

Boruzescu se ridică de pe divan și rămase în picioare, într'o atitudine de solemnă intențiune.

— Dorule, ai sosit ca un copil admirabil, în fața sanctuarului, în fața sfintei sfintelor!..

— Ca să fiu încântat și eu de ceea ce am descoperit pe negândite, (dacă nu cumva râzi de mine) tâlcuește-mi complimentul tău...

— Amice, îți vorbesc despre lucruri pe care le-am ținut totdeauna îngropate în inima mea... Un subiect de eternă preocupare, pentru mine, este moartea... M'am pomenit cu această predilecție, de mic copil... De mult, la moșioara unde am copilărit (mai înainte ca să ne mutăm la târg), locul meu de plimbare și de copilărească reverie era cimitirul satului... Se întâmplase să fie chiar lângă casa noastră... În după-amiezile de vară, când fluturii codați, galbeni și negri, se zbăteau pe scaieții înfloriți de pe șanțul cimitirului și șopârlele sfârâiau printre morminte, eu stăteam la umbra troiței și-mi făceam de joacă... Dacă murise cineva în sat și neamurile îi săpau groapa, eu prezidam pregătirea groapei, cocoțat într'un salcâm... Când convoiul de jale se apropia de cimitir, ducând, pe brațe sau în căruță, mortul cu fața descoperită, eu mă vâram printre lume și priveam pe răposat, tot timpul prohodului... Am crescut printre gropi funerare și am făcut totdeauna placidă casă cu ideea morții. Ziceau vechii filosofi că mirarea este aceea care a dat naștere filosofiei... Eu cred că mai degrabă marea dăscăliță a filosofiei este moartea... Suntem prieteni, ne-am pomenit prieteni : moartea și cu mine...

Când m'am întâlnit, acum patru ani, cu nobila concepție idealistă, prima mea întrebare a fost : Cum pot să încadrez vechea mea preocupare în această filosofie? Ce crede despre moarte idealismul transcendental?..

Să începem încă odată raționamentul nostru de la capăt. Suntem deplin edificați. Lumea pe care o vedem, o auzim și o pipăim este așa numai pentru noi. Secretul ei este secretul cu care ne naștem fiecare. Suntem toți - cel puțin tot neamul omenesc - niște viori mai mult sau mai puțin identice (vezi daltonismul, vezi orbii din naștere...) care interpretăm la fel partitura acestei lumi... Dar ce sunt în sine misterioasele note care se izbesc de coardele viorii noastre și se prefac în culoare, sunet, formă, timp și spațiu?... Fiindcă (și aici trebuie să te trimit la cărțile măestrilor) culoare, sunet, formă, timp și spațiu, tensiune nervoasă și tensiune musculară purced toate din aceleași porți ale apriorismului și ale misterului...

Dar iată că, prin această lume, atât de curioasă și atât de altfel decât ni-o mărturisesc simțurile, trece, secundă cu secundă, coasa morții... Putem să afirmăm, din capul locului, această certitudine : După cum suntem invincibil încredințați că lumea înconjurătoare și noi înșine, în centrul ei, suntem cu totul altceva decât ne informează

simțurile, tot așa trebuie să fim încredințați că familiara moarte trebuie să fie, în sine, cu totul altceva decât cred și deplâng ochii noștri... N'am izbutit, până acum, să studiez documentele și doctrina creștină... Dar arhaica și mângâietoarea credință că moartea este o vamă între două lumi mi se pare de o respectabilă înțelepciune...

Să ne întrebăm cu independență : Ce poate să fie moartea aceasta, într'un timp și într'un spațiu care îmi aparțin mie?..

Boruzescu se întrerupse... Porni din colțul divanului și cu degajarea unui profesionist, sigur pe cărțile, pe argumentele și pe efectele sale, scoase dintr'un raft de cărți, volumul lui Eminescu.

Il deschise și ceti :

*Pe pieptul moartei luce de pietre scumpe salbă
Și păru-i de-aur curge din raclă la pământ,
Căzuți în cap sunt ochii, C'un zâmbet trist și sfânt
Pe buzele-i lipite, ce vinete îi sunt,
Iar fața ei frumoasă ca varul este albă...*

Această funebră frumusețe, această rigiditate, această capitulare, moartea pală și superbă!.. sunt roabe spațiului și timpului meu!..

— Boruzescule... te joci cu simțirea mea... Mă zgudui și mă târăști după tine, ca pe vechii captivi, imperatorul triumfător... Dar, dragul meu, este definitiv probat că noi... suntem universul?... Se poate afirma, fără remușcare de conștiință filosofică, cum că lumea oglindită de picătura de rouă este chiar proprietatea acestei picături?..

— Filipache, arsenalul argumentelor lui Kant (cel ce l-a întrecut pe Platon) este irefragabil... Din nefericire, câți pot să pătrundă în acest arsenal!.. Amice, universul tot este un misterios fenomen legat de misterul și mai inexpugnabil al *subiectului* care suntem noi.. Lumea aceasta este obiectul difuz și infinit... Eu sunt subiectul... Jurisdicția legii cauzalității nu se întinde asupra subiectului... Legea cauzalității este valabilă numai între obiecte... Acest obiect sau acest fenomen este cauza celui alt fenomen... Nu putem să afirmăm : noi proiectăm în neant viziunea acestui cosmos și fluxul miliardelor de veacuri... Intre subiect și obiect punțile sunt rupte pe vecii vecilor... Dar știm bine și demonstrăm că spațiul, timpul, și cataracta cauzalității universale sunt numai și numai ideale, cu noi, pentru noi, din pricina noastră, în așa grad încât, dacă noi n'am fi sau n'am mai fi, universul s'ar șterge ca apa morților...

— Incep să văz, așa ca prin sită, care este filosofia ta asupra morții...

— Iubite Filipache, nu știu dacă te-ai oprit vreodată mai îndelung în dreptul noțiunilor de infinit și de eternitate... De obicei, noi gândim aceste noțiuni numai prin comparația : Lumea noastră

întreagă față de universul infinit este deabia un punct. Veacurile lumii noastre, oricât de multe, față de eternitate sunt o singură clipă... Pentru cei ce așează pe Dumnezeu, ca să zic așa, în inima eternității și a infinitului, lucrurile sunt și mai evidente... Ce sunt toți anii creaturii față de eternul Creator! Ce sunt toate regiunile universului, față de infinitatea puterii și a omniprezenței lui Dumnezeu!..

Dragă amice, toată filosofia mea asupra morții stă captivă într'o ecuație insolubilă... Nu știi dacă eternitatea și infinitul sunt ale lui Dumnezeu... Dacă infinitul face parte din vistieria dumnezeiască : atunci cosmosul nostru este un simplu bănuț, este un singur punct din această vistierie... Dacă eternitatea este mantia lui Dumnezeu, atunci toate miliardele de veacuri ale lumii noastre sunt o clipă, o scamă de purpură pe mantia împărătească.

Acum urmează-mă : Dacă în clipa morții mele, trec din iluzia și din visul timpului pământesc deadreptul în realitatea eternității, atunci însemnează că moartea mea coincide cu moartea universală...

— Iartă-mă că nu pot să prind raționamentul tău...

— Filipache, admite că fluviul timpului nostru se varsă în marea eternității... eternitatea nudă, fără clipe, fără zile, fără ani, adică eternitatea desbrobodită, fiindcă toată această broboadă : clipe, zile, ani și veacuri... însemnează iluzoriul timp pământesc...

— Bine, am admis.

— În fața eternității care soarbe iluzia timpului nostru, zdrențele acestei iluzii sunt absolut egale, sunt una și aceeași clipă... O zi, un an, sau o mie de ani... față cu veșnicia goală sunt perfect egale, sunt o secundă... Fluviul timpului nostru se varsă în marea veșniciei într'o singură secundă...

— Așa s'ar părea... Să zicem că da...

— Nu să zicem că da... Așa este!.. Un ceas și o sută de ani, o săptămână și un milion de ani, pe orologiul eternității nu însemnează decât una și aceeași clipă... Oricât de lungă sau oricât de scurtă ar fi funia timpului, în fața veșniciei ea scade dintr'o dată și se reduce la o clipă... Și ele între ele, perioadele veacurilor noastre, confruntate cu eternitatea, sunt toate un fulger, nimic altceva decât palpitarea unei clipe...

Stai acum și te socotește : pe firul acestui timp iluzoriu stau înșirate decesul lui Confucius, al lui Buda, al lui Abraham, al lui Keops, al lui Alexandru cel mare, al lui Socrate, al lui Zenon, al lui Francisc de Assisi, al lui Kant, al lui Napoleon!.. Și pe același fir iluzoriu iată, la infinit, perlele negre ale tuturor deceselor din veacurile iluzorii, bine înțeles punând la socoteală decesul tău și al meu...

Pricepi Filipache?... Barca lui Charon este universală!.. În realitate, poznașul de unchiș ne transportă pe toți dintr'o dată, de pe

țărnel iluzoriu, dincolo pe țărnel destăinuirii și al adevărului !

— Boruzescule dragă, tot ce spui tu mi se pare fantastic de ingenios, dar fragil...

— Ca timpul și ca spațiul!..

— Dorule, nu știu nici eu prea bine dacă ai în fața ta pe un pribeag al reveriilor funebre, sau pe un nou Cristofor Columb... Dar, încă o dată și încă o dată!.. Dacă timpul pământesc e broderia visului, dacă este (ca și spațiul) un element aprioric și un aport al cerebralității noastre, atunci moartea noastră, cea în timp și în spațiu, este o scamatorie!..

Pe urmă... Dacă, dincolo de mirajul timpului și al spațiului, ne așteaptă nuda eternitate și nudul infinit, atunci decapturarea noastră, din colivia vieții, însemnează o năvală universală de școlari ieșind toți din clasă, în secunda când sună clopoțelul... Cu alte cuvinte mai severe : Moartea mea coincide cu moartea tuturor celor ce au murit, mor și vor mai muri, pe planeta aceasta și în șuvoiul veacurilor pământești... Dacă dincolo de moarte ne așteaptă eternitatea rigidă, moartea nu mai este individuală, ci universală... Anii care s'au scurs între moartea Semiramidei și moartea mea sunt iluzorii... În mormântul meu, pogoară toți morții trecuți, prezenți și viitori... Cu fiecare dintre noi se stinge strania și imensa iluziune, și - lucru admirabil - toți murim în aceeași clipă, fiindcă toți ne decapturăm în una și aceeași compactă veșnicie... Deși între mormântul primului om și mormântul ultimului om se pare că au căzut la mijloc sute de mii de ani și mii de kilometri, adevărul este că mormântul e unul și același, iar clipa morții lor (și a tuturor morților dintre ei) este clipa morții universale... Înțelegi, Filipache?..

— Boruzescule!.. Mă vrăjești, dar nu mă convingi!

Paradoxalul filosof se învârti de câteva ori în jurul lui Filipache, ținând mâinile în buzunarele pantalonilor. Apoi, cu capul în umbra dantelată a abajurului și cu pieptul în lumina plină, se opri în fața nedomiritalui prieten... Avea în ochi o lumină amuzată și ironică... Părea un maestru afectuos, care voește să dovedească unui elev nu știu ce adevăr, foarte ușor de înțeles, dar până acum neluat în seamă...

— Dragul meu, în luna Decembrie, în nopțile clare (cum nu e noaptea aceasta), poți să observi pe bolta cerului, dincolo și dincoace de Calea Galactică, cele două constelații diademe a Carului Mare și a Orionului, iar împrejurul lor vetrele fosforescente a celorlalte constelații... Sunt vreo șapte mii de ani, de când omenirea le privește, splendide și rigide, misterioase și inamovibile... Așa le-au privit și le-au însemnat, odinioară, astronomii din Babilon, așa le privim și le notăm și noi în cataloagele noastre... Ursa Mare, Orionul, Casiopeia și toate celelalte stau nemișcate și geometrice,

de când le-au pomenit mirații ochi ai locuitorilor pământului... Dar știi ca și mine că această lume siderală, acești aștri cu toate corțegiile lor planetare nu se odihnesc nici o clipă... După cum infimul nostru sistem planetar gravitează neconținut în jurul soarelui, tot așa și soarele - sărmană stea bătrână - tot așa și comparații soarelui, din tot universul, au mișcări tainice și gigantice, nu cunosc odihna și aleargă în spațiu cu viteze incalculabile... Apropie acum aceste două noțiuni elementare : Iată, întâi rigiditatea acestor constelații, acestor figuri geometrice ale cerului, riguros aceleași, de când le contemplează omenirea... Al doilea, aceste stele și familiile lor, deși par fixe, ca niște cuie de diamant - și fixe le constatăm de șapte mii de ani - totuși zboară în spațiu fără odihnă, călătoresc cu repeziuni, care ne confundă!.. De șapte mii de ani de când privim roțile Carului Mare sau ale Carului Mic, nici o roată nu s'a mișcat din loc! De șapte mii de ani de când privim Cloșca cu pui, nici un pui n'a ieșit de sub aripile Cloștei, deși știm perfect de bine că acești pui sunt fulgere călătoare în spațiu!.. Iți dai seama de consecințele acestei confruntări?.. Șapte mii de ani ai noștri și poate încă șaptezeci de mii de ani de aci înainte n'au făcut și nu fac nici cât o clipă siderală, adică atâta cât îi trebuie unei stele dintr'o constelație ca să se miște și să evadeze din familie!

La noi pe pământ, de când cu grădinile suspendate ale Babilonului și până azi au trecut atâtea mii de ani ; în constelația Orionului n'a trecut nici o clipă, fiindcă tot trapezul ei este rigid și egal cu el însuși, acum ca și în zilele astronomilor caldeeni... A gândi că stelele care compun fixele noastre constelații sunt niște sarcofage imobile este antiștiințific... Sferile lui Ptolomeu și toată concepția antică nu vor mai învia niciodată... Aceste corpuri cerești aleargă și gravitează *in saecula saeculorum*... De ce atunci vertiginoasa lor cursă, pentru observatorii pământești, este inexistentă și inexistentă de șapte mii de ani?... Pentru că... o clipă siderală înghite o sută de mii de ani ai pământului!.. Dar o clipă a eternității?... Judecă deci mai adânc și familiarizează-te cu această trăznaie din capul prietenului tău Costache Borzescu : Timpul nostru pământesc, oricâte deșarte sute de mii de ani ar număra, rămâne egal cu zero... Un an, o sută de ani, sau o sută de milioane de ani sunt între sine cantități deplin egale, fiindcă fiecare în parte, proiectată pe înțelesul eternității, este egală cu zero, adică maximum cu o clipă...

Presupune amice Dorule, că un astronom din *Alfa din Orion*, zisă și *Betelgeuse*, ar fi prins de veste despre moartea marelui și virtuosului rege al Egiptului Sesostris, cel sărbătorit de Greci. Și mult informatul și compătimitorul astronom ar vrea să-și șteargă o lacrimă de emoțiune... Dar când s'a aplecat din nou, ca să privească prin aparatul lui miraculos, a văzut funeraliile lui Sadi Carnot!..

Și dă-ți bine seama că rigidele constelații de deasupra capetelor noastre sunt și ele captive timpului și spațiului... Ori câte mii de ani pământești ar intra într'un sfert de oră din Steaua Polară, totuși și Steaua Polară are ceasuri, zile și ani... Cugetă însă, că eu pun față în față timpul și decesele noastre nu cu orologiul vre-unei stele, ci cu integrala și maestoasa Eternitate!..

— Costache, să respirăm un minut!.. Ideile tale sunt grele de mă doboară!.. Ce supapă de siguranță, pentru prosteasca noastră sănătate, prezintă sfânta ignoranță!

— De ce, Filipache?.. Toate câte ți-am spus sunt lucruri pe care le știi de multă vreme; le-ai cetit ca și mine în cărțile lui Camille Flammarion și în toate cărțile de astronomie populară...

— Totuși sinteza pe care o scoți din acele elemente cunoscute și vagabonde este uluitoare!..

— Este oul lui Columb!.. Dacă plutim - cu spațiul și cu timpul nostru - pe oceanul viului infinit și al vici eternității, moartea fiecăruia dintre noi însemnează: *le suprême plongeon!* Toți suntem solidari în moarte!.. Nici unul nu murim înaintea celuilalt!.. Toți ne regăsim dincolo (ceea ce și suntem într'adevăr) același arbore de mărgean sufletesc...

— Boruzescule, mă scormonești și mă ațâți... Pare-că sunt un orb care, inundat de soarele de Mai, ridică mâinile în sus, spre astrul caldelor mângâieri... Dar soarele va rămânea mascat deapururi!.. Amice, unde este Dumnezeu, în toată această turburătoare destăinuire filosofică?.. Nu știi pentru ce, dar tu îmi faci impresia că mai ții undeva, departe, o cameră pe care nu vrei să mi-o deschizi... E adevărat că niciodată n'am vorbit pe șleau, în chestiunea aceasta... Mi-aduc aminte de discuția ta cu ultimul nostru suplinitor de filosofie și mai cu seamă de controversa ta cu Cochintu - ateul nostru din interese de galanterie - și păstrez impresia că tu erai un partizan al marelui Necunoscut...

— Filipache dragă!.. când e vorba de existența lui Dumnezeu, nu putem să uităm nici odată sentința subtilului francez: « *téméraire qui l'affirme, insensé qui le nie!* » Da, este adevărat, cu cât te adâncești în acest ținut al negurilor eterne, cu atâta începi să câștigi, de la o vreme, bănuiala că vălurile vor cădea și că fața adevărului va birui, deodată, într'o subită glorie revelatorie!.. Pe extremele confinii ale împărăției lui Kant, începi să simți vecinătatea lui Dumnezeu... Dar, amice, filosofia este neputincioasă să-ți destăinuiască mai mult... Mîntea noastră e slabă și condițională!.. Primul nostru instrument de investigație abstractă nu ajunge decât până la țărnul obiectului!.. Legea cauzalității se oprește la țărnul celor ce se văd!.. Jurisdicția acestei legi este mărginită iremediabil!.. Materialiștii declară cu ignorantă suficiență: « Așa zisul suflet omenesc este o fosforescență a materiei! » Sau celebra și insipida

comparație : « Cugetarea este o secrețiune a creerului, întocmai așa cum urina este o secrețiune a rinichilor »... Filosofi ignorantini! În capul lor încă nu s'a descoperit America!.. Ei nu știu încă marile adevăr că legea cauzalității nu este valabilă decât în lumea obiectelor : un obiect este cauza altui obiect!.. Cum o să fie obiectul (oase, carne, sânge, nervi...) cauza cugetării, adică a *subiectului cugetător*, care scapă cu totul de sub legea cauzalității!.. Legea cauzalității este inaplicabilă subiectului... Puterea ei este legitimă numai în împărăția obiectelor, distincte și etern separate de subiect...

Dar același abuz îl fac și spiritualiștii care n'au cetit și nu pot să cetească pe Kant... Lumea aceasta, măreață, guvernată fără greș, încinsă cu eșarfă de stele și călătoare în infinit este opera mâinilor Celui Atotputernic... Bănuim că da... Vrem să fie așa... Dar filosofia noastră e prea slabă în picioare ca să se ridice așa de sus... Și picioarele ei sunt frânte de întrebarea : Ce este Dumnezeu?.. Subiect sau Obiect?.. Obiect nu poate fi, și legea cauzalității are jurisdicție numai în lumea obiectelor. Dumnezeu este dincolo de această lume și dincolo de această lege...

Este Dumnezeu subiect?.. Trebuie să fie, zicem noi... Dar biata lege a cauzalității, nu ajunge nici așa până la El, după cum nu ajunge nici până la *subiectul* care suntem fiecare...

— Dezolate și dezolante constatări... Filosofia sfârșește totdeauna cu o impasă... Aceasta explică și legitimează revelațiunea religioasă...

— Da, ai dreptate... Dar este un domeniu cu totul aparte pe care nu-l cunosc și de care nu pot să mă apropiu...

Aceste cuvinte ale filosofului răsunară închise și stranii, ca un clopoțel înnăbușit într'un sac.

Surprins, Filipache îl întrebă, ridicându-și fruntea :

— Pentru ce, Boruzescule?... Ce poate să rămână ascuns și interzis pentru inteligența ta?..

— Copil ce ești!.. Este un domeniu antagonic ființei mele și posibilităților mele intelectuale... Revelațiunea religioasă și în deosebi revelațiunea creștină însemnează soarele care luminează celălalt versant al sufletului omenesc... Trebuie să fii sfânt și trebuie să fii copil ca să poți să te urci pe Muntele Fericirilor... Spre nesfârșita mea părere de rău, nici sfințenia, nici nevinovăția nu fac parte din posibilitățile mele... Suntem la hotarul unei lumi care ne exclude și ne ocolește cu spaimă... Nu știu care dintre vechii scriitori creștini a zis sau a scris undeva : *Ce legătură are porticul lui Solomon, cu porticul lui Zenon și ce întâlnire poate să fie între Ierusalim și Atena?*.. Are dreptate!.. Sunt realități sufletești, adevăruri, certitudini, experiențe fericite și victorii răsunătoare, care pentru noi se desfășoară, nu la antipozi, ci dincolo de noi, pe un plan paralel cu care nu ne vom întâlni niciodată...

Am voit să studiez Biblia și să cercetez personalitatea lui Iisus Christos... Dar după câțva timp de strădanie, mi s'a părut că sunt o dihanie acvatică, ieșită la suprafața mării și că vreau să tâșnesc afară pe pajiștea de pe țărm, ca să mă plimb printre crini și să zburd cu miei turmelor...

— Dragul meu, iartă-mă, dar aici cred că ridici niște bariere capricioase și foarte discutabile... Îți mărturisesc că, pe tăcute, eu am început, de prin clasa a șasea, să cetesc pe scriitorii creștini sau pe penitenții care revin la creștinism... Ți-am vorbit eu odată despre toate acestea... Ei bine... Nici eu nu mă simțeam delfin, nici scriitorii mei nu-mi păreau niște celeste erbivore...

Boruzescu râse și-și băgă mâna în sân cu gestul bătrânelor obosite și experiente...

— Filipache dragă, tu nu ești filosof... Tu ești poet, tu ești o simțire intactă și iubitoare... Tu pornești de-abia acum în lume... Pariez că vei găsi pe Dumnezeu!...

— Costache, mă uimești! Imi vorbești ca Matusalem!.. Ai uitat că suntem colegi?..

— Dorule, îmi dau bine seama de ce-ți vorbesc...

S'ar părea ca amândoi suntem la aceiași primi pași în viață... Dar eu, amice, printr'o sentință excepțională și funestă, am prescurtat cărările, am pus în buzunar bucuria vieții fără s'o trăesc, și mă găsesc tocmai dincolo, la poarta de ieșire... departe de tine cu o jumătate de veac!..

Tonul lui Boruzescu era lipsit de orice patos. Vorbea din prisosința unor dureri precoce, unor experiențe și unei vestejiri anticipate, despre care nici un prieten n'avea precise informații... Era prea inteligent ca să-l descoasă cineva și era (în comparație cu colegii săi) destul de bogat, ca să se izoleze de societatea și de indiscrețiile lor.

Filipache insistă :

— Cu toate astea, Boruzescule, controalele primăriei spun că nu ești încă major!..

— Ei, amice, nici bietul John Stuart Mill nu era mai înaintat în viață când s'a simțit baricadat de jur împrejur și incapabil să-și mai caute evaziunea din închisoarea lui de vastă deziluzie și de bancrută universală...

— Termenul de comparație e bine venit... Dar de ce nu vrei să-l folosim și în partea lui a doua?... Dezorientarea lui John Stuart Mill se isprăvește într'o bună zi și filosoful nostru intră într'o epocă definitivă de sănătate trupească și morală...

Boruzescu avu un surâs subtil, prin umbra dantelei abajurului.

— Pare că vorbirăm adineaori de secretul convingerilor feministe ale acestei cugetător... Caută pe D-na Taylor!..

Filipache simți că se îmbujorează la față. Iși scoase batista și o purtă dintr'o mână într'alta...

— Haidem înainte, Costache!.. De ce să excludem această perspectivă... Iată că un sentiment puternic, în viața unui filosof, poate să fie binecuvântatul Nil, în pământul Egiptului...

Dar Boruzescu nu merse mai înainte. Filipache îl simți închis și ironic...

— Dorule dragă, și Sfinxul e tot în valea Nilului... Și de atâtea mii de ani, de când se revarsă Nilul verde și Nilul roșu, Sfinxul a rămas cu totul sterp... Nu i-a crescut nici măcar o pereche de coarne...

Răspunsul tăie tot avântul lui Filipache...

Boruzescu continuă, privind-și ceasul:

— Îți mărturisesc însă, că simt coarne în stomac... Mă împunge foamea!.. Vrei să fii mosafirul meu?..

— Nu, Costache dragă!.. Cât e ceasul?.. Brr!.. Alerg acasă!.. Iartă-mă că nu pot să te asist, nici la cină, nici la desertul tău astronomic, dacă cerul ți-l va oferi...

XI

DIN CHILIA UNUI INDRĂGOSTIT

23 Decembrie 1898 (Miercuri).

Ce rău îmi pare că n'am putut să te revăd înainte de plecarea d-tale!.. Îți sunt însă recunoscător pentru cele câteva cuvinte pe care mi le-ai trimis din Gara de Nord... M'am domirrit și m'am resignat, e adevărat destul de greu, dar mi-ar fi fost și mai greu, dacă plecai fără nici o lămurire... Așa dar, a fost în București Maica Antonina, nașa d-tale... Cât aș vrea s'o cunosc și eu!.. Dragostea și respectul cu care mi-ai vorbit despre Maica Antonina au trecut în inima mea.

După socoteala mea sunt trei zile de când ai sosit în Varatic... Ce cuvânt frumos: «Varaticu»!.. Pe lângă mine ești o erudită și un adevărat Marco Polo... Eu n'am străbătut până azi decât o singură distanță, adică vre-o sută și ceva de kilometri de cale ferată... D-ta cunoști Brăila, Iașii, Piatra-Neamțu, Tg.-Neamțu și toate acele mănăstiri de primprejur, pe care mi le-ai făcut dragi, fără să le fi văzut ochii mei...

Ce să-ți spun de pe aici?.. Sunt multe lucruri pe care ți le-aș scrie în multe pagini, dar n'a venit încă vremea lor...

Vacanța a început a doua zi după plecarea d-tale... M'am dus înadins la orele de Psihologie și de Pedagogie, cu gândul să iau note, pentru d-ta... Dar domnul profesor n'a venit.

În schimb, vară-mea Sanda Petrovici s'a ținut de cuvânt - cam târziu - și ne-a poftit pe toți la un ceai. Am văzut-o viu afectată de lipsa d-tale. M'am bucurat din toată inima, când am înțeles cât ține la d-ta. Biata fată începe să se întremeze și trupește și sufletește... A scăpat de monstrul conjugal care-i săpa mormântul... Cred că până la vară va fi legalmente despărțită de Codin Petrovici. Până atunci, neconsolatul Codin se zice că (firește de inimă rea) și-a sporit porția de alcool cotidian...

Afară de Sanda Petrovici, cel ce a suportat mai greu lipsa d-tale din salonul ei a fost autorul acestor pagini... Au fost de față Elvira Iatropol, încă o fată dela cămin: d-ra Prahoveanu, și amicii mei Boruzescu și Bujoreanu... Altcineva decât mine ar fi găsit tovărășia veselă și ar fi petrecut... Am avut norocul să mă doară capul și să nu înșel pe nimeni cu atitudinea mea rezervată și galeșă... Dacă n'am vorbit și n'am prea râs, am ascultat în schimb discuțiile angajate în jurul meu...

D-ra Prahoveanu mi s'a părut foarte ageră și meșteră la cuvânt, dar trebuie să aibă la inimă un pic de acid sulfuric... L-a cam pârlit pe amicul Silviu. Subiectul luat și reluat în tot timpul dela ora 5 până la ora 8 seara, a fost divorțul și emanciparea femeii.

Aceasta însemna să vorbești de funie în casa spânzuratului, dar toți știam și eram încredințați că vară-mea Sanda este o victimă și că divorțul ei se numește legitimă apărare.

Bujoreanu, poet iresponsabil și farsor pe sub ascuns, era de părere că, în privința emancipării femeii, trebuie să adoptăm tactica lui Fabius Cunctator... Să mai treacă, să mai așteptăm, văzând și făcând... Dacă femeile, de aci înainte, se vor purta bine, le vom da bune certificate... D-ra Prahoveanu i-a dat câteva abile lovituri de floretă...

Boruzescu, filosof transcendental și balanță cu tereziile goale, privește problema cu ecvanimitate... Vreți emanciparea? Pofțiți, vă rog!.. Numai... *Non turbare circulos meos!*..

Sanda, sărmana, formula pretenții minimale: Puțină milă pentru noi!.. Lăsați la o parte zbiețele, înjurăturile și brutalitățile. Îți mărturisesc că m'a făcut să lăcrămez... O, dacă ar fi bunătate pe pământ, dacă am avea milă unii de alții și am îndeplini măcar pe jumătate, măcar pe sfert, învățăturile sublimului Răstignit de pe Golgota, ce ne-ar mai trebui atâtea instituții pentru înfrânarea egoismului și atâtea procese pentru confirmarea dreptății celor slabi!

Elvira Iatropol mi s'a părut straniu de neserioasă. Femeile ca Elvira compromit ideea nobilă a emancipării feminine. A fost tot timpul paradoxală, agitată, incapabilă să urmărească discuția, dar întrerupând-o cu fel de fel de incidentale și cu neconținute explozii de râs... Și tot ea, altădată, după lecția lui Maiorescu, primise foarte serios ideea unei discuții între amici...

Mi-a plăcut mai mult d-ra Lili Prahoveanu. Ideea d-sale era cam aceasta : Să ne pregătim pentru emanciparea viitoare, dar deocamdată să fim toate gospodine și mame de copii...

Intr'un moment, am obiectat :

— Ce te faci dacă dai peste un Codin Petrovici?

Mi-a răspuns :

— Il mătur din cale și mă mărit a doua oară!

Vitează fată, dar nu știi dacă această vitejie se va menține și pe un teren nenorocit și înfundat, ca în cazul vară-mi...

Dintre toți cei din salonul vară-mi, cel ce ar fi avut mai mult de spus eram tocmai eu care am tăcut... De ce am tăcut? Avusesem mai înainte o lungă convorbire cu Boruzescu și-l întrebasesm între altele, cum privește el emanciparea femeii... Acest pătrunzător prieten mi-a răspuns la fel ca la ceaiul Sandei, dar a adăugat : Trebuie să anume interese sufletești ca să te înarmezi, cavaler și să pornești la luptă pentru drepturile femeii...

Observația lui m'a făcut sfios... Dar mai era încă un lucru. Dacă mă amestecam și eu în discuție, m'aș fi pomenit vorbind despre altceva decât despre drepturile femeii... Intr'adevăr, ceea ce mă preocupă azi mai mult din cazul filosofului englez este experiența personală care-i dă puțința să construiască generoasa lui teorie.

Dar această chestiune nu se discută în adunări, ci în intimitatea unei prietenii închise.

Domnișoară Antonino, ești pentru mine, azi, singurul suflet indispensabil unei atari discuții... Ți-am spus de câteva ori, poate prea încrezut, poate naiv și copilăros, că speranțele mele cele mari cresc pe valea poeziei și a literaturii.

Este, dacă vrei, o manie suportabilă, o boală ca oricare alta, mai ales în tinerețe, fiindcă, poftim de vezi, e plină lumea de juni cu plete, cu lavalieri și cu buzunarele înțesate de manuscrise... Vai, sunt și eu unul dintre ei!

Situația mea, din punct de vedere comic, n'ar întrece-o pe a celorlalți confrăți, imberbi și geniali... Situația mea începe să se complice din punct de vedere dramatic!.. Lucru deosebit de grav : d-ră Antonino, te asociez de câtva timp (fără să-ți treacă prin cap) la nădejdiile, anotimpurile, riscurile și veniturile grădinilor mele din California!..

Mai mult decât atâta : Fiindcă răzoarele mele sunt în primăvară, scumpă d-ră Antonino, beneficiile acestei tovarășii pe care n'ai cerut-o nu se pot măsura!..

Știi eu ce să mai zic!.. Vraja lecției lui Maiorescu mi-a fost fatală. Mă întreb dacă, din atâta lume tânără care l-a ascultat, n'au mai ieșit și alte victime afară de mine... Și mă întreb, mai de parte, dacă viața lui John Stuart Mill cu adorabila lui prietenie pentru

d-na Taylor, n'a răspândit până acum, în cine știe câte tainice colțuri ale lumii, nobila floare a devotamentelor eterne...

D-ră Antonino, sunt de felul meu destul de socotit și de împovărat de ceea ce se numește bunul simț... Mă mir acum, ce s'a făcut această intimă a mea povară... Sunt altul, d-ră Antonino!

Cutez să te întreb dacă, dela M-rea Varaticu, vei trece și prin Brăila, sau dacă vei veni, după vacanță, deadreptul în București... Cutez să te întreb dacă această scrisoare a mea și altele eventuale nu vor fi mosafiri rău văzuți în reculesul loc unde te afli acum... Cutez să-ți doresc, din toată inima, acum în ajunul înaltelor sărbători creștine, sănătate, voie bună și puterea sufletească de a privi și de a înțelege, în chip fericit, întâlnirea noastră în ceasul lecției asupra lui John Stuart Mill!.

O, d-ră Antonino, în locașul sfânt unde petreci aceste zile, meditația e fecundă și perspectivele vieții sunt mai clare și mai înțelepte. Să facem schimb : Pogoară, binevoitoare, în grădina visurilor mele literare și lasă-mă să urc, sfios, spre sanctuarul ascuns de codri pe care mi l-ai descris!.

Sfârșitul primei părți.

(Va urma)

GALA GALACTION

PESTE UN VEAC SAU ZECE ¹⁾

Va fi și-atunci pe București lumină.
Și'n umbra etajatului delir,
Pe-o uliță ce va fi prins rugină
Va fi și-atunci o curte și-o grădină
Sădită pe un rest de cimitir.
Și'n curte, sub un zarzăr, o copilă
- Atuncea peste mii de aurori -
Va sta citind o carte cu fiori
Din vremile ce'ntârziară'n filă.
Povestea poate - a unei alte Troi
Ce aurul și-l stinse'n osăminte,
Ori poate - un stih, rămas fierbinte
In pagina cu semne noi.

Și'n preajma ei, sătulă de-alergat
Pe ronturi și pe-a soarelui văpae,
O soră mai mărunță și bălae
Jucându-se cu pulberea din strat,
Va lua în pumnișori țărână
- Praf vechi din cimitirul sfărâmat -
Și, s'o juca cu mine'n mână.

1) Această poezie și următoarele fac parte din volumul « La poarta din urmă » care va apărea.

SCHIȚA DE TOAMNA

S'a isprăvit și 'n vie.
Curg frunzele nisip,
Poteca-i plumburie
Cerdacul fără chip.

Pe zare groase pături,
Pe porți zăvorul pus ;
Pe undeva, pe-alături,
Apropieri de-apus.

Un deal e-o dărâmare
În tot grilajul mut ;
O miriște se pare
Un vultur ce-a căzut.

Și'n timp ce vântul joacă
O pasăre pe nori,
Un suflet sună 'n toacă
Tăcerile surori.

PRIVELIȘTE DIN PRAG DE SEARA

Da, tot e-o pâclă veche și o greață.
O 'nvălmășeală turbure de cărării
Dintr'o nedefinită dimineață.

Un țipăt de frunzișuri ce se-abat
Rotindu-se 'mprejurul unui codru
Tăios și ca un spate îndesat.

Un rostogol, pe-o matcă cenușie,
De scâncete, de troznete, de svonuri
Și-o liniște ce fundul ni-l sfâșie.

Pe-același strat de sgură și nămol
O svârcolire 'n brânci și un miros
De putred, de zadarnic și de gol.

O goană de pustiu febril sunat
Și-aceeași părăsită înhumare
Intr'un maidan de vremuri îngroșat.

Și peste tot, puținul soare.

ANOTIMPURI

Eu primăvara mi-o trăesc cu evadații,
Vara, cu grâul ce'mpieptează spații,
Toamna, cu stelele din zarea porții,
Iarna cu morții.

Eu primăvara mai m'alung cu țâncii,
Vara sunt umăr sacului din gușe,
Toamna la vatra dorului și-a stâncii
Torc cețile de veci și de cenușe
Și iarna stau auz lipit de ușe.

Eu anii mei, câți vor mai crește suma
Sub linia de-azur ce mă adună,
Rotunzi și socotiți, mi-i știu de-acuma :
Puțini de-argint, să-i sun pe lună ;
Puțini de aur, să-i mai schimb pe soare ;
Și'n fund, precât comoara de-altădată.
Un vechi bănuț de brumă la plecare
Să-mi cumpăr zarea toată!

N I N G E

De-aseară ninge. Tace tot și ninge
C'un tremur infinit, exasperant.
Orașu'n blocuri a căzut ca în neant
Sub zarea vastă de funinge.

Ceva dintr'un altar într'un subsol,
Ceva din moarte și ceva din vis
Plutește alb, surâde 'nchis
In leagănul ce mișc'atâta gol.

Lumina ziii 'n bolți pietrificată
Aține'n fulgi reflexu 'ncremenit
Din florile ce 'n toamnă au murit,
Din clipele care-au vibrat odată.

Pe unde au plutit parfumurile
Oceanul trăgănat mai larg abundă
Și'ntr'însul mai adânc se-afundă,
Ca niște nave greoaie, drumurile.

Noi stăm grămezi, ca sub pământ, departe.
Iar casele cu fumu'n sus, livid,
Scurgându-se în vid
Par lebede cu gātu'ntins în moarte.

Și ninge, ninge 'ntr'una, cu-o lumină
Ce șovăe și dibue mioapă.
Mai e puțin și totul se îngroapă
Incet, pe nesimțite și'n surdină.

GEORGE GREGORIAN

ȚIGANII DELA PISCU-URLII

Camaradului de război, maior Titi Pietreanu.

De toți erau șaisprezece. Negri ca fundul ceanului, cu urechi clăpăuge, dinți albi și ochi puși pe hoție. Ahea cu două săptămâni înaintea mobilizării îi dibăcise un plutonier de jandarmi în lunca Vedelor. Și-i ridicase pe toți șaisprezece, în frunte cu bulibașa Cozma Zoican, în urletele șatrei înnebunite...

Bătrânii zvârleau cu puradeii despuiați, în femei. Gloata mărunță răcnea la bătrâni. Femeile, se izbeau cu fruntea n' țărână, își zmulgeau părul năclăit și sărutau cizmele jandarmilor.

— Nu ni-i luați, frumoșilor și milostivilor! De când e țiganul țigan el n'a făcut harmata și rezebelu. Nu ni-i luați stăpânilor și împărățiilor!..

Ca să stâmpere chilomanul, plutonierul, oțerit, comandase două salve de carabină, în aer. Norodul bulibașei Zoican se mistuise pe sub căruțe și corturi, ca măturat de vânt. Iar cei șaisprezece, puși între baionete, porneau spre cazarmă să 'mbrace haine ostășești...

De câte-au pătimit între zidurile cazarmii, începând cu tunsul bărbii, și al pletelor, trecând prin chinul zilelor de instrucție și al bătăilor îndurate pe urma a trei încercări de dezertare, sfârșind apoi cu groaza ce le-o vârișe n' inimi tragerea de război, la poligon, se scutura toți ca de friguri. Mai ales tragerea, îi doborîse pe coaste. Pentrucă frica de pocnetul armelor îi făcuse să 'nchidă amândoi ochii și s'arunce gloanțele n' vânt, instructorul, sergentul Grigorcea, îi ologise cu 'n par de salcie :

— Imi stricați *amoniția* statului, hai?... Măăă!... Eu am să vă mănânc coliva!.. Intunerecu' mamelor voastre de balauri!..

Răcneau, ca din gură de șarpe :

— Aoleu, nu ne omori, stăpânule!

— Iartă-ne, luminatule și măritule!

— Iartă-ne, Dumnezeule, că nu mai facem!.. Aoleu, nu mai facem!

— Nu ne ucide, c'avem muieri și copchii și bătrâni!..

— Și mor toți dac'om muri noi! Iartă-ne!..

S'a ncheiat o săptămână de când au mâncat ciomăgeala. Și carnea de pe spinare tot îi doare, de parcă le-ar fi putredă. Oștează cu năduf greu și blestemele curg de câte ori își pipăe coastele :

— Of! Of! că rău ne-a ologit vrășmașul!.. Ologi-l-ar și pă el Dumnezeu drăguțul!..

Acum se duc spre front cu alți trei sute de camarazi. Se duc să umple golurile companiilor decimate, ale regimentului « 160 » care luptă la Dragoslave. Au primit hrană rece pe două zile și merg, așa, fără să vadă pe unde. Cei doi sublocotenenți de rezervă și plutonierul Vișan, comandantii detașamentului, i-au încuiat în vagoane. Așa aveau ordin. Iși fac toți nevoile, în cutii de conserve pe care le-asvârl prin crăpătura ușii. Unii dorm. Alții fumează. Intr'un colț al vagonului, cu două răniți făcute masă pe genunchi, un căprar scrie pentru zece bani, cărți poștale, neștiutorilor de carte. Ei, « balaurii », cum i-au botezat și gradații și oamenii companiei, n'au unde scrie. Șatra le pribegeste flămândă, chinuită de jalea lor, prin satele șesului Dunării. Două luni cât au făcut *instrupție*, alături le-a fost. Nu s'a mai depărtat din jurul zidurilor cazarmii. Când i-au « imbarcat », în gară, nedeslipiți le-au stat și bătrânii și copiii. Iar femeile își adunau părul în ochi și-i boceau ca pe morți.

— Unde vă duce amărăților și împodobiților, unde vă duce?

— Cozmo, rămânem fără stăpân și fără lumină!.. Cum te'nduri să ne lași, Cozmo!?...

— Anghelache, unde sunt pletele tale, Anghelache?..

— Și cizmele tale hăli înalte, Codine?

— V'au jumulit gradații, jumuli-i-ar Dumnezeu ăl drăgălaș și frumos.

— Aoleu, daoleu, cui ne lăsați pe noi amărății și nemâncății!..

Pornise trenul și șatra nu mai contenea cu plânsul și cu răcnetele, alergând peste pietrișul traverselor, bezmetică. De focul șatrei, cei șaisprezece trag în piept țigări groase și-și sumet lacrimile pe furiș, în mâneca tunicilor. Incolo, le e bine. Au mâncare din belșug : pâine și conserve ; tutun au primit câte cinci pachete de fiecare soldat ; iar pe de-asupra, au și bani. Sultan, bătrânul care ține sub lacăt averea șatrei a luat un pumn de lire turcești, le-a prefăcut în argint și le-a împărțit câte douăzeci de poli de cap de om.

— S'aveți, mă, cu ce vă ține sufletul, p'în străinătatea lumii!..

Mai rău o duc numai din pricina apei. Ahea în gările cu popas lung, gradații au voie să sară din vagoane și să le umple bidoanele. Iar în bidoane, după un ceas, udătura parcă-i clocită. Dar se mulțumesc și cu apă clocită, căci n'au încotro. Cazarma i-a învățat să strângă din dinți și să rabde. Trec ceasurile, unele după altele. Trec pe nesimțite. Și când se văd în gara Câmpulungului de Muscel,

nici nu le vine a crede c'au ajuns în locul de unde vor fi porniți «pă front».

E o dimineață mohorâtă de sfârșit de Octombrie. Undeva, într'un fund nevăzut, bubue tunurile neîntrerupt. Din cerul cenușiu, cade o burniță rece. Ghionțiți de gradați, se echipează sgribuliți, sar jos din vagoane și se rânduiesc pe front de secții, între șine. Un locotenent bărbos, îi înghesue cu cravașa :

— Repede!.. Repede!.. Putem fi bombardați de avioane. Ați întârziat cu cinci ore. Debarcarea trebuia făcută noaptea..!

După duhoarea caldă din vagoane, burnița rece de munte îi înghiață. Toți cei trei sute se îngrămădesc unii într'alții ca niște oi speriate de lup. Le clănțane dinții, le țâțâie inima și-i ia cu tăeturi de foc prin pânțele. Locotenentul bărbos a încălecat.

Sunt puși să se 'numere dela dreapta la stânga. Sunt dați în primire. Cu glas aspru, străin, aud rostită comanda de «drepti».

— În coloană de marș la dreapta - marș!

Se rânduiesc anevoe. Picioarele parcă le sunt de plumb. Bat noroiul în ritm neregulat. La un colț de stradă, sunt opriți. Trec în goană, spre gară, ambulante și furgoane cu răniți de pe front. Bandaje roșii la frunți, la brațe, la picioare, la fălci... Tresar toți. Țigarii holbează ochii, își fac cruce.

— Mămulicăăă!.. Pân'aci ne-a fost!

— Sfoara la par!

— Am murit, preaurșiților!

Pornesc din nou. Străbat orașul și se 'nșiruesc gâfâind pe-un clin de deal spre Stoenestii Dâmboviței. Bat tunurile în miazănoapte, cu urlul de vijelie care se apropie. Țigarii pe jumătate sunt morți. Când vântul le aduce aproape trăznete frontului, ei ridică frunțile și se privesc pierduți în albul ochilor. Mierloi, Rântaș și Zbirtoc, se smucesc de parcă le-ar da cineva ghionți în ceafă.

— Ioleu!

— Vai de noi și de noi!

— Nu ne lăsa sfântă Vinereo!

Dela un timp, Măzărache rămâne la urma coloanei. Din pricina bocancilor. Cel din piciorul stâng îl strânge de-i scapără ochii. Cel din dreptul, de două ori mai lung, cu toate că l-a 'nfundat cu paie'n vagon, îi clămpăne ca un papuc femeiesc. Curelele raniței i s'au șanțuit adânc în piept și umeri. Sacul de merinde îl apasă tocmai pe unde l-a cotoșit mai rău sergentul Grigorcea. Lopata îi bate genunchiul stâng. Să-și facă seama și nimic altceva. Sudori reci îi scaldă ceafa. Plânge și se căinează singur :

— Of! of!.. Sărac de viața ta, Măzărache!..

O vreme, tunurile-și încetinesc bătaia. Coloana urcă la deal mai înviorată.

— E voie de fumat!.. strigă locotenentul.

Cuvintele lui sboară din om în om. Țiganii își dau capelele pe ceafă și se pun pe răsucit țigări. Bocancii le sunt tot mai grei de noroi... Nu trag în piept două fumuri, că pe sub norii de plumb, se și aprinde un hârâit de fierăstrău. Fierăstrău nevăzut. Le înghiață sângele. Au auzit și ei, la cazarmă, că neamțul are mașini cu care scutură bombe din cer. Cai cu aripi care mănâncă foc și împrăștie foc. Dar de văzut, pân'atunci, n'au văzut. Același cuvânt de spaimă trece dela un cap al coloanei la altul.

— Un arioplan!.. Un arioplan!..

Locotenentul descalecă și detașamentul gonește peste porumbiștile noroioase... « în linie de secții prin flanc ». Fierăstrăul nevăzut hârâe aproape, tot mai aproape. Țipă aerul prelung... Un trăznet. Apoi altul. Pe creasta dealului un șir de zece chesoane gonesc spre oraș. În fața cailor primului cheson, un sul de noroi și fum. Trântiți în porumbiște, țiganii fac cruci repezi, tot mai repezi. Fierăstrăul hârâe acum drept de-asupra lor. Șueră văzduhul spintecat de o nouă bombă. Ei își astupă urechile. Calul sburător se lasă pe aripi la vale. Sunt scăpați...

Dar în dreapta lor, acolo unde-a trăznit cea din urmă bombă, lângă măceșul din capul unei miriști de ovăz, Măzărache, cel rămas în coadă, răcnește și urlă și mușcă din țărână, cu șira spinării sfărâmată. Cei cinsprezece din șatră aleargă înnebuniți. Il înconjoară și-l plâng și se izbesc cu pumnii și-l năpădesc cu doruri.

— Na, mă o gură de rachiu!

— Na o țigară, Măzărache, frati-miu!

— Ține luleaua. Lăsați-l, mă, că lui îi place luleaua.

— Ia o bucățică de zahar.

— Ba un pezmete muiat în rom! Na un pezmete, Măzărachiule, tată.

— La o parte mo, să-l oblojesc cu foi de patlagină!

După ceasuri de marș care li se par fără sfârșit, petrecuți de gemetele lui Măzărache purtat de patru inși pe-o foaie de cort, ajung în sat. Tunurile au amuțit. În schimb, pădurile hohotesc de ropotul focurilor de mitrali re și arm. Țăranii nu se văd. Forfotesc numai pe toate uliș le ordonanț, sanitari, jandarmi, stafete de cavalerie, furgoane în căutare de furaj, căruțe cu pâine, chesoane... Băști-nașii au fost evacuați din cas de două zile. Tunurile cu bătae lungă nemțești n'au cruțat nimic. Urm la bombardamentului se văd la fiecare pas. Gropi afumate din care-au țâsnit snărturi de fier, urgia-toare. Coperisuri de case făcute țândăii în mijlocul curților. Ziduri prăbușite. Sub dărâmăturile grajdurilor, vite cu ochi sticloși și borhăile vărsate. Oam nii au scăpat de moarte numai în pivnițe adânci, boltite cu piatră, ale caselor satului de munte. În pivnițe s'au mutat acum toate cancelariile și servi iile unităților care luptă pe front.

Singure cazanele bucătăriilor, fumează afară, în adăposturi ascunse pe sub copacii grădinilor.

II.

Fărămițat pe grupe, noaptea, detașamentul venit să umple golurile, e trimis pe front. Țigani cad în tranșeele companiei locotenentului Podeanu dela Piscu-Urlii. Marșul prin întuneric, vuetul împușcăturilor din pădure, vorbele răstite ale plutonierului uscățiv, care-i luase 'n primire, i-au năucit. Până la ziua, rămân în șanțul plutonului de rezervă. În jurul lor, soldați străini, înrăiți de suferințe, care-i primesc rânjind.

— Ați dormit pe saltele 'n cazarmă pân'acum, hai?

— Mai dormiți și cu noi, pe bolovani!

— Mai mâncați și papară de mitraliere, nu tot carne grasă, din cazan!

— Invârțiților!..

Un sergent mărunț, cu o rană încă nevindecată de-asupra ochiului stâng, le scrie numele într'un carnet. Li aud vorbele și nu-și cred auzului.

— Mă, ăștia noi veniți. Ascultați colea. Aici n'o să vă fie moale de loc. Faceți parte din secția mea, sergent Mănăilă Ion. Măine, trecem din rezervă pe linia de foc. Acolo n'avem decât două sute de metri până la șanțurile germanului. Și să iai seama, leat!.. Nu tragi decât la comanda mea. Un fluer, înseamnă să te urci la parapet. Două, să ochești. La al treilea, deschizi focul. Care n'ai scoate capul să ochești reglementar, te mănânc de viu!.. În șanțul liniei întâi, avem și granate franțuzești. O să v'arăt cum s'aruncă. Și țineți minte. Eu vi-s tată și mamă. Dacă mor, îmi ia comanda căprarul Baltag, aci de față. Înțelegeți?

— Înțelegeți, să trăiți!

— Acum la culcare 'n firide! Oamenii vechi au să v'arate locurile...

De culcat, se culcă țigani. Dar somnul nici că li s'apropie de gene. Cândul că au în față moartea, le pune furnici în sân și le face părul arici sub capele. De când au sosit, în stânga lor, pe Mateiaș, tunurile dușmanului nevăzut răstoarnă potop de obuze. În Lunca-Cârtii, mitralierele lui «32» trag ca înnebunite. Iar pe deasupra șanțului lor, crăcile pădurii trăznesc de gloanțe rătăcite. Pretutindeni, rânjetul morții, hohotele morții, viforul morții... Iși trântesc mantalele peste cap, își înfundă urechile să nu mai audă nimic, nimic. Și stau astfel, amortiți, până 'n zori când îi trezește patul de armă al sergentului Mănăilă.

— Drepti!.. că vă cere dom' locotenent să vă cunoască ochii, la bordei!..

Se ridică buimaci din firidele șanțului, se scutură de paie, își încing centiroanele. Frigul le clănțâne dinții. Rânduesc armele deasupra parapetului în locuri arătate de oamenii vechi, se întorc « prin flanc câte unul »... și pornesc pe șanțul de comunicație, după sergent. De jur împrejur, pădurea întinde brațe desfrunzite. În Lunca-Cârtii mitralierele au amuțit. Bat acum deasupra lor, sub Runcu, la batalionul al doilea din « 160 ». De pe Mateiaș, tunurile nevăzute și-au mutat bătaia pe Priseaca...

— Mânia lui Dumnezeu, fraților!

— Ce-i, mă?

— Tunurile, dom' sergent.

— Au încadrat batalionul trei. Acuș-acuș se lasă bătaia și spre noi. Vă e cam frică?

— Aoleu!.. Aici, în pădurea asta o să putrezim!..

— Aici ne lăsăm potcoavele!..

— Vorba!.. c'am ajuns!

Șanțul de comunicație sfârșea într'o potecă scurtă ce cobora spre albia unui pâraiaș cu prundul alb. În malul dinspre dușmani, era săpat bordeiul comandantului. Pe prund, o ordonanță spală un teanc de farfurii de companie. Ușa bordeiului se deschide.

— Să trăiți, domnule locotenent, am venit cu oamenii noi, după ordinul dumneavoastră.

— Să-i vedem, băiatule!

Locotenentul Nuțu Podeanu iese din bordei și se oprește la cinci pași de țigani. E un ofițer tânăr, cu ochi negri sub cozorocul chipiului pus pe-o sprânceană, cu ovalul figurii ca al unui copil grăsun, ras proaspăt, trupul voinic îmbrăcat într'un dolman blănit cu vulpe la gât, pantaloni cenușii cu genunchiere și bazoane de piele, cizme înalte, atunci văcsuite. Fire optimistă, cu toate lunile de mizerie trăite 'n tranșee ori sub cerul liber, nu și-a pierdut nimic din veselia pe care și soldații și ofițerii camarazi de regiment i-o cunoșteau din vreme de pace. Nuțu Podeanu trăește de săptămâni în bordeiul lui dela Piscu-Urlii, cum ar trăi într'un salon. Are două ordonanțe, feciori de cărciumar din Turbu, care-i scot din piatră seacă în fiecare zi, mese împărătești. Pe care nu mai puțin le stropește cu vin roșu, din butoiașul, pitit sub patul bordeiului și pe care ordonanțele au poruncă să-l țină veșnic plin. Camarazi de companiile vecine i-au botezat bordeiul: « Sufrageria lui Nuțu ». Il vizitează de multe ori, când vin în patrulă.

— Mă, cum găsești de toate și noi ne uscăm?

— Secretul sufrageriei!.. râde Nuțu. Invârțiți-vă și voi. Apoi dacă nu mănânci și nu bei, cum o să te bați, nentule, cu germanu!?

În dimineața asta s'a sculat cam necăjit. A dormit prost. Ajuns în fața țiganilor, vără mâinile 'n buzunarele dolmanului, îi privește lung pe sub cozoroc, se încruntă o clipă, apoi pufnește în râs.

— Măi, că frumos tată-ați mai avut!

Țigani hlizesc. Cozma Zoican, bulibașa, prinde curaj :

— Frumos, să trăiți!

Vine din bordei și plutonierul companiei.

— Ce fac eu cu bălăiorii ăștia, pe front, Osoi?

— Dom' locotenent, aghiotant Răduț ni i-a repartizat. Și-a cam făcut răs de noi. Eu zic să-i împrăștiem la plutoane, printre oamenii vechi.

Cei cinsprezece nici nu aud ce se vorbește pe seama lor. O veselie mare i-a descătușat din groaza frontului. Pe locotenentul cu obraji de domnișoară, ochi negri și dinți frumoși, îl cunosc toți. Le-a șoptit-o bulibașa pe țigănește, de cum l-a zărit :

— Asta-i domnișoru' Nuțu al nostru, dela Turnu. Domnișoru' cucoanii Olimpia. Stăpânii noștri de pe moșia Liții. O să trăim bine, deochiaților!..

Le curmă bucuria glasul plutonierului.

— Ascultă la mine, soldat! Dom' locotenent vă împarte pe plutoane. Patru la întâiul, patru la al doilea, patru la al treilea și trei la al patrulea. Are să vă ducă la șanțuri sergentul Mănăilă!

Se privesc, de parcă i-ar fi trăznit o măciucă în moalele capului. Noaptea, sergentul le-a cântat c'or să rămână sub comanda lui, grămadă. Ș'acum, dom' locotenent vrea să-i arunce în patru părți. Își dau coate, șopăcăesc scurt între ei, Cozma Zoican își ia inima 'n dinți și iese din rând, cu ochii în ochii locotenentului.

— Să trăești, stăpânule. Noi te cunoaștem de mititel, dela moșie. Și pe mama dumitale, pe cucoana Olimpia, a bună și frumoasă. Noi suntem șatrarii care vă spoiau cazanele și tingirile.

— Voi sunteți?

— Noi, sărutăm mâinile. Și te rugăm să nu ne urgisești!

— Ptiu!.. batjocura dracului! Și cine v'a pocit și v'a adus pe front, mă?

— Stăpânirea cu jăndarii!

— Și ce vreți să vă fac eu?

— Să nu ne 'mpărțești, milostivule!

— Să ne lași grămada pă toți.

— Să murim... cu șatra, măritule!

— Cu șatra, sărutăm tălpile! Ori toți, ori nici unul!.. După jurământul nostru țigănesc!..

Și-au scos capelele și le țin în mâini, cum își țineau căciulile la cerșit, pe vremea când purtau bărbi și plete nepieptănate. Au toți lacrimi în ochi. Lu' « domnișoru' Nuțu » i se face milă.

— Osoi, lasă-i pe toți în secția lui Mănăilă.

— Dece, dom' locotenent?

— Să moară cu șatra!.. nu-i auziși?

Il năpădesc în genunchi, îi sărută mâinile, dolmanul, cizmele, ca nebunii.

— Ho!.. fi-v-ar mațele-ale dracului. Ia-i, Mănăilă!

— Să trăești, stăpânule, frumosule și împăratule!..

În urma țiganilor, cei doi abia în bordei își potoleau râsul.

— Osoi, asta nu-i mâna lui Răduț, aghiotantul. Asta numai dom' Maior medic ne-a făcut-o.

— Se poate. Că-i place lu' dom' maior să vă necăjească uneori.

— Pe țiganii ăștia, la un bombardament ca cel de alaltăeri, trebuie să-i priponim cu frânghii în șanțuri.

— Nu vă temeți, dom' locotenent. Sunt în plutonul meu. Li strunesc de-o să le meargă peticile.

Un ropot de trăznete zgudue bordeiul din temelii. Ordonanța dă năvală de afară cu teancul de farfurii.

— Trag iar «blindatele» din șosea, dom' locotenent.

— Incepe nunta?.. Asta e 'n cinstea țiganilor! Doar îmi beau ceaiul și te ajung din urmă. La oameni, Osoi!

— Să trăiți!

Geme pădurea din toate încheieturile. Fagi tineri cad în țândări, rețezați de obuze. După fiecare explozie, bucățile de schijă și sfărâmurile de stânci izbesc în trunchiul copacilor, vijelie. În șanțuri, soldații vechi așteaptă morocănoși, să dea peste cap atacul de infanterie pe care știu toți că-l pregătește bombardamentul. Își pun la îndemână granate și cartușe, își răsucesc țigări, își controlează țevile armelor. Numai țiganii, aduși de sergentul Mănăilă cu împunsături de baionetă, nu se mai dau duși din adăpostul de bârne al comandantului de companie, ridicat de oamenii vechi, la mijlocul șanțului rezervei.

Plutonierul Osoi se face vânăt :

— Ce-i cu ăștia, sergent?

— Să trăiți dom' Tonier, nu vor să mai meargă pe șanț.

— Afară, că vă zbor creerii, tuciuriilor!

Grămădiți unul într'altul, ca o clucă de coceni, țiganii nu răspund. Obuzele pun brâu de foc între șanțul rezervei și șanțurile liniei întâi.

— Afară, balaurilor, n'auziți?

Țiganii tot nu răspund.

— Măăă, ați amuțit?

Un glas stins, într'un târziu, miorlăe ca un pisic leșinat.

— N'am amuțit!.. Am murit!..

— Măăă!

— Nu mai avem *picere*, să trăiți!..

Plutonierul își repede pumnii în ceafa unuia și-l trage din adăpost. Cade țeapăn în șanț. Trage pe altul, se răstoarnă holbat, lângă cel dintâi. Zgudue de umeri pe al treilea și-l întoarce cu fața 'n lumină :

— Mă, faceți pe nebunii? Cu mine?

— Aoleu, nu facem... Da' ne-a *luat picerile*. Fă-ți pomană și ne dezmoștește.

Mânăilă își reazemă pușca de peretele șanțului, se vâă pe lângă țigani și, voinic, le dă un brânci ciobănesc spre gura adăpostului. Țiganii cad palancă. Se desmeticesc ca dintr'un farmec, își strâng capetele de pe jos și încep să se târască în văicăreli, spre linia 'ntâi. Plutonierul îi așteaptă cu pumnii strânși, cum așteaptă baciul oile la strungă. Și-i cocoșează cu izbituri crunte pe după urechi.

— V'a *luat picerile*, hai?.. Râjnița mamelor voastre de țigani, astăzi și mâine!.. La parapet, că vă dau mațele-afară și vi le mânănc cu sare!..

Pe șanțul de comunicație cu linia de foc, brancardierii aduc patru greu răniți. Trei scrâșnesc din dinți, gem și strâng pumnii de-și pătrund carnea cu unghiile. Al patrulea, galben-pământiu la față, abea mai suflă.

— Ce pluton sunteți, mă?

— Doilea, dom' Tonier. Ne căzu un obuz drept în șanț. Trei morți și ăștia patru ciopârțiți.

— Repede cu ei la postul de prim-ajutor!..

După un ceas, tunurile tac. Se pornește în schimb din Lunca-Gârtii, pe subt Runcu până 'n vârful Prisecii, iureșul crunt al împușcăturilor de infanterie, rupt de hohotul granatelor. Țiganii se înviorează. Când și când le șueră pe deasupra capetelor câte-un glonț rătăcit. Atunci se chincesc lângă peretele șanțului și icnesc într'un glas.

— Ioleu!

Oamenii vechi râd cu hohote și-i căptușesc cu ghionți.

— Fruntea la crenel, barosanilor!

În șanțurile din linia 'ntâi, împușcăturile se întetesc. Curg granatele ca ploaia. Chipurile tuturor sunt crunte. Nuțu Podeanu părăsea telefonul din adăpostul de bârne alb ca varul.

— Cum s'aude dom' locotenent?

— Stăm rău, Osoi. «32» ne cere ajutor. Două plutoane de barezei vor să ne întoarcă flancurile și nouă și lor. Înaintează prin apa Dâmboviței. Ieși cu oamenii din șanț, taie șoseaua și fă-le față.

— Am înțeles!..

— Rămân cu mine numai două grupe de oameni vechi și agenții de legătură.

Grupă după grupă, plutonul de rezervă se strecoară prin șanțul de comunicație, coboară pe firul părâiașului, trece șoseaua, se răspândește în trăgători de-a curmezișul albiei Dâmboviței, cu baioneta la armă. Secția 'ntâi merge cu flancul drept rezemat pe șosea. Sergentul Mânăilă nu-și slăbește... balaurii, din ochi.

— Ține-aproape!.. Ține-aproape, țigane, că te mușc!

— Nu mai putem, dom' sergent! Ni se taie răsuflarea și ne ia cu leșin la inimă!

— Vorba!.. că-ți rup muzicuța, cioară!

— Taie-ne, omoară-ne, da barim spune-ne : unde mergem?

— Să oprim înaintarea nemților. Vor să 'nconjoare p'ai noștri din linia 'ntâi.

— Aoleu!

— Și dacă ne omoară, dom' Sergent, dacă ne omoară?..

— Rămânem buni morți și gata!

— Vai de noi și de noi!..

Trăznesc în prundiș întâile pic-pac-uri. Lanțul de trăgători se tălăzuește scurt. Focuri de patrule dușmană. Cam la vreo trei sute de metri, de sub un mănunchi de arini tineri, svâcnesc șase căști cenușii : Bavarezii. Glasul plutonierului Osoi poruncește uscat.

— Înainte!.. Înainte, băeți!

Alt ropot de gloanțe scormone prundișul. Căprarul Baltag, se împleticește ca un un om beat și se duce de-a rostogolul pe sub malul șoselei în apă. Țigani se fac ciucure după el să-i dea ajutor. Pic-pac-urile se întetesc, cuprind apa dintr'un mal într'altul..

— Înainte!.. Înainte băeți!

Și iacă, ploaia de oțel nevăzut a două mitraliere. Joacă apa'n bășici și prundișul în țândări.

— Culcat!.. Pe grupe, foc de salvă, la cinci sute metri!.. Incepeți!..

Sergentul Mănăilă se trânteste după un fag lângă plutonier, vânăt de mânie.

— Iconostasu' mării care i-a 'nchinat!

— Ce 'njuri, Mănăilă?

— Mi-au fugit țigani!.. Unu' de probă nu-i pe lanțul de trăgători!

— Sboară și le ia urma. Din pământ să te văz că mi-i aduci!..

III

După patru zile de atacuri și contra atacuri, frontul Piscu-Urlii-Runcu-Priseaca, cunoștea ceasuri de odihnă. Luptele înceteau. Compania întâi număra zece morți și douăzeci și opt de răniți. În adăpostul plutonului de rezervă, Nuțu Podeanu vorbea la telefon cu Maiorul medic al regimentului.

— Cum s'aude, Nuțule?

— Foarte bine, domnule Maior. Mi-era dor de dumneavoastră și țineam mult să v'aud glasul.

— Ei?

— V'ați bătut joc de mine!..

— Cu ce, dragoste?

— Cu țigani pe care mi i-ați repartizat la companie. Barim nu-s lăutari să-i pun să-mi cânte la ureche! Alo!.. Alo!.. M'auziți?

— Da, da, te-aud. Dar ce sunt, Nuțule?

— Niște spoitori de tingiri pe care-i ocrotea mamă-mea pe la moșie.

— Și ce fac?

— Iși spală izmenele toată ziua!.. Râdeți, nu-i așa?

— Vezi bine că râd. Spune mai departe.

— Întâi, m'au rugat să nu-i resfir prin plutoane. Să-i las grămadă, să moară cu șatra. După trei ceasuri, la atac, s'au făcut nevăzuți. I-a găsit tocmai pe la miezu-noptii plutonierul Osoi, într'o vâlcea. Iși uscau izmenele la foc. I-a cotonogit bulgaru' și mi i-a adus orăcâind la companie. De-atunci, regulat, seara ies la raport :

— Să trăiți, ne cerem... pentru izmene!

Oamenii vechi se tăvălesc, prin șanțuri, ca la teatru. Azi balaurii n'au mai vrut să bea ceaiul. Se plâng de « cui la inimă » și « foc în coș »...

— Zău?

— Vi-i trimit c'un sergent. Aranjați-le o « operație » ca deunăzi bucătarilor care nu vroiau să vie cu cazanele pe front. Să le scoateți « cuiul ».

— E ca și aranjat. Cum isprăvesc, îți telefonez rezultatul!..

Dela telefon, maiorul medic se ducea la popota Diviziei, unde lua masa toți ofițerii serviciilor din 'napoia frontului. Povestea cu țigani dela Piscu-Urlii stârnește furtună de râs. Generalului, cât p'aci să-i cadă ochelari în supă.

— Ș'acum ce vrei să le faci, Maior Dumitraș?

— Să-i operez *de cui*, domnule General. Invit pe toată lumea să vadă spectacolul. Am și trimis ordine sanitarilor, printr'un curier, să pregătească punerea 'n scenă.

După o oră, în pivnița care servește maiorului medic drept sală de operații, și atmosfera și instrumentele pentru băgat groaza 'n țigani sunt gata.

Patru lămpi mari, aprinse în patru colțuri. La mijloc, masa, acoperită cu un cearceaf pătat cu sânge. În două lighenașe, peste bucăți de vată și pansamente rămase dela operațiile de peste zi, stau degete amputate și bucăți de carne. Într'un al treilea lighenaș, curat, o ureche vânăată. Un căprar dela potcovărie, a adus celor patru sanitari, plutonierul Pintilie, un bondoc roșcovan și sergenții Vărzaru, Mircea și Panduru, ajutoarele maiorului, câte-un clește și un ciocan. La un cap al mesei, deasupra trusei cu instrumente chirurgicale, sclipesc două cuțite lungi luate dela măcelărie. Lângă peretele din fund, un lighean mare plin cu jeratec, la para căruia al cincelea sanitar, caporalul Matei, un oltean negricios cu măsele de cremene,

ochi holbați și umeri de taur, înroșește o frigare lungă de doi metri...

Cei cincisprezece sosesc aduși din urmă de sergentul Mănăilă. Coboară treptele, îndreptându-și ochii către doctorul care să-i scutească măcar pe-o săptămână de tranșee. Altminteri, n'ar fi poruncit « p'în tilifon » să-i aducă la vizită. Dar când ajung jos, rămân prostiți, într'un colț al pivniței. Furnici de ghiață le umblă prin șira spinării. Zoican își face cruce :

— Sfântă Paraschivo, îndură-te și apără-ne!

Ceea ce li se desfășură sub ochi îi năucește, le ia răsuflarea, le ridică nod amar în gât, le taie picioarele. Câțiva se reazemă de zid. Alți câțiva își acopăr ochii și-i freacă și nu înțeleg nimic...

Sanitarii nu scot o vorbă. Plutonierul Pintilie ridică cele două cuțite în lumină și le ascute. Sergentul Panduru bate cu un ciocan gura unui clește. Caporalul Matei, cel cu frigarea, îi înfige vârful înroșit în urechea din lighenașul curat și-o aruncă'n jeratec. În aerul pivniței se ridică miros crud de carne arsă. Ceilalți doi sanitari, sergenții Vărzaru și Mircea, iau lighenașele cu degete amputate, cu bucăți de carne și le golesc într'o găleată în fața sergentului Mănăilă, căruia-i fac cu ochiul. Țiganii amețesc. Li se împăienjenesc vederile, iar mirosul urechii arse le 'ncleștează fălcile. Își fac semne din ochi s'o tulsească la aer. Comanda plutonierului Pintilie « La rând... drepti! » încremenește pe toată lumea. Generalul cu toți ofițerii dela popota Diviziei coborau... în « sala de operații ».

Mănăilă ia arma « pentru onor », înaintează trei pași, își țâcăne cu putere bocancii :

— Să trăiți, domnule General, sunt sergentul Mănăilă Ion, venit cu cincisprezece oameni din compania întâi, regimentul « 160 », la operație.

— Bine, băiatule!

Țiganii nu cunosc din toată ceata de ofițeri, decât doi : pe locotenentul bărbos, care i-a luat în primire dela tren, întovărășindu-i până'n sat, și pe maiorul medic. Aruncă priviri de iepuri prinși în laț, prin toate colțurile. Vorba că sunt aduși... *la operație*, rostită de sergent, i-a săgetat în inimă. Maiorul, un omuleț cu gesturi energice, ochi de vieuze sub ochelari rotunzi, țigară de foi și zâmbet tăios în colțul gurii, îi întreabă apăsător :

— Așa dar, pe voi toți, vă ține un cui la inimă și vă arde 'n coș?

— Da, să trăiți!

— Și... nu puteți face slujbă 'n tranșee?

— Nu putem, nu putem. Ne-a văzut și dom' locotenent al nostru, conașu Nuțu.

— Foarte bine. Boala voastră-i cu leac. Dezbrăcați tunicile și cămășile. Vă 'ntindeți colea pe masă câte patru-patru și cât ați clipi din ochi, v'am și operat.

— Noi... am zice, să ne dați ceva *doftorii*.

— Să ne oblojim cu ele două-trei săptămâni, la sat.

— Vorba!.. În război, boli și răni, se vindecă numai prin operații. Dă-mi cuțitele, plutonier. Voi, cei cu clește și ciocane, luați-vă locurile. Incepem.

Sanitarii trec în fugă, doi de-o parte, doi de alta, în lungul mesei. La mijloc, în halat, maiorul medic își ascute cuțitele. Generalul și ofițerii se țin gravi, de-o parte. Caporalul Matei cu frigarea de-un stângen răscolește jeratecul și o învârtește ca și cum ar frige un curcan nevăzut.

— Să nu tremurați! Operația e ușoară. Patru inși din flancul drept, urcați-vă pe masă!

— Dom' maior!

— Vorba! Unde ziceți că vă doare?

— La inimă și'n coș!

— Pe toți vă doare la fel?

— Pe toți, să trăiți!

— Am înțeles. Aveți un maț mai lung decât celelalte. Nu face nimic. Eu vă crap burta, vă scurtez mațul, îl bat cu ciocanul până-l lipesc și'n trei zile mergeți sănătoși pe front. Acum, să nu mai miște nici unul!.. Sanitari, apucați-le pielea burții cu cleștele. Caporal Matei, adu frigarea.

— Gata, dom' Maior!

Sanitarii înfig gura cleștelor în burțile tuciorii. Strâng din toate puterile... Un singur răcnet iese din gâtlejurile celor patru. Apoi, cu o săritură ca de pantere, ajung în fundul pivniței. Cei cărora le vine rândul... *la operație*, tremură din toate încheeturile. Cad în genunchi, se zbat, se vaicăără :

— Nu ne taia, stăpânule!

— Nu ne omorî, luminatule!

— Ne-am vorbit ca proștii să zicem c'avem « cui » la inimă. Da' noi, n'avem nimic.

— Am vrut să scăpăm de foc!

— Ne-a răstignit frontu' și-am crezut să răsuflăm o țară

Maiorul medic își potrivește ochelarii :

— Prin urmare, sunteți sănătoși?

— Sănătoși, sărutăm tălpile!

— V-ați prefăcut numai?

— Iartă-ne, să-ți trăiască cucoana și copiii!

— Iartă-ne, că mergem... unde-o fi porunca a mare. Și la glonț și la ghiulele!

Le 'ntoarce spatele și-și destinde seriozitatea păstrată până atunci în cascade de râs înfundat. Veselia cuprinde întreg grupul de ofițeri în frunte cu comandantul Diviziei. Cel dintâi se stăpânește tot medicul :

— Domnule General, ordonați dumneavoastră pedeapsa... unor asemenea... nemernici.

Bătrânul își îndreaptă umerii, face trei pași, izbește cu cravașa în masă, mușcându-și limba să nu dea drum râsului care-i aduce lacrimi în ochi. Greu stăpânindu-se, rostește marțial :

— Sunt niște ticăloși!.. Iar în război, ticăloșii de teapa lor n'au decât o pedeapsă : glonțul.

— Prea bine, domnule General!

— Noaptea asta, închiși, la Divizie. Mâine dimineată, împușcați. Bună seara!... Și iese din pivniță, zguduit de hohotele râsului devenit furtună, pe care, singuri țiganii nu-l pricep.

* * *

Peste chipurile celor cincisprezece, flutură pânza morții. Sudori reci le brobonează fruntea. Le tremură bărbia și buzele, de parcă-au văzut un nor de pricolici ori i-a luat din iele. Vor să răcnească, să strige, să-și urle spaima.

Limba nu-i mai ajută.

Deschid gurile, dar din gâtleurile uscate nu scot nici un sunet. Sunt muți.

* * *

Gluma, o sfârșește generalul în zori. Scoși din arest de sergentul Mănăilă, țiganii stau smirnă pe un singur rând. Cu ochii arși ca de friguri, cu buzele albe și crăpate ca de sete, în ceasurile de groază petrecute n'asteptarea morții, cu urechile și mai clăpăuge...

Generalul își încheie mânușile, îi privește lung pe deasupra ochelarilor și-i vede cum tremură 'n front, ca trestii bătute de vânt. Incepe să râdă. Țiganii se fură cu ochii unul pe altul. Generalul râde, râde. Țiganii prind inimă : râd și ei. Generalul se 'ncruntă. Țiganii rămân prostiți, cu fălcile strâmbe. Generalul își scoate ochelarii, strânge din dinți și ridică din sprâncene. Inima tuciuiriilor și-a oprit bătăile.

— Așa dar, voi sunteți pe front numai de cinci zile?

Zoican își descleștează fălcile, mestecă, trage aer în piept și strigă din toți plămânii.

— De cinci, sărutăm mânușile, Măria ta!

— Mai faceți pe bolnavii, ca să scăpați de front?

— Nu mai facem! Mare ni-i zăul!

— Să ologim și să pleznim dac'om mai face!..

— Să ne crape rânza, Măria Ta!..

— Să ne umple jigodia și buba oii!

— Să ne piară firu neamului și să ne sece sămânța!

— Bine. Fiindcă sunteți la întâia greșală, vă iert! Ia-i sergent și să mi-i țineți două spătămâni pe linia de santinele!

— Am înțeles. Să trăiți, domnule General!

— Să traiești, Hristosule și Mahometule!.. urlă ca nebunii cei cincisprezece și râd și plâng de bucurie și sărută pământul.

Stau țiganii de o săptămână în linia 'ntâi. S'au deprins și cu șuerul gloanțelor, și cu serviciul de patrulare, și cu aruncarea granatelor. I-a afurisit bulibașa. Și i-a boscorodit o zi și o noapte.

— Fiecare cu norocul lui în șanțuri, decât să ne 'mpuște lângă un gard, ca pe câini, *ghinărarul!* Trage neamțu', sa tragem și noi, cătrăniților!

Singură spaima de hohotul obuzelor n'o pot înfrânge. După fiecare bombardament, seara, se strecoară amărâți printre oamenii vechi și se opresc la cinci pași de plutonierul Osoi :

— Sa trațiți, ne cerem... pentru izmene!

Plutonierul pufnește 'n răs și-i burdușește ca la strungă cu vâr-furi de bocanc în spate.

— Ați otrăvit vâlcetul, jarcaleților. Marș! dinaintea mea!

Ei gonesc, prin șanțurile de comunicație, înconjoară rezerva, trec pe deasupra bordieiului « lu' domnișoru' Nuțu » peste pâraiașul de care n'au voie să s'atingă, încalecă spinarea unui mal cu pădure deasă și-și dau drumul în vâlcetul binecuvântat. Acolo, roată lângă flacărele focului la care își usucă rufăria, trăesc și ei un ceas de liniște. Malul înalt sub care stau, îi ferește de gloanțele nemților. Răsucesc țigări groase, le-aprind la tăciuni și-și dau drumu' sufletului. Hâbuc cântă din gură că 'nghiață apele. Aruncă în noapte jalea șatrei, rătăcită cine știe pe ce drumuri.

Of!.. plâng! Of! plâng!
 Că știam cum am s'ajung,
 Că știam cum am s'ajung!
 Ursitoare, Ursitoare!
 Ce-ai cu mine surioară?

.

Zoican, Zbirtoc și Mierloi lăcrămează în pumni. Codin și Rântaș își leagă capetele și scâncesc ca doi copii. Topor, Crivei, Nicolavă, Furcaș, Boboc, Mânălungă și Căldare oftează din toate băierile inimei. Singuri, răzlețiți de ceață, Vâlsan și Ghioc păcănesc din lulele, de parcă nu i-ar dura nimic. Sunt cei mai tineri. Dușmani de moarte în șatră, pentru aceiași dragoste : Voichița lui Zoican. Acum, în război, aceiași dragoste i-a făcut frați de cruce. Păcănesc din lulele. Vorbesc rar, pe șoptite.

— Mă topesc, Vâlsane!

— Eu ard în jeratec, Ghiocel!

— Râs ca al Voichiții nu râde nici soarele.

— De om avea zile, și-om găsi șatra, o 'mpărțim ca frații.

Hăbuc își sfârșește cântecul...

Sting focul cu apă adusă 'n pumni, leapădă țigările și pornesc spre companie. La pâraiaș își umplu bidoanele. Ajung în șanț, se cuibăresc pe paie în firide și adorm butuc. Linia 'ntâi, nu le mai turbură somnul...

În companie, țiganii au acum două porecle. Intâia, nu-i supără. Le-o strigă domnii ofițeri și plutonierul:

— Mă, ăia... *operații!*

Ei rād și tac. A doua însă, îi șfichiue, ca un bici peste ochi. Le-o strigă toți soldații companiei:

— Mă *izmenarii!*.. Vă cheamă don' Tonier!

Ori:

— *Izmenarii, treceți la cazan!*

— *Izmenarii, în patrulă de legături, la compania a doua!*

Ei nu răspund un cuvânt. Afurisesc în gând *sculele* neamțului. Sculele astea care-i « *năucește* » cu vijelia de obuze... « și-i *poticnește* » cu rușinea dusului la vâlcet.

De unde trag, Zoican a văzut bine când l-a urcat șeful patrulei într'un fag. Ieșea un fum albăstrui în dreptul unui fierăstrău din susul Dâmboviții. De câteva nopți ține sfat cu șătrarii lui, pe țigănește. Rușinea beteșugului de care nu pot scăpa le arde obrajii. Acum, își iau inimile 'n dinți.

— Mă, de nu-l hoțim pe neamț să-i dăm tunuruile 'n apă, eu îmi fac seama.

— Să-l hoțim, Zoicane!

— Granate 'n saci și... Doamne-ajută!

— Doamne-ajută!

Țiganii, forfotesc o vreme prin firide, își iau baionetele 'n sân, sacii la spinare și-și cer obișnuita învoire.

— Să trăiți... pentru izmene!

— Pas alergător și 'ntr'o juma' de ceas să-mi fiți înapoi, fi-v'ar neamu' vostru-al dracului!..

Dar abea c-au ajuns în vâlcet, și pe linia patrulelor se aprinde schimb de focuri, îndărjit. Nici nu se sinchisesc. Toți cincisprezece înfrunte cu Zoican, au trecut șoseaua și hotărâți șerpuesc pe sub malul apei să răpună... *sculele* neamțului!.. Lumina lunii le ușurează mersul. Sar peste bolovani și saltă peste trunchiuri de copaci, cu agerime de fiare pornite la pradă. Le-a înviat în suflet toată istețimea din vreme de pace, când furau purceii de prin cotețe, ori caii de prin grajdurile satelor. La o sută de pași în dreapta, zvâcnesc rachete luminoase. Fălăit lor nu-i sperie.

— Șanțurile *barbarezilor!*.. șoptește Zoican. Prefirați-vă pe sub râpă ca vulpea pe sub botu' câinilor!..

Vuetul apei, le înneacă zgomotul pașilor. Trec de *barbarezi* și merg, și merg, fără pic de răgaz. Hăbuc scapă de râpă într'un ochi de apă. Se prind mână de mână și-l trag sub mal.

— Înainte, orbeților!

O iezătură sub râpă, un scoc de scânduri și iaca fierăstrăul. De-asupra, pe un tapșan, în bătaia lunii, oțelele tunurilor.

— Vrajmașul, mă!

— Granate la mână. Crivei, Topor, Mierloi, Vâlsan și Ghioc să-i rotească p'în apă. Hăbuc și noi toți, p'în pădure după mine. Doamne-ajută!

— Doamne ajută!

Tunarii nemți dormitează lângă focuri pe jumătate stinse, între tunuri. Cei mai mulți, copilandri de optsprezece și nouăsprezece ani. Răsturnați pe maldăre de fân, se visează departe de pustiul pădurii Valahe, în patria care 'mbracă în amintire, culori de feerie. Și de acolo, din depărtări fumurii, vin către ei primăverile copilăriei, alintările mamelor, camaraderia dulce a blondelor Mariechen și Gretchen!..

Din senin, ropot de granate. Sar din culcușuri, aiuriți. Alt ropot, vaete de răniți, înjurături șuerate printre dinți. Spaima care le joacă în ochi, le-o preschimbă 'n groază ivirea năvălitorilor. Ii iau drept negri din trupele coloniale franceze. Părăsesc tunurile și fug în pădure, descinși, fără arme, aruncând spre șanțul infanteriei de sprijin, același strigăt răgușit:

— Schwartzinfanterie!.. Die französische Schwartzinfanterie!¹⁾

Pe răniții rămași locului, țigani îi căsăpesc cu baionetele. Izbânda le dă puteri însutite. Pun umărul, trag tun după tun și-l prăvălesc de râpă.

— Așa!.. Să v'amuțească gurița!..

Hăbuc, cade peste ușa unui bordei. Iși ascute urechea. Înăuntru, șopăcăeli nemțești.

— La o parte, mă!

S'aruncă treizeci de pași îndărăt, ciocnește focosul pe genunchi, granata zboară. O detunatură și ușa sare 'n țandări! Apoi o răbufneală drăcească de flăcări, fum și obuze, cutremură pădurea. Țigani sunt mingi jucăușe prin văzduh... Aruncau în aer, fără să vrea, depozitul de obuze al bateriei.

Scapă din prăpăd numai patru: Zoican, Zbirtoc, Vâlsan și Mierloi, pe care greutatea celui din urmă tun îi tîrâse chiar în clipa exploziei, săniuș, pe râpă, într'un ochi de apă, până la brâu. În pă-

¹⁾ Infanteria neagră! Infanteria neagră franceză.

lălaia exploziei, cei patru văd prin aer, capete, brațe, țurloae de picioare. Zoican iese din apă.

— Goană la ai noștri!

— Să vie ș'ai de pe mal!

— Orbeților! Nu-i vedeți? I-a făcut ciozvârți *amoniția* neamțului. De vale, că-i prăpăd!

Ajung abea în zori, la bordeiul comandantului de companie. Ca niște șoareci murați, zgâriați pe ochi și pe mâini, vineți la față. Și-i cad la ușe fără puteri și-i povestesc pătımirea cu zece guri. Nuțu Podeanu îi ascultă. Zâmbește cu mâinele 'n șolduri și-i privește uluit, pe sub cozoroc.

— Cine v'a trimis la nemți, mă!

— Nimeni, să trăiți! Da'.. nu mai puteam răbda. Tunur'le-alea ne scormoneau la inimă!

— Mă, voi îmi tăiați piroane. Țilalți au dezertat.

— Ba au murit, să trăiți.

— Toți?

— Toți, cu șatra... După jurământul nostru țigănesc!.. Fără-mituri și ciozvârți i-a făcut pă toți *isplozia*.

Șiroaie grele de lacrimi le brăzdează fețele răvășite. Frigul și hainele ude le clănțane dinții. Stau cu capelele 'n mâini și așteaptă să vadă zâmbet împăcat în ochii « lu' domnișoru' Nuțu ».

— Ați răsturnat voi, în Dâmbovița, tunurile neamțului?

— Răsturnat, sa trațiți. De toate, erau patru. Le-am pus la murat!..

— Să vă ia dracu!.. Marș la foc în bordei să vă 'ncălziți.

Isprava țiganilor dela Piscu-Urlui n'o crede nimeni. Nici comandantul de regiment, nici cel de brigadă, nici Divizionarul. Nuțu Podeanu scrășnește de ciudă, când după raportul scris, trimis seara la regiment, toți trei comandanții îl zeflemisesc la telefon. Ba la urmă, îl ia în răs și maiorul medic.

Lui îi spune inima că țiganii nu mint. Ii cheamă printr'un agent de legătură, în bordei, le 'mparte zahăr și țigări, le dăruiește o sticlă cu rom.

— Na-vă, mă! S'o beți de sufletul morților! Nu vă cred boierii dela Divizie isprava. Eu însă v'o cred!

* * *

A doua zi, cu mult înapoia tranșeelor nemțești, pe tașanul de deasupra fierăstrăului, la capul unui mormânt lung, dreptunghiular, soldați germani înalță o cruce neagră. Pe care stăruie cinci cuvinte săpate 'n lemn:

« Hier ruhen elf rumänische Helden »¹⁾.

SANDU TELEAJEN

¹⁾ Aici odihnesc unsprezece eroi români...

P O E M E

IEȘI AFARĂ !

Scufundat în cutia cu scule și robul unui atelier de șlefuit, ochiul nu ți s'a mai uitat nici în sus, nici împrejur, de cinci sute de ani. Ești o menghină, o daltă, un fierăstrău, o peniță. Stăpânit de un material și halucinat de o formă, lucrul tău se face numai pentru scule. S'a pogorît universul la tine pe nesimțite, ca o ninsoare, și s'au adunat sticlind în rumegușuri, în pilituri și pulberi, stelele, pe mătura ta. Ce de gunoi de lumină la ușă! pe care-l duc pe talpă, fără să știe, trecătorii, și 'n care scarmână găngăniile argintate! Ca să construiești un topor și o coadă ai pierdut un an și de zece ori mai multă materie decât unealta făcută și toporul ți l-ai dat unui salahor, care-l va știrbi într'o buturugă.

Dece ai ales oțelul cristalin și călitura târzie, când puteai să-l bați în fier de potcoavă și să capeți preț? Muchiile i-au fost turtite meșteșugit și între fulgere și scânteii ai scos din moliciunile înflăcărare 'n jar și târite pe nicovală cu cangea, câteva rânduri zadarnice de comori. Câtă vreme ai căutat călcâiul cel mai potrivit pe verigă și glezna săcurii cea mai frumoasă, sudoarea ți-a scăpărat învăluită în vâlvătaie și brațele sumese păreau în gura vetrei că răcăie 'n soare și-l răscolesc. Toporul greu putea să rețeze din zbor și firul de mătase.

Toate măduvele fierului au trecut strivite pe ilău. Secerile au fost încovoiate ca o margine de disc, burghiile tale au avut sfredelul diamantin și viu. Ai făcut undrele de subțirimea mustății de spic, cuțite ca sticla și spada ieșită din mânil tale putea să intre prin cațifea și, smulsă dintre coaste, să dea o moarte curată, fără urme. Săgețile ți-au fost însuflețite cu simțul stârnit al sălbătăciunii care caută prada și o ajunge după miros. Ai despicat metalele ca niște trestii și ai smuls din mijlocul spetezei lor sulița vânătorului călare prin împărăția de umbră.

Căutând spirtul lutului și al pietrei, ai găsit un sâmbure de cristal și în putregai - dar ai uitat, meștere, borhoturile groase și rămășițele s'au îngrămădit. Meșteșugurile și munca ți-au băgat umerii în spi-

nare și, apropiată de pile, căutătura ți s'a împușinat. Dogcarea îți ustură nasul și-ți pârlește sprânceana flocoasă. Ți-am dat un ghiont, meștere, și nu te-ai trezit. Te-am apucat de-o ureche și te-am tras după mine, melc al găocii în care te-ai încheit. Meștere, lasă dracului ciocanele, fierăstraiele, flacoanele, apele și uleiurile, și vino după mine în grădină, să te duc de guler și să te dau cu capul de copaci. În cuptorul dumitale o să torn zece găleți de apă și ușa lăcătușeriei am s'o bat în scoabe.

— Ieși afară, meștere! Și uită-te 'n jos. Și uită-te în sus.

CUTIA CU VIEȚI

În așteptarea tânărului obținut la borcan, fabricăm pui de găină la cloșca de petrol. Hotărîrea zămislirii artificiale a vieții adevărate a fost luată cu răzgândiri și sfială, scârbită de actul amestecului voinței în tainele mascate. O carte de știință antipatică ne-a dat amănuntele pe termometru și ornic și tehnica gramaticală a clocitului numerotat în rânduri și compartimente.

Aveam impresia dinaintea învinovățirilor naturii că săvârșim o ticăloșie încurajată de bibliografia internațională și de bilanțurile desgustătoare, în vagoane și miliarde, ale unui continent motorizat, și, cu toate că trei sferturi din creația unui pui de găină aparțin puterilor iresponsabile și fără greș, ni se părea că nici colaborarea la despuierea principiilor de-o coajă ermetică și delicată nu poate să fie permisă. Gestația trebuie să înceapă cu rânduirea ouălor într'un sertar contabilizat și cu o flacăra de chibrit, mutată pe un fitil. În duhoarea fumului de gaz trebuie să se întrupeze eternitatea în provizoriu și subtil. De câte ori am atins lada cu 100 de vieți trezite prin mașinații și tertipuri, am avut emoția călugărului care șterge altarul de praf și lovește cu încheietura degetului chivotul cu carate de pâine sfințită. Nu se știe ce se petrece înlăuntru. . . Mai bine stăm nemișcați, pentru a nu turbura, din întâmplare, un echilibru plâpând. . .

Sentimentului nostru rafinat îi corespundeau integral îndoielile jignite ale omului de curte, greoi în gândire și muncă, însă gîngăș înlăuntru lui, ca și oul. El trecea încrunțat pe lângă mașină și fericit în speranța că va primi ordinul să ia lada americană în brațe și să dea fuga cu ea la gunoi.

— S'a stricat lumea de tot, zicea Axinte, cocoană. Vine Anti-hârțul.

Omul ura din instinct obiectele de cauciuc, țevile, roțile dințate, motorul și toată lumina artificială, mânat ca un vultur și întors ca un urs între noimele soarelui și rânduiala întunericului opac - și așteptând la capătul tuturor răbdărilor lui, ofensat de viața superficială a omului, ieftin sufletește și prea puțin întristat ca să se re-

fuze amuzamentului hoinărelii, răzbunarea neo-mesianică a lui Antihârț. Când a intrat clocitoarea în gospodărie, el a și crezut momentul biblic sosit și a cerut să facă baie, ca să nu-l găsească trâmbișele murdar.

Au trecut 15 zile fără alt eveniment decât întoarcerea și aerisirea ouălor, și adăparea lămpii cu combustibil. Văzând că mașina nu scoate puii într'o singură zi, cum era temerea lui mistică, și că se adaptează la programul obișnuit al cloștii, trebuindu-i și ei 21 de zile, Axinte a găsit în această întârziere o compensație morală concretă, afirmând că Nemții n'au făcut gaură în cer, imitând cu o instalație pretențioasă, însoțită de un volum ilustrat, moravurile din coteț ale găinii. El se îngrozea că nașterea ar putea să fie instantanee, ca pornirea unui automobil, care ajunge de o mie de ori mai repede decât calul și fuge ca glonțul.

— M'am mai liniștit, zise plugarul, dar tot îmi vine, când o văz nemișcată, pătrată, cu sticlă și rânjită, să-i dau un topor.

— Mi se pare că o să-i dăm amândoi un topor șandramalei, Axinte. Să mai stăm, să vedem ce iese. Poți să știi?

PUII

Dintr'o sută de sfere au ieșit 60 de heruvimi de borangic. Unii cu ciocul ascuțit al găinii, alții cu botul gros și cu ochii satirici ai raței și cei mai puțini, niște păianjeni vineți, aparțin oului curcii. Guvernanta mecanică e de tinichea și se prezintă într'o formă necunoscută puericulturii umane și pedagogiei, de chivără cu moțul tăiat. Subt acest abajur încălzit, puii trebuie să învețe să ciugule și să crească. Pentru o iluzie, în care fabricantul are naivitatea să creadă, un cerc de ciucuri de lână ocolește marginea rotundă, destinată să deștepte, în reminiscențele obscure ale pensionarilor îmbrăcați cu o vapoare de puf, analogii de pene și fulgi.

Puii se uită unii la alții cu un sentiment că se cunosc din eternitate și că s'au frecventat ades. Numai de câț, mașina devine proprietatea lor nedelicată ; parchetul sălii de 2 M², în care sunt constrânși să înconjure flacăra lămpii și adăpostul pâlniei cu ciucuri, e maculat.

Am fost de două ori director în învățământ, odată al unei « școli » de salcâmi, în care elevii mai bine crescuți se arătau ca niște bețe cu ghimpi, și acum al acestui pensionat de mormoloci. Nu pot vindeca mecanic melancolia lor evidentă. Ei așteaptă ceva ce lipsește, o direcție cu creastă și cu ciocul ca lumea. Cuprins de singurătăți sufletești, fiecare, dus pe gânduri, stă locului nedumerit. Inginerul care și-a brevetat instalația în toate țările civilizate, a scăpat din vedere să adauge aparatului o găină.

Ne făgăduisem să facem puici și cocoși de trei neamuri de păsări și ne-am ales cu 60 de filosofi individualiști.

— Nu merge, Axinte, de loc, - am judecat, văzându-l pe Axinte intrând în odaie. Să-mi cauți cloștile, pe care le-am pus de o parte.

Aveam în rezervă câteva găini în criză de maternitate. Chibzuiala naturii le îmbălnăvisse de acel dor sentimental ciudat, care apucă pasărea ca o exaltare cu lingoare și o pune să zacă, după un număr de ouă ouate, silită să nu-și mai părăsească 20 de zile cuibul.

În timpul nopții, când buna credință poate fi ușor înșelată și speranțele se pot realiza miraculos, s'au distribuit cloștilor teoretice câte 20 de pui, clociți în vis. Profesoarele și-au luat rolul în serios, conducându-și clasele, izolate în pâlcuri personale, prin cânepă și bozii, și elevii se găsesec în linia naturii și-a unui ideal, învățând limba găinii și geologia pământului la suprafață, care-i comestibilă toată.

Scăldătoarea de țărăniță, în care găina se frământă frenetic, scuturată de extaz, nu o putea fixa în noțiunile sigure de viață ale puilor, nici inginerul. Și mijlocul de apărare, prin înțeleapta fugă a păsărilor de spirala răpitorului, încă nedeslegat de fundurile albastre ale văzduhului, cine-i putea învăța?

Ieri, uliul a căzut cu pliscul întins din creștetul cerului senin în curte. Pe toată întinderea bătăturii, pierite instantaneu, nu se mai afla nici o găină, nici o rață, nici un pui. Dar uliul care-și greșise ținta, s'a izbit în zăbrele, s'a împleticit și a pornit ca un zmeu cu o spețează îndoită, oblic și tangent pe nuci. . . .

DOI ORFANI

Într'o strachină cu ulei mineral au căzut doi pui și s'au înegrit. Spălăturile ușoare nu au putut să dea un rezultat la niște făpturi abia mai mari decât vata cu care au fost tamponați. Tăvăliți în tărățe, în mălai, ei rămâneau incurabili, culoarea lor rămânea castanie închisă și un betesuș de atitudine le da o ținută și o linie depărtată de silueta găinii, cu o tendință către girafă și cangur.

Contemplându-i pieziș pe laturea de profil, cloșca i-a eliminat. Sentința unci găini e definitivă și prestigiul autorității la cloșcă nu suferă apel. Totuși, mai nenorociți, tocmai în ceasul când infirmitatea avea mai multă trebuință de atențiile mamei, puii au insistat, intrând în ceata fraților, care nu căzuseră în ulei. Solidari cu găina sau servili, puii se feriră să stea în rând cu ei și, renegați de tovarăși, castanii se văzură alungați de toate ciocurile din trib. Încercând să modifice sentimentul găinii și să demonstreze eroarea, ei fură primiți cu o energie de ură, care i-a intimidat și dându-și seama că sunt izgoniți, în mintea cât bobul de linte a puilor găinii, s'ar fi strecurat o senzație de frig moral. Neputând totuși renunța la drep-

turile inimii, ei urmau cloșca și ceata din depărtare, piuind unde piuise găina și ciocănind locul ciocănit de tovarăși. Ca într-o povestire pentru copii cât puii, puii au dormit noaptea afară din coteș.

A doua zi, exclușii se hotărîră să înfrunte cu orice risc rigorile sentinței și, alungați de mai multe ori, ei nu s'au mai putut hotărî să plece. Încăpățănarea dragostei scoase însă cloșca din fire și din două ciocuri, îndreptate în moalele capului, drept, puii căzură pe spate și pâlcul trecu înainte, scobind în troscotul proaspăt.

Cadavrele puilor tăgăduiți, culese din iarbă, ne-au fost aduse de copii în palmă și lacrimile care le-au plâns nevinovatul deces și mahnirea stărnită de cruzimea găinii au rămas fără mângâiere și cu neputință de a fi răzbunare, aruncate în rămășițele și firimiturile de prisos și de fiecă zi ale naturii.

— Axinte, ce le spui tu copiilor, de asta? Caută o vorbă bună și du-te la ei, că plâng. Trebuie să le spui ceva, ești om bătrân.

Axinte e înțelepciunea veacului și a țărâniei. Vocea lui mută nu se clintește din lut în zadar și limba lui de clopot se mișcă puțin. Să bată găina, nu are cum. Să o persecute la grăunțe, să o scuipe, să o înjure, cloșca nu pricepe nimic. Și mai sunt 20 de pui care au nevoie de mamă.

— Tot erau să fie tăiați odată și odată, zice Axinte, scăpând în criteriul poștei de mâncare.

Lui Axinte, îi lipsesc, ca și găinii, sensul relativ, măsura și capacitatea treptată a unui eveniment, gramele și centilitrii. El cântărește totul la kilogram și măsoară la întreg, în cifră rotundă...

PARALITICII

Începe viața, a început suferința. Nici o disciplină și austeritate nu împiedică atacul perfid al infinitului mic și al larvei. Vatămă întunericul și vatămă lumina. Vulturul căzut în ogradă avea în aripa lui astrală un păduche și ghiara de cristal l-a scărpinat și n piscul inundat de seninătățile Ceahlăului pleșuv. Noaptea, câinii își mută din loc în loc fantomele somnoroase și cucuvaia geme pișcată de molii. Viermele face parte din viață și se înmulțește în scânteierea luceafărului depărtat.

— Ai auzit, Axinte?

— Știu, răspunse Axinte, ca și cum jucăm iadeșul împreună și i-aș fi dat în mână un târn.

În poala șorțului, ca pe un brancard, mi-aduse cinci pui neisprăviți. Unuia nu i s'a născut o pulpă din șold. Il examinăm și degetele noastre prea grele pentru întoarcerea delicată a trupului fragil și desarticulabil, sunt neputincioase. Remediile și pansamentele impalpabile ar avea nevoie de un medic păianjen.

— Că de crescut tot n'o să mai crească, — judecă Axinte.

În masca de piatră a omului de curte, brăzdată des și strânsă, e ceva de Sfînx cu nasul digerat de vânturi.

Al doilea infirm se târăște pe pântec, ajutat de un penibil efort al subsuorilor, utilizate ca niște cărji. Anatomia lui caricaturală e intactă, dar magma oaselor și guma zgârciurilor n'au avut substanță destulă ca să fie desăvârșite. Puiul cocoșat din spinare, ca un copil cu scolioză, ține pe picioare o schemă miniaturală de maimuță și pleoapele lui, neobișnuit de mari, pe o vulvoare a ochilor exagerată, se ridică și se închid, ca la un animal cu genele stufoase. Orice ajutor e inutil.

Să vedem ce are al patrulea : Un picior de două ori mai scurt decât părechea lui. Ii dăm drumul să umble și pasul lui întrerupt dă intuiție invalidității unui om de laborator, înalt de 5 centimetri, lăsat să meargă singur pe masa de experiențe, printre capsule și eprubete. Capul celui din urmă e țeapăn și strâmb : infirmul a încremenit.

Pe niciuna din aceste stârpiteuri nefericite, nu o recunosc găinile clocitoare. De cum au fost zărite în cutia de adăpost, semenii lor s'au lepădat, ca de niște arătări străine, fără corespondență grafică în inventariul abstract al selecțiunii genului și varietății. Emancipați de o carceră, pe care au avut curiozitatea validă să o încerce și să o spargă, viața îi refuză, zoologia îi descalifică și pisica pândește să puie laba pe ei.

Doctorul, vecinul nostru, are despre viață o schemă cu circonferință perfect închisă și fără nici o pauză în funcțiunea curbilor ei, afirmând principiul că materia circulă și se reintegrează... Pe jumătatea cercului se ramifică sistemul canalizat al intestinelor în colaborare și materia se redeșteaptă simetric pe jumătatea următoare, incitată geometric de fermenți și electroni...

— Ai auzit, Axinte?

— Știu, răspunde Axinte.

Copiii au corectat însă priveliștea științifică exactă a existenței, cu cinci morminte mici ale paralizicilor mici, morți către seară, cu suspine mici.

FILOLOGIE

Pui de găină încredințați creșterii curcii sunt supuși unei pedagogii dificile și vor deveni elemente de turburare. Curca nu cunoaște din îndatoririle didactice nici una, preocupată în spleenul ei inexplicabil de un punct în spațiu fix și cu un ochi îndreptat din când în când în cer. Rebarbativă la orice cochetărie și protestantă în gustul gătelei, ea se mulțumește cu șorțul de toate zilele pestriț, în care se complace, ca o servitoare de predicator, săptămâna și Du-

minica la fel. Ea nu-și curăță niciodată penele și picioarele, nu-și fardează mărgelile, nu-și concentrează căutătura fără flacări, absentă din sine și din natură, ca un băț uscat. Ochiul ei sbârcit, capul fără culoare, penele, fac parte din serii vechi de obiecte inactuale și uzate, neutre, cenușii, de pod. Izolată sau în pâlnc, curca seamănă cu altă curcă leit, ca o mătură cu altă mătură și ca două cârpe de sac. Ce poți aștepta pedagogic dela o ființă inexpressivă în toate actele ei perimate?

Arnăutul curcan, n'a învățat din gama dragostei decât să se umfle și să-și arate de subt un evantaliu punctul cel mai puțin interesant. Iși albăstrește mărgelile, dela roșu la peruzea, și crezând că face o ispravă de amant, întinde un moț indecent lungit pe cioc.

Intre auzul curcii și vocea puilor de găină e o depărtare, care exclude intimitatea și șoapta la ureche permanentă lângă ciocul copiilor. Distantă, guvernanta exotica își lasă elevii să învețe singuri botanica și entomologia, surprinși să se vadă singuri în abecedar. Unde-i mama curca? Se uită 'n cer și nu scoate din cer nimic, ca un ogar la o vioară, pe care cel puțin o latră. Ce-ai văzut mamă curcă, în văzduh? Mama curcă nu a văzut nimic : nu-i destul că s'a uitat?

Câteodată, glasul ei cârie o silabă, care nu răspunde la nici un sens cunoscut. Puii se grămădesc și ochii lor ar avea să priceapă. V'ați ostenit de-a surda : curca n'a spus nimic și nici nu se gândește să spuie ceva. Nici împăratul cu zorzoane nu vrea să spuie nimic când plesnește de încordare și pregătit să ridice în slavă un glas de bariton, închee elanul cu un fâsâit.

O să vă scot dela școala acestei domnișoare indoctrinate și rigide. Ea vorbește esperanto și numai în prepoziții. Vouă vă trebuie clonc, clonc, cotcodac, și cucurigu. Simțului vostru de inflexiuni îi trebuie nuanțele, declinările și conjugările toate. Trebuie să fiți informați cum se caută un vierme, preveniți că nu trebuie să vă speriați de lăcustă, care se mănâncă și ea, și să nu vă temeți de șopârle, un fel de bucată destul de rar, însă delicios. Ați văzut că pentru tânăra salamandă, înșfăcată de pielea spinării, găina galbenă a trebuit să se lupte de-a fuga cu o sută de leghorn și crève-coeur, ca să o poată înghiți cu noduri. Dar puricii din blana câinilor, prepelița voastră fină și un regal cu sânge la mijloc? Tot găina trebuie să vă învețe cum să-l căutați în cojoc și cum să-l scoateți din încălțirile lui, fără ca Grivei să se supere, ci dimpotrivă să mulțumească și să vă lase, dormind, să-l scărpițați.

— Curcă, hâș!..

— Pui, pui, pui, pui!..

OUL

Aducând din cotețe coșul cu ovale albe, imaculate, de albastru și opal, Floarea zise :

— Patruzeci și două... Și mai sunt șapte pe cuiburi.

Pătrunse de o chemare mistică, găinile își apărară ouăle, făcute pentru Dumnezeu. Măinile Floarei au de înfruntat pericolul ciocurilor, iritate de necunoscuta destinație a bijuteriilor din coteț și găinile de temperament și de natură independentă, rupând tradiția așezămintelor confortabile, se duc să se ouă între bârne și surcele, ca să răspundă creației misterios... Ele se socotesc supuse unei puteri căreia noi îi slujim de simpli agenți hrănitivi și curățitori de găinaț. Dar entuziasmul lor de-a fi izbutit să satisfacă legea și să se realizeze, îl trădează publicitatea; Floarea știe numaidecât, se duce, dă lemnele la o parte, fură oul și-l pune în coșul de nuiele. Politica pentru găini consistă în grija femeii cu fote, să nu lase nici un ou pribreag în băătăură, prezența lui slujind, în ungherul unde a fost ascuns, de nucleu unui cuibar viitor și farsa, puțin onorabilă dar eficace, a gospodarului o completează. Cu 50 de ouă de faianță, care țin loc de ouă adevărate, societatea ogradei se organizează după dorință, activitatea găinilor, seduse de suprafețe și aspecte, e fără să știe, util amăgită și ritmul ouălor proaspete asigurat. Numai un profet, născut dintr'un ou excepțional, prea bine tănuit, ca să nu fie consumat la pahar înainte de izbucnirea vocației, ar putea să explice găinilor lamentabila tragedie a oului zilnic făcut și zilnic pierdut și reluat zilnic de-a capul. Dar asemenea profet nu se va mai naște și dacă totuși s'ar putea ivi, el este numaidecât mâncat cu orez și nu-i rămâne răgazul să turbure metrica și să dea sfincterului găinii preocupări intelectuale.

— Pune, Floare, coșul jos. Ia te uită, Axinte, ai mai văzut așa ceva?

— Cum să nu, domnule. Ouă! răspunse Axinte, ouă de găină! Și se uită nedumerit, voind să mă aducă la realitate din reveria în care mă socotea pierdut. Le-aduse Floarea dela cotețe...

Din cuvintele care le designează în vocabular dau toate lucrurile pe din afară și alcaloidele lor nu pot fi constrânse la încelulare.

— Vreau să spui altceva, Axinte... Și nu știi...

— Dumneata să nu știi? se miră Axinte.

— Cum te văz și cum mă vezi, Axinte!

— Dumneata știi toate, zise Axinte, sfios în superstiția pantofilor cu șireturi, a pardesiului cauciucat și a cărților necitite din rafturi.

— Afară de ceva esențial...

Cuvântul «esențial» îi făcu intelectul să se bălbâie și pleoapele lui Axinte clipiră precipitat, ca și cum i-aș fi trecut peste ochi flacăra unei oglinzi de buzunar.

— Ia, o vorbă, Axinte, ca toate vorbele, fără nici un înțeles... Ca să nu zic Dumnezeu să-l ierte sau Doamne miluește...

Perfectiunea oului și facultățile unui intestin orb te descurajează. Mîntea și cărturarul laolaltă nu sunt în stare să facă dela 60 până

la 250 de opere definitive și egale în 12 luni, ca găina, animate de un embrion de viață interior întreg. Poema e totdeauna mai slabă decât năzuința, pagina nu e niciodată bună și viața trebuie zilnic remaniată.

Văzând frunza și iarba, am pornit și noi dela frunză și iarbă, cu visul de a construi măcar un singur mugure deplin, măcar un ou de furnică, 20 de cuvinte vrednice de albul hârtiei, într'o viață de copist.

Și nu s'a putut...

CEASUL RĂU

Ocolindu-se o vreme, cocoșii s'au găsit față'n față, brusc, la un colț de casă. Răfuiala prestigiului ar fi putut desigur să mai întârzie, dar acum niciunul nu mai este permis să dea îndărăt, fără să-și riște reputația de spadasin. Unul venea pe la dreapta și celălalt din stânga, fanfaroni, spirituali și glumeți, escortați de câte 10 cucoaane. Dacă ar fi simțit la timp, se schimba toată împrejurarea. Un pretext : cârdurile și-ar fi ales un drum mai potrivit, fără să se cunoască nimic, și cinstea profesională era salvată.

Explicația nu mai admite amânare și strămoșeasca vrăjmășie a bărbaților trebuie lichidată. O regulă cavalească poruncește, într'adevăr, ca doi cocoși să se măsoare numaidecât... Dar era timp și de excepții, mai ales că nici un cocoș nu este garantat și slăbiciunea nobilului adversar constituie o problemă. Ah! și ziua era frumoasă, găinile se arătau drăguțe, primăvara era dulce. Păcat! Peste zece minute totul poate să devie un mormânt. Ce-ar fi, dacă, cedând unui sentiment de prudență, ne-am face amândoi nevăzuți?... Tu te-ai face că te scarpini și că ai uitat ceva, eu aș închide ochii... Dela o distanță suficientă ne-am arunca o sfidare binevenită, tu dela miez-noapte, eu dela sud.

Ce ticăloșie le-a putut trece cocoșilor prin cap! Faceți loc!

Femeile, în scurteici de pene, se deteră de-o parte și în mijlocul parterului de jupânițe, se desfăcu dela sine arena. Victoria dăruiește haremului cocoșului doborât, cocoșului biruitor și marchizele se supun atunci ca niște spălătorese. Cadavrul stăpânului ucis pentru slavă e abandonat. Gătit cu turbanul și arborând în coadă pana lui cea mai lucie dintre verzi, întoarsă ca un hanger cu licăriri albastre, noul sultan ia imediată posesiune, imobilizând moțata unui capriciu de cuceritor.

Loc s'a făcut deajuns.

Opliți puternici, împovărați de zale, de odăjdii și pinteni, cocoșii se provocară, ridicând fruntea și dându-și coifurile pe ceafă. După datini, ei puseră ciocul la pământ, ca doi luptători antici, săbiile

întâlnite în punctul vulnerant. Aprinseră ochii. Se învârtoșară. Proptiți în grinda pământului și răzimați pe picioarele crăcănate, pentru păstrarea stabilității, orice s'ar întâmpla, ei deteră lupta.

Întâia năvală s'a isprăvit cu eleganța amatorilor experți, savanți în demonstrarea subiectivă unei figuri dificile, fără angajament personal. Un clăbuc de fulgi, o forfotă de sărituri fără desen - și ciocurile s'au aflat încă odată vârf în vârf, precis, ca două stilete. Diamantul plăselei scânteia întunecat. Ura scăpărase.

A doua repriză, fragmentată în trimiteri de săgeți în creste, nu dăte rezultat. Combatanții căzură în transa contemplării decorative. Numai aripile, umflăte și desfăcute de subsuori ca niște scuturi, atingeau târîș cu marginea, arena. O bravură leală nativă interzice atacul din spate și lateral, iar când adversarul face înconjurul tehnic, cocoșul respectă pregătirea și permite răgazul recompunerii pozei.

Al treilea act, parcurs într'o secundă, s'a terminat cu sânge. Pe lângă ochi, se strecura, ca dintr'un baton depeceți, un fir de mocirlă. Ceara galbenă a picioarelor era pătată cu carmin și croiala cu o intenție de stilizare florală a crestei, fusese știrbită. Pleoapa clipea și rămânea închisă sub prelingerea de ulei a sângelui fierbinte. Îndârjirea jucătorilor nu mai admitea ca mijloc decent și unic de viață decât exterminarea. Prețul victoriilor definitive este vânătoresc : prin gaura craniului, învingătorul se împărțășește cu creerul proaspăt al antagonistului bătut.

Al patrulea act nu l-am lăsat să fie dus la capăt de cocoși, intervenind colaborarea prozaicului pahar de apă, în aristocratica dispută. Cocoșii au bătut din aripi, s'au întins, și s'au depărtat cântând, fiecare cu trâmbița și cu femeile lui.

BROASCA

Neputând să ajungă în climatele calde, unde crocodilii răcnesc la soare și șopârlele zac înmuiate în arșiță, ea s'a vârit în pământ și a postit șase luni pline, de schivnicie. Am căutat-o cu plugurile și cu sapa și nu am dat de dolmenul ei ascuns, în care a dormit în genunchi, metalizată de o voință de fakir.

Dacă astăseară picioarele ei au uitat să sară și pasul șovăelnic și tiptil de șoarece gros duce împleticita povară a unui trup, în care se găsește mai mult văzduh decât plămădeală, Haiduc, tu nu trebuie să te miri. Ochiul tău consternat se deprinsese anul trecut cu broasca broască, sprintenă și rapidă, e adevărat, dar și asta tot broască e, numai că modificată. Pământul a tescuit-o și o foarte venerabilă i-a uscat resorturile și uzat încheeturile. Când te uiți tu, ea se întinde și se încearcă. Nu știi de ce i-a ieșit în cap un cucui cocoloșit, care-o face să semene cu un ciorchine și n'aș putea să presupui pricina pentru

care i s'a boboșat spinarea. Opărită la subsuori, ea merge, vezi bine, ridicată în patru labe și tocmai cârjile jivinii te interesează.

Nu mai lătra-o, că nu te aude : urechea e încă nedestupată. Și nici nu te mai feri : puiul ăsta de mătă berc nu-i în stare să-ți facă nici un rău și nu știe cel puțin să-ți răspundă. Și dacă te repezi să pui gura pe ea, te păcălești și te sperii și poate că te vei simți obligat să fugi din ogradă, izgonit de un morb senzațional. E rece, Haiduc, rece ca nimic din toate cele reci depe fața pământului, rece și moale și searbădă și inconsistentă. Îți strepezește dinții prin simplu contact, bagă de seamă. Ai mai pățit-o tu odată, vara trecută, când te-ai dat la omidă și ai crezut că o poți birui. Îți aduci aminte ce ți s'a întâmplat. Te-a gădilat pânjenșul ci și ți-a rămas lipit de nas, ai strănutat și te-ai simțit nebul.

Lumea e plină de lucruri care nu se mănâncă, ia aminte, dragă Haiduc. Discursul meu instructiv e experimental ; nu te mai încrede în asmuțirile creierului tău zănat și primitiv, ia-te după creierul meu, căruia nu i-a chelit pieptănătura de geaba. Eu am citit și am observat : tu nu citești și ție îți lipsește spiritul de observație obiectivă. Eșit un animal cu coadă și păr și n'ai deslegat încă nici o enigmă. Auzi ?

De unde naiba să mă asculte Haiduc ! El m'a auzit și atât, și de înțeles să mărturisească Axinte, că nici el n'a înțeles. A dat ocol de mai multe ori broaștei, care venise să ceară luminii niscaiva muște și țânțari ademeniți de lampa streășinei și fulgerați. Și-a arătat măselele splendide, a sărit în sus de câteva ori, dintr'o bucată, și broasca, răbdătoare cu lungimea și rigorile monastice ale sezonului, și-a pierdut răbdarea cu Haiduc, s'a pus în poziție și l-a stropit pe bot... Teroizat de un amănunt și stupefiat de asemenea armă, care seamănă cu o șotie de bălci, câinele a căzut îndărăt și, sculându-se cât a putut mai iute, s'a pus pe goană și nu s'a oprit până în fundul grădinii.

— Am uitat să-ți spui, strigai în gura mare, ca să mă audă Haiduc, că avea pulverizator.

COCORI

Câteva zile de soare cald au ispitit pasările cu picioarele de trestie ale bălții, să se întoarcă. Linii de puncte au înseilat cerul senin și tigheluri unghiulare l-au brăzdat pe margini și 'n colțuri.

Cârdurile veneau ca niște inscripții animate și se risipeau ca o frază dintr'un text, înconjurând câteodată cu un chenar de siluete cifrate în zigzag pântecul albastru al marelui urciur de azur, întors cu gura pe pământ.

Mînțiți, și mugurii au ieșit pe ramuri și cotoare, de-asupra stupilor rânduți între pomi, ca și cum albinele din toată prisaca s'ar

fi mutat din ulee pe crengi. În caiși tăbăriseră roiurile unei muște albe, care distilează în știubee necunoscute o miere de mărgăritar și sîdef. O noapte de ghiță a fost de ajuns să-i scuture de atâtea aripi.

Berzele se pare că s'au răsghîndit. Din Dunăre și heleștae, de pretutindeni, s'au ridicat ca un vârtej de hîrtie și de steaguri, frămîntate în golul cenușiu. Șaluri deschise larg trec pe de-asupra câmpiei, încrucișate cu stoluri de ștergare, din care se desfac și pornesc singuratece petice de batiste. Un viscol a ridicat rufele depe frînghii, le amestecă și le aruncă. . . La marginile norilor cu dogori de zăpadă păsările cerului și ale mlaștinii lipită de șesuri s'au micșorat ca niște scrisori rupte în mii de bucăți și aruncate dintr'o clopotniță în vînt.

Cine a putut crede că berzele sunt tot atît de multe ca broaștele din zmârcuri și ca șerpîi zmulși din viermăria în care rămă, cu clește de aur, cu foarfeci de chihlimbar? Din noroiul în care au călcat cu băgare de seamă și au încremenit, cu capul sucit, pe speteaza de aramă a unui singur piciorong, până în împărăția lumii, ca să ajungă, ele au bătut din aripi numai odată, și acum între găinile mele și vîzul lor, cuprinzător al basmelor depărtării, e un drum ca dela șoarice la îngerî. Ele par hotărîte să facă înapoi călătoria din sud. Strigătele, chemările și răspunsul, dau din miazănoapte vijeliei voci de popoare răzvrătite și în orchestra catacombală a puterilor de cântec și geamăt, glasul violoncelului se taie cu melodia uraganului adânc.

T. ARGHEZI

NAȘTEREA SPIRITUALĂ A SECOLULUI NOSTRU

1. Tendințele de înnoire spirituală în Europa de astăzi. Asemănarea lor cu mesianismul popoarelor. - 2. Spiritualitatea Europei în secolul al 18-lea. Știința psihologiei, a economiei politice și principiul democrației, constituite pe baze raționale. - 3. Secolul al 19-lea. Secolul liberalismului și individualismului. - 4. Reacțiunea bisericii creștine. Romantismul literar. Naționalismul burghez. - 5. Naționalismul nou. Fascismul, rassismul hitlerist și sovietismul rus. Atracția spre etatism și dictatură.

1. Trupul material al omului se naște o singură dată, și odată născut, este dus - nemilos - pe roata timpului. Are ani de copilărie, ani de tinerețe și ani de bătrânețe. Nimeni nu speră în reînținerire, necum în renaștere. În opoziție cu această supunere la limitarea sa materială, omul are o credință adâncă în multiplicitatea nașterilor spirituale. Cu spiritul, el se naște de mai multe ori. Nu este european cult astăzi, care să nu-și creadă spiritul înnoit, dacă nu chiar nou născut. În publicitatea europeană au ajuns un lucru banal planurile de viitor ale întregii vieți spirituale. Chiar și oamenii de Stat, altădată obișnuiți să păstreze cumpăt la vorbă, se simt datori să profetizeze la fiecare ocazie. În Italia, în Germania, în Rusia s'a declarat revoluția ca o condiție permanentă a organizării de Stat. Iar în celelalte țări, peste tot locul, numeroși apostoli predică o evanghelie nouă politică, economică și socială.

Această credință în multiplicitatea nașterilor spirituale este de mult cunoscută istoricilor. Dar nu sub această formă acută. Până acum, istoricește, nașterea spirituală avea înțelesul de revenire la o stare spirituală mai bună, adică era o renaștere, și nu propriu-zis o naștere. Așa a fost în Europa, renașterea din secolul 15 și 16. După o lungă perioadă medievală, Europa apuseană a revenit la cultivarea științelor și artelor, așa precum se făcea în antichitate, și prin urmare a intrat într-o perioadă de renaștere. Fiecare popor, când izbutește să scape jugul unei tiranii, sau să scape din lanțul unor împrejurări nefavorabile, renaște. Iar din punct de vedere religios, nașterea

ca și renașterea spirituală au același înțeles bine definit. Poporul sau individul, prin primirea unei religii, își purifică nașterea materială și se naște în noua ordine spirituală, care a fost înaintea lor și care va fi și după ei de-apururi.

Secolul al 20-lea împinge această credință dincolo de hotarele cunoscute până astăzi istoricilor. Fascismul, hitlerismul și bolșevismul nu sunt propriu vorbind reveniri la trecut. Ele invocă, este drept, în o oarecare măsură trecutul, dar sunt departe de a fi aceea ce istoria fiecărui popor numește o renaștere. Ele râvnesc spre ceva mai sus. Fascismul vrea organizarea Italiei pentru cucerirea viitorului, iar nu pentru restaurarea tradiției imperiului roman. Tradiția servește numai ca mijloc. Scopul este dincolo, mai departe. Deasemenea, hitlerismul. Conducătorul actual al Germaniei invocă multe exemple din trecut. Dar nu ca să se conforme lor, ci ca analogii. Iar în Republica Sovietelor ruse, nici măcar aceste invocări nu se mai fac. Aci conducătorii politici zidesc deadreptul o ordine spirituală nouă. Ei voiesc realizarea comunismului pe baza principiilor socialiste ale lui Karl Marx. Tot pe baza unor principii, dar altele decât pe acelea ale bolșevismului, zidește în Germania Adolf Hitler. De asemenea în Italia, Mussolini.

Ne fiind propriu - zis renașteri, în înțelesul istoric, atunci aceste mari mișcări revoluționare din Italia, Germania și Rusia sunt mișcări religioase? Nici aceasta, cu toată aparenta lor asemănare. Ordinea spirituală a religiunii este de - apururi aceeași, în timp și în spațiu. Ordinea spirituală, pe care o au în vedere conducătorii țărilor amintite, este de o altă natură. Atât fascismul, cât și hitlerismul, cât și bolșevismul sunt în primul rând fenomene speciale țării lor, și numai în al doilea rând fenomene de valoare universală. Sau, după cum s'a zis cu dreptate în repetate rânduri, ele nu sunt o marfă de export.

Singurele manifestări, cu care am putea asemana mișcările revoluționare de astăzi, manifestări însă de o importanță redusă și de o valoare mai mult literară și filosofică, decât istorică, sunt afirmările făcute asupra menirii sau misiunii popoarelor.

Din când în când, diferitele popoare își afirmă prin poeți și literați anumite misiuni. Nu este popor care să nu-și fi cristalizat într un crez misiunea sa pe pământ. Acest crez, de natură sentimentală la început, se adâncește în conștiința poporului și formează treptat un imperativ moral de conduită. El n'are o sancțiune legală și totuși este puternic, fiindcă se leagă strâns de sentimentul de cinste și de amor propriu național. În momentele sale supreme, când este să declare sau să continue un război, un popor nu pierde niciodată din vedere misiunea sa. Hotărârea ce el ia este înfățișată totdeauna ca o supunere la imperativul misiunii.

Mișcările revoluționare de astăzi continuă mesianismul de odi-

nioară. Însă în proporții vaste cum nimeni dintre istorici nu l-ar fi putut prevedea.

Am pomenit, printre mișcările revoluționare, fascismul, hitlerismul și bolșevismul, fiindcă acestea ocupă în cel mai înalt grad atenția publicului cult din Europa. Dar mișcări revoluționare sunt peste tot locul în Europa. În toate țările, starea de spirit este aceeași. Toată lumea așteaptă înnoiri. Vechile principii nu mai găsesc credit. Rareori început de secol atât de bogat în tendințe haotice, ca începutul secolului nostru.

Explicările acestei stări de spirit nu lipsesc. În primul rând se pune înainte criza produsă de război. Așa se face totdeauna. După un război mare, tot ce se petrece nou se pune mai întâi pe seama războiului. Pe urmă se vede că războiul nu schimbă prea adânc viața popoarelor. Războiul aduce comoțiuni violente și distrugeri fizice, niciodată însă înnoiri spirituale. Aceea ce frământă începutul secolului al 20-lea nu vine atât din hacsul factorilor materiali, cât din haosul ideilor pe care urmează să se stabilească ordinea politică și economică a Europei. Lumea europeană suferă, nu de mizeria materială, ci de mizeria morală. Are suflete gata să primească disciplina unei organizări politice și n'are planul acestei organizări politice; are o producție economică ridicată și n'are cu toate acestea o prosperitate economică; stă în fruntea civilizației și totuși publicității săi cei mai cetiți îi prorocesc că se apropie de apusul civilizației. Explicarea stării de spirit dela începutul secolului nostru trebuie căutată pe un plan mai înalt, pe planul spiritual; înțelegând prin spiritual, aceea ce leagă într'o unitate de gândire și simțire generațiunile unei națiuni: fondul etern al creațiunilor de adevăr, frumos și bine moral, cu valoare istorică. Aci trebuie să fie cauza producătoare de haos. Căci soarta omului a fost întodeauna legată de reprezentarea unei ordini spirituale. Nimic legitim și durabil pe pământ, până ce pe planul spiritual nu s'a găsit o motivare. Haosul din viața materială a Europei de astăzi este consecința unei crize spirituale.

Paginile ce urmează au scopul să invedereze afirmarea aceasta.

2. Luăm cuvântul de criză în înțelesul cel obișnuit al vieții practice: O complicație ivită brusc în cursul unui fapt natural și care atrage după sine neprevederea urmărilor. Așa vorbim: de criză în cursul însănoșirii unui bolnav; de criză în creșterea unui copil; de criză în afacerile bănești ale unui comerciant. Criza, în înțelesul acesta popular, nu implică nici o teorie. Ea este un fapt. În cele mai dese cazuri, un accident trecător. Poate fi însă și accident mortal, atunci când el suprimă cursul însăși al faptului originar.

Criza spirituală, de care ne propunem să vorbim, este un accident de creștere.

Din secolul al 16-lea începând, viața sufletească și materială a

Europei crește neclintit, secol după secol, în cadrul unui dublu absolutism spiritual. De o parte, în determinismul științific, cu legile lui inexorabile ; de altă parte, în dogmatismul religiunii creștine, cu normele lui de o valoare universală. Ori și ce creațiune nouă, în câmpul cercetărilor teoretice, precum și ori și ce aplicație nouă în câmpul realizărilor practice, își găsește orientarea și sancțiunea în cadrul acestui dublu absolutism. Atât adevărul, cât și frumosul, cât și binele moral, sunt universale și obiective, adică independente de subiectivitatea omului.

În cadrul acestui dublu absolutism, care servește drept o schelă de sprijin, gânditorii Europei începând din secolul al 16-lea își zidiră edificii culturale și materiale. Un edificiu de proporții vaste și care, după ei, avea să se termine în condițiile cele mai optime. Mai întâi, avea să fie cunoscută natura materială. În mod metodic, după principiile lui Descartes. Fenomenele naturii vor fi studiate, nu în înfățișarea lor totală, ci după ce ele se vor analiza și împărți în forțe elementare. Stăpânind legea forțelor elementare, mintea omului va stăpâni și natura însăși. Universul întreg se va transforma astfel, pentru omul de știință, într'un imens mecanism de forțe, în care fiecare roțiță se va mișca după stricte raporturi cauzale.

Într'un viitor oarecare, desigur nu prea îndepărtat, omul de știință va ajunge să prevadă tot ce se va mișca în univers, căci va fi destul ca el să raporteze datele materiale la ordinea timpului și a spațiului, pentru ca să aibă în mâna lui toate verigile lanțului de fenomene.

După natura materială, vine la rând și viața sufletească a societății omenești. Prevederea în această direcție aduce după sine faloase neprețuite. Gânditorii Europei nici nu stătură la îndoială. În tot cursul secolului al 17-lea și al 18-lea ei se trudiră să construiască o mecanică a sufletului, după o metodă asemănătoare cu aceea pentru cunoașterea naturii materiale. Se întreprinde analiza vieții sufletești pentru a i se găsi ultimele elemente, din care apoi să se constituie știința însăși a acestei vieți. Succesul a fost deplin. Rând pe rând se găsiră ultimele elemente ale vieții individuale, ale vieții economice și ale vieții politice. Viața religioasă a rămas de o parte, ea fiind protejată de dogmatismul teologic. Și acum iată rezultatul. Viața sufletească a individului este o asociare de senzațiuni. Aceste senzațiuni, ca și atomii materiali, se atrag și se resping între ele ; formând toate stările sufletești ale omului. Asociația lor este ca și legea gravitației. Știința sufletului individual este constituită pe deplin în secolul al 18-lea și ea se rezumă în cunoștința asociatică senzațiunilor. Știința vieții economice n'a întârziat să se constituie, de îndată, după aceeași metodă. S'a substituit vieții reale economice, viața unui om abstract economic, homo economicus, care era ușor de analizat. Acest om abstract a fost descompus în tendințe elementare mecanice :

apetitul de câştig, interesul, muncitor în abstract, proprietar în abstract, concurenţ etc., şi apoi din combinarea acestor elementare tendinţe abstracte s'au făcut legile economice. Prima lege: omul lăsat de sine tinde la câştig, întocmai cum atomul material tinde spre centrul de gravitate. Ştiinţa economică politică era astfel descoperită. Valoarea adevărilor ei era garantată de metoda analitică abstractă. Ea opera cu elemente raţionale întocmai ca şi ştiinţa mecanicii lui Newton.

Cu viaţa politică a fost ceva mai greu. Analiza ei nu poate pleca dela omul abstract politic, aşa cum a plecat analiza vieţii economice dela homo economicus. Viaţa politică este trăită conştient de prea puţini oameni. Acei care o trăesc sunt apoi şi caracteristici. Ei nu se pot uşor subsuma unui tip abstract. Caesar, Napoleon, Mussolini, au asemănări, dar şi prea multe diferenţe. Ştiinţa vieţii politice ar fi fost periclitată, dacă în ajutorul ei nu venea geniul lui Jean Jacques Rousseau. Acest genial filosof al secolului al 18-lea găseşte şi pentru viaţa politică o abstracţie. J. J. Rousseau pune la baza vieţii politice «contractul social». Admirabilă ficţiune! Ea a servit la constituirea primei ştiinţe a politicii, poate tot aşa de mult, cum a servit simbolul numerelor iraţionale la trecerea spre operaţiunile din matematicile superioare. Contractul social explică voinţa naţională, suveranitatea naţională şi legitimitatea democraţiei. Toată viaţa politică se luminează dintr'odată, mulţumită acestei ficţiuni. Principiul democraţiei este acum deadreptul principiul raţional al ori şi cărei guvernări. Cine este contra democraţiei, este un înfractor la contractul originar pe baza căruia este constituită suveranitatea naţională. Existenţa Statului îşi află deasemenea o explicare. Statul este o organizaţia juridică derivată din contractul social,

3. Secolul al 19-lea s'a desfăşurat, cu prea puţine abateri, pe planul spiritual ridicat în abstracţiile ştiinţifice ale secolului anterior.

El este un secol foarte admirat de unii, dar foarte hulit de alţii. Este secolul progresului pentru unii; secolul stupid pentru alţii. În timpul lui, aplicaţiunile aburului şi ale electricităţii au făcut minuni. Viaţa omenirii de până aci n'a cunoscut atâtea progrese industriale şi comerciale câte i-a fost dat să cunoască în cursul lui. Ştiinţele naturii s'au dezvoltat mai mult decât în ori şi care alt secol. Ştiinţele istorice, deasemenea. A fost chiar denumit, când secolul ştiinţelor naturale, când secolul ştiinţelor istorice. Şi cu toate acestea, el este pentru foarte mulţi gânditori de elită, un secol, dacă nu stupid, dar un secol disarmonic ca spiritualitate. Avântul lui nu pare sincer. Este un secol de progres tehnic şi în acelaşi timp un secol de manifestări romantice. În cursul lui democraţia este idolatrizată şi alături de ea se pune la cale cultul forţei. Spiritualitatea secolului al 19-lea nu se susţine pe un plan egal de autoritate. Ea nu stăpâneşte

deplin viața popoarelor europene. În ea nu se contopesc idealurile acestei vieți. Multe dintre acestea merg alături de ea și uneori chiar o contrazic.

Să examinăm, în deaproape, ce ideal de viață este potrivit spiritualității secolului al 19-lea. Este acest ideal un ideal sincer ieșit din viața popoarelor europene?

Spiritualitatea secolului al 19-lea a continuat, cum am zis, din secolele trecute, dogmatismul științific, cristalizat în cele trei mari concepțiuni de bază pentru științele vieții sufletești. Anume : concepțiunea asocierii senzațiunilor, pentru explicarea sufletului individual ; concepțiunea omului abstract economic, pentru explicarea activității economice ; contractul social, pentru legitimarea politicei democratice în Statul modern. La aceste trei concepțiuni care sunt mai mult de natură statică, spiritualitatea secolului al 19-lea a adăogat și o patra concepțiune de natură dinamică, menită să adapteze mai ușor abstracțiunile la viața practică ; a adăogat concepțiunea schimbului, împrumutată din practica comerțului. Schimbul este, dintre faptele omenești, acela care se poate potrivi mai ușor la abstracția concepțiunilor de mai sus. Un suflet de om, care se explică din asocierea senzațiunilor, rămâne necunoscut în tot ceea ce privește fondul adânc al tradițiilor și aspirațiilor lui, este însă perfect cunoscut ca suflet redus la operațiunea schimbului. De asemeni, omul economic, abstract, dotat cu tendința înăscută de câștig, nu se poate ilustra mai bine decât prin comerciantul care schimbă veșnic o marfă pe altă marfă, pentru a acumula câștig peste câștig. Omul economic este construit fără dorințe și fără sentimente tragice. Totul la el se reduce la procesul formării capitalului. Tot așa de bine se armonizează schimbul și cu concepția contractului social. Când legitimarea Francezilor ca Francezi, a Germanilor ca Germani, a Românilor ca Români, vine numai din consimțământul contractual al diferiților indivizi, care se găsesc laolaltă pe pământul Franței, Germaniei și României, și nicidecum din legături mai adânci de tradiție locală, de sânge comun și de aspirații comune, atunci rolul schimbului se înțelege dela sine : viața politică a unui popor are ca scop să dea prin schimb un echilibru de interese ; fiecare cetățean să schimbe cu profit bunurile sale contra bunurilor altui cetățean. Cu un cuvânt, schimbul este agentul generator universal. Poporul, care a ajuns să producă, nu pentru consumul său propriu, ci pentru a câștiga prin schimb, a găsit bagheta magică a progresului. El va ajunge să stăpânească lumea.

Acum este ușor de înțeles ce ideal se poate ridica pe aceste patru concepțiuni. Omul, care își formează sufletul prin asocieri de senzații ; care nu cunoaște alt scop în viață decât se câștigate prin schimb ; care pune la baza vieții politice contractul și n'are nici o conștiință de imperativele superioare ale soartei sale : că este pe lume purtă-

torul unei tradiții și a unei misiuni ; omul abstract creat de spiritualitatea secolului al 18-lea și pe care a continuat-o și secolul al 19-lea nu putea să aibă alt ideal decât libertatea. Omul să fie liber. Liber, ca să-și combine sufletul din asocierea senzațiilor. Liber, ca să-și schimbe produsele muncii sale cum vrea și când vrea. Liber ca să voteze în politică pe cine vrea, și sub ori și ce regim vrea. Libertate și iar libertate. În contra libertății ce ar avea de obiectat omul ieșit din abstracție? Din asocierea liberă a senzațiilor iese doară omul perfect ca suflet! Căci omul este bun dela natură ; numai constrângerile sociale îl fac rău. Că în aceste constrângeri sociale stă tocmai specificul omenesc, cine să ia în seamă? Secolul trecut își face un ideal, nu din omul întreg, ci din păpușa abstractă a omului, și aceasta cere libertate. Apoi, mai departe. Din jocul liber al intereselor, iese prosperitatea economică, tot pentru omul abstract. Nici o barieră dar, libertății de muncă și de schimb, căci natura îngrijește, ea singură, să se armonizeze interesele sărăcului cu ale bogatului ; interesele naționale cu cele internaționale. Mai departe. Libertate în viața politică. Nu există comandamente impuse de viața națională a poporului. Interes superior de Stat nu există : fiecare Stat începe cu fiecare nouă generație de cetățeni. Statul este o organizație contractuală. Se face și se desface după voia indivizilor. După raportul de forțe ale contractanților. Statul este sincer, dacă contractul între cetățeni este sincer și sinceritatea cere libertate.

Idealul de viață al secolului al 19-lea este libertatea individului. Acest secol este secolul liberalismului și al individualismului.

Puterea de fascinație a idealului de libertate este în toată splendoarea sa, pe la mijlocul secolului al 19-lea. Atunci i se dedică imnuri de prea-mărire. Atunci fiecare om de progres ține să fie liberal. Iar în spiritualitatea liberală a secolului, ca într'o atmosferă de vegetație tropicală, se desvoltă clasa burgheziei, care pune stăpânire pe conducerea celor mai multe state europene.

4. Idealul libertății însă, ridicat pe concepții abstracte și unilaterale, era prea artificial ca să poată să-și impună autoritatea, vreme îndelungată. Reacțiunea contra lui începe să se producă chiar în cursul secolului al 19-lea.

O reacțiune latentă în contra lui, încă de la naștere, o formează biserica creștină, dominantă prin diferitele ei confesiuni peste întreaga Europa. Biserica creștină nu se poate, în nici un chip, împăca cu spiritualitatea laică a secolului 19-lea. Omul abstract de la baza concepțiilor științifice ale acestei spiritualități laice, cu ajutorul căroră se explicau viața sufletească a individului și viața economică și politică a popoarelor, nu este omul creștin. Omul creștin, ca individ, are rădăcini mai adânci de cum și-l închipuiau psihologii asociaționiști. Viața economică deasemenea, pentru biserica creștină, nu

se rezumă în goana după schimb. Cu atât mai puțin viața politică, în desfășurarea unor voințe individuale legate printr'un simplu contract. Biserica creștină are despre viața omenească alta concepție. Mai cuprinzătoare și mai profundă. Omul creștin are în viața lui sufltească de realizat un ideal mai înalt decât acela al libertății. Biserica nu vorbește de libertate, ci de datorii morale și de izbăvire de sub păcat. Sufletul creștinului trăește și se fericește, după împăcarea unor conflicte care n'au nici o asemănare cu tendințele mercantiliste, puse la baza vieții de burghez. Economia politică burgheză, ca și psihologia, ca și politica din secolul al 19-lea se ocupă de o latură a vieții omului, pe când învățătura creștină se ocupă de totalitatea vieții omenești, dându-i acestei vieți și un sens în mijlocul universului.

Reacțiunea bisericii contra individualismului și liberalismului din secolul al 19-lea este așadar o consecință necesară a opoziției dintre spiritul creștin și determinismul științific. Dar această reacțiune n'a împiedicat progresul liberalismului burghez. Ea s'a mărginit la cercul restrâns al câtorva intelectuali. Publicul cel mare n'a cunoscut-o. Certurile religioase din trecut, care în dese cazuri au adus după ele pustiirea țărilor de oameni și bunuri materiale, tociseră tot interesul pentru ori și ce discuții religioase. Spiritualitatea secolului al 18-lea găsisse chiar soluția care să oprească pe veci revenirea lor. Găsisse anume : soluția separațiunii dintre știință și religie. Domeniul religiunii este separat de acela al științei. Unul, acel al religiunii, se întinde dincolo de domeniul științei, care rămâne singur să fie supus determinismului legilor cauzale. Soluțiunea acestei separații, pe lângă că evită o nouă ceartă între știință și religie, dar câteodată este formulată chiar în așa fel, că ea are aparența de a împăca religiea cu idealul libertății economice și politice. Soluțiunea este formulată anume, în ceea ce privește religiea, ca o libertate de conștiință. Adică, omul secolului al 19-lea, prin separația religiunii de știință și-a asigurat libertatea, atât în ceea ce privește raporturile lui politice, cât și în ceea ce privește raporturile lui cu biserica. Formula « libertății de conștiință » introduce libertatea peste tot. Reacțiunea bisericii, din cauza aceasta, a fost dela început condamnată la indiferența publicului.

Cu mult mai răsunătoare a fost reacțiunea pornită din sânul literaturii. Spiritualitatea secolului al 19-lea, cu concepțiunile sale abstracte despre viața sufletească, era puțin favorabilă curentului romantic. Ea ar fi preferat o literatură croită pe modele clasice, fără spontaneitate și fără mister ; ceva potrivit pe tiparul omului abstract. Secolul al 19-lea a fost în tot cursul lui însă zguduit de manifestările romantismului. Pe cât de banale erau formulele vieții politice și economice, pe atât de sugestive erau formulele creațiilor literare. Or-

dinea placidă a spiritului burghez făcea un curios contrast cu neastâmpărul pe care îl întrețineau literații.

Din acest romantism a ieșit, peste tot în Europa, mișcarea folkloristă, care pune în lumină comori nebănuite din viața popoarelor, atât de bogate în însușiri sufletești, dar așa de uitate de știința abstractă a secolului.

În sfârșit, cea mai puternică reacțiune o produce mișcarea naționalistă, care ajunge spre sfârșitul secolului să fie pe primul plan al preocupărilor politice.

Naționalismul, în înțelesul pe care îl dăm noi astăzi, este într'o vădită opoziție cu spiritualitatea secolului al 19-lea. Cu toate acestea, naționalismul s'a acordat multe decenii cu această spiritualitate. Secolul al 19-lea a fost chiar denumit de unii istorici ca secolul naționalismului. Cum s'a putut stabili acest acord? Prin sărăcirea de înțeles în care a fost luat naționalismul. Naționalismul secolului al 19-lea a fost potrivit pe aspirațiunile burghezului. Aceste aspirații erau modeste. Burghezul voia, înainte de toate, ridicarea barierelor dinaintea libertății comerciale. El dorea: uniformizare și centralizare. Naționalismul burghezului este de ordine geografică: o suprafață de țară colorată uniform. Naționalism de suprafață. El se mulțumește cu adeziuni de paradă și cu convertiri în masă, așa cum se mulțumește adeseori și misionarul confesional. O declarație publică sau chiar și o declarație tacită este pentru el o chezășie îndestulătoare. Ce e în sufletul, în hereditatea și în sângele aceluia, care se declară naționalist, aceasta nu interesează pe burghez.

Chiar cu acest înțeles sărăcit, mișcarea naționalistă a fost totuși ca un ghimpe în buna armonie, pe care spiritualitatea secolului al 19-lea încerca să o dea popoarelor europene. Căci naționalismul, fie și de suprafață, este în opoziție cu teoria contractului social, care stă la baza propagandei pentru democrație. Omul naționalist este, cel puțin de formă, legat prin tradițiune și înrudire de sânge cu poporul din care face parte; nu este un simplu individ care ia parte la un contract social. Naționalismul, sub ori și ce formă, este un protest în contra individualismului.

De aceea, în cele din urmă, dizarmonia dintre spiritul burghez și spiritul naționalist a ieșit la lumină. La sfârșitul secolului al 19-lea, mișcarea naționalistă din diferitele țări ale Europei își afișează programe și concepții de viață, care contrazic pe de-a întregul idealul libertății.

5. Marele război dintre 1914-1918 a grăbit prăbușirea spiritualității secolului al 19-lea. Nu din cauză că acest război a elaborat o nouă spiritualitate. Războaiele n'au creat niciodată ceva spiritual. Războiul dintre 1914-1918 n'a făcut decât să supună spiritualitatea secolului al 19-lea la o probă crucială, în urma căreia ea s'a prăbușit

singură. După această probă, criza începută, încă înainte de război, s'a transformat într'un haos. Tot dogmatismul vechi științific, dela baza explicării vieții sufletești, s'a dovedit superficial. In locul omului abstract, economic și democrat, războiul a scos la lumină un alt om : mai plin de viață și mai real ; omul condus de reacțiuni mai adânci decât acelea ale câștigului și ale libertății politice.

Noului secol i se deschid perspectivele unei alte spiritualități, din care noi întrevădem conturul, pe când structura ei intimă ne scapă. Suntem martori la nașterea spirituală a secolului, fără să avem posibilitatea să-i cunoaștem idealul de viață în care el se va boteza.

Să încercăm a prinde totuși, într'o schiță sumară conturul noii spiritualități, în care va trăi Europa de aci înainte.

Faptul nou care se desemnează, de pe acum, ca dominând direcția spiritualității viitoare este descoperirea realităților sufletești, care se numesc națiuni.

In secolul trecut s'a vorbit mult despre națiuni, dar fără ca să se fi ajuns la cunoașterea lor adâncă. Națiunile erau produse istorice : înfăpturi pasive. Se credea că aceleași elemente sufletești sau dinamisme sufletești, constituiesc peste tot pământul viața omenirii. Aceste elemente sau dinamisme fac într'un loc să apară o națiune și, în alt loc, altă națiune. Cu aceiași unitate de măsură se prețuiu toate. In istoria universală, fiecare își avea momentul său. Gloria trecea dela una la alta : totul era explicat prin deplasarea împrejurărilor favorabile și nefavorabile. Națiunile erau recunoscute, cu un cuvânt, prin compararea lor cu un tip : poporul cu unitate de limbă, de teritoriu și de istorie. Faptul existenței naționale era înțeles ca o totalitate sumativă de indivizi în cadrul cel larg al vieții omenesti. In faptul acesta al existenței naționale, individul era prins prin anumite caractere asemănătoare, dar individului îi mai rămăneau și alte caractere, care îl puteau face să participe și în alte existențe. Individul putea fi naționalist și internaționalist : întrucât satisfăcea cerințelor de uniformitate, cu un singur popor, era naționalist ; întrucât se ridica la o spiritualitate, care îmbrățișa unitatea întregii omeniri, era internaționalist. Putea individul să fie de asemenea, în același timp, naționalist creștin și naționalist liber-cugetător, francmason sau ateu ; nimeni nu-l întreba de credințele sale metafizice, din momentul ce el satisfăcea cerințelor de paradă ale naționalismului.

Naționalismul burghez din secolul al 19-lea se acorda de minune cu liberalismul și cu individualismul.

Cu noul secol acordul acesta se rupe și naționalismul apare ca adversar al liberalismului și al individualismului internațional. Pentru a accentua adversitatea aceasta, el își schimbă denumirea, deodată cu adâncirea înțelesului. Incepe prin a-și adăoga calificativul de integral, pentru a indica diferențierea de trecut și sfârșește prin a-și lua o denumire nouă în fiecare țară, pentru a învedera că naționalismul

fiecărui popor este o existență originală și nici decum copia unui model universal.

Noi trăim tocmai în zilele în care acest nou naționalism se înfiripează în spiritualitatea europeană. El nu este pe deplin organizat în nici o țară ; dar este peste tot locul în atmosfera opiniei publice ; nu trăim pe deplin în el, dar simțim adierea lui. Un necunoscut încă, și totuși în gândul tuturor.

Noul naționalism pleacă dela credința, că fiecare națiune formează o existență de sine stătătoare, avându-și istoria și destinul său propriu. Națiunile nu cunosc o istorie universală. Poporul în care s'a trezit conștiința națională devine o înfăptuire spirituală unică în care s'a cristalizat o finalitate. Cu întreaga lui constituție biologică și cu tot trecutul său, poporul devenit națiune își are destinul său, deosebit de al tuturor celorlalte națiuni. Intocmai cum în mecanica nouă, bazată pe legea relativității, fiecare sistem închis de energie își are timpul său local, tot astfel fiecare națiune își are istoria sa locală. Cum nu există un cadran de ceasornic, același pentru toate universurile, tot așa nu există o scară de valori pentru toate națiunile. Fiecare națiune aduce la lumină ceea ce stă în firea sa, ca energie și ca valoare. Națiunile sunt compuse din indivizi, dar indivizii care compun națiunile, n'au o existență spirituală pentru ei înșiși ; ei sunt în funcțiune de finalitatea totalității naționale : sunt purtătorii diverselor aptitudini înnăscute ale națiunii lor. Nimic nu se creează din energia individuală : fiecare individ luat în parte este un neisprăvit ; toți, la un loc, constituiesc însă realitatea națională, singura cu un rol istoric. Nu există, prin urmare, om mare și om mic, ci există vocațiuni reușite sau nereușite, împinse spre realizare de ființa națiunii.

Naționalismul secolului al 19-lea caracterizează eforturile individuale : X și Y au fost mari naționaliști. El nu desvăluie resortul intim al efortărilor pe care le face națiunea, ca totalitate. Pentru secolul al 20-lea, această desvăluire, dimpotrivă, are cea mai mare importanță. Prin ce mijloc și sub ce simbol își vede fiecare națiune menirea sa realizată ? La aceste întrebări răspunde fiecare națiune după structura ei sufletească.

Italia răspunde cu fascismul ; Germania, cu rassistul hitlerist ; Rusia, cu sovietismul. În celelalte țări, procesul de transformare a naționalismului burghez este în curs. Peste tot locul, națiunile au luat cunoștință că spiritualitatea lor, naționalistă, departe de a fi anonimă, este tot ce poate fi mai caracteristic ca realitate.

Și acum venim la faptul central, care a determinat haosul în care se sbate începutul secolului nostru.

Concomitent cu procesul acesta de înfiripare a noului naționalism se observă în opinia publică europeană o atracție spre regimul de autoritate, spre etatism și chiar spre dictatură. Fascismul,

hitlerismul și sovietismul sunt regimuri de dictatură. Această concomitență surprinde pe mulți. Unii chiar o explică în defavoarea noului naționalism și ca un argument pentru susținerea vechiului naționalism burghez.

Concomitența este desigur regretabilă, dar ea nu trebuie să ne facă să judecăm în rău înnoirea spirituală a secolului nostru. Noul naționalism, cum am zis, este încă neorganizat ; este ca sămânța purtată de vânt și care n'a ajuns să dea roade. Națiunile europene voesc o viață mai plină și mai adâncă de cum era viața ordonată de idealul libertăților burgheze. Dar această viață mai plină și mai adâncă ele nu o pot concretiza în instituții. Statul nou național nu este definit. El nu va fi un Stat model, bun pentru toate națiunile, așa cum pretindea să fie Statul liberal, ci va fi pe măsura fiecărei realități naționale : Stat englez, francez, german, etc., după finalitatea energetică a fiecăreia dintre aceste națiuni¹⁾.

Până la definirea noului Stat național, în epoca de tranziție în care trăim, este natural ca națiunile să se servească de anticipațiuni : să-și concretizeze preferințele în alegerea unor conducători cu autoritate, sau în alegerea unor instituții cu autoritate. De aci atracția timpului nostru spre dictatură și spre etatism.

Dictaturile și etatismul din zilele noastre nu sunt improvizații ieșite din jocul împrejurărilor, ci sunt anticipațiunile unor organizații politice viitoare ; anticipații pline de defecte, negreșit, dar cu un rol constructiv, în viața națiunilor europene. Căci dictaturile și etatismul de astăzi n'au nici o asemănare cu vechile regimuri despotice, pe care le cunoaștem din istorie. Despotismul de odinioară era un fapt zoologic, pe care îl avea omenirea din vechime în comun cu lumea animală. Regimurile autoritare de astăzi sunt fapte politice, pe care le întâlnim tocmai la națiunile cele mai conștiente de menirea lor. Este așadar o diferență mare între dictaturile contemporane și despotismul din vechime.

Cu toate acestea, ori și care ar fi explicarea, faptul concomitenței dintre naționalismul nou și autoritarismul provocă în opinia publică europeană o vie agitație. El este cu măiestrie speculat de partizanii vechii ideologii burgheze. Aceștia n'au destule cuvinte să prevină lumea cultă, că totul pentru ea este pierdut, din momentul ce se părăsesc eternele legi ale economiei politice ortodoxe și frumoasele principii ale democrației. Că aceste legi eterne economice și aceste frumoase principii democratice erau în cele mai dese cazuri niște lanțuri pentru cea mai mare parte a populației europene ; că

¹⁾ În studiile viitoare (din care primul a și apărut sub titlul : *Ideologia Statului român*) ne vom ocupa de noua orientare, pe care spiritualitatea română va primi-o sub influența curențelor ce-și fac loc în Europa secolului al 20-lea.

sub legile eterne economice nu a prosperat mulțimea, ci numai câțiva aleși ; că sub fațada democrației era organizat jaful în averea Statului, de asemenea posibilități nu vor să-și aducă aminte acești partizani ai vechii ideologii. Ei sunt convingși că armonia din principii trebuia, odată și odată, să aducă armonia în viața de pe pământ.

Dar și din partea partizanilor noului naționalism nu lipsesc exagerările și provocațiunile inutile. În Germania, cu deosebire, în manifestările noului naționalism este un amestec tragic de ideal sincer și de acrobație ; de intuiții sublime, alături de visuri copilărești.

Noul naționalism, peste tot unde se realizează, se realizează sub forma unui etatism exagerat, dacă nu sub forma de dictatură. El este exclusivist, și prin aceasta primejduiește fondul comun al spiritualității europene. Nădejdea într'o cultură europeană, sau într'o uniune a Statelor europene devine, cu noul naționalism, iluzorie. În noua perspectivă avem să ne așteptăm pe viitor că fiecare popor european, închis în carapacea naționalismului său, să fie fără înțelegere pentru vecini, sau cel mult, cum a și început, să vedem Europa împărțită pe regiuni de influență, în popoare de comandă și popoare de subordine. Este aceasta o situație de dorit ?

De altă parte, prin ce mijloace se susține vechiul ideal al unității europene, de către aceia care i-au rămas credincioși ?

Când lumea veche a Imperiului roman și-a pierdut unitatea sufletească, prin invazia popoarelor, străine de sângele și tradițiile ei, evanghelia lui Christ a dat spiritualitatea, în care s'a refăcut unitatea sufletească pierdută. În această spiritualitate a trăit Europa multe secole.

Astăzi, după marele război mondial, se simte din nou nevoia unei spiritualități, care să disciplineze exagerațiile naționaliste și să redea Europei unitatea, amenințată. Prin ce se afirmă această nouă spiritualitate ?

Prin interesele internaționale ale burgheziei și prin democrația de paradă a oratorilor politici, care au găsit mijlocul să-și facă o profesiune din încheierea pactelor pacifiste între popoare ?

Banală spiritualitate pentru un moment atât de tragic.

Acesta este haosul din primii ani ai secolului nostru. O naștere spirituală dureroasă.

C. RĂDULESCU-MOTRU

AMINTIRILE

Colonelului Grigore Lăcusteanu

REVOLUȚIA DELA 1848

(Urmare)

Voi descri în prescurtare nenorocirile ce au adus pe sărmana țară ștregarii și mitocanii, lăsând istoricilor a descri faptul în extenso.

Poarta, după înțelegerea și stăruința Rusiei care trâmbița la toate curțile Europei că o mână de vagabonzi și străini au răsturnat pe Domn și după dânsul toate instituțiile țarei, sfâșiindu-se între dâșii, și pe lângă dâșii se varsă și sânge nevinovat (făcând aluzie la cele întâmplate la palat la 19 Iunie), Poarta au trimes pe Soleiman Pașa, cu zece mii de oștire să intre în țară să restabileaze ordinea.

Guvernul ștregarilor, îndată ce au aflat de sosirea lui Suleiman Pașa la Rusciuc, s'au dus înaintea turcului ca să convertizeze anarhia în liniște, făcându-l să crează că despre câte au inițiat Rusia pe Poartă sunt întrigi și născociri ale Rusiei, cu scop de a acapara Principatele, și că țara voește a se scutura de jugul protectoratului Rusiei și să rămâie supusă și credincioasă suveranității Turciei. Și, spre confirmarea acestora și a afecției ce țara are către dânsa, îi dă înapoi toate cetățile și serhaturile câte au luat Rusia în campania dela 1828 și le-au dat românilor ¹⁾; și numai în acest scop au fost ridicarea poporului pentru răsturnarea Domnului care se făcuse instrumentul Rusiei ca să vânză țara! Inșă, după abdicarea domnitorului și proclamarea constituției, totul s'au liniștit în țară și au intrat în ordine legală și, spre a se încredința de toate acestea, îl roagă să intre în țară fără oștire, căci intrând cu oștire va da prilej Rusiei să bage foarte probabil, ca curte protectriță, și dânsa oștire, și iată un început de conflict sau chiar un « casus belli ».

Turcul - prost și credul - și mai vârtos că-i venea la socoteală politica care o susțineau ștregarii, la 30 Iulie au intrat în Giurgiu :

1) Vezi prefața, R. F. R. No. 1.

Soleiman Pașa, cumnatul Sultanului Abdul Medjid Chan și Omer Pașa renegatul ¹⁾, comandantul armiei turcești, însoțiți de un escadron.

Primirea turcilor, atât la Giurgiu cât și la București, au fost triumfală. Dela Giurgiu până la București sute de trăsură acompaniau pe turci, mii de vagabonzi și desculți, și chiar sate întregi, îl petreceau pe jos strigând : « Să trăiască Sultanul »! « Să trăiască Soleiman Pașa »! La bariera capitalei, arcuri de triumf cu înscricția : « Renașterea României »!

Sosind la barieră, au deschămat caii de poștă dela careta turcului și mitocanii l-au tras cu mâinile până la palat unde îl instalase.

Seara, luminație în tot orașul (mai mult de frică decât de bună voe).

A treia zi după sosire, i-au dat un bal popular la șoseaua Chi-seleff. Intre invitați, cavaleri și dame din popor ; jucau și țigani și țigancele (căci îi emancipase guvernul revoluționar, luându-le câte două ruble de țigan ; acești bani i-au adunat și mistuit un vagabond anume Cesar Boliac).

În fine, cât au șezut turcul în București, l-au desfătat în ziafeturi, mese și luminații. Turcul au rămas încântat de toate acestea și au scris Sultanului, relatând multă afecție și atașament ce au găsit în poporul român pentru sultanul și tot într'o vreme îl roagă să recunoască faptul românilor și să întărească Locotenența domnească până va prezenta pe unul din membrii Locotenenței domnești spre a-l întări Domn.

Turcul uitase tratatul dela Adrianopole care l-au încheiat cu Rusia când era cu sulița cazacului în coastă!

Rusia informându-se de toate acestea, au trimes pe generalul Duhamel la Constantinopol să stăruiască să retragă pe Soleiman pașa și să orânduiească un alt comisar turc care să nu iasă din instrucțiunile generalului Duhamel, spre a se restabili ordinea și să intre cu oștirea turcească în țară, care oștire o lăsase Soleiman pașa la

1) Mihail Lattas, născut la Blaski, în Croația, dintr'o familie ortodoxă în 1806. Intră de tânăr în armata austriacă pe care, din motive necunoscute, o părăsește în curând, stabilindu-se în Bosnia, unde devine musulman și ia numele de Omer. Ajuns institutor al copiilor lui Hussein Pașa, guvernatorul Vidinului, este trimis de acesta la Constantinopol, unde Sultanul Mahmud îl numește căpitan și profesor al principelui Abdul Medjid, moștenitorul tronului. Colonel în 1839, la suirea acestuia pe tron, ajunge în 1842 guvernator al Libanului, fiind însărcinat între timp cu diferite misiuni militare în Siria, Albania și Kurdistan. Comandantul armatelor de ocupație în Muntenia în 1848. Însărcinat cu apărarea Dunării la începutul războiului Crimeii începe prin a obține oarecare succese, dar trimis apoi în Caucaz, nu poate împiedica luarea Karsului. Însărcinat să potolească răscoalele din Muntenegru în 1861 și din Creta în 1867, întrebuițează mijloacele cele mai energice pentru restabilirea ordinii ; mort în 1871.

Rusciuc ; iar în caz contrariu să-i declare îndată rezbel, retrăgându-se ambasada, căci nu va suferi nici o dată o revoluție la porțile Rusiei.

Ursul, care nu joacă decât de frică, pe de o parte au trimis ordin lui Soleiman pașa să se retragă fără zăbavă, iar pe de alta au orânduit pe Fuad effendi ¹⁾, carele sosind împreună cu generalul Duhamel la Rusciuc, au luat 25.000 de oștire turcească care se concentrase acolo și au intrat în țară.

La 30 Iulie au apărut manifestul Impăratului Nicolae ²⁾ prin care arăta Europei că o mână de străini perturbatori au răsturnat pe domnitorul țării și instituțiile ei și că Rusia, ca putere protectriță, de acord cu Poarta ca putere suzerană, vor băga oștire în Principate ca să restabilească ordinea.

La 20 Septembrie ³⁾ au sosit oștirea turcească la marginea capitalei și au campat la Cotroceni. A doua zi la 21 ⁴⁾, au apărut în toată capitala proclamația lui Fuad effendi, carele în numele Sultanului recomanda poporului român liniștea și ordinea pentru care au fost trimis. Tot într'o vreme invita toate notabilitățile capitalei ca să se adune la lagărul dela Cotroceni pentru o prealabilă înțelegere.

La 22 ⁵⁾ Septembrie, după proclamația și invitația lui Fuad, unii din membrii guvernului cari mai rămăseseră în București (căci cei mai mulți fugiseră la sănătoasa) s'au abținut de a se duce la Cotroceni, trimețând o mulțime de ciocoi și străini, precum ovrei, armeni, țigani și o mulțime de săteni din satele după împrejurul Bucureștilor, cu preoții lor îmbrăcați în odăjdii și cu evanghelia în mâni, să nu lase turcul să intre în oraș.

Iancu Brătianu, un ciocoi din cei răsculați, era prefect al capitalei și în ziua aceea alerga prin oraș făcând propagandă să răscoale rorodul să dea foc orașului din patru părți și să înceapă măcelul, exterminând ciocoi (căci așa poreclise pe boeri). Desculții, mai înțelepți decât Brătianu, nu l-au ascultat, căci comisarii, aflând despre aceasta, au trimis de știre guvernului că cea mai mică mișcare din partea poporului de se va face, o să prinză pe toți membrii guvernului și îi spânzură! Iar de se va vărsa o picătură de sânge sau vre-un incendiu se va întâmpla, turcii vor intra cu săbiile scoase și nu va putea să mai înfrâneze furia lor.

¹⁾ Medic, diplomat, om politic și poet turc. Comisar general în Principate în 1848, președinte al Taneimatului în 1857, ministru al Afacerilor străine în mai multe rânduri, mare vizir în 1861 (1814-1869).

²⁾ Circulara lui Nesselrode din 19/31 Iulie st. v. « *Acte și Documente relative la istoria renașterii României* », vol. II, pag. 4.

³⁾ Data exacta este 9/21 Septembrie (v. « *Anul 1848 în Principatele române* », vol. IV).

⁴⁾ 10/22 Septembrie, (*ibidem*).

⁵⁾ 11/23 Septembrie (*ibidem*).

Pe la orele 12 la namiază sosind notabilii capitalei, adică boerii (mulți, puțini, ce mai rămăsese, căci mai toți fugiseră, care la Brașov, care la Sibiu), cu Costache Cantacuzino în cap (căci cu o zi înainte venise și dânsul dela Brașov, chemat fiind de generalul Duhamel), au fost bine primiți de către comisari. Apoi Fuad effendi au dat citire firmanului prin care-l autoriză să intre în țară cu oștirea și să restabileze ordinea.

Au numit îndată pe C. Cantacuzino caimacam, în numele Sultanului. După aceasta, adresându-se către boeri, le-au zis că : « Acei care se supun firmanului care s'au citit în auzul tuturor și sunt oameni de ordine să vie după mine, iar cei ce nu vor să rămâe acolo ». Și au trecut într'un alt cort mai spațios și boerii au trecut împreună cu comisarii, iar perturbatorii au rămas pe loc. Atunci Omer pașa au dat signal printr'o detunătură de pistol și într'o clipă de ochi perturbatorii au fost înconjurați de un regiment turcesc care i-au ținut toată ziua în soare nemâncați și neadăpați, iar seara i-au închis în mănăstirea Cotroceni.

Pleba trimisă de turburători era adunată dincolo de cordoșul turcesc și se constrânsese astfel încât forma un zid. Omer pașa au dat ordin lui Cherem pașa să plece cu o brigadă de soldați și 12 tunuri să intre în București, să se instaleze în cazarma dela Mihai Vodă. Pleba, care coprinsese drumul, nu lăsase pe turci ca să treacă, amenințându-i că numai peste cadavrele lor vor trece.

Astfel nu-i lăsa să intre în capitală. Atunci Cherem pașa au dat ordin la două escadroane de călăreți să deschiză drumul, măsurându-i cu latul săbiilor. Văzând pleba că îi croește turcii cu latul săbiilor și cu paturile puștilor, au rupt-o la fugă toți în toate părțile și au trecut oștirea fără ca să treacă « peste cadavrele lor », înțelegând și dâșii că oștirile nu se înving cu minciuni.

Căci cu minciuni perturbatorii au răsturnat țara, cu minciuni s'au terminat dominația lor de trei luni, căci totul au fost minciună!

Turcii sosind la cazarma Mihai Vodă din Dealul Spirei, Cherem pașa au desfășurat oștirea întocmind-o în linie de război, cu frontul spre cazarmă și flancul drept spre oraș, fiind ambele flancuri acoperite de câte două baterii de artilerie. În curtea cazărmei era regimentul al 2-lea al nostru, întocmit în două coloane, sub comanda maiorului Radu Golescu ¹⁾.

Pașa au trimis un ofițer turc (care știa limba grecească) să roage pe Golescu să vie la poarta cazărmei spre a se înțelege cu dânsul. Golescu, temându-se de vre-o surprindere, au trimis parlamentar

¹⁾ Este vorba aci de fiul marelui vornic Iordache Golescu, ajuns în urmă colonel, întocmai ca și vărul și omonimul său, celalalt Radu Golescu, fiul lui Dinicu.

pe căpitanul Caragea¹⁾ care știa limba turcească). Apropiindu-se de pașă i-au zis pașa să spue Goleșcului că-l roagă să deșarte cazarma și să o lase musafirilor, căci dâșșii au venit ca amici, iar nu ca inamici și ostili oștirea române.

Caragea i-au răspuns, din partea comandantului Goleșcu, că au trimis în oraș la guvern ca să-i ceară deslegare guvernului de ce are să facă și că-l roagă să aibă puțină îndulgență până ce va veni trimisul pe care-l așteaptă din moment în moment.

Turcul au primit această propunere și au zis că va aștepta. Însă aceasta au fost numai o plăzduită strategemă din partea revoluționarilor ca să câștige timp până să sosească batalionul de pompieri care-l aștepta, spre a se împreuna cu regimentul din cazarmă spre a se opune oștirea turcești, sau cel puțin să facă o demonstrațiune.

Sosind pompierii, au trecut printre rândurile turcilor ca să între în cazarmă. Din întâmplare, pe un soldat din pompieri l-au lovit calul unui turc; feldvebelul pompierilor au scos un pistol dela brâu și au tras asupra turcului. Atunci încăerarea au început! Turcii, în momentul când puneau fitilul la tunuri, pompierii într'o clipă de ochi au întors tunurile spre turci, care au făcut un masacu grozav turcilor. Apoi Goleșcu, văzând că pompierii au început focurile, au comandat și dâșșul regimentului foc de rânduri. Turcii, din parte-le, asemenea.

În fine, ai noștri trăgând vre-o două, trei focuri, au rupt-o de fugă pe valea căzărmei care era pe din dosul aceștea, căci nu puteau să ție lupta cu un număr înzecit decât dâșșii.

În această încăerare s'au omorât mulți de ai noștri, dar și turcii îndoți și întreiți. Turcii, în înverșunarea lor, au omorât mulți oameni nevinovați din cei cari se aflau cu casele lor în preajma căzărmei.

Îmi spunea într'o zi comisarul turcesc Fuad pașa :

— Cu încredințare că românii au avut mare noroc că nu au împușcat pe Cherem pașa (căci calul de sub dâșșul l-au omorât), pentru că atunci ar fi intrat oștirea în capitală cu sabia în mâni și nu ar fi putut lesne să le poprească furia.

Turcii, după ce au coprins cazarma, guvernul revoluționar au dispărut fugind peste graniță, care încotro apuca să scape.

Costache Cantacuzino caimacamul au luat frânele guvernului sub controlul comisarilor amândoura puterilor și totul au intrat în liniște.

* * *

Acestea sunt frumoasele rezultate cari au adus vagabonzii pe țară : invazii, omoruri, jafuri, și altele toate.

1) Viitor colonel și prefect al poliției în 1859, dintr'o familie străină de neamul domnesc.

Sărmană țară! Amar vei simți perderea bătrânilor boeri care te-au ținut în brațe secolii întregi! Iubiți lectori, veți vedea cum au împins-o spre prăpastie și mergând din zi în zi din rău în mai rău, suntem amenințați a o vedea dispărând cu desăvârșire.

Adio frumoasă, dulce și frumoasă țară! Poate Dumnezeu românilor, prin ajutorul blagoslovniciei Rusii, să te mai întoarcă la mărirea ta. Dar eu nu văz nici-o scântee de nădejde.

Revin la istoricul meu, unicul scop al acestei scrieri.

1848, pe la începutul lunii lui Octombrie, luând știința dela București că ordinea s'au restabilit în țară și căpeteniile perturbătorilor au fugit peste graniță, m'am întors cu familia la București.

A doua zi după sosire m'am dus la colonelul Horbatsky, care era atunci numit șef al oștirea provizoriu, care mi-a zis să mă îmbrac în uniformă și să mă duc la caimacamul Cantacuzino și la comisarul rus generalul Duhamel.

Infățișându-mă la numiții, m'au primit cu mare bucurie, mai cu osebire generalul Duhamel, pe carele îl cunoșteam de mult cum am arătat mai sus.

Intre altele îmi zise :

— Pentru dumneata destinase prefectura poliției, dar în împrejurările actuale neputând să-ți ții locul vacant, până la numirea dumitale am numit pe colonelul Voinescu ¹⁾. Astăzi însă se infățișează o era nouă pentru dumneata, deși puțin mai penibilă ; însă convins de activitatea și onestitatea dumitale, și mai vârtos că cunoști limba rusească și această sarcină condusă cu prudență vă va face reputația atât în țara dumitale pe cât și la curtea Maestăței Sale Împăratului tuturor Rusiilor dela care nu vei fi lipsit de o recompensă, voesc a zice că peste 5-6 zile armia imperială sosește la București : așa dar dumneata vei avea sarcina de : « quartier-maitre général » sau președinte al comisiei cvartirurilor, având și personalul poliției sub ordinele dumitale pentru înlesnirea acțiunei, asemenea vi se va da și cinci, șase cazaci să-i aveți în permanență pentru trimiteri și orice împrejurări se vor ivi. Prin urmare eu mă înțeleg astăzi cu caimacamul și dumneata grăbește de alcătuește bugetul întocmind și personalul trebuincios, ca atunci când va sosi oștirea să fie și comisia cvartitururilor întocmită, ca să nu întâmpinăm nici noi nici dumneata anevoințe și imputări.

La aceste cuvinte i-am zis și eu :

— Excelență, vă mulțumesc și rămâi recunoscător pentru bu-
nele intenții ce aveți pentru mine și favorul care-mi acordați, dar

¹⁾ Ioan Răducan Voinescu, zis Voinescu I. Colonel în 1846, consilier de stat în 1864.

să-mi permiteți să vă arăt și eu dorința mea, care este aceea de a redobândi postul ce am avut ca să nu perz anii serviciului în zădar, căci îmi lipsesc numai vre-o câteva luni ca să împlinesc anii ceruți de reglement ca să dobândesc dreptul la pensie.

Imi răspunse : « Vei avea și una și alta ». Apoi salutându-l m'am retras.

A doua zi am primit două ordine ale căimăcămiei, unul prin care mă numește președinte al comisiei cvartitururilor și cu îndatorirea de a prezenta bugetul trebuincios, precum și o listă de numele amploiaților care sunt a se numi, iar cel-l-alt ordin era numirea mea de comanditor al regimentului al III-lea, cu adăogirea că să numesc un ștab-ofițer să dirijeze afacerile regimentului până la săvârșirea misiei cu care sunt însărcinat.

Aceasta era textul ordinului. Nota bene, în ordin nu se zicea comandir pe pravilnicu temei, nici despre leafă să o primesc după post.

După primirea acestor ordine m'am dus îndată la caimacamul unde am găsit și pe Horbatsky, locțiitor de șef al oștirea. Dâșii, văzându-mă, m'au felicitat pentru primirea regimentului. Eu le-am zis că nu primesc regimentul cu chipul acesta : întâi că nu sunt numit comandir pe pravilnicu temei și al doilea că nici leafa nu mi se fixează după post, și mâine poimâine să vie polcovnicul Solomon (căci dânsul îl comandase) să-și reclame polcu, și eu să rămâi ca fulgu pe apă.

Horbatsky răspunse că în ordin nu se putea zice « comandir pe pravilnicu temei » fiindcă nu am rangul de polcovnic, asemenea și cu leafa, căci mai întâi urmează să se hotărească în consiliul de miniștri, dar mai târziu se va face și aceasta și că să am puțină răbdare.

Caimacamul la rândul său îmi zise :

— Bădiță, știi ce m'am gândit? Să-ți dăm mai bine regimentul al II-lea (îl comandase polcovnicul Engel) și să se zică în ordin, « comandir » cum zici dumneata, și să meargă polcovnicul Engel să-l organizeze, dirijând afacerile până vei săvârși misia, și atunci pe parola mea că dânsul se retrage și chiar când nu s'ar retrage, îi dau alt regiment și dumneata rămâi tot comandir al regimentului. Iar cât pentru leafă, să o primească tot dânsul, fiind polcovnic. Lasă, bădiță dumneata nu ești om întrebuițat !

— Ei, hei... Excelență! îi zisei, nu sunt omul care se hrănește de iluzii. Eu nu am rugat pe nimeni, eu regiment nu am solicitat, eu am reclamat numai generalului Duhamel postul meu de comandir de batalion și o să-i zic diseară, dacă nu voește, eu sunt gata să mai demisioniez odată.

Caimacamul împreună cu Horbatsky îmi ziseră : « Ba nu, ba nu, nu mai zice nimic generalului, căci noi o să facem tot ce vom putea pentru dumneata ». Le-am zis că ordinul care mi s'au trimis nu este secret și eu trebuie să inițiez pe generalul.

După aceasta am cerut lui Horbatsky trei ofițeri și șase scriitori pentru comisia cvartirurilor, anume pe căpitani Căcitufof și Scordili și parucicu Andronescu, « căci doresc », le-am zis, « să fie comisia cvartirurilor întocmită ostășește, fără a amesteca vre-un civil. Căci mă tem de ciocoi, întâi că să nu fure, și al doilea să nu dau peste nișcareva roșii, care amândouă acestea m'ar compromite ».

Chiar în seara aceea m'am dus la generalul Duhamel carele cum m'au văzut m'au întreat dacă mă ocup cu lucrarea bugetului și întocmirea comisiei cvartirurilor. I-am zis că l-am și trimis la căimăcamie.

M'au întreat apoi la ce cifră se urcă suma totală a bugetului. I-am arătat că suma totală este de una sută galbeni pe lună, adică :

O birjă permanentă	30
Cheltueala cancelariei, tipărirea bileturilor și alte mărunțișuri	50
Cinci cvartalnici călări	20

— Nu se poate să-ți ajungă, îmi zise.

— O să-mi ajungă, îi zisei, fiind întocmită pe picior ostășesc, și în fine dacă se va înfățișa și alte trebuințe atunci voi refera căimăcamiei.

— Eu, îmi zise, nu mă așteptam la o cifră așa de neînsemnată. Vă mulțumesc și aceasta vă face mare cinste. Dar totuși îți amintesc că corpul al 5-lea are cincizeci de mii de oștire și deși o să se trimeată în diferite locuri spre cvartiruire, dar treizeci de mii tot o să rămână în București spre cvartituire.

I-am răspuns că la neajungerea cvartalnicilor mă voi sluji și cu subcomisarii pol ției.

După aceasta i-am arătat întrevorbirile ce avusesem cu căimăcamul și polcovnicul Horbatsky în privința mea pentru comănduirea regimentului, demascând scopul lor ca în speranța că rușii se vor retrage și pân'atunci să ție locurile de comandiri de regimente vacante și apoi să vie iarăși dumnealor la locul lor.

— Se poate și asta, îmi zise, dar cât pentru polcovnicul Engel, cel mai nimerit lucru este să se ducă acasă să se odihnească. În fine chestia aceasta mă privește și o iau asupra-mi, și dumneata nu te inquietă.

I-am mulțumit, schimbând vorba. În adevăr că peste câteva zile s'au dat ordin (priczaz) cu număr pe oștire prin care îmi încredințează comănduirea regimentului al II-lea pe pravilnicu temei și cu leafă după post, adică de polcovnic, socotit absent (în comandirovcă) fiind însărcinat cu deosebită misie.

La 11 Octombrie au sosit oștirea rusească și au campat la Colentina, așteptând pe șeful lor generalul Lüders ¹⁾ ca să poată intra în

¹⁾ Alexandru Nicolaievitch, născut în 1790 dintr'o familie de origine ger-

capitală. Unul singur numai, generalul Komorn, comandantul regimentului Actirțchi de husari, m'am pomenit cu dânsul într'o brișcă viind acasă la mine ca să mă roage să-i dau un cvartir în satul Colentina, căci suferă de friguri intermitente și doctorii nu-i permit să șează în lagăr ; în oraș iarăși nu poate intra fiind popriți până la venirea generalului Lüders, pe carele îl așteaptă din zi în zi.

I-am zis că atribuțiile mele se mărginesc numai în oraș, cu toate acestea văzând că stăruște i-am dat un ofițer și s'au dus împreună de l-au cvartiruit în sat.

La 14 Octombrie au sosit generalul Lüders. Eu am însoțit pe caimacamul și l-am întâmpinat la podul Colentinei.

Generalul venea într'o trăsură cu opt cai de poștie, escortat cu câteva escadroane de cazaci. La pod, văzând caimacamul, au poprit de s'au dat jos din trăsură și au primit raportul caimacamului despre liniștea orașului, apoi l-am însoțit cu toții la casa Ghikii dela Colentina, unde era așteptat de generalul Duhamel, ministrii țarei și toți generalii aflați în lagăr.

Generalul Duhamel, după ce au recomandat pe caimacamul și pe ministrii țarei, apoi recomandându-mă și pe mine ca președinte al comisiei cvartirurilor i-au zis : « Dumnealui este care au suferit mai mult în aceste evenimente ». Generalul Lüders după ce m'au salutat, m'au întrebat unde am cvartiruit oștirea otomană. I-am zis că cea mai mare parte este încazarmată, numai ca la 5000 de oștire sunt în cvartire peste râul Dâmbovița, fiind râul punct de delimitare. « Sper, îmi zise, că ne vom vedea mai des ». I-am răspuns că sunt la ordinele Excelenței Sale.

Apoi, după ce am lăsat pe căpitanul Caciturof ca să conducă pe generalul Lüders la casa lui Iancu Oteteleşanu ¹⁾ care era destinată pentru cvartira Excelenței Sale, m'am retras.

Comisia cvartiturilor am condus-o cu mari greutate și trude. Deși eram în floarea tinerețelor dar mă obosise cu desăvârșire mo-

mană. Ia parte cu armata rusească la campania Finlandei din 1812 - 1814, se semnalează la asediul Varșoviei în 1831 și în Caucaz cu prilejul războiului din 1843-1845. Comandant al armatelor rusești însărcinate să restabilească ordinea în Principate după evenimentele din 1848. Trimis de aci în Ungaria spre a contribui la înăbușirea revoluției, intră în Transilvania pe la Turnu Roșu în Iunie 1849, bate pe generalul Bem și obligă o armată de 20.000 de unguri să capituleze la Deva la 31 Iulie a aceluiași an. Participă la începutul războiului Crimeii, la operațiunile înaintea Silistrei și ajunge în 1858, comandantul tuturor forțelor rusești din Crimeea, semnând în această calitate, armistițiul cu forțele aliate. Numit în 1861, locotenent al Țarului în Polonia, contribuie prin rigorea administrațiunii sale, la izbucnirea revoluției din 1863. Mort în 1874.

¹⁾ Până mai deunăzi cunoscuta terasă Oteteleşanu de lângă Teatrul Național, în locul unde se ridică astăzi palatul telefoanelor.

ralicește și fizicește. Eu oră de mâncare nu mai aveam : unde mă apuca foamea, orice hotel ar fi fost, mă opream și mâncam. Oră de odihnă nu aveam : adesea se întâmpla de nu îmi vedeam nevasta (care se afla atunci lehză) și copiii câte două zile, căci intram acasă mai totdeauna după miezul nopții sau despre ziuă, și când se făcea ziuă eram pe poduri, cu escorta de cazaci după mine, spălat nespălat pe ochi, plin de praf sau stropit de noroi, văzându-mă cinevaș m'ar fi luat drept o raznă.

Când mă culcam să mă odihnesc două-trei ore, bătea la ușa : este un muscal care l-au trimis cutare sau cutare general care au sosit acum și așteaptă în pod să-i dau cvartir. Il trimiteam la comisia cvartirurilor unde aveam în permanență câte un ofițer de serviciu (dejourna), nu se mulțumea și trebuia să merg eu . . .

Alteori pe la miezul nopții mă pomeneam cu câte un bilet dela ministrul de interne (era Iancu Filipescu)¹⁾, prin care îmi scria că muscalii au luat brutăriile să facă pâine pentru soldați și mâine orașul nu are pâine, și ce este de făcut?

Mă sculam, luam cazacii după mine și mergeam din brutărie în brutărie, goneam muscalii, lăsând câte un cazac brutarului până a doua zi ca să scoată pâine. A doua zi apoi aleargă de împacă pe polcovnicii muscali!

Mă luptam ca un leu ca să pot mulțumi și armia rusească și orașenii. Voi cita două, trei exemple cari îmi stau și astăzi în memorie.

Colonelul Cherbinsky, directorul statului major al corpului, mi-a cerut un bilet de cvartir, adaogându-mi că se mulțumește cu o singură cameră pentru dânsul și una pentru slugă, numai să fie în podul Mogoșoaiei, în apropiere de generalul Lüders. Eu auzind că se mulțumește cu o cameră și ca să menajeze palatul lui Știrbei care sta în ochii generalilor (și mai vârtos că se zicea că în curând va fi numit Domn al țării, căci dânsul era absent cutreerând Europa), am dat un bilet de cvartir polcovnicului Cherbinsky la casa Știrbei, carele ducându-se cu biletul, i s'au dat o cameră în rând cu grajdurile și alături cu camera vizitiului!

Polcovnicu, ofensându-se s'au dus îndată la generalul Lüders și i-au spus. Generalul au trimis după mine și m'au chemat. Carele îmi zise :

— Îți mulțumesc pentru cvartirul care ai dat directorului ștabului meu și te rog ca pe de o parte să i se dea îndată un cvartir convenabil, iar pe de altă să pui spitalul ostășesc în casa Știrbei, însă în 24 de ore cel mult, și să-mi faci cunoscut că s'au așezat spitalul.

I-am zis că eu am dat polcovnicului cvartir în casa Știrbei, dar dacă cine știe din ce greșală îi va fi arătat camera în rând cu a vizitiului, eu nu am știut nimic.

1) « Buradu ».

— Dar să mă duc îndată să instalez pe polcovnicu și pentru spital voi urma ordinul Excelenței Voastre.

M'am dus, am luat pe polcovnicu, și l-am dus la casa lui Costache Neculescu Drugănescu ¹⁾, carele l-au primit cu bucurie, oferindu-i un apartament întreg cu două saloane și bine mobilat. Polcovnicul au mulțumit proprietarului și s'au mulțumit numai cu o cameră și aceea pe coridor.

Apoi m'am dus la doamna Știrbei și i-am spus că generalul este supărat pentru maltratarea care s'au făcut polcovnicului și stăruiește să introduc casa în spital ostășesc. Această nuvelă pentru doamna Știrbei au fost o lovitură de moarte! Se scuzează că nu au știut când au venit polcovnicu și aceasta au făcut-o vătaful curței fără ca să-i spue nimic, mă roagă, se lamentează cu lacrimile în ochi să o scap de o asemenea nenorocire. I-am arătat cu multă politeță că dacă ași îndrăzni să nu îndeplinesc ordinele generalului sunt amenințat a fi dat sub judecată și împușcat, sau cel puțin degradat în soldat. Doamna Știrbei stăruiește în rugămintele sale, încât m'am mâhnit până în suflet. Atunci i-am zis că organizăm un plan ca să fac o ultimă încercare pe lângă generalu. Acest plan, sau născocire mai bine zis, era ca doamna Știrbei să facă un bal în cursul acelei săptămâni pentru buna venire a armii imperiale, și viind generalul la bal, să-l invite chiar doamna Știrbei să-și retragă ordinul care mi-a fost dat, și pentru rest mă însărcinez eu, însă după ce mai întâi îl voi sonda dacă este dispus să vie la bal. Doamna Știrbei au primit cu bucurie.

Seara m'am dus la generalul Lüders și l-am găsit luând ceai cu adjutanții săi, colonelul Daragan și maiorul de Quadie ²⁾, nepotul său. M'au invitat și pe mine, adăogând că mă invită odată pentru totdeauna la masă și la ceai. Intre altele m'au întrebat ce am mai făcut în ziua aceea. I-am spus că m'am ocupat cu instalarea polcovnicului Cherbinski căruia i-am dat un palat de cvartir; proprietarul i-au oferit două apartamente bine mobilate, însă polcovnicu, mulțumind proprietarului, au poprit o singură cameră.

Eu mirându-mă de atâta modestie, l-am întrebat cum au devenit împrejurarea astfel, încât să reclame Excelenței Voastre pentru casa Știrbei, căci după cercetarea ce am făcut au fost numai o neînțelegere (malentendu). Polcovnicul mi-a zis că au gândit că românii îl nesocotesc.

I-am spus că dimpotrivă l-au stimat prea mult și de aceia i-au dat casa cea mai frumoasă din capitală, și la cel dintâi boer. «Și în

¹⁾ Constantin Neculescu, fiul marelui paharnic Nicolae Neculescu și al Elenei Drugănescu. Mare stolnic în 1820, mare clucer, etc. Casa era pe locul actualului case Monteor din calea Victoriei. .

²⁾ De la Gardie?

adevăr Excelență că mergând la doamna Știrbei să-i fac cunoscut să deșarte casa spre a introduce spitalul, iată ce am constatat : doamna Știrbei hotărîse să dea un bal în cursul săptămânii acesteia pentru buna venire a armiei imperiale, prin urmare toată casa era peste cap, odăile le ceruia. Mergând polcovnicul acolo, vătaful curței i-au oferit camera sa, pentru o zi sau două până se vor usca odăile pe jos. Polcovnicul, neînțelegând limba românească, s'au supărat și au fugit, însă adevărul este că doamna Știrbei nu au știut nimic despre aceasta. Așa dar vedeți Excelență că au fost numai un rău înțeles, cu toate acestea eu voi executa ordinul Excelenței Voastre cu rigoare ».

Generalul, după un minut de reflecție, îmi zise :

— Si non e vero, ma ben trovato! Să mă ierți domnule maior dar ai dracului sunteți dumneavoastră românii! Aceasta au zis-o zâmbind.

Nepotul său întrerupându-ne, mă întreabă dacă familia Știrbei este nobilă. I-am răspuns că este cea mai nobilă, cea mai avută, cea mai inteligentă și cea mai respectabilă.

— Așa dar, îmi zise un adjutant, la bal va fi toată lumea cea bună cred?

— Fără îndoială, îi zisei.

Apoi generalul îmi zise :

— Și pentru când se proiectează balul?

I-am răspuns : « Depinde de Excelența Voastră să hotărîți dacă sunteți dispuși pentru acest bal ». Convivii rugară pe generalul să nu piarză frumoasa ocazie de a admira frumusețea orientului (« la beauté orientale »). Generalul îmi zise : « Negreșit că consimț, dacă toți voiți ».

A doua zi m'am dus la doamna Știrbei și spuindu-i cele petrecute au hotărît serata pentru prima viitoare Duminică.

În seara balului doamna Știrbei au rugat pe generalu să nu-i pue spital în casă. Generalul, cerând excuzuri doamnei Știrbei, i-au zis că au fost « un malentendu » și că nu au cunoscut pe doamna Știrbei și o mie alte politețe.

A doua zi după bal generalul Lüders mi-a spus conversația care au avut cu doamna Știrbei în privința casei și că au rămas încântat.

— Am văzut, îmi zise, că societatea română de ambele sexe este compusă de multă stimă și merit și îmi pare bine că am cunoscut-o să o aprețuesc astfel.

Peste câteva luni Știrbei au fost numit domnitor și dacă ar fi găsit casa spital, ce goană mi-ar fi dat în toată domnia lui!

* * *

Al doilea exemplu :

Generalul Danilevsky, comandantul brigăzei de husari, pe când se afla în lagărul dela Colentina, prin înțelegere cu Iancu Filipescu

(Vulpache)¹⁾ se mutase în casa sa dela câmpul Herăstrăului²⁾. Peste vre-o două săptămâni trimete generalul pe adiutantul său la comisia cvartirilor să ceară un bilet de cvartire ca să se mute în oraș, rugându-se ca să fie în centrul cvartirurilor unde se va așeza cavaleria. Husarii erau destinați a se așeza pe podul Târgului de afară³⁾ și mahalalele după împrejur : i-am dat un bilet la casa Hagi Tudorache. Generalul s'au dus, au văzut-o și nu i-au plăcut. A doua zi trimete adiutantul să-mi spue că generalul au zis că i-am dat grajd de locuință și cere un alt cvartir.

I-am răspuns că casa o cunosc eu, este nouă, spațioasă și bine mobilată și altă casă nu am mai bună în acea circumscripție și că să se încredințeze să trimeată adiutantul său și găsind alta casă mai bună să-mi signaleze unde și a cui, să-i sloboz bilet.

Au trecut vreo trei săptămâni și nu am mai văzut nici pe general, nici pe adiutant.

În acest interval generalicescul ștab îmi face cunoscut că este să intre în cvartire regimentul Actirțchi de husari (acest regiment se comanda de generalul Komorn). Am scris regimentului să-mi trimeată în preziua intrării în oraș pe cvartirmeisterul cu opt cvartirieri, ca să regulăm cvartirurile și să le sloboz bilete, astfel ca, când vor intra să meargă fiecare la casa destinată pentru dânsul, atât ofițerii cât și soldații, spre a evita confuzia atât ostașilor cât și orașenilor. Așa s'au și urmat.

În preziua intrării regimentului, viind cvartirmeisterul cu cvartirierii, i-am trimis împreună cu cvartalnicii comisiei să însemneze cvartirurile. Casa lui Hagi Tudorachi găsind-o neocupată de vreun alt cvartir, au destinat-o pentru comandirul regimentului. Seara au venit cvartirmeisterul cu lista de casele însemnate și i s'au slobozit bilete de comisie.

În ziua intrării regimentului în oraș, generalul brigăzei Danilevsky au eșit în preîntâmpinarea regimentului și veneau amândoi generalii în capul regimentului conversând amicalmente până la casa lui Hagi Tudorache. Acolo descălecă amândoi și după dânsii toți ofițerii de husari pe cari îi poftise comandirul polcului la dejun.

Intrând în casă, Danilevsky vede un dejun splendid pregătit în salon și adresându-se la generalul Komorn îi zice : « Vezi generale ce surpriză mi-a făcut adiutantul meu fără ca să știu ! » Generalul

¹⁾ Fiu adoptiv al lui Alexandru Filipescu Vulpe. Ministru de externe, lo-gofăt al dreptății, membru al caimăcâmiei de trei în 1858, prim-ministru în cel dintâi cabinet muntean al lui Cuza (12 Februarie - 27 Martie 1859). Căsătorit cu principesa Eliza, fiica lui Vodă Bibescu (1811-1863).

²⁾ Pe locul actualei vile Brâncoveanu din parcul Filipescu, care reproduce întocmai, în proporții mai mari, fosta casă de lemn menționată aci.

³⁾ Actuala Calea Moșilor.

Kormon îi răspunse : « Ba nu, Excelență te înșeli căci dejunul au fost poruncit de mine și dumneavoastră sânteți oaspeții mei ». Danilevsky îi zice : « Te înșeli Excelență, fiindcă eu am biletul scos dela comisia cvartirurilor mai mult de o lună pentru această casă » și întorcându-se la adiutantul său, îl întreabă dacă mai ține biletul. Adiutantul, care avea biletul asupra-i, îl scoate și îl arată. Tot asemenea face și cvartirmeisterul, arătând biletul lui Komorn luat cu o zi înainte.

— Dar domnule cvartirmeister, îl întreabă Danilevsky, pentru mine ai avut îngrijire să-mi găsești cvartiră?

Olișterul îi răspunse că « am scotit că aveți deja cvartiră în oraș, fiindcă lipsiți de trei săptămâni din lagăr ».

Danilevsky îi zise : « Destul mă rog. Vom vedea ». Apoi adresându-se către Komorn îi zice : « Ei bine, cum rămâne istoria aceasta? » Komorn îi zise : « Cum să rămâie? Excelența Ta ai deja o locuință, eu nu pot să es în drum să rămâi fără adăpost ». Danilevsky, supărat ca un leu, îi zise : « Domnule general nu permit nimănui să mă atace până la insultă! O să ne căutăm! » Și au ieșit afară, repede încălecând pe cal s'au dus.

Komorn, iarăși supărat, au strigat să-i aducă o birjă și să se ducă după dânsul să-l provoace la duel, dar olișterii regimentului în colectivitate au stăruit, rugând pe generalu să nu o facă până la o prealabilă deslușire.

— În adevăr, zise Komorn, aș dori să știu cum s'au întâmplat să avem fieșcare câte un bilet la una și aceeași casă.

Doi din căpitanii prezenți au zis că vor merge dânsii îndată să găsească pe președintele comisiei cvartirurilor și să întrebe împrejurarea.

M'am pomenit cu căpitanii dezersperați și după ce mai întâi mi-au spus toată împrejurarea, apoi m'au rugat să merg împreună la generalul Komorn și să mijlocesc împăciuirea generalilor spre a nu se întâmpla vreun incident fatal.

M'am dus împreună cu husarii la Komorn. Generalu m'au primit cu multă amabilitate.

— Bonjour, iubite maiorule, Dacă nu s'ar fi întâmplat conflictul cvartirului nu ai fi venit să mă vezi. Dar vino să dejunăm și să ne spui cum s'au întâmplat ca să am și eu și generalul Danilevsky bilet pentru aceeași cvartiră?

— Mă ertați Excelență, eram să-mi fac datoria să vin să vă văz, dar am așteptat să vă așezați ca să vă poci întreba dacă sunteți mulțumiți de cvartira sau nu, ca să vă gălesc alta, fiindcă mă silesc din toate puterile să vă mulțumesc.

Strângându-mi mâna, îmi zise :

— Îți mulțumesc și nu mai îndoesc de delicateța dumitale, mai

vârtos că îți sunt dator pentru cvartira dela Colentina, când am venit la dumneata bolnav.

— Acum, generalul meu, să venim la istoria biletului. Generalul Danilevsky sunt acum trei vreo săptămâni, au cerut un cvartir ; i-am și dat biletul pentru casa aceasta. A doua zi au venit adiutantul Excelenței Sale și mi-a zis că generalul au văzut cvartirul și nu-i place fiindcă este grajd sau porcărie și să-i dau o altă casă. I-am trimes răspuns că eu altă casă nu am și să trimeată pe adiutantul Excelenței Sale să-i caute altă și să-mi spue a cui este, să-i sloboz bilet. De atunci și până acum nu mai știu nimic. Eri, cu așezarea regimentului, cvartirmeisterul și cvartalnicul comisiei găsind casa neocupată, au destinat-o pentru Excelența Voastră și eu i-am slobozit bilet, fără să țiiu mîinte că am liberat bilet acum o lună de zile înapoi, când pe toată ziua sloboz câte o sută, două de bilete. Și apoi schimbările cari se fac? Unul se duce și altul vine, și în sfârșit de ce nu au ocupat casa? Dar când Excelența Sa au anulat însuși biletul, vine acum să discute pentru o casă care au calomniat-o de grajd? In sfârșit să trimeată să-i dau cvartir.

Generalul Komorn adresându-se către ofițeri le zise : « Vedeți domnilor că am dreptate, mă duc să-l pui la locul lui ! » Apoi după mai multe rugăminte atât ale ofițerilor cât și după ale mele, făgăduindu-i că mă voi sili să mulțumesc atât pe Excelența Sa cât și regimentul său și alta multe, generalul s'au înduplecat și ne zise : « Renunț deocamdată, lăsând pentru o altă ocazie să o plătească mai scump ».

Sculându-ne dela dejun, le-am zis că mă duc la generalul Danilevsky să-i dau cvartir. Cvatirmeisterul îmi zise : « Te rog să mergem împreună ca să mă desculp fiindcă Danilevsky este un om de nimic și îmi va păstra rancună ». Și în adevăr că era un tartuf parvenit, în vreme ce Komorn era nobil, din aristocrația mare a Rusiei, tânăr, cu stare mare « bon vivant » (și crai cu toate că era însurat), în sfârșit un husar perfect.

Mergând cu cvatirmeisterul împreună la generalul Danilevsky, l-am întâlnit pe câmpul Herăstrăului, pe jos, se întorcea acasă. Venea dela prințul Bagration, generalul diviziei de cavalerie : îi spusese incidentul iscat cu Komorn în privința cvartirului. Ajungându-l, ne-am dat și noi jos din droșcă și după o salutare respectoasă îi zic :

— Am aflat Excelență că astăzi v'ați supărat pentru cvartir și am venit să vă dau altul, căci acela pentru care v'am fost dat bilet nu ați voit să-l primiți.

— Nu domnule, nu m'am supărat pe dumneata, dar pe acest ofițer care nu au știut să-și împlinească datoria și pentru nepăsarea lui către șefii săi, căci era de datoria lui să-mi găsească cvartir cum au găsit generalului Komorn, și adresându-se către ofițer îi zise în limba rusească : « Bine, bine, te voi învăța eu pe tine ».

Ofițerul ofensându-se îi zise :

— Cum poți Excelență să-mi zici tu? Eu sunt nobil, sunt ofițer pentru ce mă însuți?

Eu îl trăgeam de mâneca mondirului făcându-i semn să tacă, el mai rău se aprindea. Din norocire că eram în apropiere de casă și au încetat disputa.

Intrând generalul în camera sa, m'au poftit înlăuntru, lăsând pe ofițer afară.

— Ei domnule maior, îmi zise, ce cvartir o să-mi dai mie?

— O să vă dau o casă să rămâi mulțumit și viu mâine să vă iau să vă arăt mai multe case ca să vă alegeți.

— Eu te rog prea mult, îmi zise, să-mi dai casa lui Știrbei.

— Cât pentru casa lui Știrbei, mă iartă, fiindcă sunt patru, cinci case în București de care nu poci să dispui fără jurnalul consiliului.

— Eu nu știu, domnul meu, de astea, îmi zise, și dacă nu-mi dai casa lui Știrbei, eu fac pretenție pentru cvartira lui Komorn, și nici nu mă mut de aici până nu mi se va da casa aceea pentru care am avut biletu mai înainte.

— Bine generale, nu mi-ai trimes prin adiutant răspuns că este o porcărie și nu o primești?

— Așa este, îmi zise, dar dumneata nu ești vinovat întru nimic, îmi am și eu cuvintele mele.

L-am mai rugat, i-am mai zis, dar era surd la câte îi ziceam.

În sfârșit ca să aplanez conflictul cu orice preț, nevoit am fost să-i dau casa lui Știrbei în condiții însă, întâi, pentru puțină vreme, până îi voi găsi altă casă să-i placă, al doilea, să se împace cu generalul Komorn și al treilea, să ierte pe cvartirmeister. Mi-a făgăduit, i-am cerut parola de onoare și am obținut-o. Am chemat pe ofițerul în casă și i-au dat o strângere de mână, zicând că i-au scăpat cuvinte aspre fiind supărat, dar acum, după satisfacția care mi-a dat maiorul, sunt împăcat și mulțumit de toți ».

Inchipească-și lectorul acum.

Dacă nu aș fi izbutit să împac pe acești doi generali și eșind la duel s'ar fi împușcat unul dintr'înșii, ce lovitură de moarte (negreșit moralicește) mi-ar fi dat mie acest incident! Cu cât sporea influența mea în spiritul oștirii rusești, cu cât de mare era considerația mea în ochii concetățenilor mei, cu atât ar fi fost lovitura mai tare. Lumea este egoistă și mai mult pornită spre rău decât spre bine, și când cade copacul totuși îi adună ramurile, după cum zice grecul (δρῶνς πε ού ης πᾶς ἀνήρ ξυλεύεται) Muscalii m'ar fi calificat de trădător, sau cum ne zic ei « duh turecki », că am băgat discordia între doi generali ca să se omoare unul pe altul. Ai noștri iarăși, la rândul lor, m'ar fi calificat de un prost și un ticălos care nu am știut să conduc misia cu care eram însărcinat. În sfârșit poziția mea ar fi fost nimicnicită cu desăvârșire.

De aceea mă rugam lui Dumnezeu să mă scape cu fața curată din această spinoasă sarcină.

* * *

Voi cita și al treilea exemplu ca să se vadă că numai Dumnezeu m'au strecurat dintre ciocan și nicovală.

Intr'una din serile luni jucam cărți la Grigore Grădișteanu. Partener la vist era și bașboer Iordache Filipescu. Pe la sfârșitul jocului îmi zice : *πρωλή μου* ¹⁾, vino mâine la 12 ceasuri la mine că am să-ți vorbesc, dar te rog să vii negreșit ».

A doua zi ducându-mă la bașboer, am găsit în salon pe toți miniștrii și mai mulți boeri aristocrați ²⁾.

— Iată la ce te-am chemat (*πρωλή μου*), îmi zise : Tu ai suferit mai mult decât toți dela vagabonzii aceia cari au răsturnat țara, și vrem să facem o jalbă către generalul Lüders să facă o pilduire cu dânșii, ca nu mâine, poimâine, ardicându-se oștirile, să ne pomenim iarăși cu craii că se răscoală, căci atunci va fi rătăcirea cea de pe urmă. Așa dar să iscălești și tu jalba.

— Prea bine cucoane Iordache o iscălesc și eu, i-am zis, și m'am strecurat binișor în camera demoazelelor ³⁾ ca să le văz.

Deschizând ușa de alături găsesc pe generalul Duhamel cu urechea lipită de ușă ascultând. Indată ce am văzut aceasta am tras binișor ușa și m'am dus acasă fără să iscălesc jalba, neștiind ce poate eși din aceasta și să am muștrare de cuget în toată viața mea.

A treia zi foarte de dimineată, pe o ploaie cu bășici, m'am pomenit cu căpitanu Costaforu chioru, trimis din partea colonelului Iancu Florescu, că mă roagă prea mult să merg îndată la dânsul unde sunt adunați mai mulți ostași ca să iscalim o jalbă către generalul Duhamel, prin care ne rugăm să orânduiască o comisie ostășească spre a se da în judecată ostășească pe toți acei șefi și subalterni cari vor fi luat parte la revoluție spre a nu rămânea pătată toată oștirea.

— Domnule căpitan, îi zisei, eu merg îndată, însă nu voi iscali fiindcă procedura aceasta îmi aduce aminte de un nebun care era în București și striga toată ziua pe uliță : « Toți boerii să moară, numai Manea să trăiască ⁴⁾ ! » Sânt foarte puțini aceia care nu sunt compromiși.

Mergând la Iancu Florescu, am găsit mulți camarazi și șefi chiar ai mei cari iscaliseră petiția. Florescu, după un discurs pompos, îmi

¹⁾ Literal « puișorul meu ».

²⁾ Prin opoziție cu acei boeri care adoptaseră ideile democratice.

³⁾ Eufrosina și Zoe Filipescu, căsătorite în urmă, cea dintâi cu I. Ghica (Brigadier) și cea de-a doua cu Aristide Al. Ghica.

⁴⁾ Despre Manea nebunul v. Scrisoarea lui Ioan Ghica către V. Alexandri din 15 August 1884.

prezintă petiția ca să o iscălesc. I-am înapoiat-o, zicându-i că nu o iscălesc și mai vârtos că văz pe unii compromiși și au iscălit-o. Colonelul Iancu Voinescu mă întreabă :

— Care sunt aceia?

— Dumneata unul, i-am zis.

— Cum domnule, îmi zise, dumneata mă însulți și mă compromiți? Spune-mi faptul!

I-am răspuns că la vreme voi face declarația prin dovezi constatatoare. Cerându-le excusuri, m'am dus.

Seara am spus generalului Duhamel istoricul și că nu am voit să o iscălesc.

« Prea cuminte ai făcut » îmi zise « și bine că mi-ai spus și nu o primesc. Guvern au, să meargă la căimăcamul să o dea ».

* * *

Prin aceste două episoade de mai sus, adică a boerilor și a lui Iancu Florescu, am vrut să arăt o schiță din diplomația rusească, și ca să-l înțeleagă lectorul va vedea încheerea acestui al treilea exemplu.

A R E S T A R E A

La ale luni după amiază, mă găsește un ofițer de cazaci care mă căuta cu un bilet dela șeful statului major generalul Nepokoitchinsky, în care se coprindea aceste două linii :

« Cher major, în dorința de a lua ceaiul împreună astă seară, te aștept diseară la șapte ceasuri ». I-am răspuns verbal prin ofițer că viu negreșit.

În toate serile, de datorie, îmi făceam cursurile la generalii Lüders și Duhamel ca să primesc ordinele pentru a doua zi, sau era cevaș să le raportez de ceea ce am lucrat în ziua aceea. La trei și patru zile mergeam și la Fuad pașa.

Așa dar în seara aceea mergând la generalul Lüders am găsit mai mulți generali și șefi de părții cu cari lua ceaiul. Intrând în casă, mă pofteste se iau ceai ; l-am rugat să mă ierte, fiind așteptat de generalul Nepokoitchinsky.

— Adevărat, îmi zise, este cam indispus, te rog și eu du-te ! (Și mă bătu cu mâna peste umeri).

Pe care salutându-l am plecat (după bătaia pe umeri și cuvântul « te rog, du-te », am înțeles că trebuie să fie cevaș prezant).

De acolo m'am dus la generalul Duhamel. L-am găsit luând ceai cu generăleasa, mă pofteste la ceai, i-am cerut iertare că mă așteaptă generalul Nepokoitchinsky.

— Ah! da îmi zise, du-te că poate are să-ți zică cevaș serios.

— Ba nu, îi răspunsei, mă poștește la ceai.

— Negreșit, îmi zise, că se pot face și una și alta. Du-te și nu zăbovi.

Eșind din casă ziceam în mine : « Asta este lucru dracului ! Ei sunt înțeleși, ce o mai fi și asta » ?

Urcându-mă pe scară la generalul Nepokoitchinsky întâlnesc pe aga colonel Iancu Voinescu. Il întreb ce face generalul, îmi zice : « Du-te că te așteaptă ». Intrând în casă generalul îmi zise : « Haide mon ami, fii mai expeditiv că era să rămâi fără ceai ». I-am cerut scuze că am zăbovit.

După un ceas de convorbire, tutti quanti, colonelul de stat major Daragan care se afla acolo mă ia la braț și mă trece în salon. Așezându-mă pe o canapea îmi zise :

— Am să-ți fac următoarea rugăciune : șeful corpului m'au însărcinat să așezăm oștirea în cvartire pe un plan regulat, adică să fie infanteria în centru, cavaleria la flancul drept și artileria să acopere infanteria. După cum vei vedea și planul prelucrat, prin urmare trebuie o preschimbare generală a cvartirurilor. Așa dar te rog ca mâine de dimineață la șapte ceasuri precise să poștești la cvartira mea împreună cu toți comisarii și subcomisarii de culoare.

— Cât pentru comisarii, îi zisei, au fost șeful poliției, acum aici, de ce nu l-ați însărcinat pe dânsul ?

— Noi pe dumneata, îmi zise, te cunoaștem factotum !

— Bine, îi zisei, dar dacă ne vom aduna la opt ceasuri socotesc că nu se va împedeca lucrarea ?

— Ba nu, ba nu, îmi zise, te rog iarăși, fix la șapte ceasuri, căci poate să vie și generalul « en chef » și dacă nu ne va găsi întruniți ne va pricinui cel mai mare dezagrement.

I-am promis și ne-am reîntornat în camera generalului carele mi-a zis : « Contează și eu mult pe activitatea dumitale că vei executa rugăciunea lui Daragan cu punctualitate ».

Din parte-mi le-am promis că nu voi devia dela parola dată și am plecat.

De acolo m'am duș la comisia cvartirurilor și am făcut următorul ordin la toți comisarii :

« Mâine de dimineață la șase ore punct să te afli împreună cu toți ipocomisarii din culoarea dumitale la colonelul Daragan, casa Ștefan Bălăceanu, iar de primirea și urmarea întocmai vei iscăli aceasta și o vei înapoia cazacului ».

Am pornit îndată cinci cazaci cu cinci cvartalnici la fieș-care comisar, poruncindu-le ca, când se va lumina de ziua, să-mi aducă poruncile iscălite de dânsii. Așa s'au și urmat.

Pe la ceasurile 12 noaptea m'am pomenit cu un ofițer de cazaci cu un bilet dela generalul Nepokoitchinsky prin care scrie :

« Te rog și eu și îți amintesc pentru ceea-ce te-au rugat Daragan să se execute cu punctualitate ».

I-am răspuns verbal prin ofițer că poate și mai de dimineată ne vom aduna.

A doua zi la șase ceasuri eu eram la Daragan. Îmi zice :

— Văz că dumneata ești exact dar să vedem comisarii, vor veni la șapte ceasuri?

— Sper, îi zisei, căci în ordinul care le-am dat, și iscălit de dânșii că-l vor urma, li s'a zis la șase ceasuri.

Vine ceasul șapte, nimeni. Șapte și jumătate, nimeni. În acel moment vine un colonel de jandarmi și chiamă pe Daragan în sală ; ce i-a șoptit, nu știu, și se duce. Daragan intră în casă supărat și îmi zice :

— Ah! Domnule maior, dar te-am rugat prietenește și eu și generalul Nepokoitchinsky ca negreșit la șapte ceasuri să fie aici comisiile, ce desagremente îmi faci!

— Bine, îi răspunsei, eu ce stric? Vă arăt dovezi că le-am dat ordin ca la șase ceasuri să se afle aici!

Peste cinci minute vine un adiutant al generalului comandant și iarăși l-au chemat afară și i-au șoptit. Reintrând în casă îmi repetază iarăși vorbele de mai sus și aprinzându-se la față îmi zice : « Pentru Dumnezeu! Cum se poate asta »? Peste cinci minute iarăși se întoarce adiutantul, îl chiamă afară, și iarăși șoapte. Daragan reintră în cameră supărat și îmi zice : « În sfârșit, să mergem »!

— Bine colonelul meu, îi zisei, eu nu înțeleg nimic din toate astea. Dumneata aseară mi-ai spus că vrei să facem o preschimbare a cvartirurilor, acum văz că se urzește alt cevaș, care eu nu mai înțeleg nimic. Unde vrei să mergem?

— La generalul comandant, îmi zise.

— Dar ce să facem? îi zisei.

— Bine, îmi răspunsei, vei vedea ce desagremente o s'avem amândoi, și ne aruncăm în droșcă fără să mai zică o vorbă.

Comandantul ședea în casele lui Hagi Moscu ¹⁾. Când să intrăm în curte, ne întâlnim cu generalul Nepokoitchinsky pe jos, eșea de la comandant. Face semn birjarului să poprească și se adresează la mine cu un ton aspru : « Domnule maior, te-am rugat cu multă stăruință, unde sunt comisiile »? Îi zic : « Excelență le-am dat ordin, dar... » M'au întrerupt zicându-mi : « Dumneata, domnule maior, vei fi dat sub judecata! Poftim intră în curte ».

La poartă jandarmii au poprit droșca și noi ne-am dat jos, dar ce să văz?

Pe dreapta, înșirate în curte, trei coloane de infanterie ; pe stânga,

¹⁾ Pe locul din actualul bulevardul Brătianu unde se va ridica, odată, viitoarea primărie a municipiului București.

două coloane de cazaci ; în fața porței, un escadron de jandarmi. În mijlocul curței, o mulțime de generali cu ștaburile lor care îndată ce mă văzură porniră spre mine, și toți zbârliți. Eu o cam sfecisem că nu știam ce este. Mă întrebă :

— Unde sunt comisiile ?

— Vin îndată, le zisei, și în sfârșit întrebați pe aga (carele se afla acolo).

— Eu nu știu nimic, le răspunse aga.

— Și eu nu știu mai nimic, le zisei.

Din norocire intră pe poartă subcomisarul comisiei de galben. Atunci îmi veni suflet, și strigai : « Iată-i că au venit ! » Unul din generali strigă că acești comisari trebuiesc bătuți ca să fie mai exacti ! Îi strigai și eu zicându-i : « Domnule, aceștia au cinuri (ranguri), sunt boeri, ce vreți să faceți » ? Colonelul Cherbintzky, șeful statului major zise generalilor :

— Domnilor, ce avem noi cu comisarii ? Asta este treaba domnului maior. Să-i dăm listele și până diseară de nu-i va aresta pe toți, să-l dăm în judecată.

— Ce liste ? îl întrebai eu, de ce arestări spuneați dumneavoastră ? Eu nu mai înțeleg nimic, altele mi s'au zis aseară și altele văz acum.

Generalul Refeld comandantul îmi zise :

— Are cuvânt Cherbintzsky. Poftim domnule maior listele revoluționarilor, și până diseară vă rugăm să-i arestați pe toți aici la cvartira mea. Acestea din ordinul generalului șeful corpului. Dacă vor scăpa, aveți să vă dați cuvântul înaintea unei comisii ostășești. Ai la dispoziția dumitale ori-care număr de cazaci, dacă poțesteți și un escadron, să te escorteze. Aceste două regimente se vor preumbla pe toate ulițele în mici comenzi cu câte un ofițer. Pe la toate mahalalele pe unde sunt locuri virane și unde se adună soldații unei companii sau unui batalion, sunt consemnate. Dumneata vei lua un trubagiu călăreț și când vei avea trebuință de oștire mai multă să-i poruncești să dea signale, și îndată vei avea ajutorul trebuincios. Iar pe de alta parte să-mi dai îndată de știre printr'un cazac sau doi. Noi vom fi cu toții aici (generalii), așteptând întoarcerea dumitale. Și îmi dete un teanc de pomelnice.

— Vai de mine ! le zisei, cum se poate ca unul singur să aresteze atâta lume ? Să-i dau și lui aga din aceste liste.

Muscalii îmi zisera : « Fă cum știi ! »

În capul listelor, ce să văz ? Erau verii mei, Iancu și Ulysse Crețeanu ¹⁾. Puteam eu oare să merg la mătușă-mea să-i smulg copii din brațe ? Și unde mai puteam ști ce sfârșituri vor avea ? Atunci îi zisei agei : « Poftim, pe aceștia să-i arestezi dumneata ! » și-i am pasarisit mai jumătatea listelor. Am mai împărțit unele și pe la co-

1) Fii serdarului Costache Crețeanu și ai Tarsiței Lăcusteanu.

misarii cari sosiseră, amenințându-i că dacă nu vor executa ordinele date verbal vor fi împușcați a doua zi.

Când auz strigând pe comandantu :

— Domnule maior, plecă te rog căci sânt orele nouă. Câți cazaci vrei, un pluton, două?

— Așa, negreșit, că o să merg în război! Dumneavoastră vă închipuiți că această revoluție au fost ca aceia a Poloniei? Ași!. . Vre-o câțiva crai! Au găsit sat fără câini și s'au plimbat fără ciomag!.. Să vie un unterofițer și patru cazaci, îmi sunt destul.

Comandantul a strigat un unterofițer cerchez și patru tătari calmuci. Plecând să mă arunc în droșcă, generalii mă salutară urându-mi izbândă bună. « De izbândă fiți siguri » le zisei, « dar mă gândesc că m'ați încurcat rău moralicește ».

— Ce vrei să faci, îmi răspunseră, așa este slujba ostășească!

— Bine, bine, le zisei, voi scăpa eu și de asta, și dacă mă veți mai prinde să nu-mi ziceți pe nume!

Cea dintâi vizită care am dat-o au fost la Petrovitz ¹⁾, care era în listă că au ars Regulamentul organic în poarta consulatului rusesc în timpul revoluției. Negăsindu-l acasă ²⁾, întreb unde este?

— La biserică, îmi zise (era Duminică).

Mă duc la biserică, mă închin, și dau o ochire să-l văz. Lumea din biserică, văzând un străin, ațintise ochii la mine. Văzui pe Petrovitz într'o strană. Mă apropii de dânsul și îi zic : « Am să-ți vorbesc »

Dânsul eșind din strană îmi zise « Porunciți ».

— Dar poftim până afară, îi zisei.

— Dar după eșirea bisericeii, îmi răspunse.

— Te rog îndată, îi zisei. S'au îngălbenit și tremurând de frică au eșit.

Cazacii stau afară calari.

— Domnule Petrovitz, să poștești la generalul comandant!

— Apoi să merg p'acasă, îmi zise, să-mi pue caii la caleșcă.

— Pe jos, îi zisei, fiindcă este aproape.

Apoi am zis unui cazac : Du-te cu dumnealui la generalul comandant, iar întâlnind vreo comandă să-l dai să-l ducă și să te întorci să mă ajungi ».

De acolo m'am dus la mahalaoa armenească ³⁾ să arestez pe

¹⁾ Scarlat Petrovici, mare negustor și bancher originar din comuna românească Târnavă, din Macedonia. Venit de tânăr în țară, s'a căsătorit cu fiica bogatului eterist grec Scuffa. Innobilat în Austria cu predicatul « von Armis » (1796-1875).

²⁾ Casele Petrovici din str. Doamnei, peste drum de banca Marmorosch Blank, ele aparținuseră, înainte de a fi fost cumpărate de Sc. Petrovici după revoluția din 1821, lui Alex. Mavrocordat.

³⁾ Cuprinsă între actuala Calea Moșilor și strada Armenească.

Hagi... , socrul lui Melic armeanu și încă un armean al cărui nume nu-mi vine în gând, și neștiind unde șade ¹⁾, m'am poprit la cafe-neaua armenescă după podul Târgului de afară.

Era o zi frumoasă în ziua aceea și armenii ședeau afară pe bănci cu cafeaua și ciubucele lor. Intrebai unde este locuința acelor doi armeni. Imi răspunseră cu dispreț că Hagi... nu știe unde șade, «iar cel de al doilea - zise - eu sunt, ce-mi vrei»? I-am zis : « Dumneata ești arestat, și să poțești să mergi cu cazacu la generalul comandant ».

— Ce fel, îmi zise, pe jos?

— Ba nu, o să-ți aduc o carătă?!

Atunci toată armenimea se opuse, strigând că nu vrea să-l dea. Unii mă întrebau : « De unde ai dumneata porunca să-l ardici »? Alții să meargă la Fuad și Omer pașa, să-i dea de știre. Alții pe la consulatele lor că sunt sudiți străini...

Apci văzând că izvoresc armenii de prin toate ulițele, am strigat la cazaci : « Catai ²⁾! Leagana-i »! și au început cazacii cu gârbacile să-i croească, iar ei au rupt-o de fugă țipând, iar eu strigăm cazacilor să-i croiască mereu!.. Iată și o patulă de husari. Le-am strigat :

— Săbiile afară! Și croiții cu latul săbiilor!

Astfel că aceasta scenă înspăimântătoare le-au rămas multă vreme memorabilă. Mulți ani după aceasta, armenimea speria copii cu numele meu ; când nu putea să împace copii le zicea : « Uite, vine Lăcusteanu »!

Pe armean l-am trimes la arest, bătut măr, iar hagiul mi-a scăpat fiindcă nu aveam pe cine să mai întreb unde șade, căci armenii se băgaseră în gaură de șarpe și l-am lăsat ca să nu zăbovesc.

De acolo, m'am dus la Savopulo bătrânul. În listă era căpitanul Savopulo, însă eu ca să scap pe fiul său, care îmi fusese tovarăș de arme și prieten am arestat pe bătrânul septuegenar, care era un om inofensiv și îmi venea mai lesne a-l achita de orice dispoziție ar fi luat muscalii în privința arestaților. Din nenorocire i-au venit apoplexie în arestul dela mănăstirea Văcărești și au murit. Multă vreme bătrâna consoartă și familia lui m'au blestemat că din pricina mea i s'au tăiat inima și au murit. Știe bunul Dumnezeu că nu am făcut-o cu vre-un cuget de răzbunare!

Tinerimea zburdalnică mărturisesc în adevăr că voiam să-i dau o lecție, ca să fie de exemplu, și la alții, căci dânșii au răsturnat ceea ce au fost clădit de părinții și strămoșii lor.

Eu îi întreb acum, le place regimul actual? Ei răspund cu durere, din băierile inimei : « Nu! Nu! Să ferească Dumnezeu »!..

¹⁾ Despre casa lui Melic, care există și astăzi în strada Spătarului, v. « Buletinul Comisiunei Monumentelor Istorice », anul XXIV (1931), pag. 137 și urm.

²⁾ Expresiunea rusească echivalează cu « haide » sau cu englezescul « goon ».

Dar acum, le zic, este târziu!.. Ciocoimea, calicimea și ignoranța au luat zborul!..

Aș avea multe de zis, dar nu am întreprins o istoriografie.

În fine la două ore după amiază toate arestările din București au fost săvârșite!

Când m'am întors la generalul comandant, toți generalii mi-au mulțumit, mirându-se că le-am săvârșit așa de curând și fără nici un incident. «Dar când vă voi spune că am asistat și la botezul unui copil al meu! Dar tot ce-mi pare rău că nu mi-ați spus de aseară, căci arestările s'ar fi făcut cu mai mare liniște; dar astăzi prea m'ați luat în răspăr»! În sfârșit unii mă sărutau, alții mă flatau, făcându-mă să sper felurimi de recompense.

Seara m'am dus la cămăcamul Cantacuzino ca să-i raportez. Acolo am găsit pe Fuad și Omer pașa.

Abea intrasem în casă și Fuad mă apostrofează zicându-mi: «Domnule maior, poți să-mi spui, de care naționalitate aparții dumneata?» I-am răspuns:

— Român, Excelență.

— Mă iertați, îmi zise, eu unul nu poci crede!

Atunci i-am răspuns mai cu ton: «Să credeți Excelență, că sunt român, din român adevărat, născut iar nu făcut, și nimeni nu-mi poate contesta».

— Și în care slujbă ești? mă întreabă.

— În slujba ostășească românească, a țarei mele, îi răspunsei.

— Bine domnule, îmi zise, cum ai cutezat să faci arestări numai, după ordinele muscalilor, fără știrea guvernului legitim al dumitale, adică a caimașului?

— Ce să fac, îi zisei, așa este soarta noastră a românilor! Care se scoală mai de dimineață, acela te ia de păr. Știți Excelența Voastră că dacă nu aș fi executat ordinele rușilor, mâine aș fi fost împușcat că i-am trădat?

Apoi îmi zise: «Tot ce era să fie mai grav că ai avut cutezanța să te gândești că mergând la Omer pașa o să-ți fie permis să cauți și în harem, sub pretext că ar fi ascuns un revoluționar»!

— Se poate și aceasta, căci unui ostaș i se prezintă unele unde nu se mai gândește la consecințe, îi zisei, și dacă nu am făcut-o, vă mărturisesc adevărul că nu am avut să pui două națiuni în conflict, care ar fi dat naștere la o nenorocire generală. Și pentru ce? Pentru un individ!

Dar turcu supărat îmi zise: «Știi că nu te mai întorceai acasă»!

— Crez, Excelență, îi zisei, dar aveam satisfacția că aș fi fost răzbunat îndată de cincizeci de mii de oștire! Dar în sfârșit și Excelența Voastră, dă-mi putere și ordin, dacă te simți... și eu îndată arestez pe generalul Lüders, șeful corpului.

Atunci turcul zbârlindu-se, au strigat ca o fiară lui Omer pașa

în limba turcă să trimită să ardice pe Dadu Filipescu (fiul lui banu și bașboer Iordache Filipescu) să-l aresteze la cazarma turcească pe pâine și apă. Aceasta au fost un fel de răzbunare contra rușilor, fiind că Iordache Filipescu era rusolatra.

Iar eu văzând turcii înfuriați, m'am strecurat binișor din cameră, și m'am dus la generalii Lüders și Duhamel. Le-am spus tot istoricul și dânsii, dându-mi câte o strânsoare de mână, au rămas încântați atât despre executarea arestațiilor, cât și despre atacul cu care am lovit pe turci.

* * *

După acest incident ce am avut cu turcii, vrășmașii mei și revoluționarii își făcuseră calul de bătae și în toate zilele mă pârau la turci, inventând noi calomnii, astfel încât turcii mă luaseră la ochi răi, mă primeau cu multă răceală, ba încă adesea au făcut și reclamație oficială căimăcămiei contra mea. Iar rușii mă protejau din toate puterile.

Cu toate acestea eu nu mă gândeam la alta decât cum să mă strecor dintre cioran și nicovață, amintindu-mi de proverbul grec : « μικρόν ἢ δὲν ἐκλέγεις, μέγαλον μὲν φοβερίζεις ¹⁾ ».

Eram în apropierea anului nou 1849. Într'o seară, fiind la ceai la generalul Duhamel, între altele viind vorba despre anul nou, îi zisei că la noi se obicinuește ca la anul nou cei mari să facă câte un cadou sau câte o recompensă la cei favoriți.

— Și la noi este acest obicei, îmi zise, dar ce fel de recompensă ai dori dumneata?

— De exemplu, eu aș ruga pe generalul meu, ca recompensă și satisfacție, să mă schimbe dela comisia cvartirurilor, ca să mă duc la regiment - căci este dezorganizat, după cum cunoașteți - și apoi aș dori și eu să petrec sărbătorile în familie și între ai mei.

— Dumneata te mulțumești cu puțin, îmi zise, dar spune-mi pe cine ai putea să recomanzi în locul dumatăle, și chiar în răspunderea dumatăle? Nu uita că trebuie să cunoască și limba rusească.

— Pe polcovnicu Cunescu ²⁾, i-am răspuns, care a slujit în rândurile ostirei până la gradul de potpolcovnic (lieutenant-colonel).

— De ce nație este? mă întreabă.

— Român de aci, îi zisei. Au tăcut și ne-am dat în alte vorbe.

La 28 Decembrie am primit ordinul căimăcămiei prin care mă înlocuește cu colonelul Cunescu, iar eu să mă duc la regimentul care îmi este încredințat. Am mulțumit lui Dumnezeu că am scăpat cu fața curată de această spinoasă sarcină!

A doua zi mergând să-mi iau concediu de plecare, m'am dus

¹⁾ « Când ești mic, nu alegi, când ești mare, ameninți ».

²⁾ Pentru polcovnicul Niculae Cunesco sau Cunesky, vezi « Anul 1848 în Principatele române », indice.

mai întâi la generalul Duhamel, căruia mulțumindu-i de toate binefacerile și favorul care mi-a arătat, îmi zise: « Scumpul meu domn, sunt și rămâi mulțumit de slujbele cări ai adus împărăteștilor oștiri și în curând vei dobândi recompensa meritată ».

De acolo m'am dus la generalul Lüders, care mi-a ținut același langaj, cu deosebire numai că îmi arată mai multă intimitate și afecțiune, dându-mi și oarecare instrucții despre conduita care trebuie să ții la Brăila cu turcii în diferite împrejurări (fiind că era aproape să ciocnească ouăle cu turcii).

— La Brăila, îmi zise, staționează Rifat pașa cu generalicescul ștab, are două regimente de cavalerie și unul de infanterie. Rifat pașa este președintele consiliului Porței, și peste câteva zile va sosi acolo un batalion de sapani ruși care sunt deja în marș. Silește-te și dumneata te rog de organizează-ți polcu cât se va putea mai curând fiind că o să trimit să-l inspecteze.

— Prea bine, îi zisei, mă voi sili, dar prea cereți lucrurile iute.

— Îți cunosc temperamentul, îmi zise, și exizez!

Apoi m'am dus și pe la ceilalți generali, precum prințul Bagration, Imeretinsky, Nepokoitchinsky, Komorn și pe la toți colonelii și ofițerii prietenii mei și care se întreceau care mai de care să-mi exprime sentimentele de amicitie și regretul pentru plecarea mea.

În fine m'am dus și la Fuad și Omer pașa. Între alte complicate, le-am cerut scuze, căci poate să fi greșit vreodată și să fi atras supărarea Excelențelor lor. Dâșii mi-au zis că le pare bine de retragerea mea din capitală, ca să scap de intrigi și de intriganți, fiindcă capitala este focarul intrigilor.

La 31 Decembrie am plecat la ștabul polcului la Brăila. Seara m'au apucat un viscol la poșta din urmă, încât nu am putut să mai înaintez. Am pus 16—24 cai de poștă, peste puțină, și am fost silit să dorm la poștă. A doua zi am devansat o ștafetă maiorului Niculescu prin care îi făceam cunoscut sosirea mea.

1849, Ghenarie 1, am sosit la Brăila și am tras la canțelaria polcului (fiindcă pe atunci nu erau hoteluri) unde am găsit caraulă de onoare, cu muzica în cap și toți ofițerii polcului în plină uniformă spre înfățișare și felicitări.

După prânz au venit generalul turc Halil pașa cu tot ștabul său de cavalerie să-mi dea vizită (trimis de Rifat pașa), însă fiind surprins în cameră - căci dormeam - i-am primit în halat. Peste 3-4 ore m'am înfățișat la Rifat pașa și am întors vizita lui Halil pașa.

Cu turcii am petrecut bine. Mai în toate serile atât eu cât și turcii eram poftiți și mergeam la adunările orășenilor și jucam cărți (« otuzbir »¹⁾). Mulți bani le-am luat cu acest joc!

Primăvara s'au ardicat turcii.

(*Va urma*)

1) Trei zeci și unu.

GUVERNELE UNGUREȘTI ȘI MIȘCAREA MEMORANDISTĂ A ROMÂNILOR DIN ARDEAL¹⁾

INTRODUCERE

Lucrarea de față nu are pretenția să fie o istorie a acțiunii « memorandiste » ; scopul ei este mult mai redus : să arate atitudinea guvernelor ungurești față de această mișcare politică a Românilor ardeleni, cea mai însemnată dela 1848 încoace. Pentru generația tânără însă, de aci și de dincolo de Carpați, câteva lămuriri asupra mișcării însăși sunt necesare.

Conferința Națională ținută la Sibiu la 12-14 Mai 1881 hotărînd organizarea într'un partid politic a Românilor din Transilvania și Ungaria, a stabilit atât programul partidului cât și tactica lui de luptă. Programul politic, care, cu mici întregiri, a călăuzit activitatea partidului național ardelean până la Unire, cuprindea, între altele, autonomia Transilvaniei, introducerea uzului limbii române în administrație și justiție, în toate ținuturile locuite de Români, și revizuirea legii pentru egale îndreptățire a naționalităților din 1868. În ce privește dualismul austro-ungar, creat prin legea XII din 1867, punctul 9 al programului prevede « că el nefiind la ordinea zilei », partidul național își rezervă dreptul de a se pronunța asupra lui la timpul său.

Ca tactică de luptă s'a admis pasivitatea pentru Români din Transilvania, iar pentru cei din Ungaria și Banat (jud. Arad, Caraș-Severin, Timiș, Bihor, Sălaj, Satu-Mare și Maramureș), « se recunoaște oportunitatea de a participa la alegeri și la dieta, pe cât le permite legea, executarea ei onestă și împrejurările locale ».

¹⁾ Materialul, pe baza căruia a fost făcută prezenta lucrare este cu deșăvârșire inedit, afară de cel din *introducere* și din capitolul V, pentru care am utilizat volumul VII din *nespus de folositoarea « Carte de aur »* a d-lui Teodor V. Păcățianu.

Atât rezistența pasivă a Românilor ardeleni față de parlamentul din Budapesta, cât mai ales programul care reclama autonomia Transilvaniei și rezerva privitoare la dualismul austro-ungar, au produs o indignare de nedescris în opinia publică, în presă și în cercurile oficiale ungurești. Adunarea națională și-a dat seamă de efectul acestor hotărâri și de aceea, în alineatul ultim al motiunii, a însărcinat comitetul central să întocmească « *un memorandum explicativ detaliat* » care să arate opiniei publice române și străine, cauzele reale ale atitudinii adoptate și ale programului stabilit. Memorialul întocmit de Gheorghe Barițiu a și apărut în anul următor în limbile română, maghiară, germană și franceză (titlul lui românesc este : « *Memorial compus și publicat din însărcinarea conferinței generale a reprezentanților alegătorilor români adunați la Sibiu în zilele de 12, 13 și 14 Maiu st. n. 1881, prin comitetul său emis cu acea ocaziune* »).

Impresia acestui « memorial », care explică pe larg punctele programului stabilit de conferință, stăruind mai ales asupra autonomiei Transilvaniei, pe care o susține cu o mare bogăție de documente istorice și juridice, a alarmat opinia publică maghiară, mai mult decât programul însuși. Memoriul a dovedit și celor mai sceptici, că acest program nu a fost inspirația unui moment trecător, ci a izvorât dintr-o convingere adâncă, întemeiată pe o largă examinare a trecutului și a împrejurărilor prezentului.

Furia cercurilor oficiale a fost mai ales sporită și de faptul că « memorialul » tipărit, cum am amintit, și în limbile germană și franceză, a fost primit cu bunăvoință și comentat cu simpatie de multe ziare străine franceze, italiene și germane.

Pentru cunoașterea, în parte, a impresiei produse de programul partidului național, reproducem cuvintele adresate de rezervatul și prudentul împărat Franz Iosef la Seghedin, la 14 Octombrie 1883, mitropoliților celor două biserici românești : Miron Romanul dela Sibiu și Ion Vancea dela Blaj. Celui dintâi i-a spus : « Cea mai frumoasă dovadă despre alipirea și credința omagială a Dvs. o voi afla în faptul că, în spiritul intențiunilor mele părintești, veți îndemna pe credincioșii încredințați grijei Dvs., nu numai la alipirea către religiunea și naționalitatea lor, ci și la *adevărată iubire de patrie și la respectul față de legi*. Și dacă în direcțiunea aceasta nu veți întări numai influența Dvs. ci și din partea Dvs. veți porni înainte cu exemplul bun, fiți convingși că pe acest teren, activitatea Dvs. va fi însoțită de deplina mea recunoștință ». Mitropolitul unit Ion Vancea, împăratul i-a spus : « Omagiul Dvs. va fi pentru mine o mulțumire, dacă Dvs., conformându-vă *scopurilor mele binevoitoare și ale guvernului meu*, veți influența pe credincioșii însărcinați grijei Dvs. în sensul, ca ei să fie nu numai aderenți z-loși ai religiunii și naționalității lor, ci *totodată cetățeni credincioși ai statului unguresc* . . . »

Conferința a doua națională, ținută în Sibiu la 1, 2 și 3 Iunie 1884

cu toată presiunea de sus - și neținând seamă de înființarea, sub conducerea mitropolitului ortodox Miron Romanul, a unui *partid român moderat*, care recunoaștea și dualismul și unirea Transilvaniei cu Ungaria și era mulțumit în același timp și cu legea naționalităților din 1868 - a menținut întru toate nu numai punctele programului din 1881, ci și rezistența pasivă al Românilor ardeleni față de parlamentul dela Budapesta.

A treia conferință națională a fost ținută la 7, 8 și 9 Mai 1887. Menținând intact programul politic din 1881, hotărăște și pentru Români din părțile unghurești rezistența pasivă cu mici excepții, față de Parlamentul din Budapesta și deci neparticiparea la alegerile care urmau să aibă loc în curând.

Punctul 4 al moțiunii prevede că « *această atitudine recomandată de conferință poporului român și cu motivele ei exact și special expuse și explicate printr'un memoriu, în numele acelei conferințe, prin mijlocirea unei deputațiuni, să se aducă la prea înaltă cunoștință a Coroanei, în scopul de a fi apreciată cum merită ea și nu cum o denunță contrarii* ». Cum rezultă din textul reprodus, aci și-a făcut loc, întâia oară, ideea « *Memorandului* » și anume din necesitatea de a arăta monarhului motivele reale ale atitudinii partidului, pentruca aceasta « *să poată fi apreciată cum merită, nu cum o denunță contrarii* ». Sub expresia *contrarii*, se înțelege, evident, guvernul unghuresc, care denunța partidul național, prezentându-l ca dușman al unității Statului.

Memoriul nu a fost trimis Monarhului în cursul celor trei ani următori. Raportul comitetului către a patra Conferință națională, care a avut loc tot la Sibiu la 27 și 28 Octombrie 1890, amintește următoarele cu privire la « *Memorand* »: « *Memorialul prevăzut în punctul 4 al rezoluțiunilor conferinței generale a partidului național român este redactat, conform instrucțiunilor precizate în punctul amintit, și a fost revăzut, cenzurat în mai multe ședințe ale comitetului, astfel că textul statornicit al acelu memorial, cu ajutorul d-lui Iuliu Coroianu, este pus astăzi la dispoziția onoratei conferințe generale, așteptând noi hotărârile onoratei conferințe în ce privește procedarea ulterioară în cauza memorialului* ».

Privitor la motivele, care au determinat comitetul central să amâne prezentarea la Curte a « *Memorandului* », ne dă indicațiuni raportorul comisiunei de treizeci, care și de data aceasta a fost tot Vincențiu Babeș, în discursul rostit în ședința dela 28 Octombrie a conferinței, când a prezentat și moțiunea comisiunei. Și acesta accentuează că « *acest memorand este compus, revăzut, transformat, astfel încât acum poate fi privit ca stabilit definitiv* ». N'a fost însă prezentat monarhului, deoarece comitetul era de părerea, că pentru a asigura efectele bune ale trimiterii lui, trebuie lamurită mai întâi opinia publică și câștigat sprijinul « *bărbaților patrioți buni* ». Procedându-se altfel, spune raportorul, situația, în loc să se ușureze

s'ar agrava, căci Memorandul ar fi socotit ca un denunț împotriva guvernului.

Moțiunea propusă de comisiunea de treizeci a fost acceptată cu unanimitate și fără discuții. În punctul 4 al acestei moțiuni, conferința « *aprobă motivele pentru care comitetul central nu a aflat până acum de oportun a subșterne Memorialul la înaltul tron* ». Totodată având în vedere agravarea situației, conferința sporește numărul membrilor comitetului central la douăzeci și cinci, lăsându-i libertatea să ducă monarhului memorandul, « *când va fi de lipsă* ».

Între timp, luptele naționale se întetesc. Înființării diverselor societăți culturale maghiare și mai ales a cunoscutei *Emke* cu scopuri mărturisite de maghiarizare, i-au răspuns Românii din Regat cu înființarea « *Ligii pentru unitatea culturală a tuturor Românilor* ». În anul 1891 a apărut la București « *Memoriul studenților universitari români privitor la situațiunea Românilor din Transilvania și Ungaria* », căruia i-a urmat răspunsul studenților unguri, apoi faimoasa « *Replică* » întocmită de Aurel C. Popovici. Problema Românilor ardeleni începuse a preocupa din ce în ce mai mult și presa din Occident. De altă parte, locul guvernului Coloman Tisza l-a luat, în 1890, guvernul contelui Juliu Szapary, care a continuat, cu mai multă vigoare, politica funestă a antecesorului său.

În atmosfera aceasta, a fost convocată a cincea conferință națională la 20, 21 și 22 Ianuarie, 1892 la Sibiu. În punctul 4 al moțiunii votate atunci, conferința decide prezentarea *fără amânare* a memorandului la Viena. Motivele acestei urgențe sunt arătate astfel : « *conferința, față cu desvoltarea ce o iau lucrurile, se simte constrânsă la dureroasa mărturisire, că nu numai față cu regimul, ci și față cu toți factorii parlamentari și-a pierdut încrederea. Ea crede, că asanarea răului, țara nu-l poate aștepta decât numai dela o intervențiune corespunzătoare a celuilalt factor, factorului suprem de fapt, a Coroanei, care în pozițiunea sa înaltă, stând peste orice particularism și ca adevărat reprezentant al intereselor celor mai înalte ale Statului, are chemarea constituțională de a se întrepune cu sacra sa autoritate și plenitudine a puterii sale, ori de câte ori statul ajunge într'o stare în care organismul său este amenințat chiar în structura sa cea mai internă. Conferința susține deci, cu deplină încredere în gloriosul ei purtător, preagrațiosul nostru monarch, concluzul conferințelor trecute cu privire la Subșternarea unui memorand la tron și decide ca acest memorand să se prezenteze fără amânare* ».

Comitetul central al partidului, în urma hotărârii amintite a conferinței naționale, s'a întrunit la Sibiu le 25-26 Martie 1892, stabilind definitiv textul Memorandului. Pentru a da evenimentului prezentării lui monarhului proporții cât mai mari, în afară de membrii comitetului, s'au adunat la Viena, în ziua de 28 Mai, peste două sute de Români din toate regiunile Transilvaniei și părțile ungurești.

Înainte de a încheia această introducere, este util să amintesc, că membrii comitetului național nu au fost dați în judecată pentru încercarea de a prezenta Memorandul la Viena, capului Statului, ci procesul pornit în contra lor a fost *un proces de presă*.

Memorandul a fost tipărit la Sibiu în tipografia « Tribuna » și răspândit prin bărbații de încredere ai partidului, în toate părțile țării. Propozițiunile următoare, dela paginile 2 și 3 ale Memorandului : - « *Dreptul istoric, întocmai ca dreptul public al Transilvaniei, legile fundamentale, « Pragmatica Sancțiune », asigură autonomia Transilvaniei într'o formă inatacabilă și poporul român, mai ales după proclamarea egalei îndreptățiri dela 1848 și după desvoltarea făcută în anii 1863-65 în dreptul public, avea în acest act prețios suprema garanție pentru viața națională română pe viitor, și aspirațiunile lui naționale culminau în această autonomie. Contra vederilor politice documentate într'un șir de secole, autonomia a fost prin uniune (e vorba de unirea cu Ungaria - N. aut.) nimicită într'o formă injustă, contrară dreptului public și drepturilor elementelor libere, care constituiesc Transilvania și fără considerare la pozițiunea etnică și geografică și la desvoltarea ei specifică, care reclamă toate cu insistență această autonomie. Prin acest act poporul român se simte vătămat în drepturile sale istorice și naționale pentrucă : a) uniunea s'a pronunțat fără participarea Românilor, într'o forma corespunzătoare cu numărul lor și cu însemnătatea lor în această țară, s'a enunțat prin o dietă, care, ca atare, își avea reprezentanții săi pe baza legilor electorale din 1790-1791 și a legilor din anul 1848, adică a legilor din timpul întunecosului absolutism » . . . « Vătămat se simte de altă parte poporul român prin aceasta (adică prin unirea Ardealului cu Ungaria. - N. aut.) nu numai pentrucă prin acel act s'a lucrat la înfăptuirea unei fuziuni fără considerarea legilor ce garantează autonomia acestei țări ». « Uniunea și inaugurarea ei prin art. de lege 42 din 1868 sunt desconsiderarea fățișe a tuturor drepturilor poporului român ca element, care compune, în absolută majoritate, vechea Transilvanie, precum și a tuturor legilor fundamentale, care asigurază autonomia acestui principat, sunt înlăturarea totală a elementului român și o nedreptate atât din punctul de vedere legislativ și juridic cât și din cel politic » - au fost socotite ca agitație contra puterii obligatorii a legii, săvârșită în felul arătat de art. 171 al Codului penal, adică prin răspândirea « *imprimatului* », cunoscut sub numele de « Memorand ». Delictul urmat a fi pedepsit cu temniță de stat, până la cinci ani, conform prevederilor art. 173 din Codul penal.*

La început, parchetul din Cluj a făcut denunț penal pentru delictul de agitație numai împotriva lui Eugen Brote, care figura ca proprietar al « Institutului tipografic », unde s'a tipărit « Memorandul ». Mai târziu însă și anume la 13 Mai 1893, în urma ordinului confidențial No. 1497 dela 7 Mai al ministrului de justiție, Szilagy

Dezsö, denunțul a fost extins asupra tuturor membrilor comitetului central al partidului. Procesul s'a judecat în fața curții cu jurați din Cluj, în zilele de 7 — 25 Mai 1894. Actele acestui vestit proces sunt azi cunoscute, fiind publicate acum mai câteva luni de I. P. P(op), președintele la Curtea de apel din Cluj, în volumul : *Procesul Memorandului Românilor din Transilvania. Acte și date*. Editura Buletinului justiției, Cluj, 1933-

Înainte de încheerea debaterii finale a procesului, comitetul partidului, care mai spera încă în «grația imperială» a împăratului Franz Iosef, i-a trimis din Cluj următoarea telegramă : « *Poporul român din Transilvania și Ungaria, ca cel mai credincios popor al glorioasei Case Habsburgice, care în timpurile cele mai critice a apărât vitejește tronul și patria contra vrăjmașilor externi și interni, ne mai putând suporta nedreptățile unui sistem de guvernare îndreptat spre nimicirea vieții sale religioase și naționale, cu tradiționala loialitate a apelat cu memorandumul său la Majestatea Voastră. Pentru acest memorandum, astăzi întreaga noastră națiune este supusă la prigoniri sistematice și mai potențate ca mai înainte și, în persoana reprezentanților ei legali, este adusă pe banca acuzațiilor. În acest moment solemn, când noi membrii comitetului central al partidului național român din Transilvania și Ungaria suntem puși pe această bancă spre a fi judecați pentru trimiterea memorandumului la Majestatea Voastră și pentru publicarea lui, aducem la prea înalta cunoștință a Majestății Voastre aceasta procedură de răzbunare ne mai pomenită în viața popoarelor ». Iar peste câteva zile a plecat din Cluj, la Viena, o delegație compusă din țărani Teodor Onișor, Nicolae Herlea și Gavrilă Trifu, să roage pe Majestatea Sa să dea ordin pentru suspendarea procesului. Delegația de țărani n'a fost nici ea primită de împăratul, și astfel nevoia a silit-o să depună la Cancelaria Cabinetului Imperial (Kabinetskanzlei) următoarea petițiune :*

« *Majestatea Voastră cesară și regească ! Grele timpuri au ajuns Români, poporul fidel din Transilvania. Reprezentanții aleși ai națiunii noastre, cari au trimis în anul 1892 la treptele tronului un memorandum, sunt trași azi, pentru acest act de loialitate, înaintea barei justiției, ca niște criminali ordinari. Ceea ce au făcut acești meritați bărbați este numai rezultatul unei hotărâri puternice a trei milioane de Români. Noi, în numele mandatarilor noștri adunați în Cluj la 7 Mai, cerem scut contra acestui fapt volnic al guvernului unguresc și contra rușinei ce, acela, prin procesul memorandumului îl aruncă asupra poporului nostru ».*

Totul a fost zadarnic ! Majestatea Sa n'a suspendat procesul, iar peste câteva luni, la schimbarea guvernului Szapary, între condițiile de numire puse noului președinte de consiliu, baronul Banffy, a fost și aceea de a zdrobi mișcările naționale ale Românilor ardeleni, după cum dovedesc hârțiile rămase dela fostul șef de secție din « Kabinetskanzlei », Papay.

I

ADUCEREA «MEMORANDULUI» LA VIENA

Guvernul unghuresc n'a dat, la început, nici o importanță mișcării memorandiste, pe de o parte pentru că, probabil, nu bănuia problemele pe care le va lua această mișcare, iar de altă parte fiindcă problema trimerii unui «*memorand*» Curții din Viena începuse să preocupe comitetul partidului național și conferințele naționale încă dela 1887, fără a lua, în acest lung răstimp, forme concrete de realizare. De aceea, abia la 21 Mai 1892, ministerul de interne cere prefectului din Sibiu, cu telegrama confidențială No. 313, să-i trimită textul «*memorandului*», despre care era informat că l-a pregătit comitetul partidului. Chiar în acea zi și înainte de sosirea telegramei ministrului, Eugen Brote, vice președintele și Septimiu Albini, secretarul partidului național, amândoi domiciliați în Sibiu și membri ai comitetului însărcinat cu prezentarea «*Memorandului*» - deci singurii dela care se putea obține textul dorit - plecaseră la Viena.

Astfel prefectul răspunde în ziua următoare, la 22 Mai, cu adresa confidențială No. 27, arătând motivele pentru care nu poate trimite textul cerut, care, de altfel - amintește dânsul - nici nu este redactat definitiv; această redactare urmând să fie făcută la Viena, unde a plecat și președintele. I Rațiu dela Turda. Această afirmație a prefectului nu corespundea realității, întrucât textul «*Memorandului*» fusese stabilit cu mult înainte - anume în ședințele dela 25-26 Martie ale comitetului partidului - și semnat la Sibiu, la 26 Martie, de cei cinci însărcinați cu prezentarea lui : dr. Ion Rațiu, Gheorghe Pop de Băsești, Eugen Brote, dr. Vasile Lucaciu și Septimiu Albini. Prefectul trimite totuși pentru informarea ministrului său, câteva exemplare ale «*Tribunei*» și anume numerile 7, 8, 9 și 10, organul oficial al partidului, care cuprindeau o amănunțită dare de seamă a discuțiilor și hotărârilor luate de conferința națională ținută la 20 și 21 Ianuarie (1892), atrăgând atenția ministrului asupra tabloului celor care au votat împotriva trimerii *memorandului*.

La 23 Mai, guvernul maghiar a adresat, prin președintele său, contele Iuliu Szapary, împăratului Franz Iosef, cu adresa confidențială No. 317, un scurt memoriu, care a pecetluit definitiv soarta «*Memorandului*».

Memoriul reproduce cunoscutul clișeu însușit de toate guvernele unghurești : comitetul partidului național nu reprezintă pe poporul român din Ungaria, deci nu poate vorbi în numele acestuia și nu poate fi primit în această calitate. Poporul ar fi bun și «*patriot*», conducătorii însă sunt iredențiști și urmăresc zdruncinarea bazei dualiste a monarhiei, prin faptul că se aliază, în vederea realizării acestui

ideal, cu iredenta din Regatul român, cu Cehii și cu celelalte elemente slave «turbulente» ale monarhiei austro-ungare.

În ziua următoare, la 24 Mai 1892, prezentându-i-se lui Franz Iosef, care petrecea în Lainz, memoriul guvernului maghiar, împăratul scrie pe el următoarea rezoluție scurtă și categorică: «Am luat cunoștință de conținutul acestui raport, aprobându-l». Rezoluția aceasta seamănă cu aceea pusă de antecesorul lui Franz Iosef, de Leopold al II-lea la 7 Mai 1791, pe referatul cu care consilierii săi i-au prezentat un alt «memorand» vestit al Românilor ardeleni, *Supplex Libellus Valachorum*.

La 25 Mai, șeful de secție al Cancelariei imperiale (Kabinetsskanzlei), Papay, comunică guvernului maghiar că memoriul său privitor la delegația română a fost aprobat. În cazul în care delegația - după refuzul împăratului de-a o primi - ar solicita totuși audiența, din ordinul lui Franz Iosef, arată motivele care se pot invoca pentru a împiedica pe delegații celor trei milioane de Români să ajungă în fața Majestății Sale Apostolice.

Tot la ordinul împăratului a fost împiedicată și adunarea convocată de deputații Lueger și Schreiber în localul vechiului parlament vienez, în cinstea delegaților români. Acest fapt îl anunță cu vădită bucurie ministrul unguresc a latere Szögyény, în telegrama fifată dela 29 Mai. În aceeași telegramă, Szögyény adaogă că a cost vizitat de dr. Ion Rațiu - «despre care, se scuză ministrul, nu știam că face parte din delegație, căci dacă știam nu-l primeam» - care l-a rugat să intervină la Majestatea Sa pentru primirea delegației. «Firește - telegrafiază Szögyény - l-am refuzat cu hotărîre».

Dându-și seamă de atitudinea ministrului maghiar pe lângă persoana Majestății Sale și convingându-se că delegația nu va fi primită de împărat, dr. Rațiu trimete la 1 Iulie baronului Braun, șefului cancelariei imperiale o petiție, prin care-l roagă «în numele și din însărcinarea a trei milioane de Români din Transilvania și Ungaria», să prezinte împăratului *Memorandul* pe care-l anexează în plic sigilat.

O nouă petiție și o nouă deziluzie! Baronul Adolf Braun, conform ordinului împăratului, trimete atât petiția lui Rațiu cât și plicul, nedesfăcut, care cuprindea «Memorandul» ministrului Szögyény, iar acesta, cu adresa confidențială No. 415 din 3 Iunie 1892, le înaintează contelui Iuliu Szapary, șeful guvernului maghiar. Ce a urmat, se știe. Ministerul de interne a trimis, la 17 Iunie, plicul cu «memorandul» prefectului din Turda ca să-l restituie lui I. Rațiu și să-i comunice că ministrul nu este dispus să înainteze «*Locului Prea Înalt*» memorii redactate de indivizi fără nici o autorizație, întrucât nici pe semnatarii memorandumului și nici persoanele care s'au prezentat cu el la Viena nu îi socotește îndreptățiți a vorbi și a lucra în numele poporului român.

Intrucât Ion Rațiu, după violentele manifestații care au avut loc împotriva lui în seara zilei de 13 Iunie, părăsise Turda și se stabilise la Sibiu, prefectul de Turda, în urma ordinului telegrafic confidențial No. 477 din 20 Iulie al ministerului de interne, a trimis « Memorandul » prefectului din Sibiu, care, la 25 Iulie l-a înmănat lui Rațiu.

Astfel se încheie întâiul capitol al mișcării memorandiste. Înainte însă de a arăta fazele următoare ale acestei mișcări și pentru a înfățișa atmosfera de ostilitate în care ea s'a desfășurat, credem util să ne oprim puțin la cele petrecute în Turda, câteva ceasuri după întoarcerea lui Rațiu dela Viena.

Președintele delegațiunii române a făcut drumul dela Cluj la Turda la 13 Iunie (1892) într'o trăsură trasă de patru cai, sosind la destinație pe la amiază. Seara s'au strâns în fața locuinței sale aproape două mii de maghiari - aceste e numărul relatat de șeful poliției locale în raportul său oficial No. 1382 dela 14 Iunie - care, după ce au vociferat și și-au manifestat furia, au spart geamurile, au pătruns în casă, devastând tot ce au găsit în cale. Tot atunci au fost sparte geamurile locuințelor fruntașilor români Mesaroș, Ioan Petricaș, Silvestru Moldovan și Iuliu Vladuțiu.

Episodul acesta este bine cunoscut, deoarece de « vandalisme » dela Turda s'au ocupat toate ziarele, atât cele de dincoace, cât și cele de dincolo de munți. Este însă interesant de cunoscut punctul de vedere al oficialității ungurești. La 14 Iunie, subprefectul județului trimite ministerului de interne un raport (No. 5120) cu privire la aceste manifestațiuni. Dăm în traducere românească părți din acest curios raport :

« Serbările mărețe și înălțătoare, cu care fii credincioși ai națiunii maghiare și cetățenii aparținători diverselor naționalități din țară, însă credincioși statornici ai ideii statului maghiar, au înconjurat pe M. S., bunul nostru rege apostolic, cu prilejul jubileului de 25 de ani dela încoronarea sa, dând expresiune credinței lor devotate și sentimentelor lor de lealitate, s'au desfășurat mai acum câteva zile¹⁾; a rămas însă vie în amintirea poporului străduința intenționat nepatriotică și sub toată critica, a d-rului Ion Rațiu dela Turda și a tovarășilor săi, de a turbura această sărbătorire, dându-se drept însărcinați ai nației valahe și mergând demonstrativ la Viena.

« Purtarea lor a indignat poporul însuflețit de sentimente patriotice și rezultatele s'au văzut în seara de 13 I. c., aci la Turda.

« Privitor la acest caz, anexez raportul No. 1382 al șefului poliției din orașul Turda, adăogând cu onoare, din partea mea următoarele : După călătoria rușinoasă a valahilor la Viena, populația maghiară a orașului Turda a evitat cu scârbă pe intelectualii români rămași

¹⁾ Serbările au avut loc dela 6-8 Iunie.

acasă și probabil că, în afară de acest dispreț social, maghiarimea nu ar fi trecut la fapte, dacă nu ar fi indignat-o purtarea disprețuitoare, orgoliul și manierele sfidătoare ale valahilor rămași acasă. Poliția locală a procedat cu cel mai mare tact pentru a împiedica trecerea la fapte. A rugat pe soția lui I. Rațiu să anunțe dinainte sosirea soțului ei ; însă ea a dat totdeauna răspunsuri evasive. Prin oraș circula șvonul, că I. Rațiu face băi la Baden-Baden și se va întoarce mai târziu, când valahii se vor îngriji să-i facă o primire sărbătorească. Este foarte natural că această știre și altele de același fel au iritat și mai mult maghiarimea».

«Eri la amiază a sosit (I. Rațiu) venind dela Cluj, în trăsură deschisă cu patru cai cu clopoței. Acest fapt și cunoscutele sale maniere sfidătoare au turnat ulei peste foc. Seara a avut loc manifestația, care nu a putut fi împiedecată cu personalul pe care-l aveam la dispoziție ; poporul a spart geamurile casei lui I. Rațiu și a altor trei tovarăși de principii ».

Acestea a știut să raporteze șeful administrației județene ministrului său, despre «vandalismele» - cum le numea presa contemporană - dela Turda. Subprefectul, după ce atrage atenția ministrului în același raport, că județul Turda este locuit în majoritate covârșitoare de Români, că în acest județ locuiește cel mai de seamă Român, dr. Ion Rațiu, că satul Câmpeni este centrul agitațiilor românești din județ, cere să fie cantonat acolo cel puțin un batalion de soldați. O parte din acest batalion ar putea fi trimisă, din când în când, la Ofenbaia unde, în imobilele goale ale administrației minelor, ar putea fi ușor încartiruită o companie.

Raportul care a sosit la minister la 17 Iunie poartă următoarea rezoluție : «Se ia act. La arhivă », din 20 Iulie. Abia la 1 Iulie, decî după două săptămâni, ministerul de interne trimite prefectilor din județele Arad, Bistrița-Năsăud, Bihor, Brașov, Făgăraș, Hunedoara, Cluj, Caraș-Severin, Sibiu, Alba-de-jos, Solnoc-Dobâca, Turda-Arieș, Trei Scaune, Mureș Turda, Maramureș, Târnava-mare, Târnava-Mică, Sălaj, Timiș, Odorhei și Satu-Mare ordinul confidențial No. 413 îndemnându-i să avizeze la măsurile necesare, pentru ca populația maghiară *indignată cu drept cuvânt*, să nu-și ia singură satisfacție, dedându-se la manifestații, de natură să turbure ordinea publică. Reproducem preambulul acestui ordin : «Mai mulți cetățeni de limba română, fără nici o autorizație, au întocmit un memoriu cuprinzând pretenziunile lor doleanțe, pe care au încercat să-l prezinte, cu evitarea factorilor constituționali, Prea Înaltului Tron. Nu doresc să mă ocup cu acest prilej de expresiunile cuprinse în acest memoriu, însă calea însăși urmată de acei indivizi, o condamnă hotărît și cu drept cuvânt opinia publică a țării și chiar o mare parte din cetățenii de limba română, după cum rezultă din însăși declarațiile lor. Cu toate acestea, locuitorii unor orașe și sate nu sunt îndrep-

tățiți să pedepsească această faptă reprobabilă (adică întocmirea memorandumului și transmiterea lui la Viena), în forme care primejduesc siguranța personală și avutul particularilor ».

Cum vedem, ordinul ministerului de interne constă mai mult un îndemn, decât o opreliște, prin faptul că interzice numai maltratarea fruntașilor români și distrugerea avântului lor, iar nici decum manifestații de altă natură împotriva lor.

II

CONFERINȚA NAȚIONALĂ EXTRAORDINARĂ DELA 23 ȘI 24 IULIE 1893

« Tribuna », organul oficial al partidului național român, publică în fruntea numărului său dela 3/15 Iunie 1893 următoarea

Convocare,

« În fața situației politice actuale create prin evenimentele ce cu precipitare se urmează, subsemnatul comitet își ține de datorie a convoca pe toți membrii Conferinței naționale într'o adunare extraordinară care se va ține în Sibiu, Duminică la 27 Iunie (9 Iulie) și zilele următoare.

« Intemeiați de o parte pe sentimentul național și iubirea de patrie ce știm că animează pe toți membrii conferinței, iar pe de altă parte simțindu-ne datori a raporta despre lucrările ce am săvârșit până acum, conform mandatului conferinței dat nouă în ședința dela 8/20 și 9/21 Ianuarie 1892, suntem convingși că toți membrii conferinței naționale își vor ținea de datorie și interes a grăbi la această adunare, unde cu frățească dragoste să se sfătuiască și să ia apoi hotărârile ce vor crede necesare în fața precărea situațiunii actuale. Sibiu la 5 Iunie n. 1893.

« Comitetul de douăzeci și cinci membrii esmis de conferința partidului național întrunită la 8/20 - 9/21 Ianuarie 1892. Dr. Rațiu, președinte ; D. Comșa, secretar ; S. Albini secretar ».

Intemeiat pe această convocare și pe informația publicată de ziarul Magyar Hirlap dela Budapesta în numărul dela 16 Iunie, care afirmă că « valahii » au fost invitați la conferință cu invitațiuni litografiate, care indicau că scopul ei este să protesteze împotriva dării în judecată a membrilor comitetului, ministrul de justiție, faimosul Szilagyi Dezső, cu adresa No. 2137, dela 17 Iunie, face o intervenție foarte interesantă la ministerul de interne. « Datele cunoscute până acum - spune ministerul de justiție - întăresc presupunerea că adunarea generală a fost convocată de comitet cu scopul ca un număr

cât mai mare de cetățeni de limbă valahă, să accepte în mod public cuprinsul fragmentelor din « memocrand » contrare legii, ca poporul să recunoască « memorandumul » ca pe o operă a sa și ca atare să-l răspândească, ca prin această aprobare precum și prin protestul său împotriva dării în judecată a autorilor săi, nu numai să micșoreze în mod artificial gradul de culpabilitate al membrilor comitetului, ci, prin solidarizarea unui mare număr de cetățeni cu o faptă contrară legilor, să reducă și puterea represiunii. Pe lângă aceasta, adunarea generală va putea influența în mod inconștient poporul, determinându-l să facă declarațiuni și să ia hotărâri, care pot constitui delictе prevăzute în art. 174 din codul penal ». Având în vedere că se intenționează a se convoca adunări mai mărunte, dar în aceleași scopuri, în timpul cel mai apropiat, în unele orașe din părțile transilvănene, precum la Lugoj, Caransebeș și Orșova, ministrul justiției roagă pe colegul său dela interne, să ia măsurile necesare, ca aceste adunări să fie îngăduite numai dacă acei care le convoacă vor prezenta programul lor amănunțit, iar în cazul când se va discuta acțiunea judecătorească în curs, sau atitudinea și răspunderea persoanelor trimise în judecată, adunările să fie împrăștiate, sau, din capul locului, să nu fie îngăduite.

În aceeași zi, prefectul Sibiului, sasul Gustav Thalmann, comunică ministrului de interne, cu adresa confidențială No. 15, convocarea conferinței extraordinare, anexând numărul amintit al ziarului « Tribuna » și întrebând dacă în actualele împrejurări politice poate fi îngăduită ținerea conferinței. Ministerul de interne răspunde prefectului la 20 Iunie, cu adresa confidențială No. 446, obiectând că, întrucât nu cunoaște în mod oficial ordinea de zi a conferinței, nu se poate pronunța dacă aceasta trebuie îngăduită sau nu. În ce privește atitudinea prefectului față de conferință, ministrul îi dă instrucțiuni, care sunt luate textual din adresa mai sus amintită a ministrului de justiție. Copia acestor instrucțiuni a fost trimisă și prefectului județului Caraș-Severin cu recomandarea de-a le avea în vedere, în cazul în care vor fi convocate la Lugoj, Caransebeș și Orșova adunările, de care amintea ministrul de justiție.

Peste câteva zile, ministrul de interne, alarmat de următoarea informație publicată în numărul dela 13/25 Iunie a ziarului « *L'Indépendance roumaine* » din București : « *Les étudiants universitaires de Bucarest ont décidé d'envoyer une délégation à la conférence nationale qui se réunira le 27 juin à Sibiu* », cu telegrama cifrată No. 474 din 26 Iunie, ordonă prefectului să împiedice participarea studenților bucureșteni la conferință și să comunice data exactă a acesteia. Prefectul răspunde în ziua următoare, cu telegramă cifrată No. 17, că data conferinței nu e fixată la 27 Iunie stil nou ci la 27 Iunie stil vechi, adică la 8 Iulie stil nou.

Tema ministrului de justiție, că Românii vor discuta în conferința

convocată la Sibiu, chestiunea memorandumului nu era neîntemeiată. La 24 Iunie, I. Rațiu, D. Comșa și S. Albini trimit primarului Sibiului următoarea adresă :

No. 13/893.

« *Onorate domnule Primar,*

« *Avem onoare a vă aduce la cunoștință, că comitetul de douăzeci și cinci membri, esmis de conferința dela 20-21 Ianuarie 1892 a partidului național român, a convocat pe delegații alegătorilor români la o adunare extraordinară, care se va ține în Sibiu, duminică în 9 Iulie n. a. c. și zilele următoare, cu ordinea de zi de mai jos :*

1. Deschiderea adunării prin președintele comitetului de 25 ;
2. Constituirea adunării ;
3. Raportul comitetului de 25 despre executarea mandatelor primite dela conferința din 1892 și *în special despre cele întâmpinate în afacerea așternerii Memorandumului la Prea Înaltul Tron ;*
4. Propuneri din partea delegaților ;
5. Alegerea unei comisiuni pentru studierea raportului comitetului și a propunerilor prezentate ;
6. Raportul acestei comisiuni și luarea concluziilor ;
7. Inchiderea adunării ».

După cum vedem, singurul obiect important al ordinei de zi era însăși chestiunea pe care guvernul maghiar nu dorea să o vadă figurând la ordinea de zi a adunării : aceea a Memorandumului.

La 27 Iunie, prefectul Sibiului trimite ministerului, cu adresa confidențială No. 18, copia adresei de mai sus. Prefectul scrie ministrului că, întrucât conform informațiilor apărute în ziare și tineretul din România intenționează să țină mai multe întruniri, la care se va discuta chestiunea « Memorandumului » și cum este posibil și probabil ca acestea să exercite o influență însemnată și asupra conferinței dela Sibiu, având în vedere faptul că « memorandumul » se va discuta amănunțit la această conferință, este de părere că această conferință nu ar trebui îngăduită. În cazul dacă, după examinarea ordinei de zi, ministrul va hotărî că adunarea trebuie interzisă, prefectul îi solicită urgent instrucțiunile necesare, ca să fie în măsură să anunțe comitetul, în vederea amânării adunării și a publicațiilor necesitate de această amânare.

Ministerul răspunde la 1 Iulie cu adresa confidențială No. 480. Adunarea trebuie îngăduită, însă, pentru a evita manifestațiile de care se teme prefectul, acesta urmează să delege o persoană care să asiste la toate lucrările conferinței, persoană a cărei pregătire, tact și energie să ofere garanții suficiente, că nu se va petrece nimic împotriva spiritului legilor. Delegatul va primi următoarele instrucțiuni : la conferință pot lua parte numai cetățeni maghiari, majori, care se

bucură de toate drepturile politice. La începutul fiecărei ședințe, delegatul e dator să verifice acest lucru și dacă va constata că printre participanți se găsesc și străini, va invita pe președinte să-i evacueze ; dacă acesta nu va da curs invitațiunii, va opri ținerea conferinței. Cu ocazia discuțiunilor care vor purta asupra subiectelor înscrise la ordinea de zi, delegatul va îngriji, pe proprie răspundere, să nu se facă declarațiuni contrarii legilor. Dacă asemenea declarațiuni se vor face totuși, și la intervenția delegatului, președintele nu va chema la ordine pe autorul lor, delegatul va putea împrăștia adunarea. Același lucru îl poate face și în cazul când acei care asistă ca spectatori la lucrările conferinței nu se vor purta cuviincios. Prefectul va trimite apoi la conferință un stenograf, plătit de minister, care va stenografa toate discuțiile.

În același timp, ministerul de interne a scris și comandantului corpului XII de armată din Sibiu, solicitându-l să pună la dispoziția prefectului, în caz de nevoie, forța armată suficientă pentru reprimarea eventualelor dezordini.

Prefectul, Gustav Thalmann, n'a așteptat instrucțiunile ministerului de interne, ci la 2 Iulie a dat ordin primarului să nu îngăduie ținerea conferinței.

Interdicția a fost însă revocată prin ordinul confidențial telegrafic No. 486 din 3 Iulie al ministerului. Ea a avut totuși o urmare : conferința nu s'a mai ținut la 9, ci la 23-24 Iulie. În aceeași zi, ministerul trimite noi instrucțiuni telegrafice (telegrama cifrată No. 487), prin care invită pe șeful poliției să țină în evidență pe toți străinii, care sosesc în oraș, prefectul urmând să le comunice că nu pot participa la lucrările conferinței ; în cazul în care se vor deda la manifestațiuni, fie chiar și în afară de conferință, urmează să fie îndepărtați cu forța din oraș.

La 17 Iulie, prefectul, cu adresa confidențială No. 34, întreabă ministerul dacă ordinul de mai sus se referă și la gazetarii străini, care după părerea sa trebuiesc admiși la conferință, întrucât ziaristii au pretutindeni acces, la toate întrunirile publice. Ministerul răspunde la 19 Iulie (cu telegrama confidențială cifrată No. 567), că dispozițiunile referitoare la străini trebuiesc aplicate și gazetarilor ; prin urmare nici aceștia nu vor putea asista la lucrările conferinței.

La 21 Iulie, ministerul - aflând din ziare că la Sibiu vor sosi mulți străini cu prilejul conferinței ; și cum aceștia neputând asista la conferință, intenționează să manifesteze la banchet - telegrafiază prefectului (telegrama cifrată No. 567) să urmărească cu atențiune discursurile și orice manifestare care vor avea loc acolo și să-i trimită relații amănunțite. În aceeași zi, cu adresa confidențială No. 575, ministerul avizează pe prefect că trimite în calitate de stenograf, pe Gheorghe Alexici, profesor la Academia Comercială din Budapesta. Tot la 21 Iulie, prefectul întreabă, dacă în cadrul conferinței poate fi îngăduită

cetirea telegramelor trimise din străinătate (telegrama cifrată No. 38). Ministrul răspunde în ziua următoare (No. 577 confidențial) că telegramele « antipatriotice » trimise din străinătate vor fi reținute de oficial postal, iar cele înmânate pot fi cetite. Prefectul le va trimite în copie ministerului și va raporta zilnic telegrafic asupra lucrărilor conferinței.

În sfârșit, conferința națională extraordinară s'a deschis în 23 Iulie, la ora 10 dimineața. Despre lucrările conferinței avem trei rapoarte telegrafice - unul din 23 și două din 24 Iulie - și patru rapoarte scrise ale prefectului (din 23, 24, 25 și 26 Iulie). Rapcartele prefectului constată că deși au asistat la lucrările conferinței peste trei mii de participanți, totuși, atât în sală, cât și afară, a domnit cea mai perfectă ordine și liniște; n'a avut loc nici un fel de agitație, nici în cursul ședințelor și nici în cursul balului din seara zilei întâi a conferinței. Prefectul ține să remarce că elementele mai moderate și anume partidul mitropolitului (Az érseki part; e vorba de mitropolitul Sibiului, Miron Romanul), Mocsonyi, Babeș și Comșa și alții, apoi cei din jurul băncii « Albina » au avut o atitudine foarte rezervată, neparticipând nici la « seara de cunoștință » din ajunul conferinței, nici la bal, nici la banchet (raportul confidențial No. 41 din 24 Iulie). Comunică apoi ministerului cuprinsul tuturor cuvântărilor rostite atât la banchetul dela 23 Iulie, cât și la prânzul comun dela 24 Iulie, iar cu raportul confidențial No. 43 dela 25 Iulie trimite copia telegramelor înmânate de oficiul postal președintelui (I. Rațiu), adică toate telegramele, care nu aveau cuprins « antipatriotic ».

Cel mai neplăcut pentru guvernul unguresc, a fost, fără îndoială, raportul telegrafic confidențial No. 42 dela 24 Iulie al prefectului. Acesta cuprindea textul moțiunii redactate de comitetul de patruzeci, ales în ziua întâi a conferinței și acceptat, în unanimitate de conferință, fără discuții și în mijlocul unei mari însuflețiri. Am arătat în capitolul precedent că, atât în memoriul prezentat împăratului Franz Iosef, cât și în ordinul circular confidențial No. 412 dela 1 Iulie trimis prefectilor din județele românești, guvernul unguresc califică « memorandumul » drept opera câtorva agitatori, care nu erau autorizați nici să-l redacteze și să-l semneze, nici să-l prezinte monarhului în numele poporului românesc; de altă parte, ministrul de justiție, după cum reese din intervenția sa No. 2137 către ministrul de interne, se teme ca nu cumva conferința să recunoască « memorandumul » și răspândirea lui ca opera națiunii întregi, să își însușească părțile încriminate din el, să protesteze împotriva trinerii în judecată a autorilor lui și prin aceasta să « reducă gradul de vinovăție a membrilor comitetului » și puterea măsurilor respresive, care erau pe cale a se lua. Conferința națională, prin moțiunea acceptată cu unanimitate, a dat cea mai categorică desmintire afirma-

țiilor guvernului, dar în același timp cea mai categorică confirmare a temerii ministrului de justiție.

Iată textul primelor două puncte ale acestei moțiuni :

1. « Conferința generală extraordinară a delegațiilor alegătorilor români din Transilvania și Ungaria, întrunită la Sibiu în zilele de 23-24 Iulie 1893, indentificându-se întru toate cu comitetul său central, declară de al său memorandum depus în Iunie anul trecut în cancelaria Majestății Sale, încuviințează pașii și procedura așternerii lui și aprobă cu vie satisfacție și pe deplin activitatea acestui comitet, și-și exprimă totodată, în numele alegătorilor pe care îi reprezintă, gratitudinea sa pentru zelul și stăruința cu care a susținut cauza Românilor din Transilvania și Ungaria ».

2. « Conferința își exprimă cea mai vie a sa părere de rău asupra urmărilor judecătorești ce s'au pus în lucrare, cum pare, pe toată linia, urmăriri care nu pot contribui întru nimic la lecuirea rezelor existente, dar ușor pot să slăbească momentul etic al Majestății Sale, justiției Statului ».

Hotărârile conferinței au avut o influență covârșitoare asupra desfășurării evenimentelor. Procesul « memorandumului » nu mai putea fi socotit procesul câtorva fruntași, ci procesul întregului neam românesc din Transilvania și Ungaria.

Comitetul central al partidului a ținut să mai stabilească încă odată acest fapt, prin « comunicatul » redactat de adunarea ținută la Sibiu la 3 și 4 Aprilie 1894, deci cu o lună înaintea datei fixată pentru începerea procesului Memorandumului. Punctul IV al acestui comunicat sună astfel : « Din incidentul procesului cu « Memorandumul », comitetul central al partidului național află de bine a face următoarele constatări : a) Memorandumul este opera partidului național român din Transilvania și Ungaria ; b) Precum subșternerea Memorandumului la Inaltul Tron, așa și tipărirea și răspândirea acestuia s'a făcut pe baza hotărârilor partidului național, reprezentat prin delegații adunați în conferința națională, ținută în Sibiu la 20-21 Ianuarie 1892 ; c) Această procedură a fost acceptată cu sărbătorească unanimitate în conferința națională din Sibiu, ținută în 23 și 24 Iulie 1893. Prin urmare procesul acesta este proces intentat națiunii române ».

III

INCERCĂRILE DE CORUPERE A PREOȚIMII ROMÂNE

57

Hotărârile conferinței naționale extraordinare dela Sibiu din 23-24 Iulie, la care au participat delegații autorizați ai tuturor circumscripțiilor electorale cu populație românească din întreaga Transilvania și Ungaria și care a declarat *întreaga națiune* solidară cu textul

memorandului, au avut darul de a turbura calmul prefăcut al guvernului și al opiniei publice maghiare. Guvernul dela Budapesta și-a dat seamă că aceste hotărâri vor avea repercusiuni adânci în masele populare românești, care nu vor rămâne pasive în fața procesului intentat fruntașilor și conducătorilor lor. De aceea a început o vastă operă de corupție și de intimidare, pentru a ajunge ca, cel puțin în practică, cei câțiva luptători dați în judecată să rămână izolați.

În ziua de 21 August 1893, după ce guvernul maghiar nu mai avea nici o îndoială cu privire la sentimentele și la atitudinea populației românești față de mișcarea memorandistă, ministrul de interne a invitat la o conferință, la Budapesta, pe toți prefecții din județele locuite de români. Scopul conferinței era să discute mijloacele prin care s'ar putea potoli, dacă nu chiar înnăbuși mișcările naționale românești. Din rapoartele primite dela prefecți și din discuțiile care au avut loc în această conferință, guvernul s'a convins că elementele care țin în mâinile lor întreaga mișcare românească, fiind conducători de fiecare zi ai poporului și trăind în mijlocul lui, sunt preoții. Fără îndoială, conferința a văzut bine, căci, într'adevăr, preoțimea românească resfirată pe tot întinsul teritorului locuit de români era fermentul tuturor agitațiilor naționale și răspânditoarea tuturor idicilor de conservare și de progres național. Alături de puținii liber profesioniști dela orașe, preoțimea era elementul cel mai independent, nefiind salariată de Stat decât ulterior evenimentelor de care ne ocupăm aici. (Preoții ortodoxi au început a primi lefuri dela Stat în urma legii XIV din 1898, iar cei uniți în urma legii XIII din 1909).

Elementul preoțesc trebuia deci cumpărat; dacă va putea fi scos din luptă, aceasta va pierde foarte mult, atât din intensitate cât și în adâncime. Intemeiat pe informațiile culese în cursul conferinței amintite și după o temeinică examinare a tuturor aspectelor problemei, ministerul de interne a trimis la 4 Noembrie 1893, prefecților din județele cu populație românească și anume: Arad, Alba, Bihor, Bistrița-Năsăud, Făgăraș, Hunedoara, Cluj, Caraș-Severin, Mureș-Turda, Târnava-Mare, Sibiu și Turda-Arieș, ordinul confidențial No. 892, rugându-i să-i indice, fiecare, numele preoților români care, fiind mai cunoscuți prin atitudinea lor românească, au mai mare influență politică asupra conaționalilor lor și a căror cumpărare ar fi mai utilă ideii de stat național maghiar. Ordinul cerea prefecților să indice și sumele cu care ar putea fi cumpărat fiecare preot în parte. Cumpărarea s'ar face cu titlul de ajutor care se obișnuia a se da și preoților altor confesiuni.

Însărcinarea dată prefecților era deosebit de grea și delicată. Trebuia examinat fiecare caz în parte, împrejurările și morale și materiale ale fiecărui preot, relațiile pe care le avea cu sătenii, ir-

fluența ce o exercita asupra lor, prestigiul de care se bucura în fața colegilor, etc., etc. De aceea rapoartele prefectilor soseau la minister cu multă întârziere și unele erau foarte necomplete. Ele ne prezintă un material informativ de o extremă importanță pentru cunoașterea mentalității cercurilor oficiale maghiare, care considerau primejdiosii pentru patrie aproape pe toți conducătorii firești ai unei populații de trei milioane de suflete, pentru singurul motiv că aceștia țineau la neamul lor și la cultura lor națională.

Prefectul de Alba (fost Alba-de-jos) trimite raportul său (No. 14) la 21 Ianuarie 1894, însoțit de 11 tabele care cuprind numele a 253 preoți români. Dintre aceștia, 87 sunt propuși pentru ajutoare, care variază între 50 și 150 florini (100 și 300 lei). Prefectul spune că la întocmirea propunerilor a avut în vedere nu numai « încrederea » în preotul propus și situația lui materială, ci măsura în care el poate fi utilizat ; în același timp, s'au avut în vedere localitățile unde este mai necesară potolirea agitațiilor « antipatriotice », și unde, prin urmare, este mai necesară « câștigarea » preotului. Prefectul accentuează, că nu socotește eficace ajutoarele mici, adică prin ele e greu să se realizeze intenția ordinului ministerial « de a face din preot un îndatorat al Statului » (az állammal lekötelező kapcsolatba hozni). Totodată ține să atragă, în deosebi, atenția ministrului asupra plășii Blaj, în care a găsit un număr surprinzător de mic de preoți (7 din 27!) vrednici a fi propuși, deși s'ar putea crede, că mitropolia și consistorul din Blaj ar trebui să exercite o influență împăciuitoare asupra lor. « În realitate însă, din păcate, foarte mulți preoți greco-catolici nu inspiră nici o încredere, fapt care aruncă o vie lumină asupra atitudinii politice a mitropoliei și a consistorului blăjan ».

În întreaga plasă Blaj, prefectul a găsit numai un preot - acesta ortodox - pe care-l califică « bun patriot », adăogând că este singurul care a luat parte la alegerile pentru Cameră (Partidul național român declarase pasivitatea în ce privește alegerile parlamentare).

Prefectul Aradului și-a trimis raportul la 8 Februarie 1894 (No. 10 confidențial), anexând un tablou cuprinzând 175 preoți. Din aceștia, 75 sunt propuși pentru « ajutor ». Ajutoarele variază între 100 și 500 florini (200 și 1000 lei). În raportul său, prefectul explică că la întocmirea propunerilor pentru acordarea ajutoarelor a avut în vedere două categorii de preoți : cei cu sentimente mai bune, care trebuiesc întăriți în atitudinea lor și cei cu mai multă influență care desfășoară o activitate naționalistă mai bogată, nădăjduind că după ce vor primi aceste ajutoare, nu vor mai sprijini « mișcările extremiste » românești. Dacă însă nu vor corespunde așteptărilor, ajutoarele le pot fi luate și date altora.

Prefectul județului Bistrița-Năsăud trimite numai tabloul preoților propuși pentru ajutor, al căror număr este de abia 8. În raportul confidențial No. 32, dela 13 Februarie 1894, care însoțește tabloul,

amintește că la alcătuirea tabloului de propuneri a fost călăuzit numai de intenția de a influența câțiva preoți săraci să-și schimbe « actuala atitudine politică ». De aceea, dorește ca banii să li se dea prin el, cu scopul evident, de a le tălmăci între patru ochi, rostul ajutorului dat.

Deosebit de interesant este raportul confidențial No. 6, dela 10 Februarie 1894, al prefectului de Făgăraș, prin care trimete un tablou al tuturor preoților români din județ în număr era de 127, adăogând în dreptul fiecăruia calificativul cuvenit. Prefectul nu uită să adauge că întregă preoțimea este condusă de protopopul ortodox Iuliu Dan și de vicarul unit Vasile Rațiu, pe care toată populația îi ascultă « orbește », făcând și în politică numai ceea ce zic ei. Prin urmare, dacă se va reuși « câștigarea » acestor doi, atunci agitația națională românească în județ va înceta, cel puțin în ce privește activitatea preoților. În cazul acesta, ar fi de prisos să se mai dea ajutoare și celorlalți preoți, pentrucă scopul s'ar realiza numai prin ademenirea acestor doi frunțași ; de altă parte, dacă s'ar da ajutoare numai unora, ceilalți, cărora nu li s'ar da, fie ei oricât de moderați, ar deveni, cu siguranță, periculoși, la rândul lor. Prefectul crede că probabil Iuliu Dan ar primi ajutorul oferit ; e foarte problematic dacă și vicarul unit, Vasile Rațiu l-ar primi. Amândorura ar trebui să li se ofere o sumă mai mare și anume câte 1800 florini (3600 lei), care urmează să li se dea prin mitropoliile respective (a Sibiului pentru Iuliu Dan, a Blajului pentru Vasile Rațiu).

În ce privește pe vicarul unit Vasile Rațiu, prefectul comunicase ministrului de interne informații interesante cu raportul confidențial No. 48 dela 7 Decembrie 1892 ; amintind că îl vizitase pe vicar la 2 Decembrie, pentru a-i solicita sprijinul pentru o operă de caritate, au ajuns, din vorbă în vorbă, să discute și chestiuni politice. « Vasile Rațiu - cetim în raport - a vorbit pe un ton agitat de asupririle Românilor ». Amintindu-i prefectul de intenția guvernului, de a veni în ajutorul preoțimii române sărace, vicarul a răspuns (raportul reproduce răspunsul textual) : « Wenn die hohe Regierung - Vasile Rațiu nu vorbea ungurește ! - der materiellen Nothlage der rumänischen Pfarrer und Lehrer abhelfen will, so ist das gewiss sehr schön, aber sie täuscht sich wenn sie dadurch eine Aenderung im politischen Verhalten der rumänischen Pfarrer und Lehrer zu erreichen hofft. Wir Rumänen sind zwar arme Leute, nicht destoweniger werden wir um eine Bagatelle niemals auf unsere politischen Forderungen verzichten, niemals unseren Standpunkt der passiven Resistenz fallen lassen. Es ist ein Irrthum, wenn man glaubt, dass dies der Standpunkt bloss weniger rumänischer Politiker ist, im Gegentheil, heute steht das ganze rumänische Volk auf demselben. Dieses Volk hat seit 25 Jahren alles ertragen und geduldet, es wird dies - wenn es sein muss - noch 30 Jahre thun, denn wir Rumänen vertrauen auf die Zukunft und sind überzeugt dass unsere Sache,

welche die Sache aller Nationalitäten der Welt ist, schliesslich siegen muss »¹⁾).

Superb răspuns! În urmă, Vasile Rațiu a ajuns rectorul Seminarului teologic din Blaj.

Prefectul județului Solnoc-Dobâca (acum Someș) propune pentru ajutor 114 preoți, cărora ar urma să li se distribue sume, ce variază între 150 și 300 florini, în total deci 18-20000 florini. În raportul cu care însoțește tablourile (No. 36 confidențial), raport întocmit numai pe baza discuțiilor care au avut loc și a hotărârilor conferinței din 21 August - deci înainte de a fi primit ordinul ministerului (raportul este din 3 Noembrie 1893, iar ordinul ministerului din 4 Noembrie), prefectul spune textual «cred că, prin distribuirea cu tact a acestei sume, se va îmbunătăți situația actuală din județ, care a devenit aproape insuportabilă».

Cel mai interesant dintre toate este raportul prefectului județului Târnava-mică (No. 28 confidențial) dela 22 Octombrie 1893, trimis cu mult înainte de primirea ordinului scris al ministerului - raport care a determinat luarea acestei măsuri. Prefect era Sandor Ianos, cumnatul contelui Ștefan Tisza, care a ajuns mai târziu, în timpul războiului, ministru de interne. «Cum am avut onoarea a spune - zice prefectul - și în conferința dela 21 August, pe preoți îi socotesc, înainte de oricare alții, răspânditorii mișcărilor naționaliste românești; ca și când ar fi agenții organizați ai comitetului central dela Sibiu, ei fac tot posibilul ca să propage ideile proclamate de acest comitet. Ei scriu multe știri mincinoase despre teroarea maghiară la «Tribuna», la «Foaia Poporului» și la cealalte ziare extremiste, strâng abonamente pentru ziare și, nemulțumiți numai cu atâta, unii chiar adună regulat poporul și-i cetesc, făcând comentariile potrivite, toate articolele mincinoase și agitatoare. Ei sunt agenții băncilor românești, Exploatează sincera religiozitate care caracterizează țărâtimea valahă și cu ajutorul acestei religiozități, în sensul strict al cuvântului, fanatizează poporul. Astfel se explică și faptul că în timpul din urmă au reușit să adune averi mari pentru scopuri șco-

²⁾ E foarte frumos că Inaltul Guvern vrea să vină în ajutorul preoților și învățătorilor români, a căror stare materială este mizeră; se înșeală însă, dacă prin acest ajutor speră să obțină o schimbare în atitudinea politică a preoțimii și învățătorimii românești. Noi românii, cu toate că suntem oameni săraci, nu o să renunțăm nici odată la năzuințele noastre politice, nici la punctul nostru de vedere al rezistenței pasive, de dragul câtorva bani. Este o eroare când se crede că acest punct de vedere aparține numai câtorva oameni politici români; dimpotrivă, astăzi tot poporul român a adoptat acest punct de vedere. Acest popor a îndurat și a suportat totul de 25 de ani - și dacă o mai fi nevoie o să mai sufere încă 30 de ani - căci noi Românii avem încredere în viitorul nostru și suntem convinși că a noastră cauză, care este și cauza tuturor naționalităților, va trebui să învingă la urma urmelor.

lare și bisericești cu caracter național. . . Cine urmărește problema cu atențiune, poate vedea cum se înalță în locul micilor biserițe de lemn, biserici mari valahe de piatră, cu turnuri. Școalele de stat nu pot nimici școalele lor confesionale, pentru că românii exclud până și din biserică pe acela care nu-și trimite copiii în școala românească (cum s'a întâmplat la Căpușul de Câmpie), ba mai nou, dau învățătorilor și lefuri de 300 florini, numai să evite amestecul Statului ».

« Dacă preotul și-ar folosi influența numai pentru scopuri bisericești și școlare, n ar fi încă mare lucru ; însă la ei politica religioasă și politica naționalistă sunt inseparabile. Cu ocazia alegerilor pentru Cameră, tâlmăcește poporului sensul pasivității și-l oprește dela vot cu amenințări și blesteme ; adună bani pentru propaganda naționalistă, pentru biserică și școală și, cum mână poporul la biserică, tot astfel îl mână și la întrunirile și manifestațiile naționaliste, fie la Sibiu, fie la Viena. Trei sferturi din publicul conferințelor naționale dela Sibiu îl formează preoții, iar la întrunirile provinciale, nouă zecimi din participanți sunt preoți ; paravanul adunărilor secrete e biserica, căci nu este adunare bisericească care să nu fie folosită și pentru discuții secrete politice și naționaliste. . . De aceea - continuă raportul prefectului - agitatorii români nu au nevoie de o armată de agenți ambulanți, deoarece dispun de armata bine organizată a preoțimii, cu care pot lua contact oricând. Aceștia - preoții - sunt firele prin care se răspândesc atât de repede cele mai mici mișcări ; acestea, ajungând în popor, produc starea de agitație despre care am avut onoarea a raporta cu adresa mea confidențială No. 24, dela 18 l. c. ».

Prefectul arată apoi cât de mult s'a înrăutățit situația în anii din urmă, pentru că locul preoților bătrâni, simpli și fără multă învățătură, care se ocupau mai mult cu agricultura decât cu politica, l-au luat preoții tineri, cu mult mai învățați, mai violenți și mai activi. Aceștia ies din seminarii cu capul plin de idei naționaliste, deoarece printre profesori se găsesc mulți oameni politici frunțași, cu care rămân în relații și după eșirea din școală. Greutățile vieții fiind mari, iar adevărul că « ante omnia vivendum est » etern, cum cei mai mulți trăesc în condițiuni materiale grele, prefectul este convins că, dacă ar primi dela Statul maghiar ajutoare mai mari decât acelea primite dela autoritatea superioară bisericească sau dela « Liga culturală », mulți dintre ei și-ar modifica atitudinea sau, cel puțin, ar renunța la politică, retrăgându-se încet în cadrul ocupațiilor pur bisericești, ceea ce ar constitui fără îndoială un câștig. Ajutoarele trebuiesc date nu prin episcopii, ci direct preoților, pentru că experiența a dovedit că este o mare deosebire între preoții ortodoxi, care primesc ajutoarele direct dela Stat și între preoții uniți, cărora acestea li se trimit prin episcopii.

La sfârșitul raportului, prefectul spune că de-abia se găsesc preoți români cu sentimente și mentalitate patriotică ; chiar dacă s'ar găsi

unii, sunt terorizați de «extremiști», care nu îngăduie nici contactul cu maghiarii, necum cu funcționarii publici. Pentru preoții din satele din apropierea Blajului, propune ajutoare mai mari, «căci numai astfel poate fi echilibrată influența acestui centru».

Prefectul Sălajului, baronul Nicolae Wesselenyi, temându-se, cu drept cuvânt, că preoții uniți vor refuza ajutoarele acordate pe altă cale, decât prin autoritatea superioară bisericească, ceea ce ar crea o situație penibilă pentru guvern, a intrat în legătură cu vicarul Alimpie Barbolovici din Șimleu. Spunându-i că, având în vedere situația materială grea cu care sunt nevoiți să lupte preoții, ar dori să propună guvernului să acorde unora din ei ajutoare bănești, vicarul a fost rugat să-i prezinte un tablou cu preoții cei mai vrednici, care nu s'au expus prea mult în luptele naționaliste. Prefectul urma să examineze tabloul, iar preoții pe care îi va găsi demni, vor fi invitați să facă cereri individuale, pe care le va înainta ministerului (raportul confidențial No. 33 dela 16 Octombrie către ministerul de interne).

Vicarul unit A. Barbolovici, luând contact cu preoțimea din județ, răspunde la 13 Octombrie că aceasta a declarat că oricât ar fi de lipsită, nu acceptă nici un fel de ajutor, ci numai salariu legal, stabil și acesta numai prin autoritatea superioară bisericească, adică prin episcopie. Prefectul, comunicând ministerului rezultatul întrevederii cu vicarul Barbolovici, este de părere că răspunsul a fost dat în urma ordinului primit dela episcopie. Ministerul de interne, revenind la 31 Octombrie cu adresa confidențială No. 869, precizează că intenționează să dea aceste ajutoare direct preoților uniți, evitând orice amestec al episcopilor, întrucât numai astfel aceștia pot fi câștigați pentru idealul politic maghiar. Ajutoarele date prin episcopii își pierd caracterul de ajutoare de Stat și nu sunt de natură să lege pe preoți de Stat.

Trimitând la 24 Decembrie 1893 tablourile preoților din județ - prefectul atrage din nou atenția ministerului asupra situației delicate, în care s'ar pune, dacă ar trimite preoților ajutoarele prin percepții. Aceștia vor refuza să ridice banii. De aceea, propune ca sumele să fie trimise pe adresa sa, urmând să le distribue prin prim-pretori.

Înțelegând din rapoartele primite dela prefecti, pe de o parte că încercările de a cumpăra preoțimea sunt prea riscate, iar de altă parte că opera de corupere ar costa prea mult, guvernul maghiar a renunțat la ele, recurgând la alte mijloace de înnăbușire a mișcărilor românești.

(Va urma)

Z. PĂCLIȘANU

ASIMETRIE ȘI DEZECHILIBRU

Timpul a fost totdeauna un mare răsturnător de perspective. Mii de ani s'a cultivat și s'a crezut cu putere în virtuțile simetriei, întronată în formulele de gândire și în formele de expresie ale frumosului, și scris se află în blazonul culturii sub zodia căreia s'a dezvoltat omenirea, magicul cuvânt. Simetricul și frumosul se îngemănează, se confundă tainic înlăuntrul aceleiași idei.

Exemplele de omenească frumusețe au fost adunate printre fapăturile, care realizează un maximum de armonie. Imortalizate pe pânză sau în piatră, liniile acestor exemplare se desfășoară și se așează unele față de altele, după legi matematice, îngăduitoare de planuri și axe, ca un cristal de rocă. Cantitățile de carne se adună și se risipesc ascultând de ecuații perfecte, care resping deplasările incompatibile cu echilibrul.

Ne sună în urechi lapidara și sintetică formulă :

Je hais le mouvement qui déplace les lignes

Et jamais je ne pleure et jamais je ne ris.

Găsim în aceste două versuri esența frumosului clasic, aluat de măsură și echilibru, prelucrat în spirit geometric.

Dar în ordinea morală, oare administrațiunile cele mai multe nu merg tot către acele fapături cu linia de viață clădită pe o ecuație? Chiar când oamenii mari au avut o existență lipsită de măsură, posteritatea și-a luat sarcina s'o ajusteze și s'o toarne în tipare armonice, pentru ca admirația muritorilor să poposească nestânjenită.

E aici fundamentul, care leagă pe toți oamenii, de ani și ani, într'o înțelegere comună.

E de prisos să căutăm mai departe taina simetriei. O vom găsi pretutindeni în aspirațiile oamenilor, ca pe o dimensiune invariabilă a sufletului lor.

Și totuși... Frământările mai nouă pare că vor să rupă o desfășurare milenară și să opună idealurilor clasice, ideea de asimetrie.

Câți nu socotesc în zilele noastre, această răzvrătire, drept o nebunie! Brusca ochiul artistului modern deslușește pretutindeni asimetria, pe care o cultivă cu o rară pasiune.

O nouă necesitate interioară detronează geometria euclidiană a frumosului. Versurile nu mai au același număr de silabe, cuvintele se ciocnesc și se împreunează în joc liber și neregulat.

Pictorul refuză să-și așeze în centrul pânzei subiectul inspirației, axa spațiilor este frântă și liniile compoziției înfrâng brutal, toate normele simetriei. Sculptorul muncește piatra și sapă în ea linii și forme fără pereche, muzicantul mânuște sincopa și disonanța, cele două elemente ale asimetriei muzicale.

O nouă și profundă răsturnare de valori se produce și din adâncuri se desface o nouă perspectivă. Lumea se crispează încă și nedumerirea ei e mare, dar se poate ca ochiul care vede asimetria lucrurilor să pătrundă mai adânc, și acești oameni, priviți ca simpli infractori, să fie purtătorii unor adevăruri mai profunde.

Să examinăm mai de aproape problema. Va fi poate surprinzător să constatăm că artistul, pe alte drumuri, anticipează asupra cercetărilor mai puțin accesibile, făcute de omul de știință exactă în tăcerea laboratorilor.

Natura ne învață că simetria și echilibrul sunt elementele cu care luptă împotriva agenților distrugători; își asigură stabilitatea creațiilor sale și le salvează dela neconținută tendință de prăvălire în haos, împingându-le către forme simetrice. Aceasta este legea economiei sale și marea sa prudență.

E lesne de observat că natura manifestă o totală lipsă de grije față de creațiunile debile, viciate de un dezzechilibru și o asimetrie interioară și le lasă să piară cu o indiferență absolută. Natura se arată obosită să conserve exemplarele țâșnite din contraste, dar care pentru noi oamenii sunt și cele mai interesante.

În uriașa sa lucrare de creație, natura ne înfățișează și o latură de comoditate, în sensul că brutalizează și distruge formele care, întâmplător, se abat dela legile simetriei.

Așa dar simetria trebuie să ne apară ca o lege fundamentală, ca o tendință generală a naturii, iar în creațiunile sale normale trebuie să deslușim neconținut aspirația către echilibru și simetric ca o condițiune a permanentizării lor.

Dar se întâmplă că simetria este în raport invers cu viața. În adevăr, cu cât ne coborâm mai jos pe treapta creațiilor, simetria este mai evidentă, iar aspectele sale perfecte nu le găsim decât în natura moartă. Exemplarul tipic este cristalul. Cristalul este produsul unei uimitoare geometrii, admite planuri și axe de simetrie, cu atât mai simple, cu cât e mai stabil și cu cât e o formă mai generală. Dar suprafețele și unghiurile după care se taie aceste suprafețe, nu trebuiesc socotite rezultatul unui joc, ci, dimpotrivă, expresiunea unor forțe, care se impacă în interiorul cristalului, după normele unui echilibru perfect.

Infățișarea geometrică nu este altceva decât traducerea în contururi a unei simetrii mai profunde, a unui echilibru de forțe interioare.

Formele cristaline sunt și cele mai stabile forme naturale.

Părăsind acest domeniu al naturii moarte și ridicându-ne, din treaptă în treaptă, spre forme mai înalte de viață, simetria devine mereu mai redusă și ajunge să fie mai mult o aparență în ființa omenescă. Nu este cazul să luăm pe rând diferite exemplare de viață, să le analizăm și să stabilim gradul lor de echilibru lăuntric, dar să ne oprim un moment la antipodul cristalului, la om.

Omul admite, cu rezerve, un plan de simetrie și anume planul care îl retează în două pe dimensiunea cea mai mare. Dar cu câtă aproximațiune ! Cele două jumătăți nu sunt decât rareori riguros exacte și nu ne putem împiedeca să menționăm un fapt, cunoscut de toată lumea, că mânușa din mâna dreaptă nu intră în mâna stângă, și nici încălțăminteaa unui picior nu convine celuilalt. Să lăsăm însă aceste considerațiuni, care sunt de natură să ridice complet ideea de simetrie corpului omenesc și să rămânem în cadrul acelei minime împerecheri, care se poate stabili. O nouă constatare se impune. Și anume că exemplarele omenesci, care realizează un maximum de simetrie, reprezintă pe scara valorilor spirituale un minimum de viață spirituală. Simetria fizică exprimă un echilibru interior, dar exprimă în același timp o lipsă de diferențe de nivel interior, în detrimentul vieții spirituale.

Invers, canonul lăuntric, abundența vieții lăuntrice, frământă formele vizibile și tinde să le anuleze geometria. Nu vrem să împingem raționamentul până la ultimele consecințe, dar faptul e că istoria a înregistrat maxime de spiritualitate în unele exemplare, care se refuzau integral dela o distribuție proporțională în raport cu axe și planuri.

Aceasta însă nu este decât unul din aspectele problemei și cel mai de suprafață, pentru că cercetările care pătrund în adâncul vieții confirmă, mereu mai mult, că viața se întemeiază pe dezechilibru și asimetrie.

Chiar actul procreației înseamnă crearea unui dezechilibru. Așezarea unei celule în centrul unui organism deplin constituit, celula care urmează să se desvolte după legi proprii, deslănțue o mare turburare. Plantarea violentă a unui element de profundă disimetrie în planul unei vieți în plină desfășurare, constituie pe de altă parte și una din condițiunile esențiale ale creațiunii de viață.

«... Trebuie mai degrabă admis că fetusul și placenta sunt adevărați întruși în organismul matern. Nu numai elementele morfologice ale fetusului, dar chiar produsele de schimb, secrețiunile sale, toate substanțele pe care le eliberează și care pătrund în vasele materne sunt, pentru mamă, streine ; mama se apără contra lor, producând fermenți capabili să atace și să digere placenta ».

...«Din punct de vedere teoretic este un fapt deosebit de turburător pentru un biolog legat de ideile de armonie și de adaptare în natură, această luptă chimică între mamă și fetus. Cercetările din ultimii ani au pus, în adevăr, în lumină autonomia remarcabilă de care beneficiază fetusul în sânul organismului matern ».

....«Nu numai că oul grefat pe mucoasa uterină nu este pasiv, cum s'a pretins de atâta ori, dar se comportă, în anumite condițiuni, într'un mod agresiv. Chiar fixațiunea oului este oarecum un atac : epiteliul uterin și țesutul conjunctiv sunt dizolvate și resorbite de el ; după expresiunea lui Wolff, oul devoră țesutul matern și pentru a se fixa, sapă o gaură. Atacul este mai ales brutal în cazul unei sarcini extra-uterine când oul fixat în oviduct, devoră chiar mușchii pentru a perfora în cele din urmă vasele sanguine materne ». (*La chimie et la vie*, par G. Bohn).

Am făcut acest citat lung pentru că exprimă, într'o formă strălucitoare, dezechilibrul ce rezidă la baza vieții. Ideea de armonie, de liniștită împăcare într'un organism care se multiplică, trebuie definitiv înlăturată și înlocuită cu o idee protivnică. Dar nici înflorirea celulei embrionare nu se mai poate astăzi explica decât prin producerea neconținută de dezechilibru.

Natura împinge vertiginos și nerăbdătoare către forme de echilibru un asemenea grav dezacord, care s'a produs în sânul ei, dar eforturile sale se izbesc deocamdată, tocmai de vitalitatea conținută de structura intimă asimetrică a materialului viu.

În alte cuvinte, viața fășnește exact în momentul când producându-se dezacordul în sânul naturii, aceasta pornește impetuoasă să-l anihileze . Se naște atunci o luptă dârză, care este tocmai viața în desfășurare.

Cercetările întreprinse în domeniul așa de interesant al fecundațiunii au dovedit că celula nefecundată beneficiază de o liniște interioară care poate fi asemănată, până la un punct, cu formele de echilibru.

Spermatozoidul, elementul de fecundație, nu are alt rol decât de a turbura echilibrul celulei.

În adevăr, spermatozoidul produce imediat o înmuiere a membranei periferice a celulei-ou, iar membrana astfel pregătită permite o oxidare activă și continuă a substanțelor din celulă. În acest fel se determină procesul de dividere, de înmulțire și de organizare a materialului conținut de celula-ou.

Spermatozoidul conține, între altele, o substanță capabilă să înmoaie scoarța periferică a oului și să înlesnească procesul de oxidațiune. Observațiunea este exactă, pentru că s'a reușit a se produce o segmentare a oului, pe cale artificială, cu ajutorul acizilor grași, în special acidul butiric, cu ajutorul alcaliilor și în general cu orice substanță în stare să înmoaie membrana superficială.

« În ceea ce privește membrana de fecundație, ea este manifestațiunea morfologică a chitolizei periferice, este semnul vizibil al modificățiunilor chimice produse prin tratamentul partenogenetic, anume prin spermatozoid ».

« Ceea ce trebuie, este o modificare a stratului cortical al oului, a impune oului o chitoliză periferică. Dacă acidul butiric este un excelent agent de partenogeneză, aceasta se datorește faptului că, în anumite condițiuni, el determină o chitoliză periferică a oului.

« Dar la fel ca și alcaliile reacționează și săpunurile și eterul și serurile spețelor străine... Toate substanțele și toți factorii care provoacă chitoliza sunt susceptibile de a determina, cu un succes mai mare sau mai mic, partenogeneza artificială » (*La chimie et la vie*).

Să pătrundem mai adânc în miezul problemei.

Se știe că orice organism viu, dela cel mai rudimentar, care poate fi o celulă, până la cel mai complicat, care este omul, consumă, se alimentează, în scopul de a produce energia trebuitoare vieții. Acesta este un fenomen absolut, general. Energia înmagazinată prin alimente se găsește în urmă transformată, o parte în energie mecanică, o altă parte în energie calorică.

Se constată că numai o infimă parte este transformată în energie mecanică, energia calorică fiind dominantă. Este însă extrem de curios de observat că organismul operează o adevărată risipă de energie ; care nu poate fi acoperită, deci justificată, prin energia calorică și mecanică, ambele ușor de determinat. Cercetătorii s'au întrebat, și pe bună dreptate, ce anume destinațiune dă organismul restului de energie. Vreme îndelungată întrebarea a rămas fără răspuns. Explicațiunea, care s'a dat de curând, pare să coincidă cu realitatea. Anume s'a spus că organismul are nevoie de o cantitate importantă de energie ca să se reconstruiască neconținut. Cu alte cuvinte, fiecare celulă reprezintă un sistem extrem de fragil, susceptibil să se prăbușească la fiecare moment și numai un imens travaliu de reconstruire, în care se consumă o enormă energie, îl salvează din ghiarele neantului.

Protoplasma, substanța care alcătuiește celula vie, nu trebuie considerată ca o gelatină, rezistentă și bine așezată în formele sale, ci, dimpotrivă, ca ceva extrem de fragil și de chinuit.

Acesta este și motivul pentru care ea reclamă o importantă cantitate de energie.

Străbătută de o sumă de curenți, de origină încă neexplicată, isvor al mișcării browniene, conținând în interiorul său sub formă de agregațiuni moleculare (stare coloidală), o varietate surprinzătoare de substanțe, celula constituie un laborator complicat, o uzină minusculă în care se lucrează fără preget. Asimilarea, cu întreg corțejul de sinteze complexe, precum și eliminarea resturilor inutile

rămase de pe urma prefăcerilor, reclamă un travaliu iscusit și delicat, care trezește în același timp ideea de fragilitate.

E cazul să menționăm, în această ordine de idei, că s'a umblat pe un drum greșit, atât timp cât s'a făcut apel la mijloacele brutale de investigațiune. În adevăr, ce poate fi mai de neînțeles decât metoda de a ucide un organism viu pentru a-i cerceta resorturile vieții.

« Iată de ce, de obicei, cercetările analitice, așa cum le putem face pe corpurile organizate imobilizate prin moarte, în loc să fie complete și precise, nu ne permit să surprindem acele produse intermediare care sunt, după cât se pare, substratul chimic al faptelor vitale, acele materiale instabile, adică acelea din care stimulenții externi și interni liberează energia, care se acumulează în diferitele structuri și se manifestă în diferitele funcțiuni ale ființei ». (*Le cerveau et le coeur*, par Ch. Fanc).

În citatul de mai sus se rezumă o mare problemă și se anunță un domeniu imens de fapte nouă.

Este însă deosebit de interesant să împingem mai departe examenul nostru și să luăm în considerațiune însăși esența substanțelor care alcătuiesc celula.

La cea dintâi informațiune apare un fapt isbitor, numărul mare de elemente care o compun.

Nu ar fi o exagerațiune, dacă am afirma că într'o celulă se găsesc de toate, cel puțin în urme.

Bogăția și varietatea elementelor explică marea greutate moleculară a substanțelor celulare, dar reflectează în același timp și fragilitatea unei molecule așa de complexe, așa de grele.

În al doilea rând, arhitectura moleculară revelează o asimetrie structurală.

Pentru a înțelege mai bine cât este de profundă această asimetrie, socotim necesar să dăm câteva noțiuni despre carbonul asimetric.

Ideea carbonului asimetric a sugerat-o un savant de geniu, Van t'Hoff, cu scopul de a explica faptul curios că două sau mai multe corpuri de greutate moleculară identică și de structură asemănătoare prezintă proprietăți fizice și chimice deosebite.

Corpurile poartă numele de izomere.

Explicațiunea lui Van t'Hoff a fost neconținut verificată, încât astăzi se vorbește de carbonul asimetric ca de o realitate.

Van t'Hoff consideră atomul de carbon situat în centrul unui tetraedru, iar cele patru valențe ale carbonului (carbonul este un element tetravalent) îndreptate către cele patru vârfuri ale tetraedrului. Valențele carbonului pot fi satisfăcute de grupe identice și în cazul acesta se creează o perfectă simetrie; sau pot fi satisfăcute de grupe diferite și atunci carbonul este asimetric. Cele patru valențe fiind satisfăcute cu patru radicali diferiți, nu se mai poate stabili nici o axă și nici un plan de simetrie în interiorul moleculei. Mai rezultă

Însă că cei patru radicali eterogeni pot fi dispuși în moduri deosebite, încât să iau naștere cel puțin doi corpi deosebiți prin asimetria lor, cel puțin doi isomeri. Se înțelege cu ușurință, că pe măsură ce molecula este mai complexă și prezintă mai mulți carboni asimetrice, jocul aranjamentelor intermoleculare poate crea un număr mai mare de corpi identici ca număr și calitate de atomi, dar cu proprietăți deosebite. S'a stabilit chiar o formulă... care permite să se calculeze numărul posibili de izomeri, când cunoaștem numărul carbonilor asimetrice.

Să ne gândim acum că proteinele (substanțele care alcătuiesc în cea mai mare parte celula) sunt substanțele cele mai grele din câte cunoaște chimia, substanțe cu mii de atomi, și vom înțelege imediat ce posibilități vaste de grupare există în interiorul unei asemenea molecule.

S'a calculat numărul izomerilor pe temeiul carbonilor asimetrice pe care îi poate adăposti o astfel de moleculă și s'a găsit că în domeniul proteinelor numărul lor se poate ridica la două miliarde.

Faptul acesta ar explica varietatea nesfârșită a organismelor vii care alcătuiesc natura, și chiar deosebirile întâlnite înlăuntrul aceleiași spețe. Natura, având la îndemână o gamă așa de variată de posibilități, se mișcă cu fantezie în minunatele sale creațiuni. Pe un singur izomer natura clădește un organism deosebit, de unde rezultă și lipsa de identitate perfectă chiar între exemplarele naturale cele mai înrudite.

Pe dezechilibrul și asimetria aceasta moleculară intimă se fundează viața, și nu știm cum am sublinia mai tare caracterul asimetric al materiei vii în comparație cu formele cristaline, simetrice și armonioase ale materiei moarte.

Din arhitectura nesimetrică a moleculei proteice, din materialul celular în dezacord cu el însuși izvorăște un conflict de dimensiuni crescânde, din observarea căruia s'a încheat expresia universală: viața este o luptă.

Un câmp cu mult mai vast de posibilități se întinde înaintea noastră.

Simetria este rigidă, spre deosebire de asimetrie, care permite prin suplețea sa o plasticitate imensă.

De aici combinațiunile și varietățile infinite, pe care le prezintă viața.

Legea fundamentală a vieții fiind asimetria, orizonturile sale sunt nelimitate, cadrul său enorm.

Pentru toate aceste considerațiuni, credința sângurilor ceretători este că nu se va putea trece dela inert la viu, decât reușind să se provoace în inert o asimetrie profundă.

În acel moment materia moartă se va însufleți.

Dar cât de interesantă apare, într'o ordine morală, ideea că trezirea la o viață spirituală de mare potențial nu se poate săvârși decât prin provocarea unui răsunător dezechilibru moral, prin introducerea în viața unui individ a acelor elemente, capabile să producă în arhitectura sa sufletească o gravă disimetrie.

O elementară prudență ne obligă să poposim la limita ispititoare a analogiilor și legăturilor ce se pot stabili între fenomenele psihologice și chimismul vieții. Dar nu putem ascunde convingerea noastră, că laboratorul va împinge tot mai mult pe făgașul explicațiilor unitare fenomenele sufletești în legătură cu chimismul vital.

Resorturile existenței fizice și ale vieții morale trebuiesc căutate în legile asimetriei, mai complicate decât ale simetriei - este adevărat - dar înfinit mai fecunde.

AL. MIRONESCU

JAKOB WASSERMANN

Născut la Fürth, în Franconia, la 1873, Iakob Wassermann, care a murit de curând și înainte de vreme, în plină perioadă de productivitate literară, atunci când ochiul său avea încă toată puterea pentru a sfredeli cu înțelegere adâncurile chinuite ale sufletului omenesc, a fost, cred, unul din cei mai mari scriitori ai Germaniei de azi.

Priveam, după ce cetisem vestea morții sale, o fotografie a scriitorului german. O față de om ce trăește adânc sensurile vieții, un chip de intensă concentrare, privirea adumbrită de toată greutatea durerii omenesti, pe care s'a obișnuit s'o contemple, între ochi cutele adânci pe care le-a săpat încordarea gândului. Era pe figura aceea tragică a lui Wassermann pecetea unui destin de grele încercări.

De fapt toată viața acestui om, - după cum ne spun biografii săi, - a fost un șir de lupte, o existență dramatică. Prima luptă cu care a început viața a fost o luptă împotriva părinților săi, ca să-și poată urma vocațiunea. Cu toate idealurile sale artistice măcinate într'o atmosferă de neînțelegere, în peisajul de tristă realitate în care trăia, adolescența sumbră a acestui om, dăruit cu o sensibilitate neobișnuită, trebuia să-i deschidă curând ochii asupra înfățișării lipsite de farmec a vieții, să facă din el un om cu urechea pregătită să asculte strigătele de durere ale omenirii.

De aceea, poate, opera lui Wassermann e opera unui om profund pesimist, a unui om care a mers cu analiza și viziunea sa, până în adâncimile desnădejdiei omenesti.

E una din marile trăsături ale vastei sale opere, acest pesimism, acest tragism acordat viziunii lumii ce-i servește de material.

E trăsătura psihologică, de vreți.

O a doua, e o trăsătură de ordin social.

Tema preferată a lui Wassermann este : omul în luptă cu societatea. Prins în angrenajul valorilor ei, ros de neputința de a se afirma valabil prin el însuși în cadrul ei, distrus de desnădejdea de a nu găsi în ea un răspuns întrebărilor sale, în forma ei o putință de întregire a individualității sale.

Iată de ce Wassermann ne apare, în trăsăturile sale generale, ca un individualist și un pesimist.

O lungă analiză a operelor sale n'ar intra în cadrul acestor rânduri. De fapt nici n'ar folosi. Analiza rând pe rând a operelor unui scriitor este o chestiune cel mult de istorie literară sau de didactică literară. Pentru viziunea lui integrală nu ajută cu nimic. Un scriitor este, de obicei, mare printr'o singură operă. Acea care îl rezumă pe el însuși și în care el însuși a parvenit să rezume ceva din ritmul propriu, specific, al vremii pe care o trăește. Fiecare mare scriitor are o astfel de operă-sumă, în care și propriile sale caractere se oglindesc mai desăvârșit, dar care servește și ca un seismograf al epocii și lumii sale. Wassermann el însuși recunoaște acest adevăr, în primele rânduri ale lui « *Etzel Andergast* », unul din ultimele sale romane : « faptele pe care le arată această povestire... fac parte integrantă din viața epocii noastre, poate chiar că ele reprezintă o parte considerabilă din ceea ce s'ar putea numi viața interioară a omenirii ».

Vom căuta deci pe adevăratul Wassermann în cartea în care el a închinat, cred, o viziune reprezentativă a vremii, în « *Cazul Maurizius* ».

Avem aci, în adevăr, una din acele cărți epocale, una din cărțile-sume ale unei epoci literare. Aș pune-o în aceeași categorie cu « *La Condition Humaine* » a lui Malraux sau cu « *Point Conter Point* » a lui Huxley, cărți de răsfrângere a sensurilor, tendințelor și frământărilor vremii.

Însăși titlurile celor trei părți ale acestui vast roman ne indică, sintetic, atitudinea autorului. « *Valoarea vieții* », « *Între două lumi* », și « *Moartea irevocabilă* », sunt, ca tot atâtea, caracteristice.

De bună seamă în primul plan avem o fabulă, o oarecare acțiune, cu desfășurarea ei, cu actorii ei, cu episoadele și farmecul ei... Dar răsfrângerea sensurilor unei epoci nu se poate face decât prin chipul oamenilor. « *Totul (spune Wassermann vorbind de romanele sale) e obiectiv. Ar fi greu să fie altfel. Eu nu sunt decât un fel de oglindă pe care a căzut o serie de imagini și de chipuri și care le-a reținut... Rolul meu e de a scrie istoria, de a povesti destine, de a arunca o privire asupra firelor din care e țesută epoca noastră. Ce însemnează aceste personaje sau aceste umbre de personaje, unde merg, către ce tind, actele lor și viața lor...* ».

Iată deci că, dincolo de fabulă, e altceva.

Oamenii sunt simboluri, faptele au o semnificație, destinul fiecăruia are un înțeles, care îl depășește și ale cărui origini vin din marile destin, din marile porunci ale vremii.

Fabula însăși, o bună parte din cetitorii români o cunosc. Este aproape un roman polițist, cu episoade de senzație. Fiul de 16 ani al unui magistrat ajunge să bănuiască, într'un proces vechi de 18 ani și în care tatăl său fusese procuror, o eroare judiciară. Maurizius, omul pe care tatăl său l-a făcut să fie condamnat, era nevinovat.

Intr'o exaltare supremă, întins ca un arc la idea de justiție, tânărul fuge de acasă, într'o fantastică aventură de Don Quixotte al vieții moderne, ca să găsească pe principalul martor al acușării și să afle adevărul, să-i stoarcă mărturisirea că atunci a jurat falș. Sguduit de plecarea fiului său, severul magistrat e prins progresiv în firul unor gânduri obsedante, ce-l fac să se apropie iarăși de cazul pe care până atunci refuzase să-l revizuiască. Se duce chiar să vorbească cu cel condamnat ; încetul cu încetul își dă seama că în adevăr Mauriziuș e nevinovat și obține grațierea lui. Astfel că eforturile fiului său, - care se re-întoace înfrigurat de bucuria că a smuls martorului mincinos mărturisirea nevinovăției lui Mauriziuș, - vor fi fost inutile. În patetica explicație finală și tatăl sunt învinși. Tatăl zdrobit moralmente și trupește de încercările suferite. Fiul desnădăjduit de trista inutilitate a luptei sale pentru dreptate, rezolvată doar în simulacrul de justiție al grațierii unui nevinovat.

Dincolo de acțiunea aceasta, începe însă adevăratul sens al romanului.

Căci avem aci, față în față, două lumi. Cea pe care o reprezintă tatăl, d. Andergast și cea sintetizată în fiu, în Etzel Andergast. Una, lumea veche, cea dinainte de marea catastrofă a războiului, lume de forme riguroase, de încredere în aceste forme și în propriile sale legi, lume rigidă și seacă, de false certitudini. După d. Andergast - « dreptul nu e un compromis stabilit între părți în chip arbitrar, ci o instituție sacră și eternă, adevărată și de o valoare de neatins, atâta timp cât sunt judecători care condamnă pe vinovați și coduri care clasează delictele pe articole ».

În casa tatălui său, Etzel simțea că «totul emana dintr'un program ideal și tindea să intre în realitate cu un automatism cu totul oficial... Ocupațiile se săvârșeau și timpul se împărțea cu austeră rigoare a prescripțiilor imuabile ».

E o lume care «nu mai e decât un simulacru de existență ; eșită din pandectele prăfuite ea nu mai supraviețuia decât în capul câtorva oameni care au scos din formule artificiale conceptele cu care au contractat o simbioză de fantome ». Și cea mai pregnantă imagine a acestei construcții sociale false, în care existența omului nu se mai poate integra fiindcă nicăeri nu e luată în considerație, este imaginea administrației justiției : « Îndărătul acestor ziduri scriau grefieri aplecați pe acte și sentințe. Cu penița lor, ei interveneau în destine omenești, dar fața lor era tot atât de indiferentă, ca și când n'ar fi făcut decât să aștearnă o cantitate oarecare de cerneală pe o cantitate anumită de hârtie. Ușile pocneau, sonerii ascuțite răsunau, voci nasale dictau înaintea mașinilor sau strigau în telefoane. Se prezentau cereri, se depuneau jurăminte, se pronunțau sentințe, se interpretau legi. Tot acest ansamblu e un organism articular în care totul acționează, ascultători și conștiincioși la datorie ; judecători, procurori,

avocați, consilieri de Curte, arhivari, secretari, ierarhie venerabilă, a cărei culme, încoronare, augustă idee, niciunul nu și-o închipuie decât cu înfiorare ; dar oare bănuiește vreunul prezența ei, oare știa vreunul că ea e acolo, prezentă, în fundul scoicii ?

Iar în fața acestei lumi de forme moarte, lumea cea nouă, a celor care, ca Etzel Andergast, au avut drept cântec de leagăn bubuitul tunurilor, lume de elan și incertitudini, de doruri către ideal și de nesuferire a rigorii, lume dornică de libertate și lipsită de reazăm.

Un personaj din « Etzel Andergast » îl definește astfel : « Etzel Andergast, tânăr de 20 de ani, nu fără valoare proprie, fiu al epocii sale și al lumii sale (adică al epocii și al lumii noastre) obsedat de toate mizeriile, hrănit cu toate amărăciunile... ».

Tineri cu spiritul precis, concret. Etzel « știa ce face, el descurca lucrurile și nu căuta să taie firul în patru, avea ceasul în cap și noțiunea timpului în vârful degetelor... Să vadă clar în el însuși, să cuprindă dintr'o singură privire cauza și efectele, să poată trage o concluzie, aceasta era ambiția lui... ». Tineri lucizi, cu simțământul ridicolului, cu simțul critic exacerbat. « Etzel vedea manevra și simțea ridicolul situației... Iși dădu seamă, odată mai mult, că nu putea scoate nimic dela nimeni, chiar dela cel mai naiv dintre oameni, pe căi directe, că trebuia întotdeauna să-l « ducă »... ».

Dar poate că nu e nimic mai caracteristic pentru aplicarea acestui tineret spre « cunoașterea » precisă, decât acest joc al minții lui Etzel, care caută să realizeze caracterele esențiale ale oamenilor, să-i cunoască în esențele lor, adică în forma cea mai certă ca putință.

« Ceea ce îl făcea mai ales să cugete era atitudinea pe care fiecare o putea avea când era singur. Cum se comporta? Acela? Când era singur? Ce aer avea? Cu neputință să știi vreodată... De aceea Etzel își închipuia pe Trismegist descriind cercuri mari cu un compas pe o foaie de hârtie de desemn, și acoperind-o cu cifre. Pe mama mare a lui și-o închipuia, răsându-și de legile gravitației și statice și mișcându-se pe tavan cu picioarele în aer... Aceasta era misterul ei, ceea ce se putea descoperi în ea ».

Tot așa, în romanul lui Mircea Eliade, « Intoarcerea din rai », în care deasemeni avem o imagine a generației postbelice, linia comună a tinerilor acestei generații e constituită de faptul că toți se încăpățânează să facă din fiecare moment al vieții un caz de conștiință o « problemă ».

Iar, în alt loc, un personaj din « Cazul Maurizius », privind acest prototip al generației, constată : « Ia el nici o beție isterică, aburi turburi ai pubertății, nici un romantism lipicios de melc în coaja sa. Acesta să fie oare spiritul cel nou ? Oare astfel sunt cei de acum ? Băieți plini de viață, activi, ponderați, care văd de îndată că un cui a căzut din perete sau că lipsește o cutie de conserve din cămară. Nu e cu puțință !... ». Și totuși, așa e. Etzel nu e decât « purtătorul de cuvânt al

spiritului negator și neîncrezător al generației sale, spirit contaminat de boala și anarhia înconjurătoare!»

Care va fi atitudinea uneia față de alta, a acestor două lumi? De bună seamă o totală neînțelegere din partea lumii vechi. La răzvrătirea personalității lui Etzel, d. Andergast opune înmărmurirea conștienței sale «... o hotărâre... cine îți dă dreptul, puterea de a lua o hotărâre, mucosule? Cine te-a învățat să judeci? De unde știi ceea ce ordonă sau oprește conștiința, cine ți-a cerut părerile tale?» Și chiar când ei simt că totuși lumea cea nouă are o realitate concretă, vădită, simțirea aceasta e confuză și fără semnificație: «Și totuși, era altceva, era poate puțin deosebit, dar cum, dar unde? ce era acest altceva supărător, jenant, care te necăjea?»

În fața acestei atitudini, dincoace, în sufletul celor ce reprezintă lumea nouă, se sapă tot mai adânc prăpastia. În jurul lui Etzel «viața de acasă, regimul, totul înfârșit i se pare o sfidare naturii și rațiunii. Felul în care tatăl său concepe dreptul și justiția nu se poate numi decât sterp. E o tradiție moartă, o lege fără suflet... Ceea ce îi trebuie este să-și liniștească mintea, să se reculegă, să găsească un mijloc de a se orienta puțin. Cetește, aude, vede, atâtea lucruri turburătoare, chinuitoare; când se gândește la drept și justiție, are impresiunea unei ciume morale, a unei întunecări generale. Or, dacă nu poți față de tine însuși și de lume să știi ceva lămurit asupra acestui lucru, e cu neputință unui tânăr să dea temelii solide vieții sale...».

În fața prăpăstiei cu care începe viața lor, în fața acestui imens, haotic gol, tineretul caută deci, în mod firesc, certitudinea unor valori pe care să-și rezeme destinul său de mâine. Și iată de ce elementul central al romanului este goana lui Etzel, reprezentantul lumii noi, după certitudinea unor valori îndubitabile. Adevăr, justiție, iată strigătul lui Etzel. «... E cu neputință să nu desperăm când vedem justiția batjocorită. Oare nu se reazămă totul pe ea? Noi am cetit în cărțile vechi că soldații plâneau când drapelul regimentului era dezonorat. Dar noi, atunci, ce să facem când singurul drapel către care ne înalțăm privirile e în fiecare zi batjocorit, de însăși cei care îl poartă? Justiția mi se pare că este inima palpitândă a lumii...»

Dar mai există oare vre-o valoare care să fi rămas intactă, pe care să te poți rezema, în goana aceasta de moarte după o certitudine? Nu.

Adevărul? «Dar dacă adevărul n'ar fi decât rezultatul timpului... dacă, cu spiritul influențat, rătăcit de prezent, n'am fost în stare... să accept acest adevăr care azi îmi apare atât de simplu, atât de plauzibil?... Gândul acesta avea ceva atât de răscolitor, el arunca o lumină atât de lividă asupra tot ce numise până atunci judecată și simțire, încât avu, câteva clipe, impresia că nucleul solid al personalității sale s'a dizolvat, s'a risipit... Dacă un adevăr pentru care pe vremuri mărturisiseși înaintea lui Dumnezeu și înaintea oamenilor putea de-

veni după o trecere de vreme o strâmbătură caricaturală, ce este în fapt însuși adevărul în general »?

Legea? «Nu servește decât de pretext pentru instituțiile crude care sunt create în numele ei, și cum să te închini în fața unui judecător care coboară un vinovat la treapta unui animal maltratată?»

Formele? «...Procurorul general a ajuns să nu mai observe formele obișnuite (în ceea ce privește atitudinea, rangul, distanțele, întrebările pe care le pune), decât printr'o crispație a spiritului, ca și cum s'ar agăța din toate puterile de ultimile legături care îl rețin înainte de a fi înghițit de haos».

Și iată cum însăși generația din care face parte bătrânul Andergast, generația care credea că are certitudinile ei, pentru care autoritatea, legea, dreptul, justiția, adevărul, erau valori indiscutabile, garantate prin existența și mecanismul riguros al funcționării formelor prin care sunt distribuite, însăși generația aceasta ce reprezintă lumea veche, întrezărește aproximația certitudinii de justiție și adevăr pe care se rezemau credințele sale, vede prăbușindu-se însuși sensul existenței sale, simte în ea sfâșierea întregii schele pe care se clădise lumea cea veche, a credințelor sale. «Astăzi, spune d. Andergast, aproape toți bărbații care se apropie de cincizeci de ani sunt zdrobiți de falimentul principiului diriguitor al vieții lor».

Dar reprezentatul lumii noi, Etzel Andergast? «Saul plecat în căutarea măgărițelor, găsi un regat. (Etzel), plecat în căutarea dreptății, va trebui să se socotească fericit dacă va găsi măgărițe». Dreptatea? «S'a văzut vreodată, de când e lumea, un război care să aibe o cauză dreaptă? S'a văzut vreodată un general care să dea o bătălie pentru dreptate?... Când și unde, în istorie, ați văzut fundându-se imperii, religiuni, clădindu-se orașe, răspândindu-se civilizație, cu ajutorul dreptății?» Și Etzel Andergast își va da prea târziu seama că strălucirea adevărului: «condamnatul Maurizius e nevinovat» nu e suficientă pentru a zdrobi țesătura de forme implicată de condamnarea lui, chiar nedreaptă. «Situția mai multor persoane ar fi amenințată, casa Statului ar trebui să suporte cheltueli enorme, autoritatea tribunalului care a judecat procesul ar fi atinsă, însăși justiția ar fi pradă, în tot mecanismul ei, unei critici disolvante...» Etzel trebuie astfel să renunțe la ideea «că dreptatea pură și cea a tribunalelor sunt unul și același lucru». Singurul rezultat al trudei lui Etzel în stabilirea nevinovăției lui Maurizius va fi o soluție neconformă, nesemnificativă: grațierea lui Maurizius. Pomana. Iată singura, umilitoarea biruință a adevărului.

De amândouă părțile marii prăpastii săpată între cele două lumi, o identică înfrângere! Și ca să facă și mai sensibilă această imensă scizură dintre cei de dinainte și de după cataclismul războiului, Wassermann urmărește, logic și consecvent, soarta lui Maurizius, după ce-a fost grațiat. Adică destinul unui om care a stat închis în

timpul marelui măcel, a unui om pentru care războiul n'a existat și care, anacronic în lumea de azi, apare ca o mărturie vie a unei lumi care a murit.

Eliberat, Maurizius simte că nimic nu se mai adaptează viziunii sale. Totul e schimbat, ceea ce a fost a murit, o altă simțire plutește în jur, din lumea cea nouă, el, cel de eri, nu simte, nu înțelege nimic. «...Se gândește uneori să lucreze, dar la ce bun? La ce i-ar servi? Nicăeri nu e la locul lui. Nimic nu îl leagă de nimic. Ceea ce face și întreprinde rămâne fără consecință, - mai mult, poate, și asta e o tortură pentru el, să revină de îndată asupra lucrului făcut... Totdeauna ar putea să facă altfel, lucrul opus celui ce a făcut. Nimic n'are importanță... Nu simte nici bucurie, nici curiozitate, nimic nu-l atrage, nimic nu-l înfioară. Ia din nou trenul, merge mai departe, mereu mai departe. Coboară în orice hotel, își desfăce seara geamantanul, îl face la loc a doua zi, pleacă mai departe, mereu mai departe. Un oraș, încă un oraș. Biserici, fântâni, statui, palate. Rămâne indiferent... Sălile palatului Pitti, picturile lui Titian și Tintoretto la Veneția; pinacotecele din München. Nimic. Într'o zi, pe vremuri, toate acestea îl entuziasmaseră. Era ceea ce dădea vieții sale farmecul și valoarea ei. Apostolii lui Dürer, oameni plicticoși. Statueta din Cassel pe care atât de mult dorea s'o revadă: un bronz, mucegăit. Nimic nu vibrează în el, lucruri, opere, lumea: *i le-au omorât...*».

Și pentru Maurizius, omul acestor lucruri, acestor simțiri moarte, nu mai rămâne decât o singură soluție: «moartea irevocabilă».

Iată deci cum romanul acesta, în care totul e sumbru, în care culorile sunt întunecate și ochiul e trist, în care nici măcar «Ercs nu e un zeu debonar, un zeu inofensiv ci un zeu monstruos, un zeu fără milă», romanul acesta în care omul luptă zădarnic pentru a găsi în valorile sociale un reazăm existenței sale individuale, sfârșind cu o tragică înfrângere, romanul acesta rezumă viziunea pesimistă și atitudinea socială a autorului ei, și poate fi considerat ca o operă-sumă a lui.

Dar, prin viguroasa antiteză a structurilor psihologice a două generații, prin analiza efectelor acestei disoluții a valorilor esențiale, atât de caracteristică epocii noastre, romanul lui Wassermann este și o sumă a caracterelor vremii.

Și îți apare atunci că împreună cu unul din personajele sale, însuși Wassermann spune: «iată cum stau lucrurile, iată unde am ajuns, spuneți înșivă ce trebuie să facem în acest moment critic, și întrebați-vă dacă răspunderile care apasă asupra voastră, asupra noastră a tuturor, sunt destul de categorice ca să ne împingă să reformăm un sistem care se dărâmă, să ordonăm altfel felul nostru de viață. Nevoia aceasta nu e numai națională, politică, socială. Ea privește întreaga omenire de astăzi. Toate mizeriile delimitate, diagnosticate, care afectează grupurile și clasele, viața economică regimul judiciar,

Statul, sunt consecința ei. Puse în fața cauzei răului, societatea, popoarele și guvernele se comportă ca tăinuitorul care pretinde a nu cunoaște pe hoț, în vreme ce e înțeles cu el. Corpul individului poate fi considerat bolnav îndată ce un organ nu mai răspunde la destinația sa. După aceleași norme trăește și moare corpul omenirii. Există o febră colectivă. Există o perturbare colectivă a funcțiunii simțurilor. Există o perversiune a trupului și o alta, mult mai gravă, perversiunea sentimentului. Individul seamănă atunci cu o celulă care își pierde veleitățile de reinnoire. Și, ca și viața celulei, viața individului se sprijină pe o lege de împrumut reciproc, de participare, de colaborare. Când o generație întregă, sau cel puțin partea din ea care, din punct de vedere uman, este cea mai importantă, răspunde la chemarea bolii... ea recurge aproape la un moratoriu, și trebuie să recunoaștem că, făcând astfel, ea alege răul cel mai mic, căci cel mai mare ar duce-o să se sfâșie singură și în adevăr a și dus-o uneori. Generația... (aceasta)... e orfană, istoricește și sociologic vorbind, adică îi lipsește sprijinul și direcția generației precedente, sute de mii de oameni, floarea națiunii fiind secerăți atât de repede, încât natura nu le-a putut crea înlocuitori. E ca un « *missing link* ». Când amputezi un membru, circulația sângelui e fatal modificată ; trebuie timp pentru ca revolta simțurilor să se potolească ; trebuie neapărat pentru asta colaborarea întregului organism... ».

Citatul acesta, în care se străvede și ochiul lucid al autorului, și flacăra credinței sale, se vede mai ales un alt element esențial. Anume că pesimismul lui Wassermann nu este dizolvant. El trebuie privit nu ca o atitudine, ci ca o simplă concluzie a picturii obiective a lumii pe care o contemplă, a epocii pe care o trăește. Dincolo de dureroasele constatări ale cărților sale, Wassermann înalță însă credința în posibilitatea unei redempțiuni, mărturisește totuși o modalitate de depășire a « tristei condiții umane ».

Astfel privindu-i opera, vom vedea că dacă « *Gaspar Hauser* » « este o apologie a individului în starea sa naturală instinctuală, înainte ca o lume coruptă să-l fi putrezit iremediabil, « *Povestea tinerei Fuchs* » arată o față modernă, trăindu-și viața după propria sa voință și modelând-o grație energiei sale ».

Tot astfel vasta frescă pe care o formează « *Cazul Maurizius* » și « *Etzel Andergast* », deși înfățișează o adevărată cascadă de înfrângeri, în lupta vieții, sfârșește totuși cu viziunea de pace sufletească a eroului său Etzel Andergast :

« Niciodată nu va uita priveliștea aceea ; niciodată imaginea acestei cufundări a unui suflet în sine însuși nu se va șterge din ochiul său cel dinlăuntru. Capul plecat, gestul profund expresiv al mâinilor cu vârful degetelor împreunate. Această prăpastie de meditație. Această pace imensă. Această expresie de supunere. Ce însemnează acestea? Ce e? Ce e? o rugăciune? către cine? pentru ce? există

aşa ceva? . . . Simte o oboseală bruscă, îşi reazămă capul de scară şi simte cum îi coboară o greutate în trup. Tot trecutul se desface din zgura sa pământescă şi pluteşte încet într'un ținut mai curat. . . . Atunci surâde însfârşit, şi el, întâia oară după atâtea luni. . . . Sunt în fundul lumii, se gândeşte Etsel. Sunt în casa mamei mele, se gândeşte, şi cuvântul : mamă, are sunetul misterios al clopotelor. Casa e un mormânt sub zăpadă. Cu o realitate tocită, moartă, a pogorît în mormânt şi a murit în mormânt ; cu o realitate neprihănită şi nouă, va ieşi din mormânt, reînviat ».

ION I. CANTACUZINO

ANTI-INTELECTUALISM

Tristețea timpului de grea ispășire ce trăim a ținut să ridice la rangul de preocupare spirituală această discuție, atât de frivolă și de stearpă în realitate : raționalism-misticism ; inteligență-intuiție ; gândire-sentiment ; știință-instinct, etc. Opoziția are înfățișeri de proteu cu intenția de a descuraja pe unii, de a fascina pe alții și, drept vorbind, de a nu satisface pe nimeni. Nu se dă piept cu logica, ci i se pune pe furis piedică și apoi grimasează un râs mulțumit de sine. E o victorie prea ușor câștigată pentru a fi durabilă.

Să ascultăm unele din clișeele anti-intelectualismului vremii. Veacul al douăzecelea ar avea drept caracteristică îndoiala tot mai energică și cutezătoare față de valoarea covârșitoare a științei pentru viață și filosofie. Soarele științei, care lumina orbitor veacul trecut, se apropie de amurg ; în schimb « viața » s'a înscăunat în inima interesului obștesc. Cine mai crede oare, serios, în adevărul pur, obiectiv, imparțial? Inșăși știința mai crede ea în viitorul ei? In datoria ei de a sprijini sufletește pe om? Ea pare încă solidă ; dar în adâncul ei e zdruncinată fără leac.

Cultul adevărului științific - continuă acest fals dogmatism - s'a dovedit o ficțiune primejdioasă vieții ; logocrația tradițională nu mai sperie pe nimeni ; rațiunea a încetat de a mai teroriza. Omenirea răsufală ușurată ; o nouă epocă își deschide porțile, epoca anti-intelectualismului.

Că frazele acestea grandilocvente și de temperament sunt sărmame construcții de hârtie multicoloră, recunosc, nu e tocmai ușor de probat. Căci, din nefericire, ele trăesc din greșelile acumulate ale celor ce vorbesc în numele științei rațiunii, inteligenței sau cunoștinței în genere. Dacă știința n'ar fi înfățișată, cum se face de obicei, poate că reacția anti-intelectualistă n'ar fi văzut lumina zilei, în orice caz, n'ar fi împrumutat violența unei molime necombătute. Chipul tradițional de a tâlmăci funcția cunoștinței a servit « filosofiei vieții » cele mai bune pretexte. De aceea se impune o curățare a terenului, nu în numele unei logici « abstracte » și nici cu oarbă pornire împotriva unei direcții, care, întrucât e sinceră, trebuie să aibă și ceva bun. Cine

nu dorește o cunoștință cât mai fecundă pentru viață? Să ne înțelegem însă și asupra cunoștinței și asupra vieții.

Pot fi reduse la două obiecțiile anti-intelectualismului : a) viața se opune științei discursive, fiindcă dispune de mijloace mai directe de cunoaștere : intuiție, instinct, sentiment, credință ; b) viața se opune științei, fiindcă e dinamism creator, nu abstracție, « moartă », rigidă, statică. Așa dar, se opune științei o cunoștință alta decât cea intelectuală, iar această cunoștință specifică se definește prin două note caracteristice : întâi, e *nemijlocită*, de aceea apelează la intuiție, instinct, inimă, etc., al doilea e *creatoare*. Anti-intelectualismul își revendică superioritatea în numele « cunoștinței creatoare », iar « cunoștința creatoare » se sprijină pe alte forțe sufletești decât rațiunea, inteligența sau gândirea discursivă, anume, pe intuiție, instinct, sentiment, etc.

Cu toate greutatețile ridicate sistematic în calea unei cinstite înțelegeri a situației, se cere neapărat o aerisire a discuției.

Pentru cel mai modest cunoscător al cugetării tradiționale se desvăluie îndată, dacă nu o contradicție, cel puțin o tensiune internă între cele două note ale anti-intelectualismului : cunoștința e creatoare și totuși, sau tocmai de aceea, ea nu e știință, inteligență, rațiune. Nota specifică a raționalismului european, dela Platon până la un Leibniz, notă, azi cu voință sau fără, trecută cu vederea, e caracterul activ până la creație al gândirii. În vreme ce sensibilitatea e pasivă sau pură recepție, rațiunea e activă, creatoare, fiindcă numai prin sine sau spontan produce cunoștințe ce nu pot fi primite pe calea sensibilității.

Prin urmare, dacă atributul ireductibil al intuiției e creația, istoria ne arată că și rațiunea, în sens tradițional, e considerată tot creatoare. Leibniz, printre moderni, a dus până la capăt această convingere de bază a raționalismului occidental : monada, elementul metafizic, se revelează printr'o activitate ce scoate numai din sine absolut toate cunoștințele, ea fiind închisă întru sine, așa cum este *eul* lui Descartes, punctul de plecare al dinamismului leibnizian. Monada creatoare e « fără ferestre », deci fără nici o comunicare receptivă sau sensibilă cu « exteriorul ». Însăși senzația e o creație « interioară » sau un efect spontan al dinamismului spiritual.

Cum se vede, până la sfârșitul veacului al XVIII-lea, rațiunea nu numai că nu e opusă intuiției, ci e considerată drept intuitivă și creatoare. Așa e la fruntașul filosofiei moderne și raționalistul Descartes, tot așa și la urmașul acestuia, Leibniz.

Totul pare a se schimba cu I. Kant, care sub îndemnul operei postume a lui Leibniz, *Nouveaux Essais sur l'Entendement humain*, deduce din teza raționalistă o consecință nebanuită, dar perfect îndrituită. Care e consecința hotărâtoare? Potrivit raționalismului, gândirea, deși e creatoare și pompează numai din sine toate adevărurile,

chiar și pe cele empirice, ea oglindește totuși cât se poate de credincios o realitate ce, firește, depășește simțurile. Monada e un « microcosm », o « oglindă a lumii ».

Intrebarea e inevitabilă. Cum e cu puțință ca ce e produs numai de interior să oglindească fără greș exteriorul ; cum putem cunoaște *a priori*, numai prin dinamismul interiorului, întreaga realitate ? Refugiul leibnizian la « armonia prestabilită » e o soluție leneșă. Singurul răspuns logic, după Kant, e că activitatea gândirii sau rațiunii rămâne sintetică sau productivă, cum a statornicit Leibniz, și că, mai departe și în această calitate, ea produce realitatea, însă - aci e încheerea nouă a lui Kant - din momentul ce realitatea e produsă de spirit, urmează că ea e dependentă de el, deci e relativă și fenomenală, nicidecum absolută și metafizică.

Rațiunea dar, potrivit kantismului, nu mai oglindește lumea, ci o produce ca fenomen natural, întrucât legile sintetice ale rațiunii sunt chiar legile « realității » empirice. În acest chip se sapă o prăpastie între realitatea adevărată și cunoștință sau rațiune. Această rațiune începe să apară ca o deformare a realului, ca o impunere, în sfera existenței, a formelor logice, statice, omogene și spațiale. E o concluzie firească a kantismului, pe care o desvoltă în vremea noastră H. Bergson. E vădit că Bergson rămâne adânc ancorat în kantism, deși luptă a-l depăși. În ce direcție ?

Activitatea creatoare, capabilă totuși de a oglindi credincios realitatea, e atribuită intuiției, total opusă la el gândirii, dar - ceea ce e caracteristic - apropiată de data aceasta de percepție sau receptivitate. Intuiția bergsoniană e o percepție « dilatată » și desinteresată, fiindcă e o retrăire a realității prin simpatie a realității absolute, care este și ea mișcare, durată, dinamism creator.

Bergsonismul înzestrează intuiția cu proprietățile necunoscute înainte rațiunii, dar nu se atinge de dogma raționalistă a gândirii creatoare, care poartă vina acelei prăpastii între realitate și cunoștință. La activitatea deformantă a gândirii se adaugă creația nedeformantă a intuiției - nedeformantă, fiindcă se contopește cu creația din lucruri.

Dacă prin știință continuăm a înțelege acele forme « subiective » și rigide, impuse realității sau materialului haotic, pentru a-l unifica sau organiza, e evident că plinătatea faptelor nemijlocit trăite în nuanțarea lor multiplă, cum și realitatea propriu zisă, trebuie să rămână în afară de știință. Dualismul kantian între concept (știință) și realitate, susținut și azi de neocriticistul H. Rickert e pretextul cel mai solid al anti-intelectualismului. A combate anti-intelectualismul și a susține în același timp activitatea « organizatoare » a gândirii e una din naivitățile lui Rickert » în opera, altminteri bine intenționată și frumos scrisă : *Philosophie des Lebens*, 1920.

Nu se înlătură efectul, dacă rămâne cauza. Dogma gândirii active trebuia să ducă la doctrina formelor rigide care modifică

fenomenal realitatea și, ca o întregire, la teoria intuiției, care se confundă cu realitatea, de teamă de a nu o schimba «discursiv». Prin combaterea acestei dogme se deschide o nouă perspectivă filosofică : trebuie să corectăm conceptul tradițional de « cunoștință creatoare », fără însă a aluneca în empirism, care prin nominalismul său a impus acea dogmă. Altminteri, epilogul anti-intelectualist e perfect justificat. Dacă se va renunța, printr'o revizuire radicală a filosofiei, la mitul « rațiunii creatoare », multe probleme vor dobândi răspunsul cel mai sigur și cel mai simplu din lume.

Știm ce rămâne de făcut pe linia celei de a doua note a anti-intelectualismului : cunoștința e creatoare. Să examinăm acum prima notă, cea mai rebelă unei analize sănătoase : în sentiment, în instinct, etc., omul dispune de o cunoștință nemijlocită și infinit mai sigură decât în inteligență. Așa dar, avem aci opoziția : inteligență-sentiment. Ce preț vom pune pe această opoziție, menită a face din sentiment un mijloc superior de cunoaștere a realității, a Absolutului ?

O primă și grea nedumerire trebuie să frământe orice spirit neprevenit. Se așează față 'n față inteligența și sentimentul ca două facultăți sufletești *distincte*, așa dar, ele sunt ipostaziate sau personificate ca și cum ar fi două suflete în sufletul cel mare, două suflete mai mici care se duelează, pentru a dovedi care e cel mai tare și deci « cel adevărat ».

În afară de greșala ipostazierii, descoperim aci o alta tot așa de serioasă. E un psihologism din cele mai discutabile a justifica știința și *obiectul* ei prin apelul la o facultate sufletească sau alta. Unii recurg la inteligență, alții la intuiție sau « inimă », ca și cum aceste proprietăți psihice ar fi asemenea unor savanți, înarmați cu instrumente de explorare, rămânând doar a vedea, care posedă cele mai bune microscopice sau telescoape.

Pe noi nu ne privește pe ce cale psihologică s'a ajuns la cunoașterea realității : prin inteligență sau prin intuiție afectivă. Chiar dacă afectivitatea n ar fi, cum s'a enunțat cu bun temei, « subiectivă », o măsură a bunei sau relei *stări* a organismului, ci din contra cel mai obiectiv instrument de explorare a tenebroasei zone metafizice, rămâne intactă întrebarea : ce sunt acele realități descoperite de afectivitatea intuitivă ? Legitimarea pur și simplu prin apelul la afectivitate e un patent cerc vițios.

În loc de o cercetare a obiectului intenționat sau cuprins de afectivitate, se invocă mijlocul de cunoașterea lui. Se poate însă riposta : ce fel de legitimare să dau, dacă realitatea revelată intuitiv nu e accesibilă gândirii sau logicii ? Perfect. Avem așa dar două feluri de obiecte, unul rațional și simplă « construcție » artificială a intelectului (teoria kantiană), altul *irațional*, dinamic, deschis numai intuiției. Precizarea e cât se poate de prețioasă. De acum discuția se restrânge

la cercetarea autonomiei dintre realitatea « adevărată » sau nerațională și realitatea aparentă sau rațională.

Ce ar putea însemna : obiect nerațional în contrast cu obiect rațional ? De ce realitatea metafizică trebuie să fie cu orice preț anti-intelectuală sau nerațională ? Cum termenul de « nerațional » e mai mult negativ - și e știut că orice negație presupune corelativul pozitiv - o lămurire a lui e cu puțință numai în antagonismul cu « rațional ».

Două sunt notele conceptului de rațional sau intelectual, note familiare oricărui începător în ale filosofiei. Din nefericire, se scoate înainte de obicei o notă sau alta după trebuințele polemicii, trecându-se cu vederea că numai în solidaritatea lor primordiale, inteligența își află exacta formulare. De o parte, inteligența e tot una cu deosebire sau discriminare ; de altă parte e sinonimă cu asemănare ce merge până la identificare. Pentru mulți, azi, inteligența e numai « activitate de identificare », de căutarea identicului și deci de ignorare a ceea ce e distinct, analizabil. Pentru alții, dimpotrivă, inteligența e capacitatea de a distinge sau despărți.

Nu știu de ce, dar identificarea se bucură de precădere. Pricina trebuie să fie teoria inteligenței activitate sintetică. În adevăr, identificarea e procedeul de a « uni » sau « sintetiza », iar orice sinteză presupune elemente *universale*, mai ales, *relații sau legi*, pe scurt, presupune *ordine*.

Datorită acestor raporturi universale sau legilor ordonatoare, raționalismul afirmă că nici un lucru nu se află în lume izolat, ci e susținut, întemeiat, determinat, explicat. În virtutea acestei constatări, omul de știință caută condițiile determinante ce susțin și fundează orice fapt sau eveniment, înlăturând ipoteza că lucrurile se află fără legături, deci, că nu au ordine sau legalitate.

Ce ar însemna, în acest caz, « neraționalul » ? O lume nerațională ar fi o lume fără relații universale și necesar valabile, o lume fără legi, fără « concepte » sau « universali » identici. O astfel de « lume nerațională » ar urma să fie constituită din lucruri fără nici o legătură, fără interdependențe, fără concepte care, se știe, nu pot fi decât « rigide ». Ar fi o lume alcătuită din *atomi* (în - dividua), din fapte strict individuale, inefabile, fluide.

Concepția aceasta e o veche cunoștință, e *viziunea atomistă*, radical atomistă, a lumii : numai indivizi izolați, fără relații conceptuale și necesare, numai nuanțe fluide. Spuneam că e o veche cunoștință, căci atomismul e o altă înfățișare a nominalismului, pe care, spre uimirea celor înțelegători, anti-intelectualismul îl condamnă în unele din aspectele lui, mai ales în psihologie și sociologie, dar din care trăește nemărturisit, ducându-l până la cele mai absurde consecințe. O lume de nuanțe individuale și fluide e tot un fel de atomism, și încă un atomism cât se poate de consecvent.

Sub acest raport, anti-intelectualismul e o modernizare a nominalismului atomist, a cultului pentru tot ce e individual îndescriptibil, pură notație fugitivă, a aceluși cult care, în același timp, respinge tot ce e universal sau conceptual. Iar printre factorii universali, un loc de frunte ocupă ceea ce se cheamă « raport », « relație » sau « ordine ». Anti-intelectualismul nominalist are drept epilog o viziune haotică sau incoerentă a lumii.

Nu avem nici o prejudecată împotriva unei « teorii » ce proclamă ca adevărată realitate haosul, incoerența, lipsa de sens. Dacă așa stau lucrurile, ne închinăm. A face știință nu înseamnă « a unifica » sau « a organiza » după forme subiective și înnăscute un material haotic. Aceasta e convingerea de bază a raționalismului ca și a anti-intelectualismului, cu singura deosebire că anti-intelectualismul o depășește cu ajutorul intuiției. În loc de rațiune creatoare introduce o intuiție creatoare, modificând și structura realității.

A face știință este a exprima datul, așa cum e, rațional sau nerațional. Numai că într'o lume perfect nerațională dispar nu numai orice *teorie* și orice exprimare conștientă, dar și cel ce face teorie și se exprimă. O teorie a haosului e o contradicție internă și ruinătoare.

În contrast cu acest prim înțeles al rațiunii ca « ordine » sau « posibilitate de raportare », ies la lumină încă două forme de *nerațional*, forme - drept - de mâna a doua, dar nu mai puțin răspândite și influente : a) e nerațional ceea ce nu ascultă de un scop și prin urmare nu are un sens ; b) nerațional e ceea ce ascultă de un scop și are un sens, dar și scopul și sensul sunt inconștiente, nereflectate sau spontane, cum ar fi de pildă fapta izvorâtă din îndemnul sentimentului, impulsului, instinctului, dorinței, etc. Să cântărim pe scurt aceste două forme suplimentare ale neraționalului.

Confundarea raționalului cu ordine finalistă cu întocmire în vederea unui scop, cu împlinire a unui sens, e obișnuită în filosofia antică. Astfel, pentru Platon și Aristotel, tâlmaci pilduitori ai științei elene, explicația rațională e tot una cu descoperirea scopurilor, cu aflarea aceluși « pentru ce » al lucrurilor. Aristotel merge așa de departe, încât șterge din cadrul naturii tot ce nu se înfățișează ca realizare a unui scop.

Dar absența scopului e caracteristică lumii materiale supuse cauzei oarbe, mecanice. Drept urmare, în antichitate, neraționalul e sinonim cu ceea ce rezistă Ideii sau Formei, cu materialul sau mecanicul pur și ca atare nu se află, cum crede modernul, deasupra Rațiunii, organul Existenței, ci sub Rațiune și Existență, ca o degradare a lor, ca o non-existență.

Epoca modernă a încetățenit cealaltă formă secundară de nerațional : ascultă de un scop, dar fără intenție conștientă și reflectată, oarecum instinctiv sau emotiv. Se înțelege acum, de ce neraționalul

e socotit superior rațiunii și de ce e identificat cu instinctul pur și cu « inima ». Instinctul urmărește și realizează, ca și rațiunea, un scop, un sens, numai că acestea nu sunt reflectate, ci spontane, ca și cum cel mai mare păcat ar fi reflecția.

Această formă a neraționalului, oricât de răspândită ar fi astăzi, recunoaște indirect valoarea inteligenței, fiindcă presupune, ordinea, și încă ordinea cea mai înaltă : finalismul. Psihologia a descoperit legile sentimentului, instinctului, inimii. Altminteri, apelul la forțele « neraționale » ale sufletului (sentiment, acțiune pură, etc.) ar duce la absurd și incoerență.

Din teama firească a alunecării pe panta absurdului, anti-intelectualismul e nevoit a recurge la o nouă « explicație », anume, la relevarea celeialalte laturi raționale, la capacitatea de a identifica sau descoperi asemănări, capacitate ce trece în ochii multora drept procedeul obișnuit al tuturor științelor. Numai că și de data aceasta anti-intelectualismul are gloria de a caricaturiza prin extremism o vedere justă.

Din acest al doilea punct de vedere, o lume nerațională este sinonimă cu identitatea completă, cu *indistinctul*, cu *confuzia*. O lume nerațională e o lume, în care totul e în tot, în care nu aflăm nici o distincție, nici o existență de sine stătătoare. E final ideal al viziunii mistice : contopirea tuturor lucrurilor în *Unul și Totul*. Pomenim cu totul de curiozitate, căci acest aspect nu ne interesează aici, că pentru partizanii « activității gândirii » identificarea perfectă e dimpotrivă idealul raționalist și dimpotrivă tot ce rezistă, ca distinct, e denunțat ca nerațional. Zăpăceala e desăvârșită ; nimeni nu se mai poate descurca, afară numai dacă nu ia hotărârea de a porni cercetarea pe alte fundamente și într'un spirit desbrăcat de preconcepții rătăcitoare.

Intâmpinările ce pot fi aduse celui de al doilea înțeles al anti-intelectualismului sunt fără număr. Intâi, nimic nu e dat ca absolut indistinct. Tot ce e dat, e și trebuie să fie particular, are deci anumite proprietăți, *este așa* și nu altfel. Literatura germană a pus în circulație o excelentă distincție : nici o existență (Sein), fără o proprietate (Sosein). Mai departe, suntem în drept a întreba : dacă realitatea nu cunoaște deosebiri, cum se face că le avem de fapt ? Poate că peste realitatea indistinctă și nerațională se suprapune o altă realitate cu numeroase distincții, deci rațională ? Dacă ar face această concesie, anti-intelectualismul prin structura lui extremist (totul sau nimic), s'ar limita singur, căci n'ar putea explica, de ce realitatea cere, în același timp, indistinctul sau « incongnoscibilul » și distinctul sau « cognoscibilul ».

Evitarea acestei primejdioase, chiar mortale, concesii, aruncă anti-intelectualismul în brațele unui kantism modificat și-l silește a primi teoria rațiunii, care deformează prin activitatea sa realitatea.

Numai că de data aceasta - sporind astfel echivocul filosofiei contemporane - rațiunea e activă, nu pentru a unifica sau sintetiza, până la identificare, un multiplu, ci dimpotrivă pentru a pluraliza prin analiză unul indistinct. În ipoteza de față, inteligența se vede înzestrată cu activitatea de analiză sau abstracție, care e tot așa de lipsită de viață ca și sintetizarea sau unificarea multiplului fluid. Rezultatul acestei noi activități, firește, nu e o nouă realitate, ci o proiecție subiectivă, fenomenală și umană, a adevăratei realități indistincte ce scapă torturii raționaliste și analitice. Cândirea «prelucrează» realitatea după puncte de vedere abstracte și statice (adică, raționale) și astfel ea construiește nu o nouă realitate, ci o ficțiune, pe care apoi o obiectivează, prezentând-o drept științifică. Urmează că știința e o construcție intelectualistă, fără altă valoare în afară de serviciile aduse în mânuirea tehnică a lumii materiale.

Am ajuns astfel la punctul, de unde am plecat. Anti-intelectualismul își justifică existența în luptă cu o concepție primită fără discuție azi - în luptă, dar și în dependență de ea - anume că rațiunea e o *activitate de prelucrare* a faptelor, deci de înstrăinare față de realitatea inefabilă. Încă odată se verifică, constatarea noastră: intelectualismul și anti-intelectualismul stau pe o bază comună, adesea numai subînțeleasă și niciodată supusă unui examen mai serios.

Înlăturând această convingere comună, care e mitul inteligenței active, organizatoare, cu atribuții de prelucrare - frumoasă prelucrare - se desvăluie golul unei discuții iritante, fără altă soluție, decât bunul plac aproape cinic al unora sau rătăcirea tragică a altora.

MIRCEA FLORIAN

DELA GESTA FRANCEZĂ LA MIRON COSTIN

Dintre cronicarii moldoveni, Miron Costin e de obicei înfățișat ca acela care desfășoară mai multă erudiție și mai mult spirit critic în opera sa ; învățatul boier care caută cu atâta osteneală să apară ca un erudit, și care cu atâta lux de citate se trudește, în cartea pentru întâiul descălecat, să stăpânească materialul istoric așa de confuz, trebuie însă să fi fost în realitate tot atât de îndrăgostit de basme, pe cât fusese înainte Grigore Ureche, și cum avea să fie Neculce, un povestitor prin excelență acesta.

E încă o trăsătură comună a celor trei cronicari, această aplecare spre tradiții de valoare istorică îndoielnică, dar pe care ei le admit și le inserează în opera lor, tocmai pentru că deosebirea între tradiție și istorie nu le apăruse prea clară. Lucrul se înțelege când se ia în considerare sărăcia de izvoare în care lucrau ; în asemenea împrejurări orice amintire, fie ea cât de seacă, orice legendă, fie cât de necontrolabilă, sunt bine venite. Din acest punct de vedere deosebirea apare ca foarte mică între Ion Neculce, care, cetind cronică primului său înaintaș, a găsit în tradițiile țării « o seamă de cuvinte », ignorate de Grigore Ureche, și i le-a adăugat ca un complement necesar, și între Simeon Dascălul, atât de ocărît pentru a fi căutat să întregească și el cu o tradiție, evident falsă, lacunele cronicii pe care o compila. Și de o parte și de alta sunt tot povești din cele ce vor fi umblat pe atunci asupra vechilor oameni din această țară ; amândoi le-au ascultat cu aceeași atenție, considerându-le ca prețioase în lipsa de știri asupra acestui trecut, și le-au înregistrat pe marginea istoriei țării.

Miron Costin pare a fi înțeles să facă o deosebire limpede între istorie și asemenea amintiri. Vehemența cu care ceartă pe Simeon Dascălul și pe următorii lui, pentru greșala în care au căzut, și făgăduiala că nu va înregistra decât adevărul pentru care va ști să invoace o mărturie sigură, sunt dovezi pentru acest lucru. « Eu voi da seama de ale mele, câte scriu », declară el, și această declarație

nu poate fi înțeleasă decât ca o chezășie de adevăr, de obiectivitate și de auto-controlare, prin spiritul critic și prin erudiția pe care nu întârzie a le dovedi.

Cu asemenea protestări și cu somptuosul aparat de informație care-i însoțește expunerea, mai cu seamă în cartea pentru întâiul descălicat, cineva ar crede că Miron Costin e cronicarul ideal pentru un istoric de astăzi, adică acel rece înregistrator abstract, impersonal, care nu amestecă nicăeri pasiunile lui, care-și debitează știrile cu solemnitatea unui oficiant, punând astfel la îndemâna cercetătorului informația pură, neturburată prin nimic de un coeficient personal. Dar lectura chiar a acestei cărți « de neamul Moldovenilor » arată că sub ochelarii erudiției, spiritul rămâne viov și agil și ține prea puțin socoteală de tiparul unitar și abstract în care se șilește a apărea îmbrăcat.

Fără îndoială că, în opera lui, tradițiile incerte și amintirile mincinoase vor fi mai puține, fiind supravegiate și cerute de știința lui neconținut vigilentă; prin aceasta însă ele devin mai înșelătoare, deoarece, încrezător în propriul lui control, cercetătorul de astăzi e sedus să nu-l mai adauge pe al său. O pildă va arăta cât de suspectă e pe alocuri informația cronicarului, și cât de mare e încrederea lui în povești, în locuri în care de altfel un simț exercitat lămurește din capul locului intrusiunea vre-unei legende și-i recunoaște elementele chiar fără un studiu special.

Povestea solului polon la Constantinopol e unul dintre cele mai cunoscute episoade ale cronicii lui Miron Costin. E vorba de ambasada pe care, la 1622, în urma unui război cu Turcii, Polonia o trimiseseră la Constantinopol sub conducerea unui nobil de seamă, ducele Christofor de Zbaraz; călătoria lui e urmărită de cronicar cu multe detalii, nu numai în ce privește trecerea prin Moldova, unde solul a avut și o întrevvedere cu Ștefan Tomșa, domn de curând așezat în scaun și puțin simpatizat de Poloni, ci și în peripețiile prin care a trecut la Constantinopol.

Ceea ce vrea să dovedească mai cu seamă Miron Costin prin amănuntele pe care le înregistrează e, evident, desfrânata înclinare a nobilimii polone spre lux și risipă, dragostea acesteia pentru gesturile de mare prestigiu, pentru atitudini care merg uneori până la fanfaronadă, în sfârșit pentru înfățișarea spectaculoasă prin care năzuia să atragă asupra ei privirea mulțimii, orbind-o. Se va vedea de altfel cât de frumos a reușit să înfățișeze această trăsătură, specifică, după cât se pare, cavalerismului polon, și ironizată de multe ori în literatura universală.

« Era solul acela dela craiul leșesc », își începe cronicarul povestea, « om mare, anume cneazul de Sbaraj, din Vișnovicești, cu mulțime de oameni, cu podoabe desfrânate de tot, cât abia de se află în vre-o istorie pre aceste veacuri solie ca aceia la vre-o împărăție pri-

lejită ; cu 300 de oameni călări, fără pedestrași, pre lângă carăte și care ce avea, și până vezetiii îmbrăcați cu urșinice. Ciuberele cu care adăpau caii erau de argint, și cofe și barilce, și ținte la hamuri, și la haiduci ceprage tot de argint ».

Cu asemenea risipă de pregătiri, ducele de Zbaraz a intrat în Moldova, unde Ștefan Vodă Tomșa îl întâmpină cu o milă mai încoace de Iași, și-l conduse până afară din capitală, deși cu reciproce suspiciuni, de oarece Poloniei nu avea nici o încredere în domnul cel nou, iar acesta știa dușmănia pe care ei o nutreau împotriva-i.

La Constantinopol solia ajunsese într-o vreme de mari turburări. Mâniat pe ienicerii ce se purtaseră atât de rău în războiul polon, încât soarta luptei rămăsese ambiguă până la sfârșit, sultanul Osman hotărîse desființarea acestui corp de oaste și uciderea ienicerilor vino-yați ; hotărîrea aceasta pricinuisese printre ei o răscoală care duse la asediul și cucerirea palatului imperial, și la prinderea lui Osman. În locul lui, ei își aleseră alt stăpân, în persoana unui unchi al celui căzut, anume Mustafa, om « la fire foarte prostan » pe care « acolo oblicindu-l enicerii, au năvălit și l-au apucat de acolo, înspăimântat de moarte, și l-au pus în scaun strigând cu toții : Acesta ni-împăratul ».

Nouă zile încheiate, cât ținură aceste turburări, solia leșească ajunsă sub zidurile Constantinopolului nu putu să pătrundă în orașul ale cărui porți fuseseră închise de răsculați ; ea rămase în vremea aceasta într'un sat din apropierea capitalei împărătești așteptând potolirea întâmplărilor de acolo. Când în sfârșit li se îngădui să se înfățișeze noului împărat, o făcură cu toată pompa care se putea aștepta dela pregătirile înfățișate de cronicar și dela luminata naștere a conducătorului lor, « intrând în Țarigrad cu acea podoabă și vâlvă, cât este în voroava Țarigrădenilor solia aceia până astăzi. Potcoave de argint la o seamă de cai bătute câte cu un cuiu, anume să cază pre uliță, și alte sburdate cheltueli ; carele toate acele pre acel sol l-au adus la mare nevoe și cheltuială, și pre Leși la mare căință cât este legat cu Seim, oameni mari ca aceia de atunci să nu mai trimită la Turci ».

Dar solul care bătea potcoave de argint cailor săi, pentru a face uimirea și admirarea locuitorilor orașului imperial, înșirați pe parcursul cortegiului său, avea să se arate capabil de un gest de mândrie încă și mai caracteristic. « Spun pentru solul acela că dacă l-au dus la Împărăție, după adunare nimic n'au vrut să zică, căutând pre după sine vre-un scaun să șază, și șezând să-și dea solia. Și așteptând câtva, văzând că nu-i dau scaun, cabanița ce era pre dânsul învălind-o au pus jos, și au șezut pre dânsa în loc de scaun ; și după solie n'au mai vrut să primească haina aceia, răspunzând să hie prețul ei la visteria împărătească de un scaun, ca să hie de solii leșești. Și această

poveste au rămas de acea solie, și alte cheltueli desfrânate peste măsură »¹⁾.

Fără îndoială că anecdota e de tot interesul, și felul în care e povestită nu lipsește de a fi atrăgător. Dar valoarea literară a acestui episod nu trebuie confundată cu cea istorică, și cu toate că întâmplarea înfățișată în acești termeni se insinuează printre adevăruri istorice de a căror autenticitate cronicarul se poartă garant fără a face deosebire între una și celelalte, ea nu poate fi primită decât cu rezerve. Împrejurările curioase în care se petrec aceste fapte, caii cu potcoave de argint mai cu seamă, se potrivesc mai bine unei legende, și de aceea povestirea cronicarului nu va fi acceptată fără un prealabil control.

Din întâmplare, mijloacele acestui control nu ne lipsesc. Se știe că izvorul cel mai de seamă al cronicii lui Miron Costin e cronicarul polon Piasecki, autor al unei scrieri istorice în care e vorba și de solia ducelui de Zbaraz. De altă parte, această solie a fost povestită și de alte izvoare, care dispun de o informație imediată, de oarece sunt scrise de oameni care au luat parte împreună cu Zbarawski la călătoria constantinopolitană. Confruntând între ele aceste izvoare, vom putea ști dacă amănuntele amintite îi aparțin lui Miron Costin, sau izvorului său, și dacă ele se pot aplica în realitate acestei solii.

Cele mai caracteristice amănunte ale anecdotei, așa cum e povestită de Miron Costin, sunt desigur potcoavele de argint lăsate să cadă pe uliți, și mantaua aruncată cu un gest larg pe pământ, spre a suplini unui scaun, pe care adorarea cuvenită slăvitului Padișah nu-l putea îngădui înainte-i, dar pe care îl cerea mândria trimisului unui puternic stăpân. Niciunul dintre aceste detalii nu se găsește în cronica latină a lui Piasecki ; acesta se mărginește să spună că, dată fiind importanța soliei, i s'au dat cu dărnicie fonduri de reprezentare, și că strălucirea cortegiului lui Zbarawski a fost în detrimentul solilor poloni următori, de oarece Turcii învățați cu luxul desfășurat de acesta, nu voiau să-i recunoască pe ceilalți drept niște trimiși autentici tocmai din cauza modestiei cheltuelilor lor²⁾.

Prin aceste câteva amănunte Piasecki e pe drumul pe care va merge și mai departe Miron Costin ; cert e însă că ambele amănunte atât de caracteristice ale povestirii acestuia nu-i vin dela izvorul polon, care nu știe nimic despre ele. Dintr'una din amintitele relații asupra soliei lui Zbarawski nu puteau să provină, de oarece acestea dovedesc dimpotrivă că amănuntele nu sunt reale. Samuel Kuszewicz,

1) M. Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, la M. Kogălniceanu, *Cronicele României sau Letopisețele Moldaviei și Valahiei*, vol. I, București, 1872, pag. 284-5.

2) P. Piasecki, *Chronica gestorum in Europa singulariorum*, Cracovia, 1648, p. 354 și 367 ; pasajele respective sunt reproduse de V. A. Urechia în Miron Costin, *Opere complete*, vol. I, București 1886, pag. 503, și 506.

care descrie cu multe detalii această solie, amintește toate peripeciile fastuoasei intrări în Constantinopol, fără a spune ceva nici despre potcoave de argint, nici despre mantale ținând locul de scaun ¹⁾; ori Kuszewicz fiind un martor ocular, și episoadele acestea de așa natură încât n'ar fi putut să scape atenției lui, se vede limpede că faptele povestite de Miron Costin nu au nici un temei în realitate.

Bănuiala aceasta devine convingere când, urmărind cea mai bună monografie asupra cronicarului moldovean ²⁾, vom afla că și Dimitrie Cantemir are, în Istoria lui Otomană, o poveste despre o solie polonă; e vorba de data aceasta de un Ioan Gninsky, călător la Constantinopol în 1677. Iată cum înfățișează celălalt cronicar intrarea acestuia în capitala imperiului otoman: « Pentru ocaziunea intrării sale în cetate, spre a face mai mare furoare, a lăsat a se bate potcoave de argint pe cai și a le prinde numai cu câte două cue, ca așa să se poată pierde pe stradă, și să facă pe Turci a se mira de atâta avuție a Polonilor. Dar ceea ce a preparat el și a crezut că-i va servi spre onoare, s'a întors chiar spre rușinea lui, căci vizirul, când i s'a adus o potcoavă de acestea, a zis: « Necredinciosul are potcoave de argint, dar capul lui e de aramă » ³⁾.

Povestea e fără îndoială aceeași, și, afară de cazul în care se va admite că toți trimișii poloni la Constantinopol obișnuiau să umble cu potcoave de argint, se vede că și Costin și Cantemir s'au lăsat înșelați de ea. Intrebarea e, ce va fi fost în realitate această poveste; d. P. P. Panaitescu, căruia îi revine și prioritatea apropierei între cei doi cronicari moldoveni, ajunsese în studiul său la următoarele concluziuni: « Firește deci că e o legendă ce circula fie în Moldova, fie la Turci, pentru a caracteriza luxul și risipa ambasadorilor poloni; ea era atribuită când unuia, când altuia dintre soli. Miron Costin, cași Cantemir, a cules acest svon și l-a introdus în cronica lui » ⁴⁾.

Dar dacă episodul solului polon e într'adevăr o poveste, poveștile nu au niciodată hotare atât de înguste. Dacă ar căuta cineva cărui ambasador polon i se aplică faptele pe care cronicarii noștri le atribue când unuia când altuia dintre ei, cercetarea n'ar duce la nici un

¹⁾ S. Kuszewicz, *Narratio legationis Zbaravianae et rerum apud Otthomanos anno 1622 gestarum*, Dantisci, 1645, pag. 71 seq. Din « Descrierea soliei ducelui de Zbaraz, 1622 » de Samuel Twardowski, pasaj:le privitoare la trecere prin țările românești sunt traduse de P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române* (Academia Română, *Studii și cercetări*, XVII), București 1930, pag. 14 seq.

²⁾ P. P. Panaitescu, *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin* (Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice* III, 4), pag. 95-96.

³⁾ D. Cantemir, *Istoria imperiului otoman* (Trad. D. I. Hodoș), vol. I, București 1876, pag. 436-7

⁴⁾ P. P. Panaitescu, *Influența polond*, pag. 95-6.

rezultat, de oarece anecdota n'a fost scornită de o împrejurare de felul acesta.

De altfel, o asemenea cercetare ar fi inutilă, de vreme ce povestea era cunoscută cu câteva veacuri mai înainte de a fi fost înregistrată de Miron Costin. Pela jumătatea celui de al XII-lea secol, cronicarul și poetul francez Wace alcătuișe o vastă cronică în vesuri a ducilor de Normandia, intitulată « Geste des Normanz », și cunoscută și sub numele de « Le Roman de Rou ». Printre personajele lui se numără și Robert I Magnificul, duce de Normandia, care a întreprins un pelerinaj, în Orient, prin anii 1034-1035; or, iată cum înfățișează Wace intrarea acestuia în Constantinopol și întâmpinarea lui cu împăratul bizantin:

Par la terre l'empereur
 Se fist conduire a grant honour.
 A la mule qu'il chevalchout,
 A la plus chiére qu'il menout,
 Pur reparlance e pur noblei,
 Pur faire gent parler de sei,
 Fist d'or les quatre piez ferrer
 (Ne vueil mie dire *dorer*,
 Car ce n'est mie us de parler);
 Puis fist a ses hommes veer
 Que quant li ors des piez charreit,
 Que mar nuls d'els le reprendreit.
 Par Constantinoble passa
 Et a l'empereur torna;
 Endementres qu'a lui parla,
 A la costume qui iert la,
 Sun mantel jus a terre mist,
 Tot desfublez desus s'asist.
 Al partir, quant il s'en turna,
 Le mantel prendre ne deigna;
 Un des Griens le vit desfublé,
 Sun mantel li a relevé,
 Dist lui que sun mantel preist
 Et a sun col le rependist;
 Et il respondi par noblei:
 « Jo ne port pas mun banc od mei »¹⁾.

Apropierea e atât de evidentă încât, dacă Miron Costin ar fi avut obișnuința vechilor geste franceze, s'ar putea crede că n'a făcut

¹⁾ Reprodus de G. Paris, *Sur un épisode d'Aimeri de Narbonne* în *Romania*, IX (1880), pag. 524-5.

decât să traducă sau să imite pasajul de mai sus. Cum însă între ele nu poate fi o legătură directă, rămâne de cercetat care e izvorul comun din care s'au inspirat amândouă aceste povestiri; cercetarea aceasta e mult ușurată acum de bogatul material strâns de G. Paris și colaboratorii săi, într'un articol de care ne vom folosi pentru a expune în mod sumar răspândirea acestei legende.

După cum s'a văzut, în versiunea lui Miron Costin anecdota conține două momente principale, acela al potcoavelor de argint, și cel al mantalei; în versiunile occidentale apare adeseori și un al treilea episod, pe care G. Paris l-a numit al nucilor. Într'adevăr, după versurile amintite, Wace povestește cum împăratul bizantin a interzis supușilor săi să vândă lemne pelerinilor francezi, pentruca aceștia să nu aibă cu ce să pregătească mâncare; ducele Robert ar fi poruncit atunci oamenilor săi să cumpere din oraș mari cantități de nuci, cu care și-a ațâțat focul, spre uimirea împăratului neobișnuit cu o atât de bogată risipă.

Numai motivul nucilor și cel al mantalei apar în vestita gestă franceză « Aimeri de Narbonne », fără îndoială inspirată după Wace. În această poemă, Aimeri, după ce a cucerit Narbona, trimite o împunătoare delegație de baroni la Pavia, ca să ceară de soție pe Ermengarda, fiica regelui lombard Bonifaciu. Acesta, speriat de înfățișarea nobililor francezi, dă poruncă să nu li să vândă lemne, lucru la care ei remediază cumpărând nuci și scafe de lemn :

Puisque des bûches a fait son ban crier,
Faut à foison grosses noix acheter,
Et de bon bois hanaps, s'ils sont trouvés ;
Dès qu'ils seront dedans le feu jetés,
Ne verrez rien qui jète tel clarté.
Riches nous sommes et de grand parenté,
Si dépensons mil marcs d'argent pesé,
Ne nous importe pas plus qu'un oeuf pelé ¹⁾.

Și în această versiune accentul e pus pe cheltuielile nebunești ale unei solii, în intenția de a arăta bogăția acelor care i-au trimis. De aceea, atunci când, plecând dela audiența regelui, slujitorii le aduc mantalele de blâni prețioase pe care ei nu se mai înjosiseră să le ridice după ce șezuseră pe ele, răspunsul lor e că nu le mai trebuiesc :

« Seigneurs varlets, ce dit Gui le marquis,
Que soient à vous manteaus de vair et gris !
D'autres avons tout à notre plaisir :
N'y a celui qui n'en ait cinq ou sis.
Ne convient pas, dans notre beau pays,

1) După textul modernizat de L. Clédât, *Chansons de geste*, Paris 1899, p. 267

Que comte ou duc, ni prince ni marquis,
 Le siège emporte sur quoi il aura sis ».
 Font les varlets : « Seigneurs, à vous merci !
 Que Dieu vous garde, le roi de paradis,
 Qui à donner de tels dons vous apprit !
 Le Seigneur m'aide qui sur la crois fut mis !
 Roi Boniface, que tant avons servi,
 Point ne nous donne manteaux de petit-gris ».
 Lombards le voient, tous en sont ébahis ¹⁾.

Interpretarea cântărețului din « Aimeri de Narbonne » își îngăduie astfel toată libertatea față de Wace, izvorul din care a luat această legendă ; și eroii ca și locul s'au schimbat în versiunea lui. Robert Magnificul mai apare însă în aceleași împrejurări și în alte scrieri, inspirate de asemenea de Wace, dar care nu mai sunt poezie, ci cronică. Astfel în « Chronique de Normandie », vastă compilație în proză, care a început să se tipărească încă din secolul al XV-lea, și în care anecdota e o transpunere a variantei lui Wace. La J. Brompton, cronicar englez din secolul al XV-lea, ea apare întrucâtva modificată ; ducele a fost poftit la masă de împărat, dar acesta a dat poruncă slujitorilor săi să nu-i dea scaun, pentru a vedea ce va face. « Iar el venind la masă și nevăzând nici un scaun prin casă, își scoase mantia și, împăturind-o sub sine, se așeză pe ea la un loc cu ceilalți, și porunci și oamenilor săi să facă așa. După masă, luându-și rămas bun dela împărat, ieși cu ai săi, lăsând toți mantalele pe jos, după cum le poruncise ducele lor. Impăratul, mirat, porunci să-i trimită mantalele ; și rugați fiind de slujitori să și le ia înapoi, ducele răspunse : La noi în țară nu e obiceiul să umble oamenii cu scaunele lor din loc în loc » ²⁾.

În același fel ca Wace povestește anecdota un alt cronicar englez, Henric de Knighton ; cum însă formele deosebite interesează mai mult decât cele copiate fără schimbare, de mai mare preț e prezența unui episod asemănător într'o cronică scandinavă, în « Sigurdsaga », adică saga regelui Sigurd Pelerinul, călător și acesta la Constantinopol pe la anul 1111 ; povestea lui conține numai două motive, cel al nucilor și cel al potcoavelor de argint.

Tot atât de interesantă e și cea mai veche formă a acestei anecdote, aflătoare într'o cronică scrisă pe la 1120 de călugărul Berthold dela mănăstirea din Donauwerth, asupra călătoriei la Constantinopol a fondatorului acestei mănăstiri, pe la anul 1027. După legendă, și acesta, de altfel nu singur, ci ca însoțitor al episcopului Wernher din

¹⁾ L. Clédat, *Chansons de geste*, pag. 284.

²⁾ G. Paris, *Sur un épisode d'« Aimeri de Narbonne »*, pag. 529-30.

Strassburg trimis în ambasadă la împăratul bizantin de Conrad II, ar fi intrat în Constantinopol cu potcoave de aur. De data aceasta însă, uimirea bizantinilor fusese provocată nu de o bogăție adevărată, ci de un șiretlic ; episcopul pusese numai să se aurească potcoavele cailor săi, și ca să nu se bănuiască acest lucru, făcuse una în întregime de aur, și o bătuse slab, anume ca să cadă pe stradă ¹⁾).

Legenda a fost așa dar destul de răspândită în Occidentul medieval. Dar după ce am înfățișat astfel diferitele forme în care ea ne-a rămas, problema cea mai grea e determinarea legăturilor între aceste forme diverse, și a izvorului dela care pornesc. Într'adevăr, împotriva unei atât de întinse răspândiri în spațiu și în timp, - din Nordul scandinav până în Franța și în Moldova, și din al XII-lea până într'al XVIII-lea veac, - asemănarea între ele e atât de hotărîtă, încât presupune un fir neapărat de legătură, pe care toate trebuesc înșirate.

În studiul său, G. Paris se opriese la o serie de constatări care îl duseseră la o concluziune numai în parte mulțumitoare. El observase că izvorul prim al legendei nu putea să fie istoric, « car le récit a tous les caractères d'un conte ». ²⁾ De altă parte, versiunile franceze ale legendei arătau un fel de animozitate împotriva Bizanțului, prin dorința de a uimi prin bogăție și fast pe împăratul dela Constantinopol, care doar era cunoscut tocmai prin măreția curții și palatului său ; or, « ce caractères de rivalité entre Francs et Grecs, dont on a d'autres exemples, indique un poème français composé certainement avant les croisades, et dont sont issus à la fois les récits sur Robert et les écrits sur Sigurd » ³⁾.

Concluzia ar fi deci, că la baza variantelor franco-engleze și scandinave ar sta o veche gestă franceză pierdută, și alcătuită, după G. Paris, în al IX-lea sau al X-lea secol. Concluzia aceasta nu e împiedicată prin nimic, și e cu totul îndreptățită de legăturile cunoscute între poezia epică franceză și cea scandinavă. Ea nu e însă o soluțiune deplină, deoarece nu explică apariția aceleiași legende, nici în cronica monahului bavarez, nici în opera scriitorilor moldoveni. De aceea, lăsând în picioare ipoteza acestei geste pierdute, pe care nimic n' o dezice, dar pe care de asemenea n' o face necesară nimic, trebuie căutată mai în adâncime legătura care să unească toate aceste forme ale legendei.

Ceea ce e din capul locului curios, e faptul că toate au ca trăsătură comună locul acțiunii, care e Constantinopolul ; excepție face numai « Aimeri de Narbonne », singura dintre ele care are un caracter poetic mai pronunțat. Într'adevăr, o altă trăsătură comună a acestor scrieri e că toate atribuesc acele fapte, pe care le-am văzut că sunt

¹⁾ G. Paris, *op. cit.*, pag. 536-7.

²⁾ G. Paris, *op. cit.*, pag. 534.

³⁾ G. Paris, *op. cit.*, pag. 534.

închipuite, unor personaje istorice, care, toate, au trăit cu puțină vreme înainte de scriitor, și au călătorit într'adevăr la Constantinopol. Lucrul acesta e din toate cel mai puțin explicabil; un Wace care scrie viața lui Robert Magnificul, cu mai puțin de un veac anterior lui, niște cronicari scandinavi care n'au trăit cu mult în urma regilor despre care vorbesc, un călugăr care povestește viața bine cunoscută a fondatorului mănăstirii sale, un conștiincios cărturar care vorbește despre o solie abia cu 50 de ani mai veche decât scrierea lui, și un erudit de talia lui D. Cantemir, aproape contemporan cu faptele pe care le înfățișează, toți s'au lăsat înșelați de aceeași legendă. Și se va însemna că în împrejurarea aceasta obișnuita lipsă de informație în care scriau nu mai poate fi invocată în favoarea lor, ca o scuză, deoarece tocmai asupra acestor fapte ei apar de obicei ca fiind mai bine și mai de aproape informați.

Dar natura însăși și originea informației lor conțin poate explicarea ciudatei lor înșelări. Intr'adevăr, în afară de «Aimeri de Narbonne» pe care l-am exclus dela început, ca pe o transformare poetică a lui, Wace, și de saga scandinavă, care poate fi și ea influențată de o poezie franceză, toate scrierile ce conțin într'o formă personală legenda, o posedă, ca să zicem așa, direct dela sursă. Wace e nepotul unuia dintre Normanzii ce au însoțit pe Robert Magnificul în pelerinajul său, și, în studiul amintit, G. Paris admite că poetul ar deține dela bunicul său amănuntele privitoare la acest pelerinaj. Călugărul Berthold dela Donauwerth, dornic de a ști cu precizie detaliile trecerii fondatorului mănăstirii sale prin Constantinopol, făcuse chiar o călătorie până acolo, numai cu scopul de a culege știri referitoare la drumul înaintașului său. Tatăl lui Miron Costin, postelnicul, fusese și el la Constantinopol, cu puțini ani după solia ducelui de Zbaraz, - și știm că pentru vremea anterioară intrării lui în viața politică a Moldovei, cronicarul s'a servit adeseori de amintiri ale tatălui său. În sfârșit, Dimitrie Cantemir a locuit el însuși ani îndelungați la Constantinopol.

Povestea localizată în orașul imperial și înregistrată de scriitori care, direct sau indirect, au cunoscut acest oraș, ar putea să fie deci de sursă constantinopolitană¹⁾. Ar fi astfel una dintre acele povești orientale care s'au răspândit atât de repede în Occidentul medieval, formând o mare parte a literaturii laice, din vremea aceea, și care au apărut, cu oarecare întârziere, și prin părțile noastre. Anecdota are fără îndoială aspectul unei povești, și nu numai orientale. Pelerinul sau ambasadorul ar putea să fie la rigoare un Făt-Frumos, pe care împăratul îl supune la diferite dovezi de iscusință, nedându-i lemne, ca să vadă ce va mânca, sau pofțindu-l la masă, fără a-i da loc.

¹⁾ Lucru pe care îl spune de altfel și M. Costin, când declară că «este în vovaava Țarigrădenilor solia aceia până astăzi», *Letopisețe*, I, 28.

Dar, spre deosebire de numeroasele basme orientale care, timp de lungi veacuri, au colindat Europa întreagă, legenda aceasta a păstrat în toate isoarele un pronunțat caracter local. Lucrul acesta se explică poate prin aceea că diferitele ei variante vor fi fost culese direct dela Constantinopol, unde se va fi amintit, ca o prodigioasă întâmplare, această legendară ambasadă care n'a avut loc niciodată și a cărei memorie se va fi reîmprospătat de câte ori venea vorba de o altă solie. Ar fi atunci un curios caz de permanență a unei legende locale, de vreme ce ea a putut să fie culeasă, în forme atât de asemănătoare, la peste 500 de ani distanță în timp, în împrejurări și sub stăpâniri deosebite. Dar chiar dacă n'ar fi specific constantinopolitană, originea bizantină a acestei legende e singura care lămurește întinsa ei răspândire europeană, și care explică această curioasă și neașteptată legătură între vechea istoriografie românească și epica medievală franceză.

AL. CIORĂNESCU

FUNDAMENTUL IDEII DE DREPT

Dacă ne punem întrebarea : grație căror cauze a putut specia omenească răzbate prin enormele dificultăți ale epocilor, ce au urmat apariției ei pe pământ, spre a sfârși prin a-l domina? - răspunsul nu putem da, decât privind drept cauze determinante ale perzistenței sale, până la victoria ei finală, comprehensiunea ei superioară ¹⁾ comprehensiunii speciilor animale, celor mai bine înzestrate - și aceasta prin existența rațiunii umane, plămăzind, la superioarele exemplare omenești, darul invențiunii, atât în domeniul practic, cât și în domeniul intelectual și moral ²⁾ - precum și instinctul ei social, pe care însă ea îl înalță, valorificându-l prin rațiune. E posibil ca specifica comprehensiune rațională și instinctul social, astfel valorificat, să nu fi apărut decât în ultima încercare, constatată pe planetă, a speciei omenești - încercarea reușită a omului înțelept, a lui « homo sapiens ». Mai e posibil ca, în încercările anterioare ale tipurilor probabil înrudite ale omului dela Heidelberg și a celui dela Neanderthal ³⁾, nici rațiunea, nici instinctul social să nu fi cuprins îndeajuns înțelegerea împrejurărilor, în care ambii au trăit, nici ca ele să fi dominat tendințele lor în viață ; și de aceea speciile lor s'au stins. Dar îndată ce ambele facultăți - comprehensiunea rațională, cu străfulgerările darului de invențiune, instinctul social - au stăpânit îndeajuns ființa omenească, ce a apărut după ele, stăpânirea aceasta i-a dat posesiunea planetei. †

1) A. I. Alexandrescu : *Originile Civilizațiunii*, ed. II, București, pag. 55.

2) H. Bergson : *Les deux Sources de la Morale et de la Religion*, Paris, 1932. cap. I (L'appel du Héros). H. Berr : *Precuvântare la « Origines de la Société »*, 1931, ed. « La Renaissance du livre », pag. XV.

3) Marcellin Boule : *Les Hommes Fossiles*, Paris 1921, pag. 63. Asupra imensei durate a erei cuaternare și în deosebi asupra epocilor glaciare și ante-glaciare, ultimele : « Omul (din acele epoci), cel puțin în regiunile noastre, aparține unei specii diferite de « homo sapiens ». Asupra înrudirii foarte posibile a omului de la Heidelberg cu cel de la Neanderthal, vezi pag. 244. Speciile lor sunt cele mai vechi cunoscute. Dispariția tipului dela Neanderthal e contemporană cu apariția lui « homo sapiens », ceea ce stabilește existența lor concomitentă în timp.

Instinctul social însă e o înzestrare a Naturii, cu care dânsa, dacă l-a hărăzit pe om, a împărtășit-o asemenea unor numeroase specii animale. Nu dânsul, dacă a contribuit la victoria omului, e o cauza a ei eficientă. El nu poate fi decât o motivare latentă a biruinței lui. Astfel, numai facultatea de a-și da seama, firește, în măsura puterii de percepere a inteligenței primitive, de regulile ce trebuiesc luate în comun, precum darul invențiunii, propriu inteligenței umane, și căruia îi accede tendințele spre imitație ale oamenilor ¹⁾, ele sunt cauzele eficiente ale înălțării speciei omenești. Ele sunt cauzele profunde ale diferențierii de speciile animale. La acestea, organizațiile gregare, când există, sunt alcătuite numai de instinct. De aceea, în măsura observațiilor noastre, aceste organizații gregare ne apar imuabile.

Dar aci se impune o observație. Dacă sociabilitatea speciei omenești reiese la analiză, ca un compus al unui instinct social ce-l regăsim la multe specii animale, precum și al facultății pur umane, al unei inteligențe, care prin conștiința de sine și prin rațiunea ce o luminează, se întinde asupra lumii perceptibile, deci și asupra celei sociale, dacă sociabilitatea umană este un astfel de compus, e evident atunci, că primele scăpărări ale inteligenței, primele luminări ale rațiunii, s'au întâmplat pe orizontul numitului instinct social. Dânsul e la baza existenței speciei umane, în sensul instinctului vital, ca bază a existenței individuale. Căci în fond dânsul nu este decât un aspect al acestui instinct vital - o prelungire a lui, mai bine zis. Necesitatea grupării spre a trăi, el a impus-o în general și dacă la anumite specii de animale, el a impus regulile furnicarului și ale altor grupări de insecte, precum cele ale stolului, ale cârdului sau ale haitei - și minunata operă a lui Kypling, « Cartea Junglei » nu e numai o profundă poezie, și ci totdeauna un temeinic adevăr - atunci este logic să credem, că în primitivele alcătuirii umane, în primele clanuri ²⁾, conștiința de sine, revelându-se, și-a întins întăile sale motivări asupra înfățișărilor lui specific gregare.

Conștiința fu luminată încetul cu încetul de rațiune, așa încât din noaptea neînțelegerii sale, trecu, în zori încă nelămurită, pragul, spre limpezirea, pe nesimțit mai clară, a lămuririi de sine ³⁾. Dar omul, trebuind să trăiască, și neputând, conform naturii sale, trăi decât în grup, și-a dat seama de el însuși, mai întâi ca părtaș al unei comunități. Face parte integrantă dintr'însa prin stricte reguli comune

1) J. Tarde. *Les Lois de l'Imitation*, Paris. 1890 - vezi pag. 49-51, despre cauzele invențiunii, ca compuse de elemente anterioare de imitații; pag. 56, despre lenea (la paresse), specifică omului, ca element de imitație.

2) Clanul reiese ca prima formă de organizare socială. Vezi F. Cosentini: *La Sociologie Génétique*, Paris, 1905, pag. 93 et sq.

3) « Die Schwelle des Bewusstseins... » (Herbart).

și nu-și dă seama de dânsul, decât dându-și seama de ele. Iar când, sub imperativul instinctiv al grupării, mintea lui cea slabă și-a imaginat aceste reguli, și sub ce anumit aspect vom vedea mai departe, nelămurite ca și rațiunea lui, dar lămurindu-se treptat, odată cu dânsa, ca să delimiteze și să înmănucheze clanul, e, că se căuta și se regăsea pe el însuși, în locul dat lui de ele ¹⁾).

În acest sens, credem, în ceea ce privește exteriorizările conștiinței, ca reguli de viață, în întâietatea apariției Dreptului față de Morală. Noi vedem rudimentele Dreptului în aceste dintii reguli ale oamenilor primitivi, plăzmuite de ei deadreptul pe șablonul imediat al instinctului social, căci conform lor se stabilesc raporturile între ei și se nasc obligațiuni ce le sancționează comunitatea clanului. Dar nu înțelegem că exteriorizările conștiinței, înfățișându-se sub aspect strict obligatoriu, privind nemijlocit relațiunile între membrii comunității, comportând sancțiunile severe ale dânsii, deoarece prezentau aceste primordiale și fruste însușiri de relațiuni juridice, să fi exclus *ipso facto* elementele conceptuale ale Moralei. Conștiința, exteriorizându-se mai întâi sub aspectele unui drept primitiv, nu a excus existența Moralei, ci implicit a admis-o, deoarece, în căutarea legii morale, căreia îi era menită prin însăși ființa ei, ea n'a găsit-o, în plăpânda și inițiala ei răsărire, în zorile omenirii, decât în regulile juridice primitive, căci aceste singure îi puteau da, atunci, începuturi de realizări, prin satisfacerea cerinței de echitate - aspect uman al legii universale de echilibru - regulată socialmente prin raționament simpliste.

Morala a început prin a fi cuprinsă în Drept și numai cu sporirea rațiunii, cu luminarea crescândă a conștiinței de către aceasta, s'au putut desprinde noțiunile unei îndatoriri personale, care să nu depindă de o constrângere a comunității - ca fapt social, datorit interacțiunii colective ²⁾ - ci numai de un imperativ propriu al conștiinței.

Trebue să observăm, că în societățile animale, dacă voim să catalogăm regulile lor, le putem mai curând așeza în domeniul Dreptului,

1) Cât de nelămurită și deci cât de puternică, ca legătură comună, e situațiunea personală a membrului unui clan, în rapoartele sale față de dânsul - într'un prim stadiu al omenirii - reese din noțiunea sufletului în comunitățile australiene. După Durkheim (*Les Formes élémentaires de la vie religieuse*, Paris pag. 355 et sq.) sufletul este totdeauna și «totem»-ul clanului și element individual. E principiul totemic «întrupat» în fiecare individ, care astfel posedă, ca suflet, un fragment al lui. Și însuși acest principiu, se confundă, aproape, cu ideea strămoșului comunal clanului, din care se trage acesta.

2) Durkheim (*Sociologie et Philosophie*, Paris, 1924, pag. 35) considerând Morală, ca o creațiune a societății—personalitate sintetică deosebită (pg. 53) - de oarece caracterul de obligativitate față de oameni, nu-i este dat de cât de aceasta, alătură, în acest mod, conceptul moral, de cel juridic - ceea ce nu este modul nostru de a privi chestiunea.

dar nici de cum într'acel al Moralei-vorbim firește din punctul nostru, uman, de vedere. Pe lângă alte motive - a le enumera aci ar fi lucru nepotrivit - mai întâi de toate, fixitatea regulilor impuse de instinct, neînfrânată lor stricteță ne obligă la aceasta ¹⁾. Activitatea toată a fiecărui animal e dominată de instinctele speciei și de regulile ei, ce stabilesc rapoartele părtașilor grupării. Sunt sancțiuni pentru cei ce se abat de la ele ²⁾. Drepturile fiecăruia - dacă putem numi astfel înfățișările situațiilor, în scopul existenței sale, ale fiecărui animal, făcând parte din grup - există, numai în funcție de grup, sunt funcții sociale. Iar în măsura observațiilor actuale, nu putem vorbi până în prezent, de o descătușare ³⁾ individuală a instinctului gregar la membrii unei grupări. Așa fiind, firește, o asemenea alcătuire a atotputernicului instinct social la speciile animale se poate apropia de concepția Dreptului, iar nu de aceea a Moralei.

În ceea ce privește omenirea, am văzut, că trebuie să ne spunem că primitivul e prea aproape de natură, de acest mecanism la instinctelor sub care ea se înfățișează la animale, ca rațiunea lui obscură să poată distinge, în lămurirea confuză ce i-o dă și de sine însuși și de lumea înconjurătoare, alt orizont moral, decât orizontul instinctului social. Astfel, când imperativul vieții îl constrânge pe primitiv de a-și subordona condițiunile existenței regulilor comune, îi impune

¹⁾ «Organizația atinsă de speciile animale - pe cât au putut fi ele observate - este absolut sau sensibil fixă». (H. Berr : Precuvântare la «*Les Origines de la Société*», op. cit., pag. XV).

²⁾ Pot raporta cazul observat personal al omoririi, de către un cârd de stăncuțe, a uneia dintre ele, care luată ca pui de mine, fusese oprită - prin tăierea vârfurilor aripelor - în casă și domesticită - se obișnuise până a și răspunde la chemare - dar care, scăpând odată mai departe, în grădină, a fost ciocănită până la moarte de congengerile ei - ca pedeapsă, pe semne, a faptului de a le fi părăsit.

³⁾ Descătușare individuală nu, dar adaptare în comun la circumstanțe, desigur. Relatez următorul caz, observat de mine, la Fântânele (Prahova). Dădusem ordin să se astupe cu ciment scorbura unui nuc bătrân, din grădină, în care un grup de furnici își făcuse furnicarul lor. Stratul de ciment astupase deschizătura întreagă, împiedicând astfel oricare comunicare din exterior cu furnicarul. Zile întregi stratul acesta fu cercetat cu amănunțime de furnici, rămase pe din afară. Făcându-se crăpături într'însul, prin uscarea cimentului, băgai de seamă, că din exterior intrau, prin ele, unele furnici în scorbura - firește cu oarecare greutate, una câte una - și că altele, ce ieșeau din scorbura, la exterior, prin calea acestor crăpături, purtau fiecare în mandibule câte o larvă. Aceste se duceau cu larva respectivă până pe marginea inferioară a stratului de ciment, ce se ridica oblic, spre a atinge marginile superioare ale deschizăturii scorburii și se afla la înălțimea umerilor. Iar de acolo îi dădea drumul în spațiu, lăsând-o astfel să cadă la piciorul nucului. Jos, la piciorul pomului, se afla altă echipă de furnici, care aștepta larvele ce cădeau, și le ducea în mandibule mai departe, într'un deșis de iarbă, unde le-am pierdut urma.

să îndrepte putințele obscurei rațiuni spre motivările acestor reguli. El e conștient de dânsul, dar începe prin a fi conștient de dânsul în raport numai cu clanul. Rațiunea lui întunecată nu desminte axioma kantiană de a concepe - atât cât poate ea - conștient - pentru dânsul un imperativ lăuntric, care să fie o legiuire universală, dar acest imperativ el îl aplică clanului și, astfel numai, lui însuși. Personalitatea, în care Kant vede facultatea pur umană, ce-l eliberează pe om de mecanimsul naturei, e abia răsărită, și pe dânsa, singură conștiința o va desvolta progresiv, cu cât ea însăși se luminează.

II

Limbajul, deoarece a împărtășit gândiri la apariția lui - și n'a apărut decât spre a le împărtăși - a fost, în funcția lui, primordială, un instrument mai întâi al Dreptului. Căci a stabilit, în prim rând, rapoartele între oameni, începând cu cele mai necesare vieții, astfel cum era concepută - vieții în comun. Dânsul, după cum susține Fichte cu dreptate, constituind o trecere dela imaterial la material, dela intelectual la organic, fiind astfel proba evidentă a existenței înlăuntru nostru a acestui imaterial, a acestui intelectual, fie el cât de cuprins ori cât de redus, este prin urmare, prin însăși ființa lui, dovada existenței rațiunii la om ¹⁾. « Nu există decât la acei, care cugetă și vorbesc. Iși adâncește rădăcinile în conștiința individuală ; de acolo își trage puterea spre a înflori pe burzele oamenilor » ²⁾.

Dar această rațiune, cu conștiința ce o implică, s'a aplicat mai întâi noțiunilor imediate ale vieții, celor esențiale pentru persistența ei. Toate abstracțiunile, toate generalizările, câte le-a putut crea atunci mintea primitivă, au fost raportate vieții în comun, căci viața în comun era singură posibilă de a fi concepută și de a fi trăită. Limbajul primitivilor, când a arătat necesitățile acestei vieți, a indicat rapoartele privitoare la clan. Astfel, obligațiunile membrilor clanului ce decurgeau din aceste rapoarte ca din necesități vitale, n'au fost în realitate - tocmai pentru că decurgeau din ele, prin evidențierea reeșind din cuvinte - decât luări în conștiință, consecutive

¹⁾ H. Berr : în precuvântarea pag. XI a lucrării lui J. Vendryes, *Le Langage*, Paris, 1931. « Desigur trebuie o memorie de pe atunci dezvoltată, spre a disocia sunetul de reflexul, cu care era mai întâi asociat ; trebuie o conștiință, încă de pe atunci vie, pentru a stabili raportul unui semn față de lucrul semnificat (lucrurile prin ele însuși nu însemnează nimic) ; dar conștiința se întărește și se mlădiază, în deosebi, când întrebuițează simboluri, fixând imaginile obiectelor ». - Asemenea Durkheim (*Education et Sociologie*. Paris. 1922 pag. 53). « Limbajul ne permite de a ne ridica de-asupra purei senzații ».

²⁾ J. Vendryes, *op. cit.*, pag. 420.

sau concomitente ale legămintelor, ce alcătuiau instinctul social ¹⁾.

Dar ele fiind tocmai luări în conștiință, de către mintea ome-nească, ale legămintelor instinctului, această minte a inventat solu-țiunile menite să împace cerințele egoiste ale unei născânde perso-nalități conștiente, cu necesitatea vieții în comun. Astfel se explică de ce în conflictele de apetituri, ce le-a avut primitivul cu semenii lui din clan, dânsul pentru soluționarea lor, a recurs la arbitraj. Căci această soluționare o judecă preferabilă unei satisfacțiuni, luată numai de dânsul, în afară de clan, ca « să-și facă singur dreptate », cum a rămas locuțiunea, venită cu ideea, ce o exprimă, din noaptea timpurilor. O asemenea tranșare personală a conflictului, în afară de regulile clanului, și deci contra lor, scoțându-l din aceste reguli, îl scotea din clan - și această excludere din societate era pentru dânsul, atât de aproape de instinctul social, o catastrofă. Deșteptarea conștiinței omenеști pe planul social a impus astfel arbitrajul, ca primă procedură de deslegare a conflictelor ²⁾.

Astfel omul juridic s'a născut cel dintâi : el inventează arbi-trajul - și « legis actio sacramenti » e dovada, prin primordiala ei vechime, a nașterii acestei proceduri ³⁾ - căci e o normă socială iar nu individuală și lui îi sunt inerente normele de viață în co-mun. Se supune lui, căci numai această supunere corespunde unei finalități sociale, îi permite dăinuirea, fără rizic, a societății ce-l cuprinde. Iar spre a asigura această supunere, logic, deduce ideea de garanție, menită a pune capăt pretențiilor individuale ce ar pu-tea turbura ordinea întemeiată, prin arbitraj, pe solidaritatea so-cială ⁴⁾.

Noțiunea aceasta de garanție, prin solidaritatea socială, eviden-țiază până în timpuri apropiate, prin persistența ei, concepția pri-mordială a comunității de viață, înglobând individualitățile ce o compun, până la o scădere și chiar o ștergere, în folosul ca și în

¹⁾ In acest sens, H. Bergson, *Les Deux Sources...*, opt. cit., pag. 27. « In-tr'un cuvânt, instinctul social, pe care l-am zărit în fundul obligațiunii sociale, are întotdeauna ca țintă - fiind dânsul instinctul relativ imuabil - o societate închisă, oricât ar fi ea de vastă ».

²⁾ In acest sens Gaston Richard, *L'Origine de l'Idée du Droit*, Paris, 1892. pag. 10.

³⁾ Summer Maine, *L'Ancien Droit* (trad. Courcelle-Senenil). chap. X, Paris, 1874. - Vezi tot în S. M., *Etudes sur Histoire des Institutions Pri-mitives* (trad. Durien de Leyritz), Paris, 1880, pg. 317 asupra « conditio » romane, ca vestire dată de reclamant părîtului să aibă grije să desemneze a 30-a zi, în fața pretorului, un « judex » sau arbitru.

⁴⁾ Gaston Richard, *op. cit.*, pag. 21 ș. u. Vezi pag. 28. « In realitate, ga-ranția însemnează, nu protecție sau securitate, ci solidaritate. Ideea de garanție reprezintă intervenția unui garant, adică a unui om sau a unui grup de oameni, ce răspunde de fapta altuia ».

dauna ei, a personalității lor. Partea reclamantă, ca și partea pârâtă, nu sunt niciodată singure la primitiv - nici mai târziu în decursul istoriei - ci le susține, deseori prin garanția sa, comunitatea, din care fac parte - cea mică, familia, sau aceea mai mare, clanul - « neamul » după înțelesul românesc al cuvântului - sau încă mai târziu grupul de clanuri - sau de « gens »-e, ce constituiesc în epoca barbară, un trib sau un neam de popor¹⁾ (Volkstamm). Aceasta e origina garanției colective a familiei, sau a « satului », în vechiul drept românesc, ca și în alte vechi drepturi similare²⁾ - în realitate antica garanție a clanului, persistând până în epoca feudală.

Dar - spre a reveni la dânsa - această complexă și generală luare în conștiință a instinctului social, sub forma de anumite obligațiuni provenind din observarea regulilor clanului și a situațiunilor, ce ele le stabilesc în folosul membrilor săi, a făcut dintr'însul, din instinct prin această prelucrare conștientă a lui, sociabilitatea omenească³⁾. În acest mod se distinge dânsa de instinctul animal social.

Departate de noi de a afirma, că faptul, pentru specia omenească, de a fi luat conștiință de legăturile instinctive, să fi constituit o a doua și ultimă etapă a întemeierii, asupra instinctului social preexistent, a facultății specifice sociabilității umane - instinctul fiind considerat, în acest caz, ca o primă etapă a ei, iar altoreia, dacă ne putem exprima astfel, asupra lui a rațiunii, ca o definitivare a acestei sociabilități. Ci noi credem în existența dintr'un început « tale quale », a sociabilității umane, în complexa ei alcătuire de instinct și de inteligență, integrată speciei omenești. Noi voim numai să afirmăm, că legăturile gregare instinctive, existând dintr'un început, tot dintr'un început primitivul și-a dat seama de ele, motivându-le după putințele rațiunii sale, ca obligațiuni derivând din situațiunile de membri ai grupări, ai clanului, adică căutând a le baza pe explica-

¹⁾ Summer Maine. *Etudes sur l'Histoire des Inst. Primitives* op. cit. - în deosebi cap. III pg. 81 et sq. și IV pg. 123 et sq.

²⁾ Dumitru D. Mototolescu-Vădeni. *Gesamtbürgerschaft im rumänischen Rechte, verglichen mit anderen Rechten*, Prag-Weinberge, 1928, pag. 11 și 25 et sq.

³⁾ Grotius, *Du Droit de la Paix et de la Guerre*. trad. Pradier-Fodéré, 1867, Paris, I. Prolg VIII, pag. 9. vede în sociabilitate sorginta Dreptului. « Această grijă a vieții sociale, pe care am schițat-o numai, și care e conformă cu înțelegerea omenească, e sorginta dreptului propriu zis, la care se raportă datoria de a se abține de binele altuia, de a restitui, ceea ce, fără a ne aparține, se află în posesiunea noastră, sau profitul ce am tras dintr'însul, obligațiunea de a ne ține de făgăduielile noastre, aceea de a repara daunele cauzate prin culpa noastră, precum și distribuirea pedepselor drepte între oameni ». Ahrens (*Cours de Droit Naturel* V-e ed. pg. 147) aprobă acest mod, de a vedea în sociabilitate sorginta Dreptului și a Statului. Lermnier (*Introduction Générale à l'Histoire deu Droit* pag. 115), nu : sociabilitatea, după dânsul, nu e decât formă Dreptului, nu rădăcina lui. (Note pag. 10-11). Vezi părerea noastră mai departe.

țiuni, pe care le-a cercetat și le-a admis întunecata lui rațiune, exprimându-le, aceste motivări, în cuprinsul și prin mijloacele graiului său. Explicarea logică - absurdă poate în ochii noștri, ca aceea a dementului - se impunea primitivului, ca o necesitate, fiind inerentă rațiunii umane, deci și naturii lui. «Limbajul nu servește numai «omului să exprime ceva, dar și îi servește să se exprime pe sine însuși»¹⁾.

E cazul aici al unei anumite interpenetrațiuni a unui instinct - a instinctului social - cu inteligența. Judecățile noastre nu se formează altfel, căci nu credem că există demarcare netedă între cele două facultăți primordiale, omenești: instinctul și inteligența²⁾; necum e altminteri formată o calitate omenească, ca sociabilitatea, realizându-se în aplicări exterioare și practice.

În acest sens, în ceea ce privește obligațiunile către clan, consecințe umane, deci conștiente,³⁾ în măsura conștiinței momentului ale regulilor prin care legăturile instinctului erau imaginate și interpretate, deduse și exprimate, «humano modo», în acest sens al căutării și al dării unei explicațiuni a lor, principială și seriată, necesară cerințelor ei logice, rațiunea a putut crea conceptul de Drept - ce nu e dintr'nceput decât încolțirea Dreptului «natural al justei rațiuni»⁴⁾ - firește, în general⁵⁾, ca o activare motivată, și ca o încadrare a sociabilității omenești, indiferent, dacă acea explicațiune a momentului e insuficientă în ochii noștri. Și l-a putut crea, îmbinând necesitatea logică a explicațiunii oricărui fenomen, care ei, îi este proprie, cu necesitatea legăturilor gregare ale instinctului social. Parvenind a le explica, spre mulțumirea logicei sale, le-a dat o altă bază - un fundament propriu, rațional - căci le-a rupt din prinsoarea me-

¹⁾ G. von der Gabelenz - J. Vendryes, *op. cit.*, pag. 163.

²⁾ H. Bergson, *L'Evolution Créatrice*, Paris, 1907, pag. 147. «Nu există inteligență, în care să nu se descopere urme de instinct, nu există mai ales instinct care să nu fie înconjurat de o zonă de inteligență... În realitate ele (instinctul și inteligența) nu se însoțesc, decât pe motivul că se completează și nu se completează, decât din motivul, că diferă între ele... Vezi asemenea pag. următoare până la pag. 164, asupra rolului respectiv al inteligenței și al instinctului în formarea judecăților.

³⁾ M. Djuvara. *Le Fondement du Phénomène Juridique*. Paris 1913 pag. 103.

⁴⁾ Grotius, *op. cit.*, I, prolog. par. X.

⁵⁾ Vezi într'un sens apropiat, nu identic, G. Tarde. *Les Transformations du Droit*, Paris, 8-e ed. 1922 pag. 13. «Idea dreptului, cât de diferit să-i fie conținutul, este formal aceiași în oricare țară și la fiecă rasă, nu pentru că îi este inerentă, dar pentru că derivă în mod necesar din instincte naturale, ereditare transmise omului, de strămoșii lui umani sau preumani și refractată prin mediul social».

canismului instinctului, prin *neprevăzutul* datorit numai rațiunii, iar într'un nimic altei sorginți, și deci liber, al explicațiunii date.

III

Rudimentele originare ale Dreptului apar astfel sub semnul acestor două necesități ce le alcătuiesc : necesitatea cugetului de a explica, necesitatea instinctului de a trăi. Dreptul încolțește și răsară sub imperiul lor - al ambelor. Dar sub necesitatea minții de a motiva regulile ce-l compun, el se desvoltă, crește, desprinzându-se de instinct, cu cât se mărește conștiința. Dar să nu credem, că îl poate elimina ; Dreptul nu se poate concepe fără instinct social, precum natura omenească, fără instinctele ei proprii. Imperativele vieții sunt permanente. Dar, deasupra căii instinctului ce trebuie să o urmeze, Dreptul se înalță și o luminează. Cândirea se revarsă asupra ei ca să motiveze, conform rațiunii, aplecarea primordială a omului către om.

Se înțelege atunci, fiind date motivările cu caracter general, pe care rațiunea le elaborează ca norme, care să cuprindă și să reguleze primordiala aplecare socială, că faptul, care, îndeplinit de un membru al comunității cauzează moartea sau lovirea ori daune altui membru al ei, deci e săvârșit împotriva acestei tendințe, împotriva sociabilității, în care dânsa se încheagă, precum am văzut - se înțelege, că un asemenea fapt să provoace o reacțiune a sociabilității, prin intrarea în joc a regulilor, ce o activează. Căci, dacă dauna e personală, delictul e social ; el constituie o culpă în contra societății, deoarece autorul său l'a îndeplinit pentru satisfacerea lui proprie, prin omorul sau păgubirea unui aproape, ce se afla sub aceleași reguli ca și dânsul - și toți ceilalți membri ai comunității. Prin lovirea în persoana sau în averea celui lovit, nu era atins numai acesta, ci și regulile de care asculta - și de care asculta, tocmai pentru că, prin obligațiunile impuse tuturor membrilor comunității, erau menite să-l ocrotească, garantându-i viața și bunurile sale. Iată motivul profund al intervenției societății, fie dânsa cât de simplă, pentru observarea acestor reguli : căci, fără ele, dânsa n'ar fi, dar fiind, ele o evidențiază ; astfel, că cine se atinge de ele, de dânsa se atinge. De aceea, dânsa menține aceste reguli, căci se menține astfel pe ea însăși - și acest instinct de conservare îl au cele mai înapoiate societăți. Iar garantându-le, în acest mod, ea arbitrează conflictele ¹⁾ ivite de pe urma delictelor. Așadar, delictul apare ca incidentul, care prin natura lui

¹⁾ « Nu există delict, decât, dacă societatea poate interveni, ca arbitru în conflictele individuale și poate să declare incompatibil, cu propria-i finalitate, cu existența ei proprie, egoismul ce a provocat conflictul ». (Gaston Richard, *op. cit.*, pag. 70).

nesociață, dovedește existența chiar a regulilor comunității, provocând, ca o reacțiune a ei, motivările lor, spre pedepasa lui; înlocuind deci un reflex de apărare individuală, precum este răzbu-narea personală ¹⁾, printr'o meto...ă de raționament - aceea, care a fost posibilă în acel moment ²⁾. E singura posibilitate pentru dânsul de a trăi căci numai viața în societate îi e posibilă - dar această posibilitate îi este inerentă. « De ar trebui ca istoria universală să se reînnoiască încă de o sută de ori, tot de o sută de ori ome-nirea ar ajunge iarăși la drept » ³⁾.

Astfel, mintea omului caută veșnic să justifice regulile la care dânsul se supune, spre a trăi, și le justifică după putințele ei. În imagi-nile, ce omul și le face despre lumea înconjurătoare, în lămurirea și în concluziunile la care el ajunge, în lumea lui lăuntrică, se află justificările regulilor, cărora le stă supus. Credințele lui explică aceste reguli, ce sunt astfel consecvente încercărilor etern nesatis-făcute și astfel succesive, ale rațiunii de a-și lămuri universul, după normele inerente structurii noastre ⁴⁾.

Așadar, nu ne poate prinde mirarea, când constatăm la sălbatici, și deci putem presupune la primitivi ⁵⁾, o antipatie - am putea spune instinctivă - de a aplica în lumea practică legea cauzalității asupra realităților, cu observările ei precise, cu deducțiunile sale logice. Căci dintr'un început, « ex abrupto », rațiunea n'a putut avea clari-tatea, ce treptat și-a căpătat-o, și ea n'a putut lumina dintr'odată conștiința omenească. Mentalitatea primitivă se deosibește printr'un stadiu mistic și prelogic al ei - mistic și prelogic, tocmai din cauza

¹⁾ Legea Talionului, pe care Letourneau o consideră ca prima lege a omenirii - fiind dat că o consideră ca o înfățișare a reflexului de apărare - rădăcină bio-logică, după dânsul, a Dreptului și a Justiției - nu se adverește, ca lege, decât tocmai admisă ca o modalitate de pedepasă prin răzbu-nare personală, de comu-nitate și circumscrisă ca atare în cazuri individuale.

²⁾ Asupra acest.i reacțiuni a comunitații în contra delictului vezi Summer-Maine, *Etudes sur l'Histoire*, op. cit., cap. IX și X (Formele primitive ale Pro-cedurei). Studiul său asupra proprietii în vechile drepturi roman, teutonic, irlandez (brehon) și indic; în deosebi, asupra acestor două din urmă, toate mo-tivările proprietii în dreptul brehon (pag. 361) ca procedură extrajudiciară; asemenea vederile autorului asupra vechei *dhaona* (ajunul creditorului în contra debitorului, ca primă procedură a procesului de recuperare a creanței pretinse), comună asemenea dreptului brehon (pag. 368 et sq.).

³⁾ R. v. Thering, *L'Evolution du Droit* (Zweck im Recht) Trad. Meulanaere. Paris 1901, pag. 164.

⁴⁾ H. Bergson, *Les Deux Sources*. . . op. cit., pag. 187. « Adevărat e că religia fiind coextensivă cu specia noastră, trebuie să țină de structura noastră »,

⁵⁾ Cunoaștem obiecțiunile, ce se fac în asimilarea sălbaticului cu primitivul; dar credem, că tot prin sălbatec ne putem apropia cât mai mult de primitiv.

acestei insuficiențe a rațiunii, care înlocuia, pe alocuri, în fața unor situațiuni și unor fenomene, ce nu le putea lămuri, incapacitatea sa de explicare, prin admiterea nediscuțată a unor forțe supranaturale și oculte, reprezentate prin ele sau cu prilejul lor. Legea sfertării minime consfințea și cu prilejul cugetării la primitiv, existența forțelor obscure, precum, asemenea, consfințea o modalitate de raționare imaginară, ce ținea seamă mai mult de ficțiunii decât de realități, căci ele erau mai ușor de raportat forțelor mistice. « Legătura - cu totul mistică - și trebuie să ne-o spunem, în cele mai multe cazuri, prelegătura leagă - direct forța ocultă de efectul produs, oricât de îndepărtat ar fi dânsul »¹⁾. A trebuit cugetării umane mii de ani, ca rațiunea să vadă în fenomene și în situațiuni fapte și realități, iar nu proiectări ale imaginațiunii.

Dar oricum, dânsa ducea pe om și aci nu interesează rezultatele, tinzând spre adevăruri ce le constatăm azi în prezentul nostru, cu mentalitatea noastră, ci metoda rațională, ca indiciu al cugetării conștiente, fie dânsa, cât de slabă, în trecut.

Astfel e firesc lucru, ca primitivele regule juridice să fi primit inspirațiunea magiei și a religiilor²⁾ - a acestora din urmă persistând în decursul timpurilor - ca sancțiunea lor să fi fost impusă de ele. Noi trebuie să menționăm influența acestor concepte ale spiritului omenesc în studiului nostru, să reținem aspectul ce ne interesează întrucât credința în existența unor puteri supranaturale, prin care primitivul căuta să-și explice universul, a fost motivul de sancționare al primelor regule juridice. Dânsul nu se judeca apt să-și concilieze acele puteri, spre binele său, decât prin respectul regulelor asupra cărora ele vegheau, fiind ținute, în deobște, ca inspirate de ele.

Iată cum, ne putem explica ordaliile, probabila lor generalitate, și grație caracterului mistic, atât de îndelung înrădăcinat în om, minunata lor persistență până în epoca feudală, cu reminiscențe până în prezent³⁾. Forțele supranaturale și oculte ale magiei, zeii diverselor religii păgâne⁴⁾, însuși Dumnezeu, în credința creștină

¹⁾ L. Lévy-Bruhl, *La Mentalité Primitive*, Paris, 1922, pag. 89.

²⁾ G. Tarde, *Les Lois de l'Imitation*, op. cit., pag. 340. Legislația ca dezvoltare particulară a religiei.

³⁾ Duelul, admis de moravurile noastre, ba chiar impus de unele clase sociale, deși și-a schimbat caracterul originar, este un obicei ce se trage din ordalia, atât barbară, cât și medievală, a luptei personale, între ambele părți, ca mijloc de probațiune, prin victoria uneia. Vezi într'alte, în ceea ce privește duelul judiciar la Sciți, Herodot, C. IV, par. 65. Cunoscută este, îndeajuns, ca să nu mai insistăm, concepția medievală a « judecății lui Dumnezeu », aplicată duelului.

⁴⁾ L. Lévy-Bruhl, op. cit., pag. 244.

medievală¹⁾ erau puteri concepute, ca atotștiutoare și tocmai de aceea, știind dreptatea și nedreptatea fiecăruia, oricât de ascunse, nu puteau să lase să izbândească minciuna, când omul voia să arate adevărul în privința celor ce i se cuveneau, conform regulilor comunității, care erau sub supravegherea lor - procedura jurământului ne-o dovedește - când acest adevăr, bază a dreptului său, era știut de ele. Instituțiunea cojurătorilor - jurând pe sufletele lor - în procedură solemnă - comună multor vechi sisteme de drept²⁾, - apare astfel ca un compus al procedurii ordaliilor și al concepției garanției colective, examinată mai sus.

Percepțiunea însăși a insuficienței sale, care mâna la concepția misterului înconjurător ca normă admisă de viață, a condus rațiunea să elaboreze reguli, care să adapteze acestui mister și înfățișărilor lui diferite, voința de a trăi a omului și putințele lui. Credem, că perceperea și admiterea acestui mister a fost pentru om, o cauză de superioritate a primelor sale organizații sociale, prin disciplina strictă datorită caracterului religios și magic, dat regulilor formulate. De aci, pe de o parte, într'adevăr, stricteța lor, care dădea grupului primitiv o coeziune cât de puternică, pe de altă parte o mentalitate optimistă, născută din încrederea căpătată din conjurațiuni și rituri, și care făceau din membrii grupului, protejații unor forțe nevăzute, dincolo de percepțiunile lor. Căci omul participa, mulțumită riturilor sale, de acest mister, ce-l înconjoară, căutând a-i împăca forțele lui obscure. Invențiunile sale, ele însăși, sunt puse sub inspirația lor³⁾.

Credem, în consecință, că putem privi, ca un prim stadiu al progresului rațiunii - al rațiunii primitive a lui Montesquieu⁴⁾, temelia întregului edificiu uman - instituțiunea magiei, deoarece dânsa nu consista, decât într'o umanizare a forțelor Naturii, pe care omul se încerca să le supună lui, pasiunilor și intereselor sale⁵⁾. E o primă interpretare conștientă a lumii înconjurătoare, o grosolană

¹⁾ Vezi, între altele, Esmein, *Cours élémentaire d'Histoire du Droit Français*, pag. 94-59. Paris 1906.

²⁾ Fustel de Coulanges, *La Monarchie Franque*, pag. 439. Paris 1888.

- Viollot, *Histoire du Droit Civil Français*, pag. 26. Paris 1893.

- I. Peretz, *Curs de Istoria Dreptului Românesc*, la Facultatea de Drept, din București.

³⁾ Asupra rolului superstițiilor și al magiei în constituirea instituțiilor la popoarele sălbatice și primitive, vezi îndeosebi operele lui J. G. Frazer (traducții franceze), *Le Rameau d'Or*. - *L'Homme, Dieu et l'Immortalité*. - *La Tâche de Psyché*. Asemenea de Hubert și Maus, *Histoire Générale de la Magie*. Vezi și Lévy-Bruhl, *op. cit.*, pag. 173 et sq.

⁴⁾ *L'Esprit des Lois*. Avertissement. Chap. I.

⁵⁾ C. Stoicesco, *La Magie dans l'Ancien Droit Roumain*, Paris 1926.

speculațiune egocentristă a ei ¹⁾. Tot astfel, pe alt plan, «umanitatea» zeilor primitivelor religii ne apare, ca o proecțiune a înțelegerii lumii, de către adeptii lor, ca o gradație a acelei rațiuni primitive, mai sus numită, ce o regăsim pretutindeni, la începuturile omenirii ²⁾ și ale cărei primitive manifestațiuni le studiem, în treacăt, aci.

IV

Astfel sub strâmta disciplină a unor reguli de interes vital, de imediată utilitate generală, care își aveau rosturile adânci în satisfacerea instinctului social, căuta rațiunea primitivă, pe căile magiei și ale religiei, primele motivări, care s'o poată mulțumi în cercetarea și explicarea lumii - și care, mai întâi, le aplica însăși acelor reguli, spre a le justifica. Și în mod firesc, dacă primitivul își justifica aceste reguli, în conformitate cu concepțiunea magică și religioasă ce și-o plăzmuise despre lume, dânsul își raporta lui însuși acum, la judecata minții sale, acțiunile și atitudinile lui, spre a le îndreptăți în conștiința sa născândă, ca potrivite regulilor, ca plăcute puterilor nevăzute, cărora se închina. Această judecată consecventă regulilor comunității, fu școala, unde se forma și se lărgi conștiința omenească. Dreptul fu educatorul Moralei ³⁾. Fărăste Morala era în germene în conștiință. Conștiința și Morala sunt termenele conexe ale aceleiași concepții. Dar întrebările puse conștiinței în căutarea, depe atunci a normelor Binelui și ale Răului, nu se puteau formula, decât în raport cu ceea ce era bine sau rău pentru comunitate, pe tărâmul utilității generale pentru acesta. Căci, dacă «vederea confuză a legii morale e contemporană cu prima apariție a rațiunii omenești» ⁴⁾, tocmai din cauza nelămuririi acestei viziuni, îi erau necesare rațiunii primitive realizările tangibile ale utilului pentru comunitate, ca îndreptare de bine și de rău. Mai mult decât oricând, în zorile omenirii era bine sau rău numai ceea ce era strict util comunității ⁵⁾. Orice acțiune, orice atitudine comporta un interes oarecare comun, parte integrantă din interesul general, și asupra lor apăseau sancțiuni

¹⁾ H. Bergson, *Les Deux Sources...* op. cit., pag. 177, et sq.

²⁾ G. Jellinek, *L'Etat Moderne et son Droit*, (Trad. française G. Fardis), Paris, 1911, pag. 75. «În mod conștient se îndeplinește, chiar la popoarele cele mai puțin civilizate, satisfacerea necesităților de hrană, de locuință și de securitate; un scop conștient e urmărit, la origine, de toate instituțiunile și obiceiurile în vigoare la aceste populațiuni».

³⁾ Vezi în acest sens C. O. Bunge, *Le Droit, c'est la Force*, Paris 1924, chap. IX, pag. 212.

⁴⁾ Jouffroy, *Cours de Droit Naturel*, 2-ème leçon.

⁵⁾ Vezi, într'alte, Lévy-Bruhl, op. cit., XII.

țiunile clanului. Pe acest teren al utilității comune, în această supunere a întregii personalități a fiecăruia, interesului general, sub paza sancțiunilor destinate a preveni și a pedepsi orice diferențiere culpabilă, își croi totuși conștiința individuală, zona ei proprie, prin necesitatea de a înfățișa judecății sale, adică rațiunei, toate prilejurile activității proprii. Că a putut-o îndeplini, aceasta o datorim - acolo unde s'a putut întâmpla, și nu s'a putut întâmpla decât la popoarele superioare menite, prin această superioritate înăscută, la înalte destinuri - aceasta o datorim așadar, variabilității însăși a inteligenței omenești, libertății ce-i îi este consecventă, în funcțiune de infinitele aspecte ale vieții¹⁾ - darului de invențiune, mai sus menționat. În aceste calități umane, își arată Natura intenția ei de liberarea omului din imuabilitatea instinctului²⁾.

Această variabilitate, această libertate, darul acesta sunt implicate în facultatea pur umană de luare în cunoștință a realităților și a rapoartelor decurgând din ele, și dacă numita facultate de a-și da seama de lucruri și de fapte s'a aplicat mai întâi, precum e credința noastră, la legăturile impuse de instinct, spre a le motiva, stabilind astfel bazele Dreptului - fiind dat necesitățile vitale ale instinctului social - pe necesitățile raționale ale motivărilor acestui *instinctiv*, pe un plan din ce în ce mai înalt, fiind cugetat, dacă aceasta a fost prima arătare a unei comprehensiuni conștiente, independența integrată conștiinței, o obliga să nu-și oprească cercetările, la care se obișnuise acum, spre adaptarea activității individuale la regulile comunității, numai în marginile stricte ale acestor reguli. Tocmai variabilitatea împrevizibilă a inteligenței lărgeste câmpul conștiinței, tocmai imanența conștiinței dă bază și resort inteligenței, și sub presiunea lor se umplu și să lărgesc cadrele regulilor primitive ale comunității cu cazurile supuse progresiv judecății rațiunei. Cazurile acestea, cazurile nenumerate ale conflictelor de interese și de idei

¹⁾ Asupra libertății acțiunii, a « fortiori » a cugetării, H. Bergson, *Essai sur les Données Immédiates de la Conscience*. Paris 1911, pag. 128 « Intr'adevăr, din întreg sufletul emană decizia « liberă ». Vezi pag. 153 constatarea : « Pentru un fizician, aceeași cauză produce pururi același efect ; pentru psiholog, care nu se lasă rătăcit prin aparente analogii, o cauză internă profundă își produce odată efectul și nu-l va mai reproduce niciodată în viitor ». - de unde concluzia pag. 167 a libertății de acțiune.

- Cf. M. Djuvara, *op. cit.*, pag. 91 asupra libertății ca autonomie spirituală individuală, fiind rațională - asemenea, pag. 112 : libertatea, cauzalitate juridică, în lumea practică.

²⁾ H. Bergson, *Les Deux Sources...* *op. cit.* pag. 82, « Natura, plăzmuind pe om ca animal sociabil, a voit această strânsă solidaritate (a grupului uman), desfăcând - o tot și atât cât era necesar, ca individul să poată face uz, în interesul chiar al societății de inteligență, cu care dânsa îi înzestrare ».

ale vieții ajung a depăși cadrele regulelor, insuficiente pentru a le cuprinde, când ele nu mai prevăd sancțiuni nici răsplăte pentru fapte și purtări neprevăzute - asemenea activări devenind totuși conceptibile și posibile pentru mediul lor social. Atunci, odată cu această lărgire a conștiinței, crește și se afirmă personalitatea omului și se desparte Morala de Drept, cucerind și stăpânind un câmp propriu disciplinei sale, ieșind din această stare fluidă a Dreptului, cum o numește Ihering ¹⁾, a popoarelor dinainte de istorie, în care ambele se confundau ²⁾. Legea morală, la care rațiunea la apariția ei, luminând treptat conștiința, lucrase neîncetat sub aspectul regulelor comunității, devine scop propriu. Conștiința ajunge astfel la orizontul infinit al îndatoririi morale, căreia era menită prin structura însăși a ființei omenești ³⁾.

Cu această personificare a conștiinței, ia ființă un moment de ntens tragism juridic, acel al desprinderii certe a Dreptului pozitiv de Dreptul natural - înțeles în sensul menționat mai sus, de Drept rațional, « al justei rațiuni ». Vorbim aci de momentul certe desprinderi a Dreptului pozitiv, căci, dacă ne putem imagina că oricând omul în stare de primitivitate a năzuit, în mod confuz, la o echitare superioară celei ce i-o putea da regulele comunității, aceasta echitate el nu a putut-o concepe *clar, ca superioară*, decât atunci când a simțit nevoia, impusă de conștiința lui, de o regulă personală-desprinsă de aceea a comunității - și care edificată de rațiunea lui, singură să o poată mulțumi pe aceasta. Atunci, Dreptul natural a încetat a fi numai un Drept pozitiv, căci întemeiat exclusiv pe conștiință și pe rațiune, în vederea înfăptuirilor practice, a lăsat acestui *pozitiv* posibilitățile realizărilor. Astfel ținând conștiința omului, rațiunea lui, ca daruri divine, în mod logic Sf. Toma de Aquino ⁴⁾, și după dânsul Grotius ⁵⁾ dădeau Dreptului natural o origine asemenea divină ⁶⁾ - căci odată cu argumentele destinurilor spirituale ale omului, pe căile morale, s'au născut și motivările dreptului său propriu, dreptului său « natural » ⁷⁾.

V

Morala, privită ca o anumită disciplină a activității sufletești și intelectuale, apare ca virtuală structurii noastre. Am spus-o mai sus :

¹⁾ Citat în Virgil Arion, *R. v. Ihering și Finalismul în Drept*, pag. 18.

²⁾ Summer Maine. *Etude sur l'Origine du Droit*, Paris, 1889 pag. 214.

«Modul cum, în ochii neștiutorilor, dreptul se cuprinde cu morala, într'o societate primitivă, ar cere un studiu special ».

³⁾ Kant, *Critique de la Raison Pratique*, trad. J. Barni, Paris 1848.

⁴⁾ Summa Theologica, gt. 93.

⁵⁾ *Op. cit.*, Proleg.

⁶⁾ G. Richard, *Le Droit, l'Ordre, et la Raison*, Paris 1927, pag. 174.

⁷⁾ Le Fur, *Le Théorie du Droit Naturel*, pag. 303-305, Paris 1928.

conștiința și Morala sunt termenele conexe ale aceleiași concepții. Noțiunea unei implică pe a celeilalte. Și în cea ce ne privește, persistăm în vechia credință, că darul conștiinței - căci vedem într'însa mai mult decât o facultate, și o facultate poate fi cuprinsă în acest dar - este integrat omului, caracteristic și specific lui. Dar aceasta nu înseamnă că admitem, ca identice, în cursul vremurilor, manifestările ei. Deoarece manifestările conștiinței sunt expresiuni ale rațiunii și amploarea acesteia funcțiune de inteligența, căreia îi e integrată. Inteligența o ținem ca variabilă prin esența ei, astfel ascendentă ¹⁾ și descendentă ²⁾, în procesul omenirii; independentă, prevăzută cu puterea, nestatornică însă a invențiunii și cu asemenea calități proprii omului. De aci, aceste variațiuni în manifestările conștiinței; de aci aceste arătări succesive ale Moralei - mai întâi - sub aspectele îndatoririlor cuprinse în stricte regule, către primitiva comunitate și confundate cu ele, apoi, desprinse de ele, odată cu afirmarea personalității umane.

Dar întotdeauna existente. Observația făcută mai sus, că limbajul implică ființa rațiunii, arătându-l deci ca o manifestare pur omenescă, ³⁾ îl dovedește implicit ca o exteriorizare a acestei rațiuni, ca o manifestare a conștiinței, și când e nevoie deci, cuvântând Morala.

Cuvântul, fiind aproape conceptul el însuși ⁴⁾ ajunge a fi, în lumea exterioară, prea mult un realizator de concepte spre a nu avea, prin rolul ce-l joacă în judecățile oamenilor, o influență specifică asupra lor. Spiritul omenesc a creat cuvântul, dar la rândul său, cuvântul a ajutat spiritul pe căile^o lui, cu tot atâtea îndreptare, pe care le înfățișa formele graiului, ca t t atâtea repere luminoase spre nerătăcire în formațiunile conceptelor. Iar dacă concepțiile umane s'au oglindit în cuvinte, oglinzile aceste au reflectat mai departe și în direcții diferite razele primite. Astfel prin cuvintele ce exprimau strictele relațiuni ale regulelor juridice primitive s'au reflectat ce-

¹⁾ Revue de France, Octombrie 1933.

²⁾ Vezi H. Bergson, *L'Evolution Créatrice*, op. cit., pag. 113. « Evoluția nu e numai o mișcare înainte; în multe cazuri se observă o mișcare pe loc; și încă mai des o deviație sau o retrogradare », vezi asemenea, *Les Origines de la Société* op. cit., pag. 77, et sq.

³⁾ H. Bergson, *Les deux Sources...* op. cit., pag. 23. « Nimic, nici în vocabular, nici în sintaxă chiar, nu provine din Natură. Dar e natural să vorbești și semnele nevariabile de origine naturală, care sunt, probabil, întrebuințate într'o societate de insecte, reprezintă ceea ce ar fi fost limbajul nostru, dacă natura, hărăzindu-ne facultatea de a vorbi, nu i-ar fi adaogată inteligența - această funcțiune făuritoare și utilizatoare a uneltei și inventivă în consecință.

⁴⁾ Dan Bădărău, *Essai sur la Pensée* Jassy, 1924, pag. 180. « Conceptul, la introspecțiune e aproape cuvântul... ».

rințele născândeii legi morale ; astfel, când a prins a se afirma concepțiile acestea, ele și-au revărsat lumina asupra regulilor juridice. Căci conceptele de Drept și de Morală nu sunt în realitate, decât aspectele diferite ale aceluiași imperativ al conștiinței, de a realiza, prin echitate legea morală, privit, fie pe latura lui exterioară și socială, fie pe latura lui internă și personală. Reciproc se lămuresc și se completează, mulțumită noțiunilor fixate prin grai.

Dar numitul imperativ nu poate fi, în calificarea lui, decât moral, iar nu juridic. Aceasta e un adevăr ușor de înțeles ; deoarece, pentru ca conștiința să poată, precum am scris-o mai sus, căuta, în primitivele regule juridice, legea morală, trebuie ca cerința ei să existe, însăși, izolată, în sufletul fiecăruia și să impună fiecăruia, personal, aceasta cercetare, a cărei împlinire, fie dânsa chiar îngrijorată și imperfectă, singură îl poate liniști. Așadar, pentru a porni această cercetare a unui ideal de realizat mai întâi printr'un dor de echitate, firește pe măsura întunecatei rațiuni primitive, pe căile unor fruste regule supuse constrângerii comunității, trebuia să existe, imperioasă cerința lui, în fie ce cută a sufletului fiecăruia. ¹⁾ Reușita lui indică, ca oricare altă reușită psihică sau intelectuală umană, depărtata lui înrădăcinare în ființa omului ²⁾. Existența însăși a conștiinței din om, ea însăși a pus problema morală în lume și dacă Dreptul a încercat cel dintâi a o rezolvi, e că dânsul fiind o disciplină de origină morală, născut fiind odată cu conștiința, singur exista totodată și ca disciplină socială. Căci provenea, precum am văzut, din luări în conștiință ale instinctului social, atunci când personalitatea umană prea plâpândă nu suporta altă regulă lăuntrică, ci își căuta și substanță și adăpost în regulele stricte, fie ele cât de simple, cât de primitive, numai să aibă puterea instinctului apropiat, spre a putea persista, în dănuirea primordialului ideal moral de echitate.

Dreptul apare deci ca o metodă a Moralei, metoda ei cea mai lesnicioasă, fiind cea mai naturală, din moment ce s'a aplicat aptitudinilor instinctiv sociale ale omului. Instinctul social a fost un traseu indicat pentru rațiune, ca să-și edifice motiverile prime la exigențele conștiinței, precum atunci, când personalitatea umană a putut sta în picioare, acest traseu n'a mai fost indicatorul necesar construc-

¹⁾ Dacă există obligațiuni decurgând din fapte morale, ele provin, în primul rând, din această realitate, că conștiința individuală cere existența acestor fapte - iar nu (Durkheim, *Sociologie et Philosophie*, op. cit., pag. 34-35), că ele - numitele obligațiuni, - au fost impuse individului de o putere, ce-l întrece spre a stabili, ca morale, anumite situațiuni, anumite fapte. Căci, ne întrebăm, pe ce baze?

²⁾ Despre înflorirea « unei vieți mintale cu adânci rădăcini sociale », la primitivi din epocile magdaleneană solutreană, aurignaciană și azyliană, vezi *Les Origines de la Société*, op. cit., pag. 50.

țiunilor rațiunii pentru o conștiință afirmată. Exigențelor ei, devenite pur personale, rațiunea a fost obligată a le răspunde și a le răspunde deci pe un plan pur personal - tinzând personalitatea morală astfel plăzmită de cerințele conștiinței, a transpune în societate, prin Disciplina Juridică realizările acestor cerințe. Dreptul, deci, e primul aspect al Moralei, considerată ca imperativ al conștiinței - ca imperativ moral - și merit a-și urma propria lui cale, ca disciplină aparte, când Morala, dânsa s'a putut înfiripa ca disciplină proprie. Această cale a Dreptului, nu poate părăsi cerințele instinctului social, căci și conceptual și contingent, disciplina lui e exclusiv socială - pe când Morala e conceptual individuală și nu devine socială, decât prin contingențele zilnice ale vieții printre oameni.

DINU C. ARION

LITERATURA ROMÂNĂ

IN „ORIZONTURILE MELE“

Cartea d-lui prof. N. Iorga (*Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*. Vol. I *Copilărie și tinereță*, vol. II *Luptă*, vol. III *Spre înșeninare*, Editura N. Stroilă, București, 1934) este o operă de mare valoare, prin matura frumusețe a scrisului și prin bogăția materialului documentar, care îmbrățișează șase decenii de viață culturală, literară și politică. Nici o altă lucrare similară, auto-biografică, din literatura noastră, nu conține într'o măsură asemănătoare, un capital de experiență personală. Avem pentru prima oară expresia completă și desăvârșită a unui temperament, în lumina unei existențe neobișnuit de frământate. Exegeții și biografii marelui istoric se vor informa aci, dela izvor, cu mai mult folos decât din foiala datelor pe care le oferă toate scrierile anterioare ale d-sale, la un loc. De altă parte, istoricii vieții publice nu vor putea trece cu vederea o lucrare de așa însemnătate, din care vor culege fapte, interpretări și caracterizări de două ori prețioase: prin obiectivitate și prin plasticitate. Cei doi termeni indică poziția intermediară a disciplinei istorice, pe care se situează d. prof. N. Iorga, la intersecția dintre metoda științifică pură și expunerea subiectivă, pasională. Este ceea ce d-sa numește «istoria vie», care fără să fie romantică, străbate sub stratul rece al documentelor, țesutul cald de viață ce a însuflețit cândva evenimentele. Concepția aceasta vitală și dinamică, cu toată încadrarea individului în colectivitatea națională, păstrează un caracter individualist. Ea nu subordonează tiranic pe individ determinismului social și economic, ci îi rezervă dimpotrivă un rol determinant în transformările istorice. În fluxul devenirilor, individualitatea este un agent de înfăptuire și de progres. De aci decurge pasionatul interes al istoricului pentru personalitatea creatoare. Pe lângă acest punct de vedere individualist, se cuvine să înregistrăm o facultate foarte accentuată de moralist și de portretist. După adagiul clasic, nimic din ce e omenesc nu îi este străin d-lui prof. N. Iorga. Cuvântul se colorează însă cu înțelesuri moderne. Nu ceea ce seamănă

și nivelează, ci ceea ce deosebește și diversifică, îi pune în mișcare sensibilitatea. Omul nici odată identic cu ceilalți oameni este pentru d-sa un excitant care provoacă prin contact reacțiuni vii de atracție sau de respingere. Prin impresionabilitatea reacțiunilor, memoria- listica d-sale are interferențe numeroase cu literatura. Intr'adevăr, se poate extrage din «Orizonturile mele» o savuroasă antologie de por- trete, de o extraordinară acuitate. Ascuțimea intuiției esențialmente vizuale abia mai are nevoie de suplimentul intuitiv moral. Auditorii atenți - în cursul generațiilor succesive - ai prelegerilor profesorului, a căror capacitate de rezistență vizuală a fost înfrântă de privirea sfre- delitoare a maestrului, sunt în măsură să-i recunoască intuițiile stră- pungătoare.

D. prof. N. Iorga e un vizual care deține intuiții esențiale. Sub acest raport, auto-biografia d-sale e o adevărată revelație, bănuită și întrezărită în precedent, dar numai parțial. În mod firesc, această carte de întinse proporții, în care se întâlnesc toate personajele ce s'au perindat înaintea câmpului său vizual, a cristalizat facultatea «maîtresse» a autorului, umbrită până acum de darul excepțional al cuvântului și de o activitate multilaterală și polivalentă, de poligraf.

În cursul cercetării care urmează, se va evidenția de mai mult ori talentul de portretist în trăsături fulgerătoare și se vor urmări o serie de aprecieri și judecăți critice, asupra literaturii contemporane paralel cu cronologia activității literare a memorialistului. Cum istoria literaturii române a d-lui prof. N. Iorga se oprește la data de 1866, cu excepția unei mai recente «Sinteze», extrasele din «O viață de om așa cum a fost», impresiile personale rezultate din cunoașterea si- multană a operelor și a autorilor, vor putea fi cu folos coroborate acestei «Sinteze».

Nu vom stăruii asupra literaturii cunoscute în școală, de oarece d. prof. N. Iorga mărturisește fără ocol un mare desgust pentru «te- ribila mașină a școlii» (I, 137). «Materialul inutil de care și azi au rămas pline programele noastre, împreună cu metode a căror amin- tire n'a dispărut cu totul și pretutindeni» (I, 39) a aruncat «un fel de bătrâneță școlară precoce... asupra avântului... definitiv zdrobit, al copilăriei» (I, 50). Un «alt om», nefalsificat de școală, a ieșit din «neconținute lecturi, pe lângă care datoria impusă a școlii era acum așa de puțin» (I, 140).

În penultima și ultima clasă de liceu, a trecut printr'o «adevărată beție a spiritului, din subpământeană frământare cu atâta noroi de mahala, cu atâta infecție de bancă și cu atâta seacă pretenție, proastă și rea, de catedră». De atunci datează pasiunea sa de mare cetitor, lărgirea de orizont neîntreruptă, care-l face să exclame: «Aici era adevărata geografie și adevărata istorie». O întreagă pagină de avântat lirism e consacrată eliberării, prin fervente lecturi particulare, de robia didactică, și cărților atât de mult iubite. «O, sfintele mele cărți,

mai bune și mai rele, pe care soarta prielnică mi le-a scos înainte, cât vă dătoresc că sunt om, că sunt om adevărat, ca oamenii din țările unde nu s'a întrerupt niciodată cultura, și de aceea, cu toată lipsa unei averi, moștenită sau câștigată, cu câtă nesfârșită iubire, cu câtă nesățioasă patimă v'am cules de pe toate drumurile, din toate tristele colțuri ale părăsirii voastre, din împrăștierea atâtor furtuni, și catastrofe casnice, pentru a face din voi, ce a lăsat mai prețios omenirea de pretutindeni, și de oriunde, în casa mea, deseori mutată, până la permanența unui dar prietenesc, biserica celor patruzeci de mii de glasuri care înalță același imn, peste marginile morții cui v'a scris, celui mare și nobil sfânt, martir totdeauna, care e idealul uman »! (I, 140-141).

E de notat că majoritatea cărților de atunci, prin bunăvoința librarului Emanuil Haimann împrumutate, erau « cetite după pupitrul ridicat, cu greutatea de a prinde literele fără a tăia foile, ceea ce ar fi însemnat a plăti volumul »; de altfel « destăinuirile de frumusețe... se făceau cu atât mai scumpe » (I, 139-140), în acest fel. Ca titlu de curiozitate numai, vom pomeni că primele lecturi în limba românească ale d-lui prof. N. Iorga au fost cu mult înainte *Letopiseșele*, în a doua ediție cu litere latine, a lui Mihail Kogălniceanu (I, 11-13), apoi « fioresii » haiduci ai lui N. D. Popescu... ai lui Panait Macri și ai concurenților lui » (I, 17-18), care se prefăceau « într'o lecție de istorie » alături de cronicari, de romanele lui Dumas-tatăl, și de alte scene din istoria închizițiilor spaniole și a conspirațiilor din vremea napoleoniană. În ceea ce privește însă literatura națională, lecturile amestecate fără criteriu erau cu totul înecate de acelea în limba franceză și mai numeroase și mai selectate, până la revelația care a fost descoperirea lui Eminescu. Revelație de altfel contemporană cu « universitatea de acasă », și imediat ulterioară morții marelui poet. Până atunci nu cunoscuse pe Eminescu, « decît prin legenda nenorocirii lui și prin apariția de odată, lângă Otel Traian, a trupului îngroșat și greu la mers, a feței bugete de pe care smulgea furios orice urmă de mustață, pe când bățul căuta să lovească în diformele « turnure » ale doamnelor » (I, 137). În ceea ce privește pe Creangă, d. prof. N. Iorga își amintește că l-a văzut de două ori « odată la o adunare de dascăli, gras, gros, roșu, stângaci și șiret, spuiind atîta cât să îndreptățească un vot de «pentru contra», apoi, «ca viu, rumăn la față, liniștit, cu trăsăturile înobilate, în sicriul înconjurat de câțiva prieteni » (I, 174).

Dar să cităm pentru importanța mărturiei pagina închinată descoperirii operei eminesciene.

« Poetul fără păreche a fost pentru mine o revelație fulgerătoare, un strămutător subit, ca prin minune, în altă lume. Zorzoanele lui Alecsandri, comoda lui aplecare către diminutive, sentimentele lui atenuate ca pentru o serată de salon bogat boieresc, cu perdelele

groase, fotoliile îmbrăcate în pânză și candelabru cu lumânările de spermanțetă, toată imitația, vădită și nedeplin asimilată, a literaturii romantice franceze, se împrăștiu ca o magie elegantă înaintea realității, și misterios de dulci și sumbre de o dramă omenească sângeroasă, la acela a cărui cultură era culeasă din toate izvoarele și îndestul de limpezită pentru ca valul ieșit dintr'o formidabilă toapire să curgă sigur și strălucitor, într'o revărsare simplă, ca un șivoi de ape dela munte. Ideia se simțea ascunsă și supt cel mai cochet cântec de iubire de spus la urechea celei îndrăgite, și ea domina în puternicele acorduri de orgă religioasă pentru marile sfâșieri de suflet. Biruind greutățile unei limbi create din nou, aruncată în cuptoarele acestei trude intelectuale continue, forțată să intre în cultul nou pe care-l impunea artistul nemulțămît veșnic de el însuși, prindeam fără voie, pentru a le păstra pe viață, rarile sonorități ale acestui grai în care fiecă ținut românesc și fiecă epocă istorică își aduseseră partea, precum aportul lor al tuturor se adunase, înviind vechile legende, și din toate încercările și suferințele se împletise biciul unei satire care sîngera lovind ». (I, 175).

Din epoca adolescenței, o singură amintire de teatru :

« numai clipa, atât de depărtată, când, în grădina Várnava dela Botoșani, Millo însuși vrăjia sabbaturile țigănești din «Baba Hîrca », fierbând la focul dracilor cazane de farmece, sau vre-o vagă scenă pe care o actriță franceză veștedă și urîțică, și ea patronată de « moșu Manole » (Drăghici), arunca refrenul provocător :

Voici ceci, voici cela.

Comment trouvez-vous tout cela »? (I, 106).

Și mai ales, o singură lectură bună, românească :

« bogata formă românească a neîmîtabilului, prin măsură, simplitate și delicateță, Costachi Negruzzi, un Prosper Mérimée al nostru, puținel înaintea celui francez, dar în legătură, cum mi-au dovedit apoi ineditele, păstrate la moșia lui, Hermeziu, cu cea mai sigură literatură din Franța secolului al XVIII-lea ». (I, 89).

În anul 1889, al studenției, d. N. Iorga colaborează cu versuri la « Contemporanul » (I, 171), cu studii generale de critică « științifică », formulă Taine-Hennequin, la « Arhiva. organul Societății Științifice și Literare din Iași », primite cu simpatie de Tiktin (I, 174), sau cu studii de literatură românească dela « Convorbiri literare », prin mijlocirea lui Vârgolici, și cu foiletoane literare la « Lupta » lui Gh. Panu (ca acela de apărare a « Năpastei » lui Caragiale). Congresul studențesc dela Ploiești și vizitarea prima oară a Bucureștilor, « curatul, românescul oraș », cu « captivanta vedenie de învălmășeală, și de lumină », cu o « impresie de total... covârșitoare » e primul prilej de conștiință a unității naționale :

« Cu adevărat pentru întâia oară ne simțeam Români, Români până departe de tot, până la Basarabia lui Dragomir și până în malul râurilor largi care purtau în unde doina lui Grigore Bârsan » (I, 180-81).

După o a doua călătorie la București, unde vede printre alții pe Odobescu « nobilă figură, de o rară fineță, cu pletele crețe sure în jurul frunții drepte și largi, cu ochii albaștri viorii, de o feminină dulceață » (I, 182), este numit profesor de latină la Ploești, în Aprilie 1890.

După câteva luni, Odobescu și Hașdeu îi acordă fără concurs o bursă de călătorie, de trei sute de lei, mulțumită căreia se împărtășește cu natura, arta și literatura Italiei. Înapoiat în țară, face cunoștință cu cercul literar al lui Hașdeu dela « Revista Nouă », unde « profetul tainelor căutate în filologie și în istorie trona, o zi pe săptămână, înaintea unei halbe de bere, înconjurat de o curte care nu era potrivită cu netăgăduita lui mărime ».

Cel mai apropiat de magistrul, Ionnescu Gion, istoricul de mai târziu al Bucureștilor, e descris cu umor : « nalt, gras, pieptos și învârtindu-și eroic bustul, fața lui ea însăși având aceeași înfățișare a unui baron medieval care și-a părăsit platoșa, așa de dârz îi era înfipt părul aspru și așa de răsucită a bătaie roșcata mustață ; numai ochii șterși, în care plutea o dispoziție la glumele ușoare, vădea adevărata fire a omului încântat de propria lui frasă, în care credea că descopere influența eleganțelor înhorbotate ale lui Odobescu ».

Th. Sperantia, anecdotistul « zâmbea de supt ochelari în fața rotundă, placidă, - deloc autorul snoavelor lui populare, de altfel blânduțe, fără îndrăcita vervă a țeranului - și de-asupra conversațiilor, în care Hașdeu însuși mesteca, potolit, mici răutăți, cu pipăratul său accent ruso-polon, se auzea vorba, smulsă din dinții strănși, a filologului Lazăr Șăineanu, om de o foarte largă comprehensiune și cu divinații care, mai târziu, când s'a despărțit de țară, hotărât să-i uite și limba, i-au creat o meritată reputație în străinătate ». Pitoresca figură a secretarului de redacție, anume Constantin Ghionis, completează tabloul așa de viu al cenaclului (I, 191-192). În acea vreme, Hașdeu e ocupat cu publicarea postumă a operilor neuitatei sale Iulia, pe care crede că o va întâlni reunit pe lumea cealaltă, la data precisă din Martie 1891 (ziua?). « Prin odaia glumelor, uneori și triviale, la Hașdeu însuși, vestit pentru aceasta, treceau deci uneori ca niște bătați răpezi de aripi albe și se târau mucedu aburiri de cavou. Oricum, supt niciun raport, nu era bine de trăit aici, dar și din suflul de părinte stingher al ilustrului stăpân al locului se desfăceau unde neprevăzute de bunătate, ca atunci când, la început chiar, cu degetele lui fine el dădea într-o parte « bretonul » mieu ieșean, restituind libertatea și lumina frunții ». (I, 193).

La moartea lui Alecsandri, d. N. Iorga este încredințat să scrie

în numele grupării și în acest scop e sfătuit să se documenteze pe lângă Kogălniceanu. «Pe marele orator, pe adunătorul Cronicilor moldovene îl zărisem, cu burta lui enormă zguduită în birja cu care se transporta acasă, cum, drept și solemn într'un asemenea vehicul, privind princiar la lumea de pe trotuare, prinsesem din fugă, tot o singură dată, pe Alecsandri » (I, 194). Din sfială, a renunțat la acea prezentare într'adevăr paralizantă și a scris cu căldură articolul panegiric. Mai târziu, în scrisorile lui Maiorescu, d. prof. N. Iorga a văzut tonul articolului d-sale, calificat ca «sec», poate din resentimentul de a fi colaborat la publicația adversă și de a fi opus într'un articol din «Lupta» «critica de construcție a lui Gherea, celei de catedră și de tribunal» a lui Maiorescu.

În aceeași vreme a făcut cunoștința lui Caragiale. Despre Caragiale întâlnim o judecată oarecum discutabilă, căreia îi facem loc spre a se medita dacă într'adevăr «spontaneitatea creatoare» de care vorbește d. prof. N. Iorga era de preferat disciplinei clasice.

«În această primă vizită chiar am putut cunoaște comorile de improvișare, cu atâta vervă și culoare și humor și simulată violență, cu un rafinat simț, moștenit, de mare actor, ale aceluia care, în toată viața lui, gonind după moșteniri, ca a «Momuloaii», așa de iute cheltuită, și după multe închipuiri dela care nici n'avea ce cheltui, a fost, ca și în neîntrecuta conversație, un romantic de o formidabilă imaginație și de un strălucitor capriciu, și totuși s'a îndărătnicit, contra firii sale, să fie, și în comediile realiste, și în povestirile cu subiecte din același mediu real, și în observațiile corosiv de critice, un clasic până la obsesie, și manie, rafinând neconținut cel d'întâiu scris, chiar cu riscul să-i ia tot ce e proaspăt în spontaneitatea creatoare». (I, 195-196). În ceea ce ne privește, optăm pentru acel Caragiale artist conștient al cuvântului, al frazei, al dialogului, ba chiar cu părerea de rău că celalt Caragiale, conversativul strălucit, boemul de strălucită fantezie, a ocupat prea mult din existența omului, în detrimentul scriitorului. D. prof. N. Iorga mai amintește de purismul meticulos al lui Caragiale, care-l șicana pe d-sa pentru detalii de rimă (I, 197), sau de «sentința batjocoritoare» la cetirea unui «cutezător manuscris de roman» din viața botoșăneană a copilăriei d-sale, în urma căreia și-a aruncat romanul în foc (I, 252) și condamnă disprețul său de țară «până la marg-nile urii», manifestat în Ardeal, înaintea unui entusiast ca d. O. t. Goga, sau la Berlin «unde conversația lui, dibaciu pregătită, uimia prin învățătura abia culasă din lexicoane și prin virulența paradoxului pe savanți boboci din mijlocul studențimii, în genunchi înaintea zeului negațorii» (I, 255).

Evident, naționalismul constructiv al d-lui prof. N. Iorga nu se poate împăca cu spiritul de negație, caragelian, care i se pare că se răsfânge asupra națiunii întregi. Așa se explică cum d-sa, la o recepție de anul nou dela legația din Paris, a părăsit ședința, în care se

dădea cetire unei schițe caustice a marelui satiric (III, 53). Criticismul sistematic al lui Caragiale, și al « Junimii » în genere, a fost totdeauna privit cu rezervă de d. prof. N. Iorga, al cărui criticism s'a înfățișat dela început întovărășit de un crez pozitiv. Cu toate acestea, e exagerat să se creadă în sterpiciunea criticelor unui Caragiale și ale « Junimei », care implică severe criterii raționaliste, cu un revers binefăcător. Și apoi, nu-i dă în parte dreptate d. prof. N. Iorga lui Caragiale, când privitor la anumite evenimente politice, scrie :

« Caragiale era învins, și Ponson du Terrail, Xavier de Montépin înviau » (III, 92)? Și dacă după atâta vreme critica lui Caragiale e încă actuală, îndreptățită de verificări recente, fost-a acest Aristofan al societății noastre un simplu « năimit » (I, 196)? Oricum ar fi, este cert că d. prof. N. Iorga nu l-a iubit pe Caragiale.

În schimb, a rămas sufltește și până astăzi atașat de memoria lui Vlahuță și a lui Delavrancea, pe care i-a cunoscut prin Caragiale. Despre cel dintâi scrie cu o disproporționată stimă sau numai cu disproporționată frumusețe în caracterizare :

«...liricul cu glas adânc vibrant, cu vorba socotită, care ducea cu sine un trist mister, cu toată momentana viață fericită, și cu ochii adânci, câte odată străbătuți de scânteii, care răsăreau impresionant din întunecata față, tăiată de multe brazde, asupra căreia se lăsa pe frunte aripa de corb, ruptă parcă din pasărea lui Edgar Poe... » (I, 196).

E foarte frumos spus, dar ce-are aface corbul lui Poe cu blajina fizionomie a lui Vlahuță?

Cu mai multă căldură amplifică același portret, pomenind de atitudinea de mai târziu a lui Vlahuță din timpul refugiului :

« Marii lui ochi negri, așa de adânci supt sprincenele groase, trăsăturile energic brăzdate ale feței lui brune, aripa de corb a părului răzvrătit pe fruntea unde păreau că se încrucișează furtuni, și mai ales glasul incomparabil, de o excepțională putere de vibrație, unite cu felul călugăresc al unei vieți care evitase orice plăcere banală, orice contact cu oamenii de duzină, îi dădeau un aer de profet. Niciodată însă el nu întrupase mai misterios ce e fundamental în ființa acestui neam : incomensurabila capacitate de a răbda, așteptând ca Scripturile să se îndeplinească (II, 256) ».

Asemenea cuvinte calde asigură poate lui Vlahuță o memorie mai sigură decât scrierile sale nu pe nedrept uitate, ca didactice și minore.

Nu e însă nici o îndoială că d. prof. N. Iorga a păstrat un entuziasm fără oscilații pentru opera literară a lui Delavrancea. Vlahuță e laudat numai pentru câteva « din cele mai frumoase poezii ale lui » (I, 195), publicate la revista lui Hașdeu și cu oarecare rezerve pentru « România pitorească » (III, 85-86). Delavrancea e admirat global, în termeni foarte vii, abia scăzuți când e vorba de « pitorescile înjghetări dramatice » (II, 153). În vremea când l-a cunoscut, printre cola-

boratorii lui Hașdeu, « autorul « Sultănicăi » i-a împodobit revista cu câteva din cele mai strălucitoare schițe ale sale, de o uimitoare noutate pitorească, în care trăia tot sufletul, naiv și inventiv, complicat și mucalit, capabil de cea mai înaltă poezie și de cea mai exactă reproducere, până la urît trivial, al părții muntene din poporul românesc » (I, 195).

« Voință și hotărâre, pasiune, francheță, mergând până la brutalitate, de militant liberal, care dădea « Voinții Naționale, « cearșaful », cum îi ziceau adversarii pentru vasele proporții materiale, caracterisări pecetluitoare, ca « umbra rătăcitoare cu mustăți albe » pentru Dimitrie Brătianu, fratele acel mare, răzvrătit contra celui mic, dar, « mai voinic », ori « Cleonte cel fără rușine » pentru zburdatecul Fleva, Delavrancea, « Trubadurul » cu alăuta în cuiu, aparținea mai mult luptei pe care o purta și în care aducea tot atâtea crez cât adusesse Eminescu în apărarea partidului din față și în dogmatica osândire a « roșilor » de toate spețele. Cum Caragiale ducea în toate domeniile literare aplecările și mijloacele omului de teatru, cum totul la Vlahuță făcea să răsunе coarda melancolică, uneori, alte ori rebelă, a liricului, pictorul care trebuia să fie Delavrancea însuflețea în felul său nu numai orice scria, - odată, desemnând ca o jucărie o roată la *Revista nouă*, făcuse pe Hașdeu să conceapă studiul « Buccca și căpățână » - ,dar, și orice vorbă, cu atâtea intonații deosebite și oricare din instinctiv rafinatele lui gesturi ».

« Romanticul rămăsese, cu cravata în vânt, cu dârza îndreptare a frumosului păr blond și creț, cu mustața mică, ascuțită, menind război, cu strălucirea, de piatră scumpă, a ochiului profund albastru. El vorbea, judeca, lăuda, condamna, impunând grupului păreriile și simpatiile sale (I, 196-197) ».

Cu toată ruperea de echilibru a unor citate descumpănitoare în contextul articolului, nu ne îndurăm să trunchiem nimic din aceste câteva pagini pe care le reproducem în întregime, pentru forța de caracterizare și substanța densă a informației, mai substanțiale decât un studiu.

Iubitor de versuri, Delavrancea punea pe d. Iorga să-i recitească anumite poezii, sau « el însuși, cu glasul cald, catifelat, învăliitor, trecea prin magia dicțiunii lui versurile fără pretenție ale « Iorguțului » (I, 198).

În altă parte, se vorbește de « măestruta elocvență, cu mijloace scenice rafinate, o auziam întâia oară vrăjind unui auditoriu uimit descoperirea de Lionardo da Vinci a chipului, necesar pentru « Cina » din Milan, al lui Iuda - și trebuia să-l fi auzit cum rostea, profund și sinistru, aceste două silabe Iu-da! » (II, 38). Același Delavrancea numia pe țăran « acest aur curat al neamului nostru » (II, 7) și în parlamentul dela Iași « pentru ultima oară s'a auzit atunci miracu-

losul glas al lui Delavrancea » (II, 297), în apărarea drepturilor de pământ și de vot ale țăranului.

Tot în timpul colaborării la *Revista Nouă*, a cunoscut d. N. Iorga pe Gherea, în casa lui Vlahuță : «... a apărut, prezidând patriarhal, cu fața-i de bun sfânt muscălesc, chială, blondă, surzătoare, cu o binecuvântare în fiecare privire și cu o netezire în fiecare gest, acela a cărui ideologie se manifesta în cam greoaiele lui critice sociale și socialiste, netezite de o mână așa de delicată în ce privește stilul ca a «tovarășului» său Nădejde : însuși Constantin Dobrogeanu, dublu pseudonim, care în literatură se înlocuia cu alt pseudonim dublu, Ioan Gherea. Toată înfățișarea - și sufletul la fel - a prigonitului, a întemnițatului în umbra Rusie țaristă, care părea că târăște în piciorul bolnav o amintire de ghiulea siberiană, era de o nesfârșită bunătate, de o dorință de a câștiga sufletele pentru doctrina sa, pe care el o înțelegea fără ura ce se amestecă de alții în manifestarea, violentă și strâmtă, a acelorași credinți » (I, 198).

Portretul continuă, cu aceeași simpatie, în care subconștient, de bună seamă, nu e cu totul străină reminiscența din anii de liceu, când d. Iorga « socialist militant, însărcinat cu răspândirea cărțicelor roșii ale prințului rebel Crotchin », refuza să meargă la biserică. « O religiozitate larg cuprinzătoare, cu multă poezie, cu o nesfârșită milă de oameni, tindea să înlocuiască total religia moștenită, cu pecetea adânc apăsată a teologilor pe blânda învățătură a Mântuitorului » (I, 124). . . « Din acest socialism de zori ai cugetării mi-a rămas ce trebuie ca milă de oameni, de orice om, cu atât mai mare milă, cu cât el e mai nenorocit, de să-mi ajungă ca să resist acestor rătăcirii barbare (exagerările, ridicule sau criminale, ale doctrinei mele), ca și pedantismului intelectualilor satisfăcuți de ei înșii și trufiei prostesți a oamenilor ajunși » (I, 134-135).

Este probabil ca o anumită generozitate nativă, desvoltată prin frecvență intelectuală corespunzătoare, de caracter larg social și umanitar, canalizată ulterior în direcția naționalistă, să-l fi ținut departe pe întâmplătorul colaborator al « Junimii », de recea și lucida grupare din jurul lui Titu Maiorescu. Este o simplă ipoteză, cu rădăcini în temperamentul viitorului răscolitor de oameni. Însă o ipoteză confirmată în parte prin nobila profesiune de credință (I, 3-4) care postulează că tot ceea ce vine de la noi, purcede din « acea vastă umanitate risipită pretutindeni, acel eter uman umplând toate spațiile în care oricine își lasă partea, fie ea și cât de mică ».

Să ne întoarcem însă la mediul dela « Revista nouă ». În toamna aceluiași an 1890, după un semestru atât de profitabil, în cursul căruia a legat relații așa de prețioase, și a desfășurat o activitate remarcabilă, - « mai mult decât îmi merita vârsta de nouăsprezece ani abia împliniți și puținele mele osteneli de școlar și de începător în scris » (I, 199), scrie d-sa cu prea mare modestie - a plecat a doua

oară în străinătate. De această dată, cariera istorică avea să se decică, ca o vocație nînduplecată. Iar cariera de literat a d-sale nu va fi altceva decît instrumentul auxiliar al luptei naționale.

* * *

Cu prilejul celei de a doua călătorii în Italia, d. N. Iorga cunoaște pe Duiliu Zamfirescu, care era secretar de legație. Omul « nu corespundea fațadei create de voința lui... extrem de simțitor, de o lirică făptură, capabil de o bună și sinceră prictenie și chiar - cine ar fi spus văzându-l cum calcă și ascultându-l cum vorbește! timid » (I, 282). Înfluențat la « Revista nouă » și în « cercul celor trei » (Caragiale, Delavrancea, Vlahuță) de « nedreptul articol al lui Gherea despre « pesimistul de la Soleni », nu aprecia literatura lui Zamfirescu « puțin artificială » cu « prea multe vânători în fracuri roșii », cu « prea mult exotism legat de viața însăși a autorului diplomat », cu « prea multe amintiri dela Macedonschi, unite cu influențe dela « Junimea ». Mai târziu va judeca « în legătură cu timpul său această poezie fermă, aceste povestiri în care erau multe idei și adesea destulă duiosie. Plimbându-se cu Duiliu Zamfirescu sub Palatin a avut intuiția unui « romantic născut, prin figură, atitudine, gesturi, aplecări », care « căuta să se apropie... de nemuritorul clasicism roman » (I, 281-282).

În prealabil, aflăm cum s'a produs ruptura dintre d. N. Iorga și Hașdeu, pe vremea celor « trei ani de străinătate » (1890-1893).

« Scrisesem din Paris lui Hașdeu și fonetismul meu fanatic, care mă făcea, ca bun leșean dela « Contemporanul » ce eram, să scriu : « ieu » și « ieste », mă ispitise a înlocui pe consacratul « Hașdeu », într'o scrisoare, și nu numai pe copertă, cu « Hîjdău ». Atâta a lipsit pentru ca toată dragostea de odinioară să se împrăstie. Am primit un răspuns mînios cu « Yorrhga », care mi-a comunicat iremediabilul ».

D. N. Iorga atribuie cercului de spiritiști din jurul lui Hașdeu mașinația și relatează un alt caz interesant despre modul în care era exploatat « ilustrul bătrîn » de aceștia :

« Era vremea când i se transmiteau continuu, prin închipuita intervenție a fiicei neuitate, tot felul de solii din altă lume pe care omul care-și păstrase totuși întreaga putere a unei minți extraordinare, le accepta fără nici o critică, până într'atâta, încât el a executat supus ordinele « spiritului » în ce privește suma exactă care era necesară pentru căsătoria indispensabilului Ghionis, arătându-și satisfacția că exact tot atât cerea, în forma cea mai discretă, Ghionis el însuși, care, firește, habar n'avea de precizările ființii imateriale » (I, 250).

Mai puțin limpede apar rațiunile ruperii raporturilor cu Gherea. D. N. Iorga colaborase cu versuri la « Literatură și Știință ». E vorba de cunoscuta poezie, intitulată :

I N A I N T E . .

Celui ce predică 'n pustiu
 Și 'n jurul lui tovarăși n'are,
 Trăiască-i numele lui viu,
 Căci tristă-i munca lui, și mare.

Când glasul tău răsunător
 Și cald în inime străbate,
 Nu-i greu a fi Mântuitor,
 Căci ceasul de trezire bate.

Dar să lucrezi, nebănuind
 Izbânda stăruinții tale,
 Să uiți prietenii zâmbind
 Și brațul tău să taie cale!..

Răbdare 'n noapte, muncitori,
 Profeți cu ochi de foc, răbdare :
 Lumina falnicilor zori, -
 Acum sau mai târziu, răsare

1892. (Din opera poetică a lui N. Iorga, « Ramuri », Craiova 1921)

Se pare că autorul poeziei nu a putut suferi « interpretarea revoluționară » a versurilor sale « strigate și prin cluburi -, pe când, de fapt, era vorba numai de deziluziile mele ». « Muncitori », « roșii zări », dar era tot ce trebuie pentru neapărata « revoluție socială ». (I, 254). Interpretarea era însă firească, de vreme ce poezia apărea într'un periodic socialist. Și apoi, chiar dacă substratul liric era strict personal, de natură subiectivă, propriul artei este de a ridica particularul la semnificație generală și universală.

Pe când era în Germania, d. N. Iorga primea « Viața nouă » a lui Vlahuță « în tovarășie cu gluma obositoare a doctorului Urechia, secretar de redacție fiind tânărul Ardelean Al. Hodoș, care iscălia Ioan Gorun, om de un talent adânc și serios, dibaci scormonitor de psihologii, dar a cărui fire tăcută, ascunsă, hursuză îl făcea să deie lovituri adesea nedrepte în domeniul criticii, unde pe lângă inteligența sa severă și talentul de a crea o frasă masivă și grea se cereau direcții care-i lipseau și o imparțialitate de care nu era capabil. « Distrugerea » cu desfacerea unor fragmente de frază e o sarcină atât de ușoară și care se poate întrebuița împotriva oricui! » (I, 253).

Foarte interesant e portretul consacrat lui Aurel Popovici, directorul « României June ».

« Aurel Popovici, Bănățean, medic de profesie, luptător radical pentru liberarea alor săi, fără să predice încă încrederea în Viena și

împosibila alipire la Austria, pentru care va lupta, cu o rece convingere antipatică, și Bucovineanul Aurel Onciul, era un om impresionant prin vigoarea sa trupească, prin frumusețea oacheșului, rotundului său cap, de medalie romană, prin tumultul de idei care i se zbăteau în suflet, prin elocvența, puțintel de cafenea vieneză, unde, țara stând totuși pe loc, toate chestiile se puneau și se rezolvau înaintea unei halbe de bere, dar covârșitoare, copleșitoare pentru ascultătorii uluiți de abundența unui rol care nu se mai sfârșea, precum și prin intonațiile profunde ale unui formidabil glas de tribună » (II, 2-3).

D. prof. N. Iorga relatează de asemenea colaborarea de scurtă durată (1899) la « *Indépendance Roumaine* », achiziționată de liberali unde a avut conducerea numărului literar și cultural, de Duminecă. Scriind printre altele și cronici plastice, a fost vizitat de Vlahuță și de Grigorescu, care i-a dăruit un « minunat tablou de flori ».

Un articol despre pericolul capitalului străin e refuzat și determină pe autor să se despartă de neo-liberalismul care « nu mai era în faza pipărilor generoase » (II, 11).

Mai durabilă a fost colaborarea la « *Epoca* » organul conservator, în care au apărut articolele strănse în volumul « *Cuvinte adevărate* » (1903, « *Minerva* »). Primul articol se ocupa de verdictul juraților din Ilfov, prin care condamna pe faimosul Caion la trei luni închisoare pentru acuzația calomnioasă de plagiat adusă lui Caragiale, care s'ar fi inspirat în « *Năpasta* » dela un așa zis autor maghiar Kemény, în realitate inventat pentru circumstanță.

Cum însă articolele din « *Epoca* » manifestă preocupări sociale și naționale, premergătoare propagandei de mai târziu dela « *Sămănătorul* » și « *Neamul Românesc* », ele nu intră în cadrul cercetării noastre. Vom reține numai ca pe un element de interes literar, plecare dela d-lui prof. N. Iorga dela « *Epoca* », cam pe vremea când era vorba să i se încredințeze conducerea ziarului. Despărțirea a fost determinată de un articol în « *Epoca* » al d-lui E. Lovinescu, care ataca tendințele literare ale « *Sămănătorului* ». Cunoaștem relatarea d-lui Lovinescu din « *Memorii* », vol. I. Versiunea d-lui prof. N. Iorga nu diferă esențial de precedentă. Așa dar Titu Maiorescu înțelegea să disocieze literatura de politică. Chestiunea e lămurită și nu comportă nici o discuție. Refuzându-i-se satisfacția cerută, d. prof. N. Iorga s'a retras dela ziarul la care colaborase, consacrându-se mai departe și exclusiv « *Sămănătorului* ». De atunci datează răceala dintre « *ilustrul profesor și importantul om de Stat* » (II, 120-121) și d. prof. N. Iorga răceală ce nu s'a topit nici chiar în fața manifestațiilor de solidarizare cu profesorul pus în retragere pentru limita de vârstă, sub ministeriatul lui Haret. Prezentându-se în delegație lui Maiorescu, acesta ar fi apărut « *glacial și cu o privire rea în ochii încă așa de vii* » și a refuzat să ia parte la o ședință solemnă dată în cinstea sa.

«N'am mai putut răbda : venise, cum mi se întâmplă mie, clipa când, orice ar fi, nu pot tăcea. I-am spus că nu e vorba numai de noi pe care e liber a nu ne prețui, ci de studenții noștri ai tuturoră și de o societate pe care nici la început junimiștii n'ar fi trebuit s'o desprețuiască, dar care azi nu merită fără îndoială desprețul lor. Energica figură colorată se aprinse și mai tare, și, gestul dispărând, omul se ivi. - Și crezi d-ta că noi n'am avut inimă? - Dacă ați avut-o, e păcat că până astăzi n'a știut-o nimeni...»

Nă-am închinat și am plecat. Totuși ședința s'a făcut, dar cu Disescu, Trimalchionul generației sale, complet confundat în toate confuziile morale și, firește, fără mine. Ba omul care-și descoperise o inimă s'a lăsat serbătorit și la Iași... O inimă care nu era din cele mai bune » (II, 121-123).

Nu suntem de aceeași părere. E vorba numai de un stil al sensibilității, maiorescian, care nu comporta manifestări exterioare, comunicări și efuziuni.

Capitolul «Desăvârșirea unui crez politic și social» (vol. II, 104-147) e un document de prim ordin pentru luminarea raporturilor dintre d. prof. N. Iorga și colaboratorii «Sămănătorului».

Coșbuc adusese dela «Tribuna» pe Ilarie Chendi «urmașul de nemeși inidoreni, a cărui pornire pasionată se oglindea și în fața cu profilul fin tăiat, cu ochii plini de foc și obrajii îmbujorați de patimă... Aducea cu el lecturi fără îndoială întinse, dar numai în domeniul scrisului german, ca fost elev al unui gimnaziu săsesc, și, cu un diabolic instinct al pamfletului, un personalism care străin de orice sistem și rebel față de orice consecvență, nu pierdea niciun prilej de răzbunare, iar, cu aceste însușiri și defecte, o siguranță înăscută a gustului, care-l făcea, cutezător cum era, de cel mai mare folos pentru a curăți bălăria ușoară ce invadase terenul scrisului românesc...» (II, 109)

Ștefan O. Iosif, vechiul colaborator la pagina literară dela «Indépendance Roumaine» (II, 10) și comematorul lui Ștefan-cel-Mare în 1904 (II, 65), e descris cu înțelegătoare simpatie umană și cu supraestimare literară.

«...palidul tânăr slab, cu figura vagă și marii ochi triști, cari spuneau dezorientare și vis, dădea noii poezii o notă cu totul specială, în care Eminescu nu era cu nimic, și nici, mai ales, filosofia lui, credințele lui, lărgimea lui de orizont. Picurau în această inspirație pură și săracă, din clăra undă a unui izvor de munte ca în pădurile de brazi ale Carpaților lui, stropi de diafană poezie, care corespundea de altfel, cu desăvârșire tendințelor din Apus în vremea care merge dela Verlaine, «sărmanul Lilian», cu care se potrivea și viața lui Iosif până la marea iubire și teribila tragedie care l-a cuprins pe acesta, la Germanul Stephan George » (II, 110).

Portretul e înduioșător, dar raportările la Verlaine și George

sunt contestabile, Iată-l și pe Gârleanu, pe Emilgar, « sfiosul și fragedul ofițer, cu fața de domnișoară romantică și ochii imenși » (II, 113), pe d. Mihail Sadoveanu « cu siguranța lui robustă în impresionantele nuvele, de un captivant misticism al naturii și al sufletului omenesc, reunite » (II, 113-114), pe Vasile Pcp « bizarul, inegalul înșirător de povestiri cu copii și cu cameni neisprăviți » (II, 114), pe Sandu-Aldea « năvalnicul Brăillean cu cbraji de foc și ochii de pirat, îndrăgostit al pământului » (II, 114), pe I. Scurtu, « harnicul biograf și fanaticul adorator al lui Eminescu, bun băiat și sigur prieten » (II, 114) și dintre scriitorii consacrați, Slavici « cu ale lui romane bizantine, de o puternică structură » (II, 115) și Brătescu-Voinești « cu fineța unică a notațiilor sale psihologice » (II, 114).

Iar despre curentul sămănătorist :

« Dacă e vorba de « curent », care *era*, el nu trebuie căutat la « Sămănătorul » și osândit deci ca « Sămănătorism ». Originile lui erau mai departate : ele se află în « Epoca », în l' « Indépendance », în « România Jună », în legătură și cu tradiția lui Eminescu, lui Alecu Russo... și a lui Kogălniceanu » (II, 115). Filiația stabilită de d. prof. N. Iorga e netăgăduită, dar nu se poate contesta existența unei formule literare sămănătoriste, după cum opoziția de atunci și de astăzi nu se explică suficient, « din cauza amintirii refuzurilor imdlacabile pe care le-a întâlnit atunci, cu fanteziile sale marine și alte tentative literare, un Lovinescu care totuși îmi dedica nu știu ce studiu de filologie latină » (II, 111).

D. prof. N. Iorga nu vede decât « dușmăniile idioate care și astăzi urmăresc « sămănătorismul » din partea unui « modernism » și « europeanism » care a atacat din pretenție » și din motivele mai sus citate. Avem impresia că asemenea motivări care țin de « la petite histoire » sunt depășite de pozițiile principiale ale literaturii și că exagerarea romantică, tradițională și țărănească a « Sămănătorului » a provocat reacțiuni necesare și firești.

Dacă nu ne înșelăm, d. prof. N. Iorga lămurește pentru prima oară adevărul asupra împrejurărilor, - legate de un incident dela serbările Expoziției din 1906 -, care au dus la părăsirea conducerii « Sămănătorului » (II, 145-146). Detaliile sunt interesante și vcm da dreptate supraviețuitorului împotriva defuncților care au procedat nedelicat.

În legătură însă cu o afirmație peremptorie care pecetluște « ne-trebnicia unui tineret corupt » (II, 48) ne rezervăm o altă ocazie de lămurire, câtuși de puțin « pro domo » și cu valoare probantă. Am făcut-o altă dată mai restrâns, ne vom strădui să nu cruțăm spațiul, cu speranța poate iluzorie că vom reuși mai bine.

Plecat dela Sămănătorul », d. prof. N. Iorga întemeiază « Floarea Darurilor », o publicație antologică de traduceri din literatura uni-

versală (II, 148-149) și « Drum Drept », care fuzionează cu « Ramuri » dela Craiova, a dd. C. Șaban Făgețel și D. Tomescu « ultimul și un fin critic » (II, 151).

Davilla, « un puternic talent literar », autorul cert, după d. prof. N. Iorga, al lui « Vlaicu Vodă », « răsunătoare tragedie de modă francesă, cu tiradele raciniene » (II, 152) - noi le-am crede mai curând romantice, hugoliene -, a fost pare-se printre primii înțelegători ai încercărilor d-sale dramatice, care datează din preajma răscoalelor țărănești. Despre opera teatrală, vezi mai departe (III, 132-133, 202, 223, 224 și 243).

Pe măsură ce înaintăm în memorial, datele literare se împuținează. Dintre revistele adverse « Viața Românească » e onorată cu câteva săgeți, și dintre conducătorii ei, d. G. Ibrăileanu, prezentat când ca un « gânditor dogmatic și hursuz, în domeniul unei literaturi pe care el însuși n'o putea produce » (II, 142) - ca și cum criticii ar fi ținută să concureze cu scriitorii! iar dacă e așa, oricum, criticul ieșan a scris un foarte bun roman : « Adela » - când « tronând ca vice-Stere între domnii Botezi » (II, 150).

D. Minulescu e arătat la Iași în 1918, adunător de « elemente pentru ignobila șarjă din « Roșu, galben și albastru » (II, 261). De asemenea în Iași războiului e descrisă pe larg o intervenție politică a poetului basarabean « Nică Romănaș », sau Ion Buzdugan (II, 270-271).

Cum însă, spre părerea noastră de rău, referințele literare sunt în scădere, ne vedem siliți să încheiem degustările cu pasajele consacrate d-lui prof. M. Dragomirescu, teoricianul esteticeii integrale.

Încă din 1889, s'au remarcat la Iași « ochelarii albaștrii de metafizician rutinat ai d-lui Mihail Dragomirescu, în urmărirea unor concepții personale pe care nu le-a părăsit, cu toată aproape unanima lor luare în glumă » (I, 181).

Mai târziu, în comisia de agregatie, care promova la o treaptă universitară pe dogmaticul estetician, d. prof. N. Iorga a evitat să pregătească « un moment penibil » lui Titu Maiorescu, « întrebând în domeniul literaturilor, cunoscute de mult, pe d. Mihail Dragomirescu, candidat la o catedră de... ce predă, cu eleganța care se cunoaște », dar i-a comunicat în scris opinia sa (II, 121). E deosebit de interesantă prezentarea opoziției întâlnite apoi de conducătorul « Sămănătorului » din partea directorului « Convorbirilor Critice ».

« D. Mihail Dragomirescu acuma profesor de estetică aplicată la literatură, în care credea că are de spus ceva nou, de o siguranță dogmatică absolută, care s'a dovedit a fi doctrina științii capodoperilor studiate în ele însele, fără serviciile, desprețuite, ale istoriei, a adus în multele coaliții, făcute, desfăcute și refăcute contra exercițiului dreptului meu elementar de a trăi, un element de hazlie brutalitate, mergând până la tăgăduiri așa de violente de ai fi crezut că

va interveni revolverul, pentru ca apoi această ciudată psihologie să se coboare la oferte de pace, de colaborare, de împărțire a rolurilor - corespondența mea are interesante documente caligrafiate... -, cu declarații de stimă mai mare și de iubire, iar imediat altă furtună să se deslănțuiască din codrii dunăreni ai Plătăreștilor originii sale. Felul de a fi al acestui ofensiv și turbulent cugetător jignează prin el însuși tot ce-mi dăduseră originile, creșterea, lecturile, și lumea în care trăisem, dar nici un moment nu m'am gândit că e de acceptat discuția în public cu profesorul de estetică aplicată la literatură în mijlocul unor zgomotoase parlamente de studenți adunați pe baza decalogului imprimat al maestrului... Negându-se orice rost « Sămănătorului », deși mie mi s'a promis un amănunțit studiu literar, care m'ar fi interesat foarte mult, dar n'a apărut niciodată, se revenea, și în forma cea mai pedant și ridicul scolastică, la drămăluirea farmaceutică a calităților și defectelor fiecărei bucăți literare, creându-se bizare animale la care li se scurtase, după normele proporției absolute, ba coada, ba picioarele, ba botul. Era amuzant, și numai un prost putea să se supere de atacuri atât de puerile, peste care nu odată am trecut, nerefuzând odată, ca decan al Facultății, mâna din nou oferită, cu o comică francheță, a teribilului meu nimicitor în toate și fără nici o speranță de apel, pentru ca, precum am spus-o, la primul prilej, să reînceapă, și în ce ton! » (II, 142-143).

Un amestec de personalism, de ironie, dar și de bonomie, face prețul deosebit al acestei pagini definitive, care caracterizează omul și opera, amândouă cu platitudine extravagante ale estetului absolut. Cât despre obiectivitatea și justețea acestei judecăți sintetice, ele sunt irecuzabile, mai ales dacă integrăm mai jos un pasaj detașat din text : « Dar, astfel, critica maioreșciană reintra, prin « Convorbirile critice », opuse, celor evident mai literare, ale d-lui Mehedinți, în drepturi care-i fuseseră prea mult timp interzise ». Nu este această recunoaștere a filiației maioreșciene, un act de dreptate, care onorează și pe discipol și pe judecătorul imparțial al lucrurilor? Dar iată că și relativa valoare a contribuției estetice dragomiresciene e recunoscută în altă parte : «... Mihail Dragomirescu, descoperitorul cunoscut al unei « științe a literaturii » care ori nu e nimic ori un simplu capitol al estetice » (III, 203). Nu se putea spune mai bine. Estetica științifică și integrală este în cel mai bun caz un simplu capitol al estetice. Nu e nici măcar atâta, dacă se judecă teoria după aplicațiile autorului ei, de-a dreptul catastrofale.

* * *

La capătul acestei cercetări, vom aduce o justificare de ordin obiectiv a procedurii de reproducere în extenso a unor citate de dimensiuni variabile, adesea aparent prea întinse. Nu am făcut

aceasta dintr’o comoditate condamabilă. Pe de altă parte, dacă n’am întovărășit citatul cu un comentariu covârșitor, iarăși n’am făcut-o dintr’o dorință de furișare, precum nici dintr’o modestie pe care nu ne-o revendicăm. Pricina este alta. D. prof. N. Iorga e îndeobște recunoscut ca un mare savant, în posesia unei științe adesea inconirolabile, în măsura în care nu întovărășește cunoștințele d-sale de tzoare. I se mai recunoaște fără dificultate darul minunat al vorbirii pe întinsul unei game întregi, dela causerie și improvizatie, până la imprecăția profetică și răscolitoare, trecând prin zona mijlocie a conferinței sau prelegerii instructive. Gazetarii care-și cunosc meșteșugul salută într’însul un patron de mare rasă. Ceea ce e însă foarte curios, este faptul că atât publicul cel mare cât și o parte din scriitorii cu pretenție, ignoră sau se fac a nu ști că d. prof. N. Iorga este unul din cei mai buni scriitori ai noștri. Puțini sunt acei care gustă fraza d-sale, așa de organică, atât de bine articulată, cu incidente bine gospodărite, care nu-și pierde niciodată firul, oricât de încărcată ar fi de prundișuri, în torențiala ei aluviune. Se cultivă de câțeva vreme, sub pretext de ritm modern, sacadat, propoziția astmatică, împleticită, anorganică sau fraza hașurată în proporții scurte, fără cap și fără coadă, lipsite de sânge și de nerv. E o școală falsă a scrisului. Desigur stilul adevărat nu se învață, e în funcție de temperament. De aceea ne permitem să propunem stilul d-lui prof. N. Iorga nu ca pe unul ce trebuie imitat, dar care se cuvine să fie gustat în savoarea sa particulară, până și în perioadele d-sale, excelente (câteva pilde I, 186-187, 187-188, 200-201), în care circula suveran sugestiile, notațiile, impresiile, ideile, laolaltă în bună rânduială naturală și nu nemeșteșugit. Citațiile noastre sunt o ilustrație netedă, care îndeamnă la alte verificări, personale și concludente. Și mai este încă ceva. Deși d. prof. N. Iorga instrumentează o frază oarecum vorbită, directă, cu presupunerea unui auditoriu familiar, stilul d-sale e departe de a fi retoric, emfatic, găunos ca acela al oratorilor de profesie, ale căror discursuri nu rezistă la ceterie, când gestul a încetat și glasului s’a substituit cuvântul scris. Dimpotrivă, îl socotim nervos, colorat, impresionist, străbătut de un curent de viață neîntrerupt. În ceea ce privește conținutul acestui scris așa de viu, subiectivitatea uneori iritată de susceptibilități se învecinează la tot pasul cu străpungeri de echitate, ivite din recititudinea de spirit a memorialistului. Nimic nu reflectează mai adevărat această îndoită dispoziție, contradictorie la prima vedere, ca titlul celui de al treilea volum : « Spre înseninare ».

Autorul acestor memorii nu e un spirit olimpic, un martor senin, dar un senin în devenire, desigur.

Din toate aceste puncte de vedere, intrinsece și exterioare, am găsit că e o datorie de a deștepta curiozitatea, de a momi interesul, prin contactul cât mai direct și mai des cu textul memoriilor.

« Orizonturile mele », deschise larg în spațiu, *deschise* în nuanță de azur, ușor înourat, într'adevăr, - întâia jumătate a vol. I e pe alocuri de un patetism unic, în amintirile de copilărie -, sunt o carte care trebuie citită, mai ales de aceia dintre cetitorii care recunosc în d. prof. N. Iorga pe unul din cei trei sau patru mari prozatori ai noștri.

« O viață de om așa cum a fost » se va integra, nu ne îndoim, printre cele mai substanțiale produse ale spiritului românesc.

ȘERBAN CIOCULESCU

ALEXANDRU MOCIONI

Asociațiunea pentru cultura poporului român «Astra» a comemorat, la 1 Aprilie 1934, douăzeci și cinci de ani dela moartea marelui român bănățean, dr. Alexandru Mocioni.

Solemnitatea a avut loc în comuna Foeni din județul Timiș-Torontal, unde se găsește mauzoleul și cripta cu rămășițele pământești ale fostului președinte activ și de onoare al «Astreii».

Din partea M. S. Regelui Carol al II-lea și a Fundațiilor Culturale Regale a luat parte la această comemorare d. profesor D. Gusti, directorul general al Fundației Culturale Regale «Principele Carol», care a ținut următoarea

C U V Â N T A R E

Ne-am adunat în acest loc, la cel mai apus hotar al Țării, ca să sărbătorim amintirea unui Român, care a fost o podoabă nu numai a Banatului, ci a întregului său neam, Alexandru Mocioni.

Se îndeplinesc astăzi douăzeci și cinci de ani dela moartea lui.

Alexandru Mocioni a fost dintre marii Români puși de Dumnezeu în fruntea poporului lor subjugat, ca să-l aducă prin pustia milenară în pământul făgăduinței, dar căroră nu le-a fost hărăzit să-l calce chiar ei cu piciorul, după ce atâta își încordaseră mintea și puterile ca să-l ajungă. Cei călăuziți de ei, însă, l-au ajuns... Și se întorc astăzi spre frunțașul între frunțași, plini de recunoștință că l-au avut, în vremurile viforoase ale robiei și de bucurie, că i se pot închina ca oameni liberi, într'o țară care este cât țara visurilor și a cântecului, dela Nistru pân' la Tisa.

Intre cei dintâi care au vrut să fie de față aci, înaintea mausoleului familiei Mocioni din Foeni, este întâiul dintre Români, *Majestatea Sa Regele Carol al II-lea*, care a binevoit să-mi dea înalta însărcinare a-l înfățișa la această zi însemnată și să rostesc un cuvânt în numele Său și al Fundațiilor Culturale Regale.

Deschizând o lucrare tipărită în Transilvania acum vre-o douăzeci

de ani, Cartea de Aur a lui Păcățianu, am citit aceste rânduri : « În ziua de 1 Aprilie 1909 a primit o lovitură din cele mai grele poporul român din Statul Ungar. Cel mai înțelept și mai luminat fruntaș al său, podoabă intelectuală a Românilor, marele gânditor și consumatul politician doctor Alexandru de Mocsonyi, a închis atunci ochii pe vecie, în castelul său din Birchis, în Banat, în etate de 68 de ani ». Și mai departe : « Dela marele Șaguna n'a fost fruntaș pe care Români să-l fi deplâns cu atâta sinceritate, ca pe Alexandru de Mocsonyi ».

Iată cum au simțit Români în acea vreme pierderea acestui bărbat și alături de cine socoteau ei că trebuie așezat în prețuirea oamenilor care aveau să vină.

Dar această apropiere de nume are și un înțeles mai adânc. Ea aduce aminte de începuturile marelui familii a Mocioneștilor, plecată la sfârșitul secolului al XVII-lea din Moscopolis, orașul care era chemat să aibă rosturi de adevărată Atena a Românilor. Membrii ei sosseau în aceste părți de lume dela miazănoapte de Dunăre cu o avere și cu o vază, cu o putere de voință și cu o agerime de minte, cu o vitejie creștină și cu o iubire de neamul lor, care ajută să se înțeleagă strălucirea unde au ajuns. La nașterea lui, în 1841, Alexandru Mocioni avea rostul simbolic să fie întâiul copil în care se contopeau cele două aripi « armaliste » și « donatorice » ale familiei, despărțite și innobilate aparte încă din secolul al XVII-lea.

În el, s'au adunat astfel cele mai de seamă însușiri ale Mocioneștilor. Și cam în același timp își începuse cariera lui, care trebuie să tragă o atât de trainică brazdă în viața Românilor de dincoace de munți, un alt Român macedonean, plecat din Mișcolț, Andrei, mai târziu baron de Șaguna, marele Mitropolit. A fost atunci un timp când soarta Românilor transilvăneni și bănățeni s'a odihnit pe umerii acestor doi Români macedoneni, ai căror înaintași porniseră pe drumurile pribegiei, în secolele când începea prăbușirea Turcilor, parcă anume ca să fie, prin urmașii lor, stâlpii apărători ai românismului nord-dunărean. Atât de minunate pot să fie căile pe care le umblă un popor spre înălțarea lui ! « Cartea de Aur » împletește aceste două mari nume, ca o cunună, care niciodată nu se va vesteji.

Dela 24 de ani, de când Alexandru Mocioni și-a sfârșit studiile ca doctor în drept al Universității din Graz, și până la moarte, el a stat neconținut, într'un domeniu sau în altul, în slujba neamului său. Ceea ce ne izbește acum, la un sfert de secol de când ființa lui pământescă ne-a părăsit, este tocmai măreția acestei lecții de serviciu național, viu, jertfitor, neșovăelnic.

Om politic activ timp de zece ani, deputat de Rittberg în Timiș la 1865, de Lugoj în 1869, de Radna în 1872, el își lasă mandatul în 1874, și începe prin fapta lui acea epocă de pasivitate politică, în privința căreia părerile au fost totdeauna împărțite. Cuvântările, pe

care le-a ținut, sunt până astăzi o pildă de desăvârșită pregătire, de înălțime de vederi, de dar polemic și mai ales de fierbinte iubire față de poporul românesc, și au fost la vremea lor un prilej de uimire în parlament și de mândrie și de încredere între alegătorii de acasă. Știți de începutul acela îndrăzneț al cuvântării dela 15 Decembrie 1866, când oratorul declara că vorbește în limba țării, numai pentru că voia să fie de toți înțeles, dar că își păstra dreptul să încrebuințeze altă dată limba lui maternă, românească. Vorbirea dela 2 Iulie 1870, la organizarea municipiilor, a fost, după propriile cuvinte ale ziarelor maghiare de-atunci : « una din cele mai frumoase din câte s'au rostit vre-odată în Dieta ungară ».

Ziarist documentat și, când trebuia, foarte cald, el a înființat gazete și a scris în ele, cum a fost « Albina » din Viena - și a dat Banatului o foaie zilnică, pentru a cărei redactare a adus din Transilvania pe Valeriu Braniște, lucru care arată singur, ce bun cunoscător de oameni era și ce mână norocoasă putea să aibă. Din articolele de ziar și din scrisorile către alegătorii lui s'ar putea înjgheba o carte, unde s'ar regăsi nu numai atâtea din luptele trecutului, dar și destule îndreptări pentru zilele noastre. Iată o pildă, din scrisoarea către alegători din 1869, a unui tânăr de 28 de ani, unde sunt trase liniile de organizare a unui partid politic național, într'o frază prea bogată, dar fără greș construită : « Trebuie să recunoaștem, scrie el, că baza și condițiunea sine qua non a politicii noastre naționale, este ca toți aceia care convingși de îndreptățirea ideii de naționalitate, țin de datorința lor morală realizarea acestei ideii, să se constituie pe tot locul unde se află, chiar și de n'ar fi mai mulți decât trei inși, într'un club politic național, care pe baza programului statorit și formulat de către deputații naționali în proiectul lor de lege, pentru asigurarea și regularea naționalităților și a limbilor patriei, să se pună în coatin-gere cu asemenea cluburi din alte locuri și cu un club central, și așa să conlucre la formarea unui program întreg pentru toate chestiunile politice, adică să stabilească un mod de pășire pentru întreaga partidă politică națională ».

Credincios fiu al bisericii ortodoxe, pătruns de rosturile ei atât pentru sufletul fiecăruia, cât și pentru neamul românesc, Alexandru Mocioni a fost, ducând înainte lupte începute de alți membri ai familiei și adesea alături de ei, părtaș cu vorba și cu fapta atât la congresele Mitropoliei dela Sibiu cât și la adunările sinodale ale Episcopiei dela Caransebeș. « Statul organic » a ieșit ca o încununare și a silințelor lui.

Ca unul din cei mai bogați și cu trecere Români ai vremii și dându-și seama de însemnătatea fără pereche a ridicării economice a poporului lui, el a fost între înființătorii « Băncii Albina », prin inițiativă, propagandă, cumpărare de acțiuni, și a condus-o ca întâiul ei prim-președinte.

Dar toate aceste manifestări sunt forme ale vieții active, care au intrat în alcătuirea societății de atunci și au umplut de răsunsetul lor secolul. Atât că Alexandru Mocioni a fost mai mult decât numai un om de faptă și lucrările lui de gânditor sau de artist ne stau încă la îndemână și pot fi judecate cu altă obiectivitate decât acțiunea, atât de meritorie, de om public și politic. În multe locuri au apărut studii scrise de el, caracterizate printr'o documentare sigură și un orizont, care sunt de adevărat om de știință; îmi voi îngădui să mă opresc numai asupra aceluia tipărit la 1888 în « Almanachul Societății academice social-literare România-Jună » dela Viena. El stătea alături de versuri și proză de Eminescu, Alecsandri, Slavici, Duiliu Zamfirescu, Maiorescu, Xenopol, dar n'avea și n'are nici astăzi să se simtă prin nimic micșorat de asemenea vecinătăți, pentru oricare altul, temute. În atâtea din observațiile și din încheierile aceluia studiu, juriștii și chiar sociologii, veniți după aproape 50 de ani, își pot recunoaște pe unul dintre cei mai buni ai lor, căruia puțin i-ar fi lipsit, și mai ales împrejurările prielnice din afară, ca să crească numărul oamenilor noștri de cercetare cu o covârșitoare personalitate. Cred că în câteva chestiuni, cel puțin cum sunt acelea generale de națiune, cultură, Stat de cucerire și Stat național, sau altele speciale, cum ar fi aceea de presă, literatura noastră științifică de specialitate va fi datoare, când va face istoricul apariției și dezvoltării teoretice a acestor idei între noi, să-l studieze, să-l amintească și să-l ia pe Alexandru Mocioni definitiv în bibliografia lor. Eu, în ce mă privește și ca un cercetător însumi al unora dintre aceste probleme, făgăduiesc să îndeplinesc acest lucru și să îndrept o scăpare din vedere, prea de mulți ani existentă. Iar ca să nu fiți ispitiți poate să credeți că vorbele mele ar avea mai mult din căldura unui panegiric decât din recea chibzuință a constatărilor obiective, dați-mi voie să nu mai vorbesc eu, ci să las cuvântul lui Alexandru Mocioni. Studiul de un destul de mare număr de pagini, e scris la Căpălăș în 1887. Ascultați-l cât pare, chiar dela întâile rânduri, în același timp, de actual și de profetic. Se chiamă « Conștiința națională »;

« Inima junimii, scrie Alexandru Mocioni, formează cel mai susceptibil sol pentru sămânța idealelor mai înalte ale vieții, și cu drept cuvânt fiecare popor primește în junimea sa națională, naturalul depozitar al speranțelor sale pentru un viitor mai frumos și mai bun. Și aceasta în privința națiunii noastre stă în măsură încă mai mare. Puține popoare au avut o istorie de suferințe atât de dură ca al nostru. Acest popor despuiat de drepturi și libertăți a fost cu corpul viu prada dismembrată a avidității, ambiției și domnirii străine și precât nu aceasta, apoi prada ilegitelor interese particulare. Și dacă astăzi o parte a acestui popor, cu îndreptățită mândrie se bucură de marile sale cuceriri, de cuceriri ce fac ca inima fiecărui român să bată mai iute, națiunea în totalitatea ei, totuș încă departe

este de a-și vedea realizate toate legitimele sale aspirațiuni. Este deci natural, dacă și al nostru popor, pentru trecutul trist și prezentul în parte nefavorabil, caută să-și afle mângâerea și desdăunarea în speranța sa pentru un viitor mai frumos. Acest viitor mai frumos parcă providența l-a rezervat junimii noastre naționale, acestei noi generațiuni a noastre, dacă ea va pricepe a se înălța la mărirea misiunii sale. Iar această misiune a sa nu poate să fie alta decât cultura națională și dezvoltarea cât mai completă a conștiinței naționale ».

Alte fragmente arată puterea de formulare și mai ales, la tot pasul, expresia sigură și neoașă. Numai Maiorescu scria atunci o limbă teoretică de aceeași vigoare și proprietate de termeni, dar nu de aceeași flacără stăpânită :

«Deci, continuă Mocioni, cultura națională și reacțiunea națională sunt cele două condițiuni pe lângă care conștiința națională se va desvolta mai bine. Pentru cultura națională fiecare popor are el însuși să grijească ; pentru reacțiunea națională alții grijesc. Dar cultura națională a poporului este care tinde sistematic a pune în serviciul marilor scopuri ale națiunii, de o parte rezultatele științifice ale culturii moderne, de altă parte toate puterile intelectuale și morale ale conaționalilor. O cultură a poporului animat de acest spirit, precum luptele ce le-am susținut până acum și luptele cele mari ce vom avea a susține în viitor pentru cele mai mari ale noastre bunuri naționale, de sigur nu vor lipsi a aduce la deplina dezvoltare și conștiință națională a poporului român ».

Si iată, ce încheere rotundă și de încredere, atât în viitorul națiunii cât și al omenirii, primește acest studiu, care ar merita să iasă din foile aceluia bătrân și vestit Almanah, așa cum « Lucefărul » lui Eminescu, tipărit pentru întâia oară tot acolo, și-a luat drumul și a umplut de lumină întreg cerul literaturii românești :

«Dacă privim mai de aproape, încheie Alexandru Mocioni, dezvoltarea istorică a dreptului chiar și în perioada noii noastre culturi care se ridică deasupra ruinelor culturii antice, va trebui să distingem două mari ordine de drept, dintre care una este bazată pe legea dinamică a naturii, adică pe legea celui mai tare, celalaltă pe legea etică a naturii, adică pe legea liberei dezvoltări de viață. Una este ordinea de drept a forței, alta ordinea de drept a ideii eterne de drept. În lupta acestor două ordine de drept zace lupta civilizației și în triumful succesiv, gradual al ordinei etice de drept asupra ordinei primitive, crude, dinamice de drept, zace progresul civilizatoriu al omenirii ».

Dacă mai adaug în sfârșit, că peste această viață de luptă și de meditație, de mare castelan și de om de lume, trec ca un acompaniament de artă compozițiile lui muzicale, gândirile melodice și sonetele, dansurile și cântecele de leagăn, despre care știm pentru că au fost tipărite sau păstrate, când sunt atâtea altele, care s'au pierdut, ne dăm și mai bine seama de personalitatea bogată și armonică a

lui Alexandru Mocioni și de izvorul de unde porneau vioiciunea lucrului, puterea de hotărîre în cele mai grele stări și farmecul răspândit în jur de această rară personalitate.

De aceea nu e de mirare dacă Regele Carol I al României, întemeetorul dinastiei noastre regale și marele unchi al Majestății Sale Regelui Carol al II-lea, dorea, acum 30 de ani, să cunoască și să stea de vorbă, în București sau la Castelul Peleş cu acest falnic Român, în care El putea să vadă întrupate însușirile cele mai strălucite ale Românilor din fosta monarhie habsburgică și dreptul lor la o viață națională proprie și la contopirea cu țara liberă. Să nu uităm că Alexandru Mocioni era în acel timp președintele *Astrei* și tocmai în anii când se scria și tipărea cea mai mare parte din întâia Enciclopedia Română, publicată tot de un bănățean, prim secretar atunci al Asociației, doctor Corneliu Diaconovici, din Bocșa, fost prim redactor al ziarului *Dreptatea* din Timișoara, înființat de Mocioni.

Amintirea acestor întâlniri și convorbiri care s'a păstrat vie în sânul familiei și sunt mărturisite astăzi, poate pentru întâia oară în public, dă o nouă aureolă figurii lui Alexandru Mocioni. Iată pe nobilul dela marginea dinspre pustă a neamului românesc, ajuns în culmea anilor și a experienței de viață ca un urmaș al voevozilor români de graniță medievali, înecați cub migrația popoarelor, reprezentantul din mândrie națională și dintr'un simț de drept și de dreptate neînduplecat, al vestitei rezistențe pasive și pe Suveranul legat de Tripla Alianță și respectuos de tratate, iată-i pe amândoi stând față în față și vorbind despre încetarea suferințelor Românilor de aici și despre icoana, amândorura scumpă, a unei Români înțregite. E o priveliște impresionantă și, dacă se va ridica vreodată un monument lui Alexandru Mocioni, de care el e atât de vrednic, ea va trebui să figureze ca un basorelief de bronz pe una din laturile lui.

Înainte de amintirii acestui om ales și mare Român ne închinăm astăzi, la împlinirea a douăzeci și cinci de ani dela moarte și alături de cuvintele noastre neînsemnate, vine din înălțimea tronului tuturor Românilor, cuvântul puternic de recunoaștere al Majestății Sale Regelui Carol al II-lea pentru Alexandru Mocioni și pentru Banatul său.

D. GUSTI

DELIMITARI ȘI COMENTARII ANALITICE

INDOITA SURSĂ A TERMENULUI EXPERIENȚĂ

S'a definit adesea știința ca o limbă propriu vorbită, corect scrisă, și nu se poate tăgădui că e aci o indicație despre valoarea strict func-

țională a cuvintelor¹⁾. Poate că așa cum semantica încearcă să reconstitue nu numai sensuri dispărute, dar și rezonanța în ciclu cultural a cuvintelor, ni se pare că nu ar fi lipsit de folos să parcurgem drumul întors și să pornim chiar pentru lămurirea timpului de azi, dela vorbe, încercând să le descoperim și să le comentăm pe cele mai esențial funcționale. Așa cum copacul întreg se poate realiza explicativ pornind dela frunză, o astfel de încercare ar fi nu numai bogată în sugestii, dar poate utilă ca o probă a unui calcul în care se adună invers cifrele.

Că sunt termeni care îndeplinesc în devenirea culturală funcțiuni primordiale, structurale ori sunt cel puțin puncte de polarizare nu mai încapе îndoială. Unii devin cu adevărat reprezentativi pentru epocă, cele mai adeseori pentru că rezumază direcții întregi. Când Titu Maiorescu fixa momentul literaturii contemporane lui prin « beția de cuvinte », el precipita într'o formulă regiuni întregi literare - poate chiar politice - deprinderi psihologice.

Alături de valoarea de circulație atât de subliniată în filologie, cert că fenomenologia ne îngăduie să descoperim și diagrama acestei noi variante care e semnificația și semnificarea unui termen. Se înțelege că adeseori e preferabil să se creeze cuvinte noi, dar pe de o parte literații au dorit mai în deobște să dea formule plastice, în vreme ce gânditorii sistematici au preferat să corecteze sensuri vechi. Chiar atunci când ei te previn, ceea ce nu e decât rareori cazul, e destul de greu să te folosești în noua reprezentare mintală, de termenul abătut de la înțelesul lui. E drept că uneori e o surprinzătoare, o mai corectă întoarcere la sensul gramatical. Alteori mai puțin... Într'o carte recentă de mare răsunet, *La Révolution nécessaire* de R. Aron și A. Dandieu, ni se propune pentru organizarea viitoare a societății în locul curentului pe care le combate : marxisme, fascisme și democrație, formula mântuitoare a Anarhismului, numai că anarhism în sensul propus înseamnă spiritualizarea societății, prin primatul persoanei și apoi revalorificarea socială, formulă care n'are nimic de a face cu știutul anarhism.

De aitminteri, însuși termenul de fenomenologie provoacă destule încurcături, fie prin sugestiile kantiene ale fenomenului (ca opus numenului) cu care nu are nici o legătură (ba poate dimpotrivă, de vreme ce pune întreaga existență fenomenală, în sens kantian « în paranteză ») cum nu are nimic comun cu fenomenologia hegeliană care înseamnă studiul etapelor prin care spiritul se ridică dela senzație la rațiune, cum felurit a fost sensul dintâi pare-se al lui Lambert, poate totuși cel mai apropiat de Husserl. Fenomenologia, în

1) Astfel n'ar fi exclus ca în viitor să se dea drept pildă în această privință, confuzia gramaticală a unei recente filosofii sgomotoase care afirmă « relativitatea spațiului », în loc de « relativitatea măsurării spațiului ».

sensul acestui mare gânditor contemporan este o analiză pur descriptivă a conștiinței și deci a semnificațiilor.

Nu e deci surprinzător că însuși termenul, a cărui analiză o facem astăzi și poate tocmai din aceasta cauză, este după opinia lui L. Brunschvicg un hibrid rezultat din confuzia în traducerea franceză a două cuvinte englezești.

« *Et de nos jours toute une école d'apologétique religieuse s'est fondée sur l'emploi ambigu et fallacieux du terme d'expérience qui désignerait tout à la fois le hasard de l' experientia vaga et la rigueur méthodique de l' experimentum. Au premier abord, on pourrait dire qu'il y a seulement une particularité facheuse d'une langue comme la langue française : « Le savant fait des expériences ; par elles il dégage, du donné brut, des réalités dites objectives. Le mystique fait des expériences ; cela signifie qu'il a conscience de passer par certains états d'âme subjectifs.*

La langue anglaise et la langue allemande distinguent ces deux genres d'expériences par les mots : to experience, to experiment ; Erlebniss, Erfahrung ¹⁾ ».

Vinovat de această confuzie care nimicește « *rodul a trei veacuri de trudnice scrupule experimentale* » îl găsește L. Brunschvicg pe W. James care, în doctrina lui despre Experiența religioasă, a provocat confuzia celor doi termeni.

Pe de altă parte avem afirmațiile abatelui Jules Pacheu, care precizează :

« Il est entendu que le mot « expérience » ne signifie pas pour nous expérimentation, au sens ordinaire des sciences physiques ou physiologiques. C'est seulement une expression abrégée pour désigner les phénomènes psychologiques d'ordre religieux, observés et analysés par les sujets que nous étudions... »

Nous parlons d'expérience « mystique » et ce terme a été par nous maintes fois précisé depuis le Congrès de 1900, ou j'y tâchai tout d'abord ²⁾.

Criza spiritului care a urmat marelui război și care se traduce îndeosebi printr'o reactivare a latențelor mistice a scos în primul plan al preocupărilor autori care nu cunoscuseră succes în timpul vieții și a deschis zăgăzurile filosofiei orientale. Valul de misticism, care a bătuit Europa un deceniu după război, are desigur o motivare polimorfă, cum extrem de variate îi sunt manifestările. Dar credem că se poate spune că a fost o mișcare germană expresivă în forma lui înaltă : De pildă prin resurecția în conștiința europeană a gânditorului mistic danez Sorren Kirkegaard fie prin « Apusul civilizației occidentale » profetizat de O. Spengler, ori prin feluritele

¹⁾ *Vraie et fausse conversion*, în *Revue de Métaphysique et de morale*, anul 1933 No. 1 pag. 32-33.

²⁾ Jules Pacheu, *L'expérience mystique*, ed. Perrin et Comp. 1911, pag. 57-58

manifestări ale expresionismului literar, plastic, teatral, chiar prin amplificarea nejustificată a freudismului și toată literatura pansexuală, fără să mai socotim deasemeni un număr considerabil de eseuri și sisteme de Weltanschauung-uri, odată cu relansarea literaturilor orientale cu Rabindranath Tagore în primul plan și până la cele mai de rând spectacole de music-hall și cinematograf, care toate sugerau, profetizau, imaginau sfârșitul culturii occidentale - și poate fi socotită ca încercare germană de a câștiga războiul pierdut măcar sub o altă formă - prin sabotarea victoriei, chiar cu prețul samsonic al templului sguduit și dărâmat, ca să acopere deopotrivă învingători și învinși.

Prin afinități structurale latente prin imensul prestigiu al filosofiei ei din veacul trecut, prin concursul răsturnărilor sociale, ostentația germană, mai mult printr-o devenire logică, s'a transformat în psihoză europeană. Un sprijin puternic a găsit această psihoză și în filosofia disolutiv interpretată, prin reacțiile ei antilogice a lui Bergson.

Deși țară victorioasă, am avut și noi astfel parte de un larg val din fluxul mistic, tradus fie sub forma strict religioasă ortodoxă, din principiul corespondențelor redeșteptate, fie printr-o literatură freudiană. Ba chiar - și aci prin gândirea unui istoric mistic - făcându-se un umbros apel la străfundurile noastre tracice, în vremuri în care gândirea greco-latină părea suspectă de bătrânețe precoce. Ceea ce s'a înțeles prin «generația tânără» această intemperie scriitoricească al cărei aport în mișcarea literară nu poate fi neglijat, a fost astfel mai întâi o grupare intens ortodoxă, militantă dacă nu practicantă. Primele ei manifestări au fost de fervoare religioasă, setea de cunoașterea prin extaz, neliniștea turbure de obsesia păcatului, dorința stăruitor exprimată de mântuire. Influența psihozei germane o dovedește faptul că într'unele manifestări mai eretice și chiar erotice noii veniți se proclamau cu îndârjire tineri, frumoși, furioși și precizau că sunt fiii ai Soarelui. Atunci termenul de *experiență* a circulat cu un indice de frecvență pe care rareori l-a cunoscut un termen. Ceea ce a sporit însă confuzia vieții noastre spirituale a fost că această tânără generație nu s'a mulțumit numai cu vocația religioasă, pur religioasă, ci a aplicat viziunea mistică, ofensiv, și în același timp cu ea terminologia teologică, întregii realități culturale. Nu a căutat o raportare la cultura umanistică, nu a procedat la refutarea ei, ci a considerat domnia dela Renaștere încoace, probabil ilegală, refuzând s'o cunoască. A proclamat valorile ei perimate, cadrele ei dizolvate și a cerut interpretarea metafizică a tuturor fenomenelor de artă și știință. Insemna întoarcere la formele eroice ale culturilor când toate marile date venite după dezbateri seculare sunt puse din nou în discuție. Chiar când, după doi-trei ani, aspectul militant religios a mișcării s'a atenuat, terminologia teologică, pasiunea marilor debateri ideologice a rămas. Tinerii au început să-și facă fiecare câte un

sistem metafizic personal, uzând mai departe formulele strict mistice. Și ceea ce sporțește confuzia momentului cultural e, pare-se, că nici un moment această tânără generație n'a avut conștiința *specificului* teologic al terminologiei ei, neputința acestei terminologii de a depăși valabil cadrul mistic. Din tot ceea ce s'a scris, din discuții orale, ne-am putut face de pildă convingerea, că termenul de *experiență* care ne preocupă aci, a fost doar scurtă vreme acceptat în sensul lui strict religios, iar când s'a depășit poziția religioasă, a fost prelungit cu o permanentă rezervă (involuntară) mintală care dădea loc tuturor qui-pro-quo-urilor dialectice.

E adevărat că între timp, când se atenuase dorința de întoarcere la evul-mediu, se întâmplase o interferență de direcție occidentală. Influența și termenul *experiență* capătă o nouă funcțiune prin G. Papini dar mai cu seamă A. Gide și *experiența* lui. Opera acestui scriitor este expresia însăși a neliniștei, a obsesiilor, a torturii morale, a groazei de păcat, a îndârjirii de realizare, a exasperării dorinței, a conflictelor morale. Operă de mare scriitor, dar fără îndoială nici decum sortită unei permanente durate, ci mai mult legată de legea eclipselor și revenirilor literare.

Încă de acum câțiva ani afirmam că în toată această operă se resimte o deficiență, riscă să fie anulată de o necunoscută structurală ca arborele unui calcul complex de un X care ar putea (ca o variabilă egală cu zero) să anuleze totul. Firește, cunoscând viața omenească a scriitorului, eu bănuiam că acel X reprezintă o alterare fiziologică și la aceasta mă gândeam anume și accentuam importanța acestei alterări, care pentru comentatori era fără importanță, căci o găseam tot atât de dăunătoare unei încercări de creație ca pietricica în pantoful unui atlet în plină cursă. Exasperează sensibilitatea, ascute atenția, dar e permanentă jenă, o perturbare prin adaptarea la obsesie, a tuturor calităților. Nimic n'a împiedicat însă, tocmai din temeiul acelei reactivări a corespondentelor, răspândirea influenței.

Ulterior, presupunerea noastră a fost confirmată, după mărturii directe, surprinzător accentuate de unul dintre apologeții săi, și *experiența* caoătă reala ei semnificație.

« *L'inquiétude devenait sa hantise. Quant un inconnu venait le voir, sa première question était :*

— *Etes - vous inquiet? vous?*

En prononçant ces mots, d voix un peu basse, penché vers l'interlocuteur, il semblait évoquer toute l'angoisse humaine, car pour Gide : - Etes-vous inquiet? ne pouvait avoir d'autre signification que : Craignez-vous Dieu? »

Interpretare după noi falsă, căci în realitate credem că întrebarea era echivalentă cu : *Craignez-vous l'opinion du monde* »?

De altfel și în acest sens dramatismul e real, profund, fiind vorba de una dintre cele mai de seamă inteligențe ale timpului, și de o

mare valoare de caracter, pe care tocmai nevoia ei de sinceritate o turbura mai adânc.

... il n'aspirait de tout son être qu'à la pure sincérité. Et c'était cet homme, pourtant, qui était obligé de mentir à Dieu, comme à la Société: la tare particulière de ses désirs l'avait mis en opposition avec son éducation, son milieu, sa religion; tout le drame de sa vie est là. Aussi ne s'inquiétait-il du problème de Dieu que dans la mesure où celui-ci était inscrit dans sa chair. (Subliniat de noi N. R.).

Il ne pouvait se résigner à être un coupable :

— ...Peut-on être chrétien aussi longtemps qu'on est tenté par le plaisir? Peut-on allier à l'amour de Dieu le désir des créatures? Peut-on concilier « le ciel » et l'enfer?

— Ah! j'ai peur de blasphémer...

«Peur» ce mot revenait souvent dans sa bouche. Il voulait dire: - J'ai peur... d'aller jusqu'au bout de ma pensée, et cependant je ne peux vivre dans le compromis¹⁾.

Drama sporea încă și prin aceea că chiar această neliniște, faptele lui inexplicabile, călătorii brusce, închideri suspecte, trebuiau motivate celor din jurul lui.

Un întreg sistem quasi metafizic a trebuit să fie fundat ca să explice ilogica aparentă a purtării lui sociale, ca să justifice în ochii celor care îl iubeau și nu împărtășeau felul purtării lui, structura conștiinței lui, iar partizanilor înșiși să le creeze un sistem moral. Toată literatura lui Gide a luat tonul acela de fervoare, de mister, de lirism intens al răului. Literatura trebuia să explice straniul unei comportări sociale.

Opinia celor contemporani trebuia în orice caz liniștită.

On imagine difficilement, d'ailleurs, la force d'oppression, des préjugés sexuels d'avant-guerre: Il y avait de quoi trembler.

— *Tout cela doit éclater, et éclatera...*

Ce moment, but de sa vie, serait celui de sa libération et mettrait fin à son angoisse»²⁾.

Această «angoisse» este de altfel una din caracteristicile esteticei gidienne, familiară tuturor imitatorilor săi.

E necvit să facă gesturi dezordonate, care, pentru cei ce nu le știu motivul intim, apar inexplicabile, fugi brusce, călătorii suspecte. Va proclama, ca o justificare cel puțin aparentă teoria *Actului gratuit*, va face din acest moment naiv, miezul esteticeii sale și unul din motivele estetice cele mai proclamate de imitatorii săi, în mișcarea literară europeană.

De altfel avologetul însuși o recunoaște.

«*Ses manières de se dérober, ses fuites, ses exagérations n'avaient*

¹⁾ Léon Pierre Quint, *André Gide son oeuvre, sa vie*, pag. 42 et passim.

²⁾ Idem

pas d'autre cause qu'une exceptionnelle probité, qui voulait forcer les contradictions de la vie.

Și de fapt călătorește neîntrerupt, în Algeria, în Turcia, în principalele porturi, acolo unde-și poate satisface mai ardent dorința. Riscând orice. Supărat permanent de propriul lui conflict cu societatea.

Ia naștere astfel un alt motiv al esteticei gidiene : *Aventura*, de asemeni extrem de comentat de cetitorii săi din întreaga lume.

De altminteri, cu toate cadrele opuse, sociale și intelectuale (pe care de altfel le vrea sfârșimate), Gide nu numai că nu poate rezista dorinței, dar exasperat trece dincolo. Sfârșește prin a proclama, prin a face din ea un fapt al metafizicei lui personale.

« *J'ai peur, disait-il, que tout désir, toute puissance que je n'aurai satisfaits durant ma vie, pour (par?) leur survie, ne me tourmentent* ».

... *Ne pouvant se laisser aller au plaisir sans remords, Gide renché-rissait. Il parlait du désir avec la même frayeur que des choses sacrées, en mots susurrés, avec délectation, avec concupiscence* ».

Și atunci estetica gidiană va proclama *Necesitatea trăirii răului* ca un *act necesar mântuirii*, va cere contactul concret cu ceea ce e mai dur lumesc, îndârjirea după real.

... *Sous l'influence des Nourritures terrestres, il y avait entre ses amis et lui, une sorte d'émulation dans le goût de l'« expérience » : une entrée dans un bar, une conversation avec un marin (!) une promenade dans le port, ce que Nietzsche appelle « les mauvaises fréquentations », de telles démarches leur semblaient le point de départ de toutes espèces d'extraordinaires tentatives* ».

Și în realitate sub aceste aventuri, care pentru normali n'aveau nici o gravitate, ei știau că o vină e ascunsă, nebanuită de ceilalți, de nemărturisit, care trebuia camuflată sub un motiv literar.

Dealtminteri, *dorința* (neprecizată), *neliniștea*, *păcatul*, *actul gratuit*, *aventura*, *trăirea răului*, *mântuirea*, *experiența* în sfârșit deveneau termenii unei metafizici adhoc, cu o geneză turburată, dar pe urmă devenită independentă, cu pretenții de explicare a timpului căci, puțin a lipsit ca să nu se generalizeze totul ca un « mal de jeunesse ». Inavuitabilitatea ei, expresia reticentă, sensul îndoelnic îi dădeau un ermetism care multă vreme a fost caracteristica literaturii gidiene, căci sensurile reale erau cunoscute numai de inițiați. Orgolios, prea profund onest ca să nu simtă nevoia tragică să-și legalizeze structura morală, ca să-și găsească împăcarea sufletească, Gide va încerca să dovedească exasperat, literar, că anormalul turburător e normal, că doar el singur e demn de interes, că lumea e plină de acte gratuite, de chintesențe de rău. Va scrie romane în acel ton ambiguu, va arăta spontaneitatea crimelor, va urmări tot ce e larvar, încercând cu voluptate să înregistreze și să dea semnificația oricărei anomalii. Va învăța rusește ca să poată ceti în original pe Dostoievski, unul dintre

cei mai turburi, mai bogat în «cazuri», exeget literar al răului, supra-evaluându-l timp de peste un sfert de veac cu pasiune. Va culege cu o naivitate imensă și explicabilă «fapte diverse» în reviste, apoi în broșuri, menite să arate ce diversă e fauna răului, mai ales la copii.

Nu fără să facă între timp eforturi disperate ca să evadeze din presiunea lui interioară, să termine cu această crâncenă și permanentă refulare.

Intr'o vreme, prietenul lui, poetul catolic Paul Claudel, are unele bănueli, aude unele svonuri.

— *Gide, au nom de notre amitié, dans votre intérêt personnel, et au nom de ceux qui vous entourent, je vous demande de me dire ce qui est... si vous êtes celui que... ce misérable qui... Claudel sommait Gide de répondre et s'il n'est trop tard, de se sauver.*

— *Oui, répondait-il, c'est vrai.*

Ii scrie două scrisori orgolioase în care nu ascunde nimic.

Claudel, înmărmurit, ia notă.

— *Moi-même, je garderais votre aveu secret. Voici vos lettres, que je vous retourne.*

Dar ceea ce vrea Gide e tocmai să înceteze secretul... E prea plin de el, îl arde.

Se hotărăște să facă marea mărturisire dostoevșchiană, în plină stradă... scrie: *Si le grain ne meurt* care e mântuirea, uciderea cancerului interior. Dar e împiedecat cu disperare de prieteni să-l publice: *Vous pouvez tout dire, lui avait écrit Proust, mais ne dites jamais: « Je ».*

Se mulțumește dezolat, să publice doar *Corydon*, studiu obiectiv asupra inversiunii.

Abia peste câțva timp, închee și publică mărturisirea totală: *Si le grain ne meurt.*

Și cu asta s'a sfârșit.

Acum s'a împăcat cu el însuși, și-a găsit marea seninătate, formulele metafizice nu-și mai au rostul. Toată ideologia veche e anulată.

Quand un nouveau-venu vient lui rendre visite:

— *Etes-vous inquiet? lui demande-t-il toujours, mais il ajoute aussitôt: Car moi je ne le suis plus... Je ne résiste plus au plaisir* (acum nu mai e represiune morală a cadrului social).

Je laisse les contradictions vivre en moi...

Experiența e sfârșită. Gide se îndreaptă calm spre mântuirea sovietică.

Inercând această etiologie a cazuisticii Gidiene, nu ne-am propus și o analiză a operei însăși. Am interpretat numai, în coordonare cu ideologia, faptele povestite de L. P. Quint. Ni se pare însă că în nici un caz ea nu poate fi, așa cum sugerează Léon Pierre Quint și toată școala gidiană de proporțiile și calitatea operei realizată de Goethe... Scriitorii mari cu adevărat, cei ce rămân permanent în

conștiința culturală, și intră în compoziția esenței, au altă structură, o notă de măreție și dominare demiurgică, pe care nu putea s'o aibă trudnicul păcatului său, Gide. E mai curând un pasionat minor, un macerat ca Baudelaire, etc. Il lipsește libertatea intelectuală, e prea aservit propriului caz, participă la procesul de cunoaștere a lumii ca acuzat având de ascuns și justificat, nu ca judecător echilibrat și liber. Nu poate domina veacul. N'a realizat nicio operă. Dar nervoasa lui influență asupra literaturii europene de după război e cu adevărat considerabilă. Toate problemele puse de prăbușirea mondială puteau fi de două soiuri : de cunoaștere și de cazuistică. Adică de verificare sau de mântuire. Noi o socotim fundamentală doar problematica de cunoaștere, de aci preferințele noastre pentru directiva obiectivă huserliană, în spiritul timpului a fost însă mai curând moda subiectivă a dorinței de trăire și salvare, ca de pe vasele în primejdie. În artă nu *cunoașterea* ca finalitate, ci *experiența* brută a primat. La aceasta a contribuit fără îndoială - în afară de mișcarea religioasă - prestigiul imens al lui A. Gide. Motivul lui personal, exasperându-i simțurile și conștiința, a sporit posibilitățile sensibilității și chiar ale inteligenței, a creat o atmosferă de neliniște, o atenție permanentă, un stil de o densitate remarcabilă, o grijă de căutat și ținută, care fără valoare în ele însele, fiind mai curând piedeci în realizarea unei opere viabile, au creat - și aceasta e paradoxal - o epocă de preocupări pentru formă, de năzuințe superioare, care au caracterizat toată această epocă literară ; iar pe viitor trecută în structură, latentă, va constitui una dintre condițiile temeinice ale literaturii de mâine.

Poate nu e străin de această structură morală și «demonetizarea», lipsa de stimă artistică în care a fost ținută iubirea normală în literatura europeană de după război. Motivul respingerii, principale, era pasionalitatea ei romantică, prea exploatată de literații de mâna a doua, ca și când un geniu n'ar fi putut înnoi tema. Prețuite ca teme literare au fost anomaliiile : incesturile, inversiunile, sadisme etc. Pietatea era condiționată de violența păcatului prealabil.

Tot ceea ce se numește destul de impropriu « generația tânără » - fenomen de altfel general în Europa de după război, și din greșeală ignorat în proporțiile lui reale - s'a desvoltat la noi în ambianța moralității gidienne, chiar când nu a participat la felul lui particular. Terminologia acestuia (aceeași remarcă un comentator - ca formulările strict religioase ale lui Sorren Kirckegaard în deosebi cele din *Tratatul despre disperare*) a fost vehiculul expresiv al acestei tinere generații, în genere însă fără conștiința substraturilor ei psihologice și morale. Aceste evoluții de conținut, sub un ritual permanent sunt de altfel frecvente în procesul de interdependență culturală și în formă caricaturală ar putea fi ilustrate prin salutul rigid englezesc cu mâna întinsă, practicat cu grijă de toți eleganții

din lume, fără să știe că întâia oară, cel imitat, ducele de Wales a salutat astfel numai fiindcă avea un furuncul la subțioară. Chiar această extindere nelucidă a vocabularului în zone care nu îi mai erau adecvate a fost, e drept, un mare motiv de confuzii ideologice. Oricum această expresie kirkegardian-gidiană satisfăcea până la măgulire procesul sufletesc de disperare și agonie caracteristic tuturor adolescenților, în toate timpurile, dar mai ales agravat prin împrejurările unei grele crize economice de după război. Sentimentul fie și factice, de a depăși tot ce a fost, de a decasa operele veacurilor trecute, satisfacția de a se regăsi în sensibilitatea gidiană iluzia, că « *experiență* » înseamnă contact nemai ajuns cu limitele, cu transcendențele chiar ale existenței, explică și orgoliul acestor tineri pasionați ¹⁾.

Evaluată dela o metodă de mântuire, când atmosfera de « trăire » religioasă s'a domolit în toată Europa și s'a sfârșit cu epoca mărturisirilor și conversiunilor în for public, *experiența*, împreună cu panoplia de expresii asociate, a început să fie utilizată ca simplă metodă de cunoaștere. Am avut astfel *experiențialismul*, iar acum în urmă o metodă *experiențialist ontologică*, care se desparte categoric de cazuistică, pretinzând o orientare mai puțin sterilă, condiționând însă cunoașterea de trăire, ceea ce nu e de loc fals, dar e cu totul necomplet.

CAMIL PETRESCU

ORIENTĂRI PENTRU POPORUL NOSTRU PRIN BISERICA ORTODOXĂ

Biserica, fiind o instituție dumnezeiască, lucrează în lume după un plan unitar, care pleacă de pe pământ și tinde spre eternitate. Lucrând în mijlocul oamenilor și pentru ei, ea este determinată în acțiunea întreprinsă, de contingențele vieții sufletelor, pe care trebuie să le sfințească, având menirea de a servi, înainte de a fi servită.

Fără să renunțe la nimic din ceea ce constituie esența ei divină, Biserica trebuie să se adapteze împrejurărilor, nu prin concesiuni făcute și renunțări, ci prin însușirea elementelor omenești, pe care înglobându-le, le transformă și le spiritualizează.

¹⁾ De altfel și generația anterioară - în poezie - aceasta mai curând sub influența lui Rilke - participă la această fervoare religioasă neobișnuită.

Așa se pune astăzi problema pentru Biserica ortodoxă, în rolul ei de instituție religioasă a poporului nostru.

* * *

Orice popor, în dezvoltarea lui istorică, are un timp de transformare. După ce și-a asigurat configurația lui exterioară : geografică și națională, tinde să se integreze în viața umanității, prin ceea ce constituie valoarea lui intrinsecă și prin care vrea să colaboreze la progresul general al omenirii.

Acest moment critic aduce după el o schimbare a orientărilor sufletești, care, până acum, au fost îndreptate spre idealuri exterioare, iar de acum înainte trebuie să aprofundeze ceea ce are ca valori speciale. După formarea unității naționale, după crearea condițiilor de viață politică și economică, favorabile unei asemenea vieți, poporul românesc trebuie să înfăptuiască o cucerire asupra lui însuși. Ca și în viața unui individ, a cărui valoare depinde de ceea ce poate realiza în ordinul sufletesc, la fel trebuie să realizeze această cucerire sufletească și poporul însuși.

E o cucerire mai anevoioasă, dar care-i asigură un mai mare merit în istoria lumii, care înregistrează mai mult contribuțiile sufletești, decât afirmările exterioare. Sunt popoare care au trăit, mai tot timpul, supuse altora, mai puternice, și cu toate acestea, istoria lor înseamnă mai mult decât a popoarelor cuceritoare. Poporul Evreu, de pildă, a trăit aproape tot timpul sub sclavia Egiptenilor, Asiro-Babilonienilor, a Grecilor și Romanilor. Totuși patrimoniul de gândire al omenirii s'a îmbogățit cu contribuția sufletească a acestui popor supus, mai mult decât cu victoriile militare ale cuceritorilor. Romanii înșiși, cuceritori ai Atenei, înălțată în fața lumii prin cucerire și artă, s'au simțit mai mici și s'au lăsat cucerți de înălțimile spirituale ale unei singure cetăți.

Suntem și noi astăzi, ca popor, la această răscruce, când, după împlinirea unității naționale, trebuie să înfăptuim o cucerire asupra noastră înșine, pentruca să adâncim valorile specifice sufletești, pe care să le oferim îmbogățirii sufletului omenesc, în genere. Numai când vom prezenta asemenea valori, istoria poporului nostru se va încadra în eternitate.

* * *

Cadrelor exterioare, necesare acestui efort, sunt create ; iar simptomele interioare arată că și această izbândă e posibilă. Inșă certitudinea acestei noi cuceriri depinde de concentrarea tuturor forțelor sufletești asupra noastră înșine.

Sunt, într'adevăr, multe aparențe care nu dau speranțe. S'ar părea, de pildă, că suntem astăzi într'o stare de nevroză. Așa cum un individ se găsește, la un moment dat, istovit de un efort prea mare,

sau dezorientat după împlinirea unui ideal până ce își găsește un altul nou și superior, tot așa apare și viața poporului nostru.

Această criză sufletească n-o negăm. Ea este produsul unor multiple cauze :

I. *Împlinirea însăși a unității naționale.* Până la împlinirea acestui ideal, timp de secole, le absorbea și canaliza energia sufletească a tuturor generațiilor, devenind o aspirațiune a întregului neam. Toate manifestările literare, artistice, politice și chiar religioase tindeau spre acest scop. Naționalitatea își căuta un mijloc de apărare prin biserica ortodoxă. În vechiul regat și în celelalte provincii biserica apăra națiunea și devenea națională. În Ardeal, mai ales, unde biserica era singura instituție pe care cenzura stăpânilor o putea controla mai puțin, ea servea ca un loc de refugiu al aspirațiilor de libertate și unitate națională.

După împlinirea unității naționale, acest ideal nu mai poate îndestula canalizarea energiilor, ci trebuie căutat un altul, care să-l depășească. Pentru stăpânirea unui loc, întâi îi stabilești hotarele, apoi îl împrejmuiești și numai după aceea începi să-l lucrezi, ca să-l faci să rodească. Abia acum terenul stăpânit poate arăta fertilitatea lui. Așa e și în viața poporului nostru. După unitatea națională și după fixarea unor hotare definitive, el trebuie să-și valorifice avuția interioară pe care o are.

E o muncă de multă migală și statornicie, ale cărei rezultate nu se văd imediat. Și cum omul e grăbit în așteptarea lor, un asemenea ideal nu se înfăptuește cu ușurință, nu entuziasmează și nu poate deveni dintr'odată un ideal colectiv. Totuși cei care au adâncă înțelegere a lucrurilor încearcă să îndrumeze lumea spre o asemenea muncă.

II. *Civilizația vremii de astăzi îngreunează gruparea puterilor sufletești ale poporului, spre un ideal interior.* Ba dimpotrivă, multe elemente ale acestei civilizațiuni provoacă adevărate dislocări sufletești.

Poporul nostru nu mai poate rămâne izolat de restul lumii, trăind o viață patriarhală. Influențe puternice pătrund până în inima lui. Așa, de pildă, ușurința cu care ajung să se contamineză mulțimile de anumite idei dăunătoare, datorită răspândirii lor prin scris, prin contactul pe care satele îl au cu orașele din ce în ce mai mult și mai ales din dorința, pe care satele o au ca să imite orașele, este fatală poporului. Aceste împrumuturi neasimilate produc adevărate perturbațiuni. În felul acesta a pătruns : luxul, înstrăinarea de munca câmpului și părăsirea vechilor credințe, creștine sau necreștine, în care a trăit mii de ani.

III. *Condițiunile economice actuale sunt și ele un puternic element, care determină prefaceri.*

Mulți din locuitorii satelor, legați de pământul care-i ținea strânși de credințele comune ale colectivității, neștiind să lucreze destul

de bine pământul îmbucătățit în părți neîndestulătoare de hrană, le-au părăsit și au venit la orașe, căutându-și existența în meserii, în fabrici, în funcțiuni publice, etc. Toate aceste schimbări de mediu și ocupațiuni au adus, în sufletul noilor imigranți, transformări sufletești, încât se simt străini și de satele din care au plecat, dar și neadaptăți cu viața orășenească, în care vor să trăiască acum. Dintr'aceștia se recrutează acele mulțimi, în plină fierbere, care își caută noi cadre de viață, totdeauna nemulțumite și gata de revoltă.

IV. *Războiul.* Deși se zice că războiul, privit ca un mare efort pe care un popor îl face într'un anumit moment, este o împrejurare când își arată toate puterile de care este capabil, totuși un popor se menține la un asemenea nivel sufletesc, numai atâta timp cât este obligat să îndure această încercare. La capătul acestui efort, ca și în viața indivizilor, care sunt supuși unor grele încercări, urmează totdeauna o perioadă de oboseală, care este, mai degrabă, un timp de regenerare a puterilor istovite.

Toate popoarele Europei, care au suferit greutățile marelui război, după două decenii aproape, apar nerefăcute și cu puterile lor încă obosite. Ba mai mult, s'a văzut că nu numai după războiul de acum, dar după toate războaiele, mulțimile caută să-și anestezieze nervii încordați, printr'o sete de plăceri, care sunt o adevărată beție a simțurilor. Totdeauna un val de imoralitate urmează oricărui război. Pentru poporul nostru, efortul războiului a avut aceleași urmări. Am mai putea adăuga că războiul, în genere, este ruperea zăgazurilor morale, care pun frâna animalității din om. Nevoile vicții comune, care trebuie dusă în pace și mai ales civilizațiunea au putut-o ține înăbușită multă vreme. După război, această animalitate apare din subconștientul omenirii cu violență, în plină revoltă și setoasă de-a fi satisfăcută.

Iată unele cauze ale acestei nevroze, prin care trecem și noi astăzi.

Urmările sunt destul de rele. Colectivitatea a primit în sânul ei atâtea elemente de disociare, care îi rup coeziunea și îi distrug vitalitatea. Ceea ce nu poate realiza, în niciun caz, este încercarea de stăpânire asupra ei însăși, iar puterea de fecunditate este împiedicată, așa că operele care necesită un efort comun, nu pot ieși la suprafață.

În mijlocul acestor colectivități, se mișcă indivizi disparați, pe care o tendință centrifugală îi izolează mereu și care ajung să piară în haos, așa cum pier stelele căzătoare în atmosfera în care se sting. Despărțiți de comunitatea în care puteau trăi, creând și simțindu-se fericiți prin creațiunile înfăptuite, acești indivizi sunt totdeauna nemulțumiți de viață și gata oricând să arunce responsabilitatea nefericirii lor, pe seama colectivității, căreia îi pretind să se schimbe după ei.

În asemenea împrejurări, pline de agitațiuni, de nesiguranță și de sterilitate, trebuie să intervină o forță sufletească, cu autoritate necontestată, o personalitate, o idee, dar mai ales o instituțiune, care să poată capta toate aceste nemulțumiri și să garanteze o nouă formă de viață organizată, prin care colectivitatea și individul să-și reia drumul întrerupt câțva timp.

Ideea religioasă, de multe ori în cursul istoriei, a salvat omenirea din asemenea impasuri. Și, cum ne dăm seama că poporul nostru străbate o astfel de criză, căutăm și pentru el mijlocul prin care ar putea fi îndrumat.

Viața religioasă a poporului român, din toate provinciile, trăind prin biserica ortodoxă, timp atât de îndelungat, arată că tot această instituțiune cu caracter permanent, unitar și infailibil, este aceea din care pot fi scoase puterile sufletești de regenerare spirituală.

În aceste împrejurări, căutând să răspundă acestor nevoi ale zilei, M. S. Regele, cu ocazia investiturii P. S. episcopi de Huși și Caransebeș, a ținut să arate că remediul acestor neliniști poate fi găsit numai prin biserica ortodoxă.

Constatăriile, pe care le-a făcut Majestatea Sa, sunt :

« *In zilele de astăzi, credința este bătută de atâtea valuri ale nebuniei* ».

« *Viața de acum este mai puțin contemplativă, mai intensă, mai plină de grijile lumesti ce le întâlnim în fiecare clipă* ».

« *Ogorul este mai sterp decât altă dată și sămânța găsește mai puțin pământ roditor* ».

« *Biserica ea însăși are de luptat cu nesfârșiți dușmani* ».

« *Azi, învățătura a pătruns mai adânc în masele poporului, însă această învățătura este pricepută adesea pe dos* ».

Toate aceste cuvinte regale arată spărturile, prin care au pătruns, în viața poporului nostru, atâtea elemente dizolvante.

Preocupat de a găsi o vindecare poporului, pe care-l conduce, se adresează bisericii ortodoxe, încredințându-i-l, ca să-l însănătoșească. De aceea a ținut să se folosească de acest prilej, indicând un întreg program și o adevărată metodă de lucru.

Între altele a spus :

« *Voi nu sunteți acum numai semănătorii, dar sunteți și grădinarii, care pe lângă sămânță, trebuie să pregătiți și pământul cel bun. Astăzi, înainte de a ieși la semănat, trebuie să pregătiți ogorul. Deci, munca de arhipăstor este mult îngreunată față de aceea a începuturilor bisericii* ».

« *Necesitatea cuvântului Mântuitorului, deci misiunea voastră de conducători ai turmei creștine, se face mai tare simțită* ».

« *Păstorii acestei biserici trebuie să facă dintr'însa un lucru viu. Credința nu stă oblojită numai în cele patru ziduri ale bisericii, ci în deosebi și în sufletul fiecăruia. Aveți grija acestor suflete doritoare de pace, doritoare de bine* ».

« Poporul nostru, care atâtea veacuri a confundat noțiunea de Patrie cu aceea a credinței, va pricepe ușor cât reazăm va putea găsi în religiozitatea cu adânci pătrunderi în ființa fiecăruia. Voi sunteți îndrumătorii de fiecă clipă, și prin exemplul vostru, prin felul cum veți conduce parohiile eparhiilor voastre, veți măsura rezultatul care, mânat de adâncă credință și o adevărată iubire creștinească, nu poate fi decât bun ».

« Credința strămoșească, ca să devină din nou mântuitoare, ca să devină sprijinul de toate zilele al poporului nostru, trebuie să depășească zidurile bisericilor clădite de om, să pătrundă în cele mai trufașe palate ca și în cele mai umile colibe și acolo să se cuibărească puternic, în aceea biserică clădită de Dumnezeu : inima oamenilor.

« Motorul ce trebuie pus în mișcare de slujbașii Domnului este tocmai aceea dragoste de care vorbește marele Apostol.

« Pe lângă formele de exteriorizare, atât de frumoase și de adânci ale sfintei noastre biserici ortodoxe, trebuie, printr'un apostolat de fiecă clipă, să cucerim cetatea interioară a fiecărui individ ».

« Vreau să știu că biserica prin slujitorii ei vibrează, că este vie. Să fie pătrunzătoare de suflete, îndrumătoare pe calea sfântă a ordinei, a credinței, a românismului ».

* * *

Acestui program propus bisericii noastre nu i se poate face nici o rezervă. Necesită însă un mic comentariu, din care să se vadă cât de mult se apropie de predicarea evanghelică.

Din cuvintele Majestații Sale, rezultă că orice acțiune de încreștinare trebuie să înceapă cu inima omului. Ea trebuie, întâi de toate, înobilată și îndumnezeită. Nu prin cuvinte adresate mulțimii anonime, ci tiecărui individ în parte. Asemenea inimi, curățite și devenite adevărate biserici ale Domnului, sunt mai puternice decât bisericile zidite de mâinile omenești. Comparând aceste cuvinte cu ceea ce învață Evanghelia, că toate cuvintele și acțiunile omenești pleacă din inimă, se vede inspirația lor adânc creștină : « Ceea ce iese din gură, - adică din inimă - spurcă pe om » (Ev. Matei XV, II).

Creștinismul nu este religiunea gesturilor exterioare și a jertfelor sângeroase de altădată, ci a milii : « Milă voesc, iar nu jertfă » (Ev. Matei XII, 7). El cere o adâncire interioară, în care sufletul se desprinde de lume pentru câțva timp, pentruca să se învingă pe sine. Iar după aceea, să vină iarăși în mijlocul lumii, plin de sfințenie.

Curățirea inimii face ca și trupul omului să devină adevărat locaș al Domnului, deci adevărate biserici : « Nu știți voi că trupul este locașul Duhului sfânt, care locuște în voi »? (Epist. I. Corint. VI, 19), Intre oamenii care poartă suflete și trupuri astfel sfințite, se realizează o unitate de credință, încât ei fac un singur corp prin Iisus Hristos : « Să ne unim unii cu alții, ca într'un gând să mărturisim ».

(Din sf. Liturghie). Aceste prime unități de suflete, sunt parohiile, care, mai multe la un loc, date în grija episcopului, alcătuiesc eparhia.

Acțiunea de evanghelizare nu trebuie să neglijeze pe nimeni, ci se adresează fiecăruia, așa cum a spus Mântuitorul, în pilda cu oaia care se rătăcise de turmă. (Ev. Ioan, XV).

Evanghelia trebuie să pătrundă deci mai întâi în inimă. Inima, astfel încreștinată, cucerește întreaga ființă a omului, iar un asemenea om, devenit creștin, încreștinează și el pe alții. Numărul se înmulțește, iar micile grupuri alcătuiesc marea comunitate creștină, care este Biserica.

Această operă trebuie să se înfăptuiască prin acțiunea de fiecă cîmpă a păstorilor Bisericii, căroră li se amintește de stăruința, pe care Apostolul Pavel o cerea lui Tit, pus de el episcop, în Creta. Această stăruință, trebuie să izvorască din cea mai adâncă virtute creștină, adică din dragoste, despre care același Apostol a scris atât de frumos creștinilor din Corint. (Ep. I. Cap. XIII).

Prin această operă de evanghelizare, se aduce mai întâi un remediu suferințelor individuale, dar mai ales li se dă oamenilor fericire, așa cum Hristos a făgăduit lumii în Predica de pe munte. În același timp, se creează din poporul însuși, o colectivitate puternică, prin unitatea de credință, servind românismului.

Biserica, luptând deci pentru triumful Evangheliei printre oameni, ajută poporul însuși să se întărească și să-și poată afirma puterile sale proprii.

Adăogând contribuția sa sufletească, născută din acest efort colectiv, alături de contribuțiunile celorlalte popoare, se înmulțesc creațiunile sufletului, prin care lumea dăinuește și progresează. Poporul nostru nu se poate abate dela această datorie, prin care își justifică ființa lui în timp și pentru eternitate.

Nu știu cât va putea Biserica realiza din acest program. Concor danța lui cu Evanghelia face însă ca el să rămână pentru multă vreme norma de conducere, nu numai pentru episcopii bisericii, ci pentru toți care vor să conducă acest popor și să-i indice orientările necesare, potrivite cu timpul.

Preot VICTOR N. POPESCU

CONCERTE

Pe un program al primului concert de muzică engleză organizat de «Cercul amicilor muzicii» la sala «Dalles», mi s'a desprins și ornamente presărate prin colțuri dovedeau că farmecul muzicii engleze nu fusese operant cu posesorul lui; concluziile la care ajunsese acest refractar erau astfel rezumate: «dacă toată muzica din lume ar fi

așezată în teancuri și celui englezesc i s'ar da foc, lumea ar fi mai bună ».

Aprecieri care înainte de a fi excesivă e inexactă ; lăsând însă aprecierile pentru mai târziu, trebuia făcută la noi dovada concretă că muzica engleză există ; era indispensabilă această demonstrație, contactul nostru cu mișcarea muzicală din Anglia a fost până foarte recent, nul ; înainte de război, unul din tipurile reprezentative ale consumatorului de muzică și anume « domnișoara care cântă la piano » știa cel puțin de existența lui MacDowel ; dansul Elfelor și « To a wild lily » figurau în repertoriul tinerelor pianiste așa cum astăzi sunt inevitabile cele două arabescuri sau « Clair de lune » de Debussy. Timpul lui MacDowel a trecut și nimeni din compozitorii anglo-saxoni nu i-a luat locul.

Trebue mărturisit din capul locului că această lacună nu prezintă multă gravitate, dar e totdeauna util când, pentru o mai bună și exactă înțelegere a unei culturi, se distrug în prealabil legende, și legendă desigur este, reputația de însensibilitate și inaptitudine pentru muzică a englezilor.

De câte ori se încearcă reabilitarea lor, se invoacă și cu mare dreptate, numele lui Henry Purcell (1658-1695). « Nimic vulgar, nimic brutal. Melodii frumoase, izvorâte din inimă și în care se resfrânge ce este mai curat în sufletul englezesc. Armonii delicate disonanțe mângâietoare, gustul pentru foșnetul septimelor și secundelor, o neîncetată legănare între major și minor, nuanțe fine și schimbătoare, ca o lumină palidă, nedecisă, învăluitoare, ca un soare de primăvară, etc. »

Așa spune Romain Rolland. Pierderea timpurie a lui Purcell a fost și a rămas până astăzi pentru muzica engleză, tot nereparată.

Dar acele « disonanțe mângâietoare » cu « lumini palide, nedecise » ș. a. m. d., n'au rămas pierdute pentru muzica vie, în circulație, de astăzi. După 15 ani de la moartea lui Purcell, când deja muzica engleză cedase cu totul invaziei italiene, debarcă tânărul, atot-cuprinzătorul și masivul « Weltbürger », Georg Frederic Händel, care, în următorii cincizeci de ani compune...

Cu oarecare dreptate revendică Englezii pe Händel și e neîndoios că « influența mediului » a fost reală în creațiunea sa, după cum nu mai puțin adevărată și nu mică a fost și contribuția operei lui Purcell la formarea stilului händelian.

Privită astfel, muzica engleză devine vegetativă și contribuția ei la frumosul muzical al omenirii e încă așteptată. E un caz desigur rar, acel al unei civilizații complete și armonioase care se împletește așa de firesc și de strâns cu întreaga cultură a Europei apusene, secolele dearândul, și care totuși prezintă o lacună așa de întinsă în timp ; ● contribuție specific engleză în muzica cultă, de o valoare comparabilă cu aceea a altor popoare, nu există încă ; și cu toate acestea, uzul mu-

zicei în viața de toate zilele este intens în Anglia ; cu deosebire muzica vocală e practică aproape excesiv ; din trei englezi luați la întâmplare, doi sunt bucuroși să cânte oricând, oricâte cântece, de preferință vechi. Poate nu e indiferent faptul că spectacolul muzical (ca și teatrul) nu a avut vreodată sprijinul Statului ; nu este desigur o concepție fericită mai ales, într'o țară bogată, dar tradiția, precedentul stăpânesc acolo viața socială într'o măsură care se poate cu greu închipui ; și este în tradiție că o înjghebare muzicală în Anglia trebuie să-și agonisească pâinea de toate zilele, singură.

Asociațiunile corale, simfonice chiar, constituite de amatori sunt nenumărate și răspândite în toate colțurile țării, dar bineînțeles valoarea lor este mai mult socială și educativă, decât artistică. Ospitalitatea muzicală a englezilor e mare și durabilă : Mendelssohn a avut o primire covârșitoare și este probabil că nicăieri mai mult ca în Anglia nu se execută astăzi oratoriul «Elias» ; după cum se vede, nu dragostea pentru muzică lipsește englezilor și nici unele începuturi de contribuție la tezaurul muzical al omenirii ; în treacăt poate fi pomenit pianistul și compozitorul Field ale cărui Nocturne premerg acelea ale lui Chopin ; păstrând ca bun englez tradiția proverbului, el a profetizat însă în Rusia.

Astfel au trecut veacurile în care muzica a dat hrană pentru suflet tuturor aceloră pentru care muzică și cărți bune vin imediat după alimente, în ierarhia «strictului necesar». Trece și veacul al XIX-lea și nu lasă în muzica engleză urme care să reziste cât de modest timpului.

Mackenzie, Stanford, Sullivan scriu opere ; cel din urmă în colaborare cu Gilbert, un număr de opere comice care se bucură și astăzi de mare popularitate în țara lor de origină. O reînoire a muzicii, o participare mai activă, contemporană cu marile curente muzicale din Europa începe să ia ființă de abia la sfârșitul veacului trecut ; și aci trebuie numit în primul rând E. Elgar. În cursul unei lungi și rodnice existențe, Elgar a compus lucrări în mai toate genurile muzicii instrumentale și simfonice. Oratorii (a debutat ca organist) dintre care trebuie numit «Visul lui Gerontius» op. 38 ; uverturi, cu mențiune specială pentru «Cockaigne» op. 40 ; simfonii (două), studii și variații simfonice din care trebuiesc amintite acele cunoscute și agreabile variații «Enigma» (numite astfel fiindcă tema nu este expusă), în fine multă și diversă muzică de cameră.

O invenție melodică ușoară, plăcută și nesilită este prima impresie pe care o lasă numeroase din compozițiile lui Elgar ; de multe ori sinceritatea și simplitatea țin locul originalității, dar o frecventare mai îndelungată a acestor lucrări arată că ele rezistă imperfect uzului ; printr'o schimbare de destinație însă, acest inconvenient a putut fi uneori ocolit, cum este cazul celui «Salut d'amour» care face astăzi carieră în restaurantele bune. O excesivă admirație pentru

Brahms, cu deosebire în muzica de cameră, e răscumpărată de naturalul perfect cu care nu e ascunsă ; acei care au ascultat la festivalul englez quintetul op. 85 pentru piano și coarde au făcut desigur această constatare.

Integrată în mișcarea muzicală contemporană este însă opera compozitorilor din generația următoare lui Elgar, Vaughan Williams, Arnold Bax, Gustav Holst, John Ireland, Ethel Smythe, Arthur Bliss, Eugene Goossens, Frank Delius, reprezintă laolaltă o activitate creatoare din acele mai onorabile și diverse, comparabilă, exceptând stele de mărimea întâi, cu cea a țărilor de mare producție muzicală. Wagner, Strauss, Debussy, Ravel, Strawinsky, toate curentele, toate școlile sunt prezente, adeseori vizibile, în multe din operele acestor compozitori ; mulți din ei însă, caută să readucă la viață nouă și în haină nouă patrimoniul muzical al trecutului și să cucerească astfel pentru muzica engleză o situație europeană.

Dacă și în ce măsură vor reuși întrece previziunea contemporanilor.

E sigur însă că muzica engleză s'a trezit odihnită și vicioasă din somnul ei secular și unui popor care a contribuit așa cum se știe la civilizația Europei apusene, îi este îngăduit orice nădejde.

E meritul «Cercului amicilor muzicii» de a fi prezentat publicului nostru pentru prima oară o audițiune de opere reprezentative englezești. În afară de cvintetul pentru piano și coarde de Elgar, acel pentru coarde și oboi de Arnold Bax, a fost desigur lucrarea care a câștigat mai mult simpatia publicului pentru muzica engleză contemporană ; cu deosebire ultima parte, «Allagro giocoso», construită pe o melodie populară veche e strălucit realizată ; este o lucrare care trebuie reluată la prima ocazie și cu aceeași distribuție a instrumentelor care s'a dovedit a fi excelentă. Unei cam lungi sonate pentru vioară și piano (operă de tinerețe a lui Ireland), se poate atribui calificativul evasiv și politicos de «interesant». Cauza nu putea fi mai călduros și convingător susținută de cum au făcut-o d-nii Koganoff și Bucholz.

D-ra Dorothy Humphrey a cântat cântece din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea.

Se cunosc în deobște farmecele și calitățile cântecelor vechi ; trecute prin sita deasă a timpului, acelea care mai răzbat până în zilele noastre sunt de cele mai multe ori mici perfecțiuni ; e drept că, inconștient sau cu bună știință, acel care le ascultă le îngăduie o specială și afectuoasă indulgență, din care nu lipsește poate nici sentimentul superiorității veacului, nici viziunea romantică și cam simplistă a unor timpuri, în care se presupune că viața era ușoară și oamenii omenoși. Oricum, mânuirea acestor fragile relicve cere multe daruri firești și meșteșuguri dobândite. Nici unul din acele esențiale nu a lipsit d-rei Dorothy Humphrey în interpretarea acelor

fermecătoare cântece care figurau în prima parte a festivalului de muzică engleză.

* * *

O reluare, al cărei merit trebuie relevat, este executarea de către orchestra Filarmoniceii și a corului Societății « Carmen » a celci de a doua simfonii de Mahler, dirijată de d. Ionel Perlea. Această enormă și grandioasă construcție sonoră impune și copleșește prin proporțiile ei uriașe ; dar, cercetată mai îndeaproape, « gândirea este în fond neo-clasică, puțin cam molatecă și difuză ; structura armonică e compozită ; stilul lui Bach, Schubert, Mendelssohn se întâlnește cu acel a lui Wagner și Bruckner... ; un amestec bogat și strigător... » ; și cu toate acestea muzica lui Mahler nu e nici imitație, nici compilație ; dar meseria lui de șef de orchestră, director de Operă, îl obliga zilnic la un contact activ și simțit cu muzica altora ; astfel saturat, fără odihnă, fără posibilitatea unei reculegeri, nu e de mirat că reminiscențele, asociațiile se îmbulzeau și năvăleau laolaltă cu propria lui gândire și simțire muzicală. Fără a fi sortită unei existențe seculare, simfonia a doua își poartă totuși cei 40 de ani cu destulă bărbăție...

Neobosit și așa de spornic la muncă, d. Ionel Peslea a uimit și a entuziasmat publicul dirijând fără partitură această sărbătoare muzicală al cărei succes îi revine exclusiv și integral.

RADU GEORGESCU

PROBLEMA AUSTRIEI

Organizarea Europei Centrale reprezintă cheia de boltă a organizării păcii europene. La rândul ei, problema Austriei este problema crucială a Europei Centrale. Instabilitatea Austriei înseamnă deci instabilitatea Europei.

Pe de o parte, din cauza discrepantei organice dintre aparatul administrativ imperial și dimensiunile teritoriale de astăzi, pe de altă parte, din cauza procesului lent de adaptare dela rolul de imperiu federal, - plurinațional, cumpănă în echilibrul european și punte de unire între germanii și slavii de sud -, la rolul minor de stat-tampon în Europa Centrală, republica independentă a Austriei este punctul nevralgic al Europei actuale.

Fricțiunile dintre partidele politice, intensitatea intermitentă a mișcării în favoarea *Anschluss*-ului, așezarea Austriei la intersecția drumurilor și a intereselor politice sau economice ale marilor puteri, determină problemelor austriace simultan caracterul de probleme

interne și internaționale. Echilibrul instabil al situațiunii austriace dă fiecărui eveniment de politică internă proporții de fenomen politic internațional. Orice turburare a ordinii interne poate fi proiectată pe ecranul internațional drept preludiul unei recuzări a ordinii de drept.

Nod gordian al politicii europene postbelice - problema Austriei așteaptă încă deslegare. De 15 ani, diplomația internațională se străduiește să evite deslegarea nodului prin procedeele - legendar - al săbiei. Politică de împrumuturi, măsuri de restaurare financiară, planuri de încadrare a Austriei în « teritorii economice » mai mari, sunt parte din formulele folosite sau preconizate.

Totuși, în alternativa *Anschluss* sau confederație dunăreană (pentru a nu menționa alte eventualități ca : restaurația monarhică, blocul central al statelor catolice, etc.), Austria alege - de altfel conjunctura politică internațională (ca să nu spunem cancelarii marilor puteri) îi impune - a treia soluțiune : menținerea *statu-quo*-ului.

Problema Austriei este o problemă constantă - de acuitate variabilă.

Ce fapt a readus-o de această dată, pe planul actualității ?

Viena a fost - în luna Februarie - câmpul unui război civil. La Linz o perchiziție la sediul partidului social-democrat a determinat proclamarea grevei generale.

Maiorul Fey, vice-cancelarul Austriei - în absența cancelarului Dollfuss, plecat la Budapesta - proclamă stare de asediu, concentrează trupele în cinci din cele nouă provincii ale republicii federale și - întâmpinând rezistența organizației de luptă a social-democrației : *Schutzbund*-ul - pune în acțiune, pe de o parte trupele guvernamentale, pe de altă parte *Heimwehr*-ul : organizația de luptă a partidului fascist austriac.

« Războiul civil » - căci acesta a fost calificativul acordat « incidentului » - a durat puțin. Social-democrației - a căror rezistență a fost mai dâră la Linz, Graz și Florisdorf, cartierul muncitoresc al Vienei - au fost răpuși curând. Conducătorii socialiști - care nu au fugit peste graniță, în Cehoslovacia sau Bavaria - au fost arestați.

Un bilanț penibil de sute de morți și grave stricăciuni. În plus, o atmosferă apăsătoare de prigoană fratricidă.

Abia acum, după aceste câteva săptămâni, destinderea pare să fi intervenit.

Tot incidentul - în tristețea și gravitatea sa - ar fi putut rămâne neînregistrat de noi, în această cronică, dacă semnificația sa nu întrecea simplul contur al « faptului senzațional ».

Luptele din Februarie reprezintă un final - mai dramatic decât era necesar - al unui proces de lichidare a sistemului partidelor în Austria.

Intr'adevăr, Austria se găsește astăzi pe pragul unei transformări

esențiale a sistemului său de guvernământ. O constituție nouă, redactată de moderatul dr. Ender, este menită a înlocui sistemul parlamentar austriac (care a suferit deja un corectiv, sub Schober), printr'o organizație corporativă a statului. Derivată spiritual din Enciclica Papală din Mai 1933, *Quadragesimo Anno*, modelată economic după sistemul corporativ fascist și politic, după principiile Statului totalitar, această « Constituție Catolică Corporativă » inaugurează un *Ständischer Staat*, care să legitimeze dictatura de fapt a cancelarului Dollfuss.

Intr'adevăr, Dollfuss, împiedicat în activitatea sa reformatoare de precaritatea situațiunii sale parlamentare (avea o majoritate de un singur vot) și izbindu-se constant de metoda obstrucționistă ce domina parlamentarismul austriac, a guvernat încă din Mai 1933 pe cale de decrete. Impins poate de influența doctrinară și politică a Italiei, influențat de exemplul spectaculos - chiar ansteckend (contagios) - al național-socialismului german, cancelarul s'a simțit îndemnat să statornicească primatul executivului, inaugurând și în Austria un regim de autoritate, extra-parlamentar.

Ca orice fază de tranziție, caracteristica regimului a fost instabilitatea. O politică de echilibru - revistele străine spuneau echilibristică - menținea guvernul Dollfuss.

Sprijinit în interior, mai mult pe antagonismul dintre *Heimwehr*, Naziști, și Social-democrați, decât pe forța partidului său, social-creștin, (chiar extins la formația « frontului patriotic »), raliând în exterior, suportul anglo-franco-italian pentru a rezista propagandei agresive a hitlerismului, regimul Dollfuss ajunsese totuși să fie sinonim cu « regimul de independență a Austriei ». Dollfuss avea, alături de mandatul intern, girul internațional.

Astăzi politica de oscilație a încetat. Cancelarul Dollfuss pare să se fi hotărât a-și sprijini în viitor politica - în principal, - pe suportul spiritual al Vaticanului, diplomatic al Ducelui și militar al *Heimwehr*-ului.

Luptele interne din Februarie au fost descrise de unii ca o răscoală socialistă, de alții - mai exact - ca un *Putsch* (lovitură de Stat) a *Heimwehr*-ului.

Partidul fascist austriac al Prințului Stahremberg și-a lichidat feuda cu adversarii săi direcți : social-democrații.

Istoria acestei adversități datează dela 15 Iulie 1927. Atacul socialiștilor asupra Tribunalului din Viena și declararea grevei generale alarmă atunci elementele conservatoare rurale. Un prim pas spre organizarea unui front anti-socialist, primul simptom al reacțiunii « drepte ». La început, sub amenințarea unui « marș asupra Vienei » - « pentru a termina cu vorbăria din Parlament » și « pentru a expulza marxistii din Bastilia Roșie » (Primăria Vienei), mai târziu - prin sprijinul ascuns, acordat de guvernele succesive *Heimwehr*-ului

și sub îndemnul eșecului său electoral din 1930, amenințarea deveni tot mai iminentă. Trei ani, Austria se aștepta la un *coup d'Etat* din partea partidului fascist.

Putsch-ul plănuț în Noembrie 1930, apoi cel încercat în Styria, în Septembrie 1931, au dat greș. Eșecul lor se datora pregătirilor superficiale, vigeilenței guvernamentale, dar mai ales opozițiunii organizate a partidului social-democrat. Acesta lucra cu două arme : amenințarea cu greva generală și folosirea organizației proprii de luptă, *Schutzbund*-ul.

Partidul social-democrat austriac - a cărui forță se datora operei de asanare materială a muncitorimii vieneze și prestigiului de a fi o ramură a social-democrației germane - intrase totuși într-un proces de treptată fărâmițare. Îndepărtat de la putere de câțiva ani, incapabil de a face față crizei economice, suferind prin reoșeu lovitura dată de Hitler socialismului german, partidul social-democrat comise în plus erori de tactică. Contradicțiile de fond ale austro-marxismului, obstrucționismul parlamentar, șovăelile în tratativele cu Dollfuss, și în fine, recent, atacul arogant, în *Arbeiter-Zeitung*, la adresa ministrului italian Suvici, precipită criza lor.

În eclipsă de popularitate doctrinară, erorile acestea au dus la treptata favorizare a *Heimwehr*-ului, de către guvern, la început în speranța de a dobândi astfel majoritatea de două treimi de voturi, necesare în Parlament pentru modificările constituționale, și apoi, la pomenitele « măsuri drastice » luate de « ultra-autoritarul » maior Fey, cu ajutorul - și poate din îndemnul - *Heimwehr*-ului.

« Războiul civil » din Februarie a lichidat - pentru câțva timp - partidul social democratic austriac.

Lupta dintre *Heimwehr* și *Schutzbund* nu reprezintă numai conflictul politic militant dintre partidul fascist și cel social-democrat, cât mai ales este reflexul conflictului latent dintre populația catolică, conservatoare rurală, și populația anti-clericală socialistă a Vienei ; antagonismul dintre capitala socialistă și provincia conservatoare. Teritoriile rurale, cu populație burgheză, aristocratică sau agrară, se opuneau centrului urban, dar mai ales Vienci, orașul pionier al socialismului marxist, reprezentantul fervent al principiilor Internaționalii a II-a. *Mittelstand*-ul se opunea sindicalismului muncitoresc.

Modus-ul *vivendi* virtual care a guvernat raportul dintre aceste două tabere a fost denunțat în 1927. În intervalul acestor 7 ani - dar în deosebi în ultimele luni - cumpăna s'a lăsat tot mai mult în favoarea organizațiilor de dreapta.

Dar procesul acesta de stratificare politică internă a fost complicat prin intervențiunea unui factor nou : național-socialismul.

Nu este vorba de grupurile mici de *Hackenkreuzerl*, care existau de mai multă vreme, în special în mediile universitare, și nici de partidul național pan-germanist (al cărui unic scop este *Anschluss*-ul),

care trimite din ce în ce mai puțini reprezentanți în Parlament, ci de mișcarea național-socialistă stimulată și susținută, prin bani, propagandă și oameni, de partidul nazist german - mai ales cu începere dela alegerile municipale din Viena din 24 Aprilie 1932.

Problema capătă un colorit nou.

Relațiile guvernului față de partidul național-socialist implică, în repetate rânduri, intervenții diplomatice. Pe problema de politică internă se grefează o problemă de politică externă. Conflictul dintre guvernul Dollfuss și Nazism reprezintă un capitol important din politica externă a Austriei, - și chiar din politica internațională - în anul 1933.

Rolul lui Habicht « inspectorul nazist pentru Austria » și totuși *persona non grata* în această țară, infiltrațiunea naziștilor germani în conducerea partidului național-socialist austriac, « capitularea » Bavariei, incidentul d-rului Franck, care a dus apoi la represaliile germane de a opri turiștii germani de a merge în Austria, reprezintă prima fază.

Gradația este fermă. Atentatul contra cancelarului Dollfuss la 3 Octombrie (deși legătura cu naziștii nu a fost dovedită), primejdia invaziunii teritoriului austriac, intimidarea teroristă au dus la cererea Austriei de a i se mări efectivele militare îngăduite de tratatul dela Saint Germain.

Intensificarea propagandei, ignorarea demersurilor franco-britanice, din August 1933, acuitatea acțiunii teroriste din Ianuarie - când în primele 10 zile s'au înregistrat aproape 140 de atacuri cu explosive - și în fine, ultimatumul ce fixa data de 1 Martie 1934, - ca termen final al pasivității germane, au culminat în hotărîrea cabinetului federal, din 5 Februarie, de a recurge la Consiliul Societății Națiunilor pentru a salvarda Austria de presiunile germane.

În locul apelului, la Consiliul Societății Națiunilor (la care Austria a renunțat din îndemnul Italiei, în special), s'a înregistrat la 17 Februarie, *declarația unită* a Angliei, Franței și Italiei (urmând unui *aide mémoire*, prezentat de Ministrul Angliei, la 9 Februarie¹⁾, cu următorul important cuprins :

« Guvernul austriac a cerut guvernelor Franței, Angliei și Italiei să-și precizeze atitudinea lor cu privire la dosarul pregătit pentru a stabili imixtiunea germană în afacerile interne ale Austriei, care dosar a fost prezentat lor.

« Conversațiunile ce au avut loc între cele trei guverne asupra acestui subiect au dovedit unitatea de vedere asupra necesității de

1) Care prevede că « integritatea și independența Austriei formează un obiect al politicii britanice și cu toate că guvernul Majestății Sale înțelege să nu intervină în afacerile interne ale unui alt Stat, el recunoaște totuși dreptul Austriei de a cere să înceteze orice imixtiune în afacerile sale interne, de ori unde ar veni ».

a menține independența și integritatea Austriei în conformitate cu tratatele respective ».

(Relațiile guvernului austriac, față de partidul național-socialist - problemă de politică internă, au devenit o problemă de politică externă, prin relațiile dintre guvernul austriac și cel german, pentru a lua, în fine, aspectul unei probleme de politică internațională: relațiile Marilor Puteri față de politica Germaniei în Austria).

Pentru Marile Puteri, problema independenței Austriei reprezintă unul din aspectele menținerii echilibrului politic european. Recrudescența mișcării pan-germaniste - galvanizată de exaltarea hitleristă - « programul inexorabil de înglobare a Austriei în teritoriul *Gross Deutschland*-ului (marea Germanie) formulat insolit prin ultimatumul recent, obligă Marile Puteri - garante ale tratatelor de pace, - să-și sublinieze atitudinea.

După demersurile dilatorii din trecut, în sfârșit o declarație fermă. Replica se adresează față de Germaniei, ea reprezintă un veto categoric la încercările Germaniei de a revizui obligația prevăzută de art. 80 al Tratatului dela Versailles: « Germania recunoaște solemn că va respecta independența Austriei ».

Pentru Marile Puteri, problema Austriei este în primul rând o problemă de apărare a tratatelor.

Problema este, pentru Austria, o problemă de rezistență. Luptă contra crizei economice - căci criza economică prilejuește aventura politică; luptă contra crizei politice - căci criza politică prilejuește intervențiunea Statelor străine; luptă contra crizei morale - căci criza morală este preludiul capitulării naționale. Rezistența Austriei este deci tripartită: politică, sudând antagonismul partidelor sub egida « frontului patriotic » și a autoritarismului administrativ; economică, conexând avantajele comerciale ale diverselor planuri de organizare a Europei Centrale cu ajutorul financiar al Franței, Angliei și Italiei; națională, folosind resurecția patriotismului austriac. *Austrianismul* este astăzi pavăza ordinii de drept.

Tratatele de pace și protocolul din 1922 sunt cadrele internaționale în care se desfășoară austrianismul; constituția nouă este cadrul național pe care îl construiește. La politica de intimidare și presiune a Germaniei, Austria reacționează, afirmând viabilitatea și misiunea istorică a Austriei independente.

Documentele internaționale semnate de Marile Puteri sunt armatura ei diplomatică. Dar armatura ei internă se găsește în unitatea solidară a națiunii austriace.

Tradiționalismul habsburgic, 10 secole de civilizație proprie și autentică, viziunea retrospectivă a rolului ei istoric, vigoarea credinței catolice, constituiesc fundamentale specificului autohton. Distinguo-ul acesta față de postulatul unității *kulturii* germane este

actul spiritual de afirmare al conștiinței naționale ; cheazășia conti-nuității *Oesterreichertum*-ului.

Există totuși o problemă austriacă ce se exprimă în trei întrebări : este independența republicii austriace *necesară*? Este republica austriacă independentă *viabilă*? Are această republică austriacă independență o misiune istorică proprie?

La întrebarea *necesității*, tratatele de pace răspund : independența Austriei este garanția păcii și a echilibrului european.

La întrebarea *viabilității*, cei 15 ani de luptă și consolidare ai republicii Austriace au dovedit că poate trăi.

La întrebarea *finalității*, « patriotismul austriac » este mărturia.

Problema Austriei se desfășoară pe două planuri. Mai exact, evenimentele sunt raportabile la două sisteme de coordonate : unul național, celalt internațional.

Formal în dreptul internațional, problema Austriei este închisă. Art. 88 al Tratatului dela Saint Germain declară « Independența Austriei inalienabilă » ; iar protocolul dela Geneva din 3 Octombrie 1922, care inaugurează restaurația financiară a Austriei, confirmă angajamentul Austriei « de a se abține dela orice negociere și orice angajament, economic sau financiar care ar compromite direct sau indirect, independența sa ».

Avizul consultativ al Curții dela Haga - dat după încercarea de a încheea acordul vamal austro-german din 1931 - demersurile diplomatice ulterioare și în fine, declarația din Februarie, dovedesc hotărîrea consecventă a Marilor Puteri de a menține neatins *Statu-quo*-ul.

Juridic, problema Austriei este închisă. Politic, ea se găsește în miezul preocupărilor diplomației post-belice.

Tratamentul preferențial acordat Austriei prin art. 222 al tratatului dela Saint Germain, împrumuturile străine cari au alimentat mereu resursele și ite ale tezaurului austriac, opera de restaurație financiară a Austriei - prin intermediul Societății Națiunilor, dispozițiile din memorandumul B. iand și planul constructiv francez, proiectele de organizare ale unei confederații dunărene, planul Tardieu, acordurile Brocchi, planul italian din Septembrie 1933, și în fine, protocolurile italo-austro-ungare semnate la 17 Martie 1934, la Roma, reprezintă formele exterioare ale responsabilității internaționale față de Austria. Ele reprezintă în plus derivate pentru planurile de uniune austro-germane.

Problema Austriei așteaptă încă deslegarea. Inchisă ca problemă proprie, ea e reluată în politica internațională. Problema Austriei poartă îrsă aci numele de : problema Europei Centrale. Despre această nouă problemă - sau mai exact, despre aspectul internațional al problemei austriace - în cronica noastră viitoare.

RICHARD HILLARD

PĂRERILE CU ADEVĂRAT ONORABILULUI CONTE BEAUCHAMP, K. G; M. P.

Prea onorabilul conte William Lygon Beauchamp e unul din cei patruzeci de cavaleri ai ordinului Jaretierei, - ordin pe care-l capătă doar suveranii și câțiva din marii nobili ai curții engleze. Ca să obțină această neobișnuită distincție, «cu adevărat onorabilul conte» a trebuit să strălucească în numeroase și variate ocupații. Știe, pe dinafară, jumătate din opera lui Virgiliu. Poate rosti, oricând, un discurs pe latinește. Ține în mare stimă pe poeții clasici, pe care îi cunoaște de aproape. Gândește ușor, scrie frumos.

Dar nu pentru aceste alese calități cărturărești, M. S. Britanică l-a împodobit cu faimosul ordin al lui Eduard al IV-lea. Nu. Prea onorabilul conte Beauchamp a desfășurat o strălucită activitate în viața publică engleză. Să-i înșirăm titlurile. Iată-le :

Contele William Lygon Beauchamp, la vârsta de șaizeci și doi de ani este sau a fost :

membu în Consiliul particular al M.S. Britanice (1906), comandor al ordinului Sfinților Mihai și Gheorghe (1899),

doctor în drept,

comisar ecclesiastic,

lord-locotenent,

guvernator de Cloucester,

președinte al Asociației armatei teritoriale,

lord guvernator al celor cinci porturi,

lord președinte al consiliului privat (1910 și 1914-15),

ministru al muncii (1910-14),

lord Steward al răposatului rege Eduard VII (1907-1910),

cavaler al justiției S-tului Ion din Ierusalim,

primar de Worcester,

guvernator al Gallici de Sud (1899-1901),

cancelar al Universității din Londra,

N'am terminat. Lordul Beauchamp are sumedenie de grade militare. E colonel onorar al celui de-al doilea regiment «South Midland», general de brigadă de artilerie al celui de-al cincilea regiment «Royal Sussex», colonel onorar al trupelor călări din Imperiul Britanic, precum și colonel onorar al celui dintâi batalion de voluntari din regimentul «East Kent».

Am ținut să înșirăm toate titlurile acestui prea nobil lord pentru ca lectorul nostru să-și dea seama de însemnătatea deosbită pe care o are în imperiul britanic și, ca atare, să înțeleagă toată greutatea cuvântului său. Căci, prea onorabilul conte Beauchamp a ținut să-și exprime, de curând, părerile sale despre criza economică a lumii. Deși aceste păreri nu sunt toate nouă, socotim că ele trebuiesc răs-

pândite în cercuri cât mai largi, ca un antidot la teoriile năstrușnice care bântue în vremea de față omerirea.

* * *

Prea onorabilul conte, în trecere prin Paris, s'a dus într'o seară la un spectacol. Piesă modernistă, infectată de toate prejudecățile vremii.

Titlul : « *Le Monde cassé* ». Nu interesează subiectul. Nici atmosfera. Ajunge titlul. Spune, doară, tot.

Să dăm și o exclamație a ercinci :

« *N'ai uneori impresia că trăim - dacă aceasta se poate numi a trăi - într'o lume stricată? Da, stricată ca un ceasornic stricat. Mașina nu mai funcționează. In aparență, nu e nimic schimbat. Toate sunt la locul lor. Dar dacă ducem ceasornicul la ureche, nu se aude nimic. Lumea, ceea ce numim noi lume, lumea oamenilor... altădată, trebuie să fi avut o inimă. Dar, s'ar spune că această inimă a încetat să bată ».*

Dece s'o fi părut lui Gabriel Marcel, autorul piesei, că inima a încetat să bată? Lumea trăește și muncește. Traiul e greu și munca aspră. Dar cine ar putea să spună că viața s'a slârșit, că inima a încetat să mai bată? Cui ce știu cum s'o asculte aud desigur bătăi, - slăbite poate, dar bătăi.

Le aude și nobilul lord. Se minunează cum de se pot împrăștia aici atât de false, atât de primejdioase.

Și, Doamne, câte idii!

Să scurtăm evenimentele dela războiul cel mare. Ce în nec în absurd! Nimic logic, nimic chibzuit.

Țările industriale își dezvoltă agricultura.

Țările agricole gonesc după industrie.

Rezultatul?

Țările industriale ridică bariere vamale înalte în jurul lor. Scumpesc pâinea lucrătorilor. Când pâinea e scumpă, salariul trebuie să fie mare. Salarii ridicate înseamnă un preț de cost exagerat. Producție scumpă înseamnă neputința de a lupta pe piața internațională. Țările industriale sunt însă nevoite să exporte. Pentru ele, comerțul exterior e o problemă de viață. Acest *trebuie* deschide calea tuturor încercărilor : devalorizare, inflație, dumping.

Care din aceste încercări înseamnă o soluție? Nici una.

De valorizarea nu ajută la nimic, într'o lume care are nevoie de deflație.

Inflația a fost, în toate vremile, o pacoste aducătoare de sărăcie și de desfrâu.

Dumpingul e mijlocul cel mai sigur de a sărăci pe *naționalul* tău, pentru ca un străin, din cine știe ce țară îndepărtată, să trăiască mai ușor.

Iată câte greșeli grave din cauza dorinței de a desvolta producția agricolă.

Procedat-au mai bine cu industria?

Să vedem :

Perfecționarea tehnică a luat dela război încoace o neobișnuită desvoltare. Această perfecționare trebuia să ducă la fabricația în serie, pentru a se putea scădea prețul de cost. Prețul de cost a fost scăzut, nu însă și cel de vânzare.

« *Morala e prima lege a economiei politice* », - se gândește cu adevărat onorabilul conte Beauchamp. « *Când ea nu se observă la persoane, se observă în lucruri* ».

Ce dreaptă observație.

Când, cu o mașină perfecționată, un industriaș reușește să producă cincizeci de pălării la același preț, la care producea înainte zece, și le vinde la un preț tot atât de urcat, după o epocă de îmbogățire, el devine propria victimă a câștigului exagerat. Profitul vânează profit. Sumele agonisite se închid în instalații costisitoare. Se uzează și de credit. O clipă se pare că toată lumea e în câștig. Industriașul care ia preț bun, muncitorul care-și sporește pretențiile, statul care vrea și el partea sa. E vremea când oamenii se învârtesc între două poluri fericite : *buna stare și plăcerea*.

Se împiedică însă, fățiș sau nu, libera mișcare a forțelor economice.

Când patronul și salariatul câștigă prea ușor, înseamnă că e năpăstuit consumatorul. Totuși, atât soarta patronului cât și soarta salariatului, atârnă de starea consumatorului. Și câte nu s'au făcut împotriva lui : înțelegeri între patroni și muncitori, înțelegeri între patroni pentru înlăturarea concurenței. Se scurtează durata muncii, se creează instituții sociale cât mai numeroase și costisitoare, se înțelege statul cu patronatul, muncitorii și patronii se organizează împreună sau aparte.

Toate aceste înjghebări împiedică elasticitatea vieții economice. Totuși, atâta vreme cât trcbile merg bine, lumea e mulțumită. Se creștează pe răbojul vremii desvoltarea economică și progresul social.

Cât de amăgitoare sunt ele. Progresele se răzbună. Incep să se observe și paradoxele.

Rusia Sovietică, de pildă, vrea să-și edifice o industrie. In acest scop își întocmește un plan de lungă durată. Realizarea planului înseamnă pierderea unui debușeu însemnat pentru celelalte industrii și apariția unui concurent pe piața internațională. Industria americană și cea europeană au tot interesul ca planul sovietic de industrializare să nu reușească.

Totuși ele dau un concurs necondiționat la realizarea lui. Germania furnizează specialiști, Statele Unite mașini, Franța și Anglia capitaluri.

Industria americană de automobile creează în Rusia sovietică o industrie care, curând îi va răpi însemnate debușuri.

Țările agricole consumatoare de produse industriale importate nu pot găsi creditul necesar că să-și ducă zilele. În schimb, Rusia comunistă, vrăjmașa hotărâtă a ordinii capitaliste, găsește credit comercial pe optsprezece, douăzeci și patru și treizeci de luni.

Cât de tainice și neînțelese sunt căile omenirii.

* * *

Să observăm, o clipă, situația țărilor agricole. Industria se bucură de un interes nebănuț. Zidurile protecționiste scumpesc produsele pentru plugari. Pagubă dublă. Se pierde prin încurajarea nesocotită a unei părți din industriei, se păgubește prin îngreunarea situației agriculturii.

Sporul de producție nu folosește întotdeauna. Uneori, satornicirea producției la nivelul consumului intern scutește de grele suferinți. Dacă, de pildă, producția noastră de grâu din anul acesta ar fi dat un excedent pentru export, prețul ar fi fost pe jumătate decât cel de azi, plugarii ar fi încasat mai puțin ca acum, iar statul ar fi fost nevoit să plătească prime de export.

Aceasta nu înseamnă că nu trebuie să ne îngrijim de producție. Dimpotrivă. Problema producției e problema de căpetenie în viața economică a unei țări. Să ne străduim să producem bine. Marfa de calitate superioară găsește totdeauna preț.

* * *

Țările agricole sunt sărace. Ele nu-și pot permite luxul unor orânduiți costisitoare. Iată-le însă pornite să trăiască tot atât de bine ca țările cu structură financiară puternică. Uită, prea adesea, că numirea unui singur slujbaş nefolositor, înseamnă risipirea a câtorva vagoane de cereale, - munca a numeroase familii de plugari. Un automobil peste nevoi înseamnă răpirea unei sume importante din patrimoniul național.

Multe s'ar schimba într'o țară agricolă, dacă în loc să se facă socotelile în bani, s'ar face în produse. S'ar observa atunci că un rând de haine costă patru - cinci mii de kilograme de porumb, o intrare la cinematograful cincizeci - șazeci de kilograme, o cursă cu automobilul tot atât, un bărbierit la frizer cincisprezece - douăzeci de kilograme, o cursă cu tramvaiul cinci kilograme, o țigară pe care o aprindem și prea ades o asvârlim nefumată, două-trei kilograme, etc. Bine înțeles că am luat prețul dela producător, nu acela de pe piețele capitalei.

* * *

Câte reflecții îngăduie cifrele de mai sus. Nu știu dacă onorabilul conte le-a făcut. Căci, în adevărat cârmuitor englez, a redus toată

problema crizei economice actuale, la o chestiune de politică comercială. E pentru liberul schimb, - bineînțeles. De altfel, de multe ori am făcut constatarea că înșiși erglezii «protecționiști», tot pentru liberul schimb sunt. Pe bună dreptate. Doară acestui regim își datorește Anglia cea mai mare parte din puterea și bogăția ei.

Cu adevărat onorabilul conte Beauchamp scrie :

« Civilizația modernă implică o interdependență tot mai strânsă între țări. Ridicând bariere vamale, punând alte restricții în calea schimbului, fără deosebire de ce natură sunt ele, urmând o politică strânsă naționalistă contra naturii, tinzând ca fiecare țară să se înestuleze singură, - cele mai multe țări nu fac decât să-și îngreuiască viitorul și să întârzie progresul economic universal ».

« Dela 1919, teritoriile vamale ale Europei au sporit dela 20 la 27. Neajunsul barierelor astfel ridicate au mai fost agravate prin schimbările continue aduse tarifelor vamale. Ele împiedică statele industriale și comerciale să accepte angajamente pe termene lungi și să pună bazele unei politici comerciale cu scadență mai îndepărtată ».

Iar mai departe : « Una din urmările tarifelor de luptă e că masa poporului se vede nevoită să cheltuiască mai mult pentru cumpărarea unui aceluiasi obiect. Altă urmare : luptele economice au dus la șomajul cronic. Unul din factorii principali ai crizei economice europene e tocmai scăderea puterii de cumpărare datorită șomajului, la rândul său urmare a ridicării de bariere vamale ».

« O asemenea politică duce, uneori, la restricții indirecte ale schimbului, cum sunt subvențiile, tarifele diferențiale, măsurile discriminatorii și altele de acest fel. Dumpingul, între altele, demoralizează piața mondială, spre paguba tuturor țărilor interesate ».

În sfârșit, contele Beauchamp scrie :

« Fără de teama de a ne înșela, putem nota : sărăcia masei nu se datorește unei cauze naturale inevitabile, ci acțiunii cumpănite a câtorva oameni, grupați în puternice organizații de interese comerciale și industriale, care au reușit să se facă protejați în multe țări, cu singurul scop de a se îmbogăți în detrimentul public ».

« Nimic altceva decât o răsturnare totală a tendințelor vamale actuale poate readuce prosperitatea printre națiuni. În lume n'avem lipsă nici de materii prime, nici de produse alimentare. Avem o reducere artificială a puterii de cumpărare, reducere care se opune la îmbunătățirea standardului de viață al masselor ».

« Problema e complexă, dar soluția e simplă : singura politică economică științifică pentru lumea de după război e libertatea absolută a schimburilor ».

După cuvintele acestea, cu adevărat nobilul conte, lord președinte al consiliului privat, și-a pus semnătura. Păcat. Am fi vrut să-i cunoaștem părerile și în alte câteva chestiuni. De pildă, ce crede

despre acei - atât de puternici și numeroși - care visează înnoiri sociale sau se leagă în iluzii autarhice?

— «Sunt naivi sau neînțelegători. Lumea are nevoie de muncă și de libertate. Lăsați să sporească, pe cale naturală, puterea de cumpărare a maselor și toate se vor îndrepta!»

Iată, în logica ideilor arătate, cam ce ne-ar fi răspuns contele Beauchamp, K. G ; M. P. În felul acesta, cu adevărat nobilul conte, ar fi complectat părerile sale, atât de drepte, - încât, parcă te miră că au apărut în literatura economică.

Căci, - s'o recunoaștem, nu lumea e stricată - cum spune Gabriel Marcel - ci ideile.

GEORGE STROE

DESPRE IDEOLOGIA LUI EMINESCU ¹⁾

Se acumulează, în sfârșit studiile asupra operei lui Eminescu.

D. Cezar Papacostea cercetează urmele de filosofie antică ; D. Murărașu, naționalismul ; Cora Valescu, pesimismul ; Iuliu Iura, mitul ; iar acum în urmă G. Călinescu, în primul volum consacrat «Operei» lui Eminescu, expune și interpretează filosofia teoretică și practică a acestuia. Până se va scrie un referat amănunțit despre Eminescu. După ultimele publicații, dăm aci câteva însemnări din lectura acestei din urmă ca una ce tratează în cadru larg gândirea totală a părintelui literaturii noastre moderne.

Cu scrisul său agreabil popular, Schopenhauer s'a interpus între Kant și mulțimea amatorilor de filosofie. Zeci de ani au mers așa lucrurile printre literații europeni cu ambiție de filosofie ; sumedenie dintre aceștia au trăit și au scris în convingerea că mijlocul eminent pentru a cunoaște filosofia lui Kant este răsfoirea lui Schopenhauer. Doar acesta însuși se afirmă cu abilitate naivă ca porte-voix autentic al celui ce întemeiează idealismul critic. Firește această modă dogmatică a trecut și pe la noi : și la noi s'a zis : Kant, adică Schopenhauer. Apoi în detaliu că, în Eminescu, de exemplu în *Sărmanul Dionis*, învățăm filosofie kantiană. Cu exactitatea răbdătoare ce-l caracterizează, Călinescu îndreaptă această fundamentală greșală referitoare la ideologia lui Eminescu. Schopenhauer era om de temperament, înainte de a fi gânditor filosofic ; apriorismul timpului se prefăcuse la el în «die Wesenlosigkeit der Zeit», - ceea ce-i trebuia lui pentru a nega istoria și a se putea înverșuna asupra nimicniciei vieții. Fără îndoială : «Eminescu înțelegea cum trebuie pe Kant» ; însă aceasta

1) G. Călinescu. *Opera lui Eminescu*. Volumul I, «Cultura Națională».

nu are a face : acolo unde Eminescu își nutrește poezia din filosofie, el operează cu elementele unui « panteism spiritualist », care ne amintește de Spinoza, de idealismul lui Fichte, de ideologii magice, de credințe în revenirea acelorași forme fenomenale și în metempsihoză. Eminescu a definit doar poezia : voluptuos joc cu imagini.

Din filosofie, ca și din orice alt izvor, Eminescu își oprea imaginile care-l fermecau mai întâi pe el însuși. « Vis al neființei e universul cel himeric ». *Vis al neființei* este un fel de non-sens, pentru cine ar vrea să ia vorbele acestea drept formulă filosofică. Dar *vis* și *neființă* țin de același conținut, și ambele funcționează ca imagini ale unui același complex : irealul, - poate niște reflexe din nihilismul budist : poetului îi trebuia acumulare de imagini, pentru a da substanță cât mai densă unui acord de tonuri afective, pentru a înscris cu o apă tare cât mai concentrată sentimentul irealului. O poemă nu e o expunere coerentă de teoria cunoașterii. - Judicios încheie Călinescu : « cunoștințele de mai târziu și poate chiar înrăuririle, pe care nu suntem în stare să le dovedim, fiindcă templul a rămas cu zidurile rețezate, n'au alterat schopenhauerismul profund al lui Eminescu », în adevăr : « cu oricâte abateri, filosofia lui este, în esența ei, o variantă, uneori și mai mult, un comentariu al filosofiei lui Schopenhauer ». În total, filosofia teoretică a lui Eminescu este eclectică. Evident, interesul său pentru metafizică, și prin ea numai, și pentru teoria cunoașterii, era considerabil. Fragmente filosofice în versuri și în proză, din materialul manuscris, întăresc destul acest fapt pe care-l arătase, din capul locului, textul poeziilor publicate. Însă filosofia teoretică a fost pentru dânsul, pe deoparte, izvor de imagini ; fundament pentru o morală și o politică, pe de altă parte. Fără interes de sigur nu este o cercetare - atât de minuțios lucrată - ca a d-lui Al. Dima, a următorilor de idei și terminologie hegeliană la Eminescu (în *Viața Românească* din 15 Februarie 1934), fiindcă Eminescu trebuie să fie pentru noi Români subiect eminent de studiu ; și în deosebi prețioasă e apropierea pe care o face d. Dima între monarhismul lui Eminescu și acel al lui Hegel. Hotărît rămâne însă că, în « atitudinile strict ideologice filosofia lui Schopenhauer reprezintă un punct de plecare ». (Călinescu, pag. 93).

Greșită din principiu este orice încercare de a descoperi un sistem riguros în gândirea teoretică a lui Eminescu. Originalitatea sa ca gânditor - atât de chipul cum din această gândire răsar propozițiile gândirii practice (pag. 89).

O instructivă ilustrare a acestei greșeli de metodă care consistă în a strânge de aproape textele poetice pentru a scoate din ele o filosofie unitară precisă, ne dă Călinescu în analiza *Luceafărului*, - « poemul socotit de toți ca inima gândirii poetului ». După ce enumeră în treacăt câteva din cele mai impresionante explicații propuse de zeloși comentatori - Luceafărul este arhanghelul Mihail și Eminescu

e un mistic care practică postul și prevestește mișcarea ortodoxistă contemporană ; Luceafărul este Neptun stăpânind fundul apelor, un demon acvatic care practică vrăji venerice ; Luceafărul este o combinare de Satan-Lucifer cu Orfeu ; Luceafărul este Logosul creator ; Luceafărul este pământul românesc, iar Cătălina e nația română - Călinescu ne pune sub ochi singura explicare « plauzibilă », pe a lui Eminescu : « înțelesul alegoric ce i-am dat este că, dacă geniul nu cunoaște nici moarte și numele lui scapă de simpla uitare, pe de altă parte însă, pe pământ, nu e capabil a ferici pe cineva, nici capabil de a fi fericit. El n'are moarte, dar n'are nici noroc ».

Despre consacratul « pesimism » al lui Eminescu, autorul ne propune formula că, « în poezie pesimismul este invers proporțional cu vârsta ». Tocmai în tinerețe, « când poetul se agita cu atâta frenezie naționalistă în vederea serbării dela Putna », și pe când sănătatea îi era încă bună, pesimismul său își dă « cea mai completă și mai grandilocventă expresie ». Înțelegem așa : cu cât înainta în vârstă, cu cât Eminescu își consacra mai mult energiile gândirii sale asupra etice și politice, cu atât firește, pesimismul devenea pentru el mai neglijabil și mai neglijat. În *Cezara* ascetismul budist al lui Schopenhauer este uitat, în folosul unui epicureism sădit în primitivitate : pustniciei săi, ca și Cezara, se răsfăță goi, în valuri și își afundă trupul în ierburi și flori. Din primatul schopenhauerian al instinctului, Eminescu scoate o concluzie răsturnată, hedonistică.

În primatul instinctului își fundează Eminescu și ideile politice : Și aici, conștiința și raționalitatea sunt răul, sunt avocații diavolului. Modelul e statul « natural » al albinelor. Potrivit ierarhiei naturale a instinctelor, politica lui Eminescu se clădește pe un materialism - sau cel puțin un realism - economic. În statul conștient, rațional și « contractual », triumfă minciuna, falsă viață de stat și falsă cultură. În cazul României, această minciună se încarnază în *liberali*, în greco-bulgărimi, « hibrizii » sterpi și pernicioși, ființe dezagregate și căzute într'un individualism distrugător de state ; sau, cu o fra pantă formulă de spirit regional moldovean : « masa Caradalelor, pe care Moldovenii din eroare o numesc Munteni ». « Ia un băiat de bulgar, trimite-l la Paris și rezultatul chimic e un june român ».

Acestei păтури suprapuse se opune națiunea autentică cu voința ei oarbă de a trăi. Pătura suprapusă este inventatoarea formelor goale de cultură, necesare parazitismului său esențial, apăsătoare și distrugătoare pentru singura clasa pozitivă a societății românești, pentru țărănime. Astfel se precizează, în esență etnică, pentru Eminescu, discrepanța între formă și fond, semnalată și criticată de Junimea, cu Maiorescu în frunte. « Dela anul 1848 începând, scrie Eminescu, Românii au pierdut simțul istoric. Cuvinte nouă fără cuprins, oameni noi fără trecut și fără valoare, o limbă pășărească în locul vrednicei limbi a strămoșilor, instituțiuni nepotrivite cu trebuințele

modeste ale țăranului dunărean, au înăbușit frumoasele și spornicele începuturi ale unei literaturi într'adevăr românești, ale unui naționalism, nu de fraze banale, ci de un cuprins real ».

Eminescu își îndreaptă deci polemica împotriva tuturor manifestărilor parazitare orășenești : excesul funcționăresc, « prolctariatul condeiului », literatura falsă franțuzită, înstrăinată de frumusețea limbii și a poeziei populare - pe care toate, el le alipește regiului nefiresc al formelor de stat liberale.

Păstrătoare ale spiritului național au fost singure, vorba și poezia populară, și biserica ortodoxă.

Dar în biserică poetul nu vede numai o păstrătoare a spiritului național și a limbii strămoșești : ea e și puterea principală întru armonizarea claselor, armonie care era sănătatea societății românești în trecut.

Regenerarea și mântuirea, se vor găsi, prin urmarea, în mântuirea de liberalism, în apărarea țării de industrializare și de capitalism apusean, în eliminarea intermediarului comercial parazit, în specie a Evreului, în degrevarea statului de excesul funcționăresc, în revenirea la mica industrie din trecut, în total deci autarhie economică în marginile unui stat agrar.

În « Opera lui Eminescu », regăsim pe învățatul și omul de gust care ne-a dat acum trei ani viața lui Eminescu.

Am scris atunci « norocoasă superb este întâlnirea, în același om, a tinereței cu virtuozitatea rutinată. Fizionomia istoricului literar G. Călinescu înviorează neașteptat aspectul studiilor istoric estetice în țara aceasta. Această *Viață a lui Eminescu* îmi pare, în spirit cercetător și învățătură, în pătrundere artistică și talent literar, una din cele mai reușite cărți românești ». Astăzi, Călinescu urmează cum a început. Aceiași atentă informație, aceiași fericită îmbinare de agerime judicioasă cu subtilă ingeniozitate, acum ca și atunci. Cetitorii de lucruri bune rămân plăcut îndatorați, încă odată, lui G. Călinescu și editorului său.

PAUL ZARIFOPOL

Revista Revistelor

TIPĂRITURI FILOSOFICE ROMÂNEȘTI

Deși au apărut între timp câteva cărți de filosofie românească demne de recenzat, ne vom grăbi să recenzăm revistele filozofice și studiile, întrucât actualitatea acestora se consumă foarte repede. În general, la noi, o carte stă în vitrină o lună și interesează cel mult două. Revistele abia dacă interesează câteva săptămâni. Să ne grăbim, așadar, ca lucrurile să nu fie date uitării.

Ultimele numere din anul 1933 ale *Revistei de Filozofie*, au apărut sub forma unui omagiu închinat profesorului P. P. Negulescu, cu prilejul împlinirii a șaiszeci de ani de viață. Obiceiul de a tipări volume omagiale este răspândit în apus, mai ales în Germania. Nu de multă vreme a fost introdus și la noi, și astfel am avut, la scurte intervale, volumul închinat profesorului Bianu, cel închinat profesorului C. Rădulescu Motru, iar astăzi avem omagiul profesorului Negulescu.

Omagiul acesta din urmă este întru câtva deosebit conceput de felul în care fusese volumul închinat d-lui C. R. Motru. În timp ce volumul acela constituia un fel de «systematische Philosophie» cuprinzând vederi asupra tuturor disciplinelor filozofice și a stadiului lor de dezvoltare în care se găsesc astăzi, volumul închinat d-lui prof. Negulescu nu cuprinde nici o preocupare sistematică și nu prezintă nici o convergență a studiilor care-l alcătuiesc. De asemenea, în timp ce primul volum omagial cuprindea numeroase date biografice și studii asupra personalității celui omagiat, volumul acesta de-al doilea prezintă unul singur.

Dacă lipsa preocupărilor sistematice din omagiul profesorului Negulescu nu se arată deloc supărătoare, întrucât bogăția materialului și valoarea lui ne răsplătește cu prisosință, în schimb am fi dorit o dezvoltare mai largă asupra vieții și activității gânditorului omagiat, care este una din figurile cele mai remarcabile ale culturii românești de astăzi.

Asupra vieții autorului, o viață lineară și de o ținută cum nu sunt multe, nu s'a scris, din nefericire, nimic. Volumul omagial se deschide cu studiul d-lui Al. Posescu, intitulat «P. P. Negulescu ca gânditor și istoric al filosofiei». Studiul acesta încearcă cuprinderea întregii

activități a autorului omagiat și reușește să ne-o dea, în bună parte.

Autorul arată că, după gânditorul omagiat, filosofia trebuie înțeleasă ca fiind « analiza primelor principii și sinteza ultimelor rezultate ale științei, în vederea explicării universului ». Dar, întrucât e vorba de analiza primelor principii, prima problemă pe care trebuie să și-o pună un cercetător trebuie să fie problema cunoașterii, și d. Negulescu, spune autorul, a și început în felul acesta, punându-și problema cunoașterii în prima d-sale lucrare, « Critica apriorismului și a empirismului ». Reluată mai târziu, în cursurile dela facultate, problema cunoașterii a căpătat numele de problema epistemologică și a oferit materialul unor îndelungate cercetări, în urma cărora, afirmă autorul, d. Negulescu trebuie trecut printre susținătorii empirismului realist. Dar problema cunoașterii nu e decât « așcutirea de cuțite » și d. Negulescu trece mai departe, la studiul problemei cosmologice, unde cu ajutorul rezultatelor obținute până acum de științele naturii, încearcă să explice universul. În această încercare, spune autorul, d. Negulescu se dovedește apărător al evoluționismului spencerian. În sfârșit, punându-și o a treia problemă, problema ontologică, în care se discută natura universului, d. Negulescu pare a concluda că în univers nu există decât materie și poate în acest sens fi numit materialist.

Ceea ce însă, spune autorul, constituie meritul cel mai mare al d-lui Negulescu este felul cum concepe studiul istoriei filozofiei. Într'adevăr, rolul istoricului filosofiei este de a explica sistemele filosofice, nu de a le expune sau de a le critica. În consecință, istoricul trebuie să cerceteze modul cum a luat naștere un sistem, și apoi să descopere logica internă a sistemului. În acest înțeles, istoria filozofiei este un fel de reconstruire a sistemelor, iar în arta aceasta de a reconstrui, spune autorul, d. Negulescu s'a dovedit neîntrecut.

Caracterizând concepția d-lui Negulescu drept empiristă, evoluționistă și materialistă; indicând metoda de cercetare în câmpul istoriei filosofiei și arătându-i meritele - studiul d-lui Posescu face incontestabil, înconjurul gândirii autorului omagiat. Cum studiul se întemeiază pe o cunoaștere directă și exactă a lucrurilor discutate, el are toate șansele de a fi schița adevărată a concepției d-lui Negulescu. În orice caz, d. Al. Posescu realizează, prin studiul d-sale, cea mai prețioasă introducere în studiul acestei concepții.

Restul volumului omagial cuprinde studii de natură variată, majoritatea însă interesante filosoficește. E de reținut faptul că aproape toate studiile cercetează probleme restrânse, pe care încearcă să le adâncească științific. Nici un omagiu nu putea fi mai frumos pentru profesorul Negulescu, decât ansamblul acestor cercetări de specialitate, îngrijite și prudente, participând parcă toată dela soliditatea științifică și rezerve filosofică pe care o profesează atât de neostenit însuși d. Negulescu.

«Filosofie și Istorie», studiul d-lui M. Florian, pune în joc, este drept câteva probleme mari, pe care încearcă însă să le rezolve în planul restrâns al istoriei filozofiei, ca disciplină. D. Florian pleacă dela observația că istoria neagă filosofia și filosofia neagă istoria, întrucât una lucrează în planul temporalității și cealaltă într'un presupus plan al eternității. Totuși există o soluție, spune d. Florian, prin care istoria se dovedește implicată în filosofie, relativul în absolut. Intr'adevăr filosofia are un caracter problematic. «Problema, fiindcă e problemă, domină indivizii, sistemele și vremurile, însă soluția ei e determinată istoric». Așadar opoziția cade, și adevărul intemporal se constituie totuși în timp și prin timp. Istoria filosofiei este posibilă. Și studiul d-lui Florian se încheie arătând în detaliu această posibilitate. Gândit și întemeiat, studiul acesta ni se pare totuși că nu lămurește până la urmă o problemă care pare la un moment dat în discuție: dacă filosofia poate fi tratată dincolo de istorie sau nu. Dar sperăm că d. Florian va relua și va desvolta cândva studiul d-sale de astăzi.

Studiul de sociologie al d-lui N. Petrescu este cu adevărat un studiu de generalități. Autorul reușește totuși să le manevreze în așa fel, încât să ajungă la o încheiere precisă. Discutând sociologia ca disciplină filosofică, d-sa pare a combate implicit câteva din tendințele sociologiei de astăzi, care caută să devină excesiv de științifică. Verderile d-sale ar putea fi în asentimentul gânditorilor filosofici, dacă pentru d-sa filosofia ar fi mai mult decât o vagă disciplină generalizatoare și sintetică, așa cum pare deseori a o concepe. În schimb studiul d-lui Eugeniu Speranția, unul dintre gânditorii cei mai productivi ai filosofiei românești, se mișcă într'un plan restrâns și pare a ajunge la câteva rezultate științifice efective. D-sa arată că «prin existența raporturilor sociale între conștiințele individuale se deschide o nouă și originală cale de achiziționare a cunoștințelor», și arată sub titlul «Cunoștința socialmente relatată», câteva din aspectele acestei interesante probleme sociologice, care închide în ea o și mai interesantă contraparte logică.

Deosebit de interesant, pentru că discută probleme atât de puțin întâlnite în cultura noastră, ni se pare studiul d-lui Enric Oteteleşanu «Despre criza fizicii teoretice». D. Oteteleşanu împreună cu d-nii Octav Onicescu, Chr. Musceleanu și alți câțiva, sunt printre puținii, la noi, informați într'o disciplină atât de precumpănitoare în apus, cum este fizica teoretică. Studiul d-lui Oteteleşanu pare a face parte dintr'o lucrare mai vastă.

Un gânditor pe care ne-ar place să-l vedem mai des în lumea speculației pure este d. Paul Zarifopol, cu fragmentul d-sale intitulat «În planul estetic». D. Zarifopol pare a pregăti un tratat de estetică, ale cărui idei se trădează, cel puțin în parte, în fragmentul acesta.

Poziția d-sale este aceea unui a anti-intelectualist convins, care luptă așadar împotriva celor ce cred « că starea estetică constă în a descoperi unitatea în varietate ; sau a lua, cu ocazia unor forme trecătoare, cunoștință de ideile eterne ; sau a-și umfla pieptul în simpatie socială ». Mărturisim că, din scrierile anterioare ale d-lui Zarifopol n'am fi crezut să găsim în d-sa un estetician care să ia atât de categoric partea sensibilității în opoziția clasică dintre sensibilitate și intelect. Fragmentul pe care ni-l dă acum descrie extazul și starea estetică în termeni care reușesc să fie totdeodată științifici și sugestivi. Totuși, din câte înțelegem, d. Zarifopol nu discreditează complet intelectualismul estetic, și ni se pare caracteristic finalul studiului, în care Socrate, contemplând ideile, este declarat ca trăind o stare estetică. Atunci starea estetică nu îngăduie ea un conținut de idei, și nu revenim la «unitate în varietate», «idei eterne», etc... ? — Dar să așteptăm tratatul...

Volumul omagial mai cuprinde studii de ale d-lor Șt. Bezdechi, Alexandru Naum și Al. Oteteleşanu pe care o cronică filozofică le poate lăsa de o parte. Un studiu frumos lucrat este cel al d-lui C. Narly asupra lui Helvetius. Studiul d-lui I. Brucăr « Problema rickertiană a neantului » intră într'o lucrare mai vastă, asupra problemei neantului în general, lucrare pe care am dori să o vedem cât de curând.

Rămâne studiul d-lui N. Badgasar, un studiu cu adevărat original și împrejurul căruia s'au și încins tot felul de comentarii. Ceea ce este din capul locului interesant, în studiul acesta intitulat « Asupra noțiunilor individuale », este faptul că se prezintă ca rezultatul unei munci excepțional de ordonate. În această privință, d. N. Badgasar ar putea fi un exemplu pentru lumea științifică dela noi, în special pentru cei tineri. Pornind dela studii de informație, trecând prin studii de interpretare filozofică, d. Badgasar abia după mai mulți ani de muncă îndrăznește să afirme o concepție originală. Iar această concepția respectă toată munca d-sale anterioară, în special cea frumoasă «Filosofie contemporană a istoriei», din care pare chiar a fi crescută.

În studiul d-sale, d. Badgasar afirmă că logica obișnuită face o eroare vorbind numai despre noțiuni generale. Există și un anumit tip de noțiuni individuale, cele întâlnite mai ales în științele istorice. Ceea ce îl face pe d. Badgasar să ajungă la ideea aceasta, este observația că o noțiune nu poate fi generală în raport cu lucrurile particulare, căci noțiunile sunt de ordin logic și lucrurile sunt în planul realității. Deci « invocăm domenii eterogene ». D. Badgasar crede că descoperă atunci individualul tot în planul logic, ca noțiune, și începe descrierea acestui nou tip de noțiune. Nu-i putem urmări aci descrierea, deși nu se poate fi dintr'odată de acord cu ea ; dar vom menționa acest lucru curios că d. Badgasar se adăncește în descriere, părănd că uită motivul pentru care introdusese noțiunea individuală. (« să nu invocăm domenii eterogene »). La ce servesc atunci noțiu-

nile individuale? Autorul pare a-și da seama de obiecțiunea aceasta și scrie : « din cele expuse până acum ar reieși că cele două categorii de noțiuni se mișcă în planuri diferite... Totuși lucrurile nu stau chiar așa. În activitatea științifică... se recurge *adesea* la individual». Dece « adesea »? Nu ar trebui « întotdeauna »? - Autorul s'ar putea să desvolte lucrurile acestea în restul lucrării sale, pe care o așteptăm cu o legitimă nerăbdare.

Dacă Revista de Filosofie a îmbrăcat o haină de sărbătoare în ultimele ei numere *Arhiva pentru știința și reforma socială*, apărută în ultima lună a anului 1933, s'a prezentat ca de obicei, ceea ce înseamnă încă impresionant de mult. Socotim că *Arhiva* nu este numai cea mai bună publicație științifică din cultura noastră, dar chiar una dintre cele mai valoroase publicații științifice europene. Felul cum a înțeles Institutul Social Român, prin d. prof. D. Gusti, să organizeze această revistă, cadrele precise în care este lucrată, documentele pe care le aduce, munca de ansamblu și de detaliu prin care se realizează ea, - toate acestea depășesc orice laudă românească.

Ultimul volum, de aproape 400 de pagini, păstrează nedesmintită ținuta revistei. Volumul se deschide prin studiul d-lui Octav Onicescu, intitulat « Politica Socială a României în timpul depresiunii mondiale » studiu care, deși a format obiectul unei conferințe anterioare, este totuși bogat în date științifice și variază ca probleme discutate, pe cât poate fi un studiu de Arhivă. D. George Sofronie, urmează cu un studiu asupra « Dreptului statului de a declara război », în care problemele internaționale ale zilei sunt iarăși documentat discutate. « Arhiva monografică » aduce și de astă dată un material însemnat pentru cunoașterea vieții românești dela sate. Studiile d-lor Traian Herseni (Observații sociologice privitoare la copiii din Drăguș), Adrian Negrea (Procesul de emigrare a Drăgușenilor în America) constituie două momente de valoroasă cunoaștere științifică a realităților noastre sociale. « Arhiva legislativă » prezintă studiul în limba franceză al d-lui Alexandru Costin (*Les Jugements déclaratoires en Droit Roumain*), observațiile d-lui Mircea Possa (*L'exécution des jugements étrangers en Roumanie*), studiul aceluiași (Observații asupra capitolului II al anteproiectului civil), studiul desvoltat al d-lui A. Oțeteleşanu (Anteproiectul de cod civil redactat de consiliul legislativ) și, în sfârșit, « Documentările universitare din străinătate » ale d-lui Petru Comarnescu. Urmează « mișcarea ideilor » în care d. Traian Herseni discută sistemul de sociologie etică și politică al d-lui Dimitrie Gusti, și o foarte bogată rubrică de recenzii și cronici.

Mărturisim că ni se pare imposibilă o recenzie a « Arhivei pentru Știința și Reforma Socială », căci o diversitate atât de pronunțată în cercetări și o adâncime de atâta reală valoare științifică, scapă unor însemnări atât de restrânse ca cele ale noastre. *Arhiva* nu reprezintă

un volum care poate fi cetit, mai puțin o publicație de răsfoit, ci un document științific care trebuie pus la o parte de fiecare cercetător al vieții și culturii românești, spre a fi consultat și azi și mâine și peste ani de zile.

Uneori apar în revistele noastre, mai mult literare, eseuri filosofice care trec neobservate, după cum arătam la începutul cronicei noastre. O recenzie a lor credem că le poate ridica la rangul științific pe care-l merită și în acest sens menționăm studiul d-lui Ioan D. Gherea, publicat în « Viața Românească » (Anul XXV, No. 11), studiu intitulat « Etic », în care autorul reușește, sub o formă ușoară, să discute câteva din problemele serioase ale eticei. D. Gherea arată, în acest studiu, deplasarea pe care o capătă anumite valori, tinzând să devină, din interesate și utile, valori gratuite, deplasare care se face, spune autorul, sub anumite presiuni, de cele mai multe ori, sociale. Autorul constată, că, la un moment dat, valorile acestea goale de sens încep să nu mai opereze, și atunci se întrebuițează tot felul de succedanee care să le facă eficiente. Deși nu ajunge la o concluzie articolul se prezintă totuși ca un serios atac adus eticei oficiale și îl denunțăm ca atare eticienilor care sunt dispuși s'o apere.

Nu putem să trecem cu vederea peste un fapt întâmplat în străinătate lunile trecute, și care cinstește deosebit de mult țara noastră Cunoscutul filosof francez, Edouard Leroy, a cetit în fața Academiei de Științe morale și politice din Paris un referat elogios asupra lucrării compatriotului nostru d. P. Sergescu, profesor universitar la Cluj, privitoare la dezvoltarea matematicilor în veacul al XX-lea, lucrare apărută recent în limba franceză. D. P. Sergescu, este singurul specialist din țara noastră în istoria matematicilor și cine cunoaște cât de puțin filosofia contemporană știe ce foloase trage ea din această disciplină. Autor al excelentei lucrări « Gândirea Matematică », d. P. Sergescu are tot dreptul să se aștepte, în urma acestei izbânzi europene, la o mai largă prețuire în lumea noastră românească.

C. NOICA

NAȚIONALISM SOCIAL

Drieu la Rochelle a revăzut de curând Berlinul. Impresie de sărăcire. E ruina clasei mijlocii de 15 ani încoace ; apoi Evreii s'au dat la fund ; beneficiile capitalului mare au scăzut cu slăbirea exportului. Există și un cuvânt de ordine sportan : cei trei mii de bogătași ai Germaniei trăesc modest, nu se arată prea mult în vileag, și contribuie mai mult sau mai puțin benevol pentru ajutorarea nevoiașilor.

Fascismul ușurează darea pe față a sărăciei, și se închide în austeritate autarhică. Incontestabil, există în Germania hitleristă o mare forță morală, ca și în Italia fascistă. Această forță se sprijină cu bună parte pe socialismul absorbit în fascism. Și nu e vorba de socialismul, proorocit de Marx, ci de un socialism viu și activ, ca al lui Owen, Lassalle, Proudhon și Bacunin. Marx a fost, în fond, un romantic și un liberal cu teze pseudo-savante, îmbibate de sentimentalism. De aceea a prins marxismul în Rusia, o lume candidă, mai de grabă decât în țările apusene ; și încă : în Rusia chiar a trebuit toată viclenia îndrăzneată a lui Lenin, pentru ca marxismul să treacă la practică. De altfel Marx uitase cu totul naționalismul, care e un materialism geografic. Astăzi naționalismul triumfă, capitalismul internațional este învins de naționalismul micilor burgezi. Inșă trebuie să nu uităm, că, înăuntrul severei sale autarhii, patria fascistă este nevoită să facă socialism ; și-l va face, probabil, din ce în ce mai intens. Fascismul etatizează. El este un socialism reformist. Pentru moment, desigur, lucrurile stau astfel încât marii capitaliști în Germania și Italia sunt ca niște comisari ai poporului pentru departamentul economic, plătiți foarte gras. Germania este pe drum să devină o societate foarte strict ierarhizată : merge spre regimul castelor. Este însăși scleroza capitalismului care se vede în această orientare socială. Anchilozarea progresează și prin regresul nașterilor : 17 în Germania, față cu 32 în Polonia, de ex. Înțelepciunea germană este astăzi o înțelepciune de abținere, e de tip stoic adică : strânsă și crispată. Ca să-și dea curaj, lozinca momentului german este să se facă cât mai largă paradă de tinerețe. În fond, e o lume prea slabă pentru a duce capitalismul mai departe, prea slabă de asemenea pentru a primi hotărît socialismul. Se clatină între amândouă.

(Drieu la Rochelle, în *Nouvelle Revue française*, 1 Martie 1934).

DIMITRIE GUSTI : UN SISTEM DE SOCIOLOGIE, ETICĂ ȘI POLITICĂ

Concepția d-lui profesor D. Gusti, directorul « Arhivei pentru știința și reforma socială » și președintele Institutului Social Român, asupra realității sociale prezintă un interes de imediată actualitate din două motive : 1. cercetările monografice ale I. S. R. sunt întreprinse în lumina acestei concepții ; 2. reformele culturale și școlare ale d-lui ministru D. Gusti au la bază același sistem.

D. Profesor D. Gusti nu este autorul unor sisteme disparate de sociologie, etică și politică, ci al unui singur sistem despre întreaga realitate socială, sistem unitar în care cele trei științe corespund unor perspective necesare pentru lămurirea completă a obiectului lor comun.

Cheia de boltă a sistemului o constituie *ideea de om*. Trăsătura caracteristică a omului este *conștiința*. Societatea omenească este în primul rând o *unitate conștientă*. Viața socială ne apare ca o totalitate de relațiuni, acțiuni și reacțiuni ale membrilor componenți, toate forme ale activității omenești, expresii deci ale voinței. De aici una din afirmațiile fundamentale ale d-lui profesor D. Gusti și care constituie prima treaptă a sistemului, că *esența realității sociale este voința socială*. « Voința este singura forță originală și relativ independentă în mediul cosmic, ea este condiția determinantă a organizației societății, este elementul esențial al societății, căci voința este fenomenul social cel mai elementar, fără care nu se poate concepe viața socială ». « În toate manifestările sociale, în activitatea economică, morală, în faptele politice, în obiceiurile juridice, ca și în obiceiurile religioase, elementul primordial și inițial, care dă acestor manifestări pecetea socială, este voința socială, căci nu se întâmplă nimic prin aceste manifestări, care să nu izvorască din relațiunile, acțiunile și reacțiunile dintre indivizi ». Cu alte cuvinte, voința dă tuturor ideilor și sentimentelor omenești putere de realizare socială.

Ce anume face însă ca voința să fie socială? Insuși caracterul teleologic, dinamic al voinței. Orice voință se îndreaptă către un scop, este determinată cauzal de un scop. Aceasta însemnează o decizie în favorul anumitor scopuri, deci o apreciere, o valorificare a scopurilor. Scopul valorificat însă nu este niciodată izolat, el este condiționat național, religios, economic, într'un cuvânt : este condiționat social. Individul este social nu pentru că trăește în societate, ci pentru că societatea trăește în individ ; el este sociabil prin însăși constituția psihică a voinței sale. Tot sociale sunt și afectele fundamentale care determină voința la acțiune socială. Conștiința de sine, trăsătura specifică a omului, este însoțită de două afecte principale : iubirea de sine (care nu trebuie confundată cu forma degenerată a ei : egoismul) și simpatia, adică proiectarea eului în afară, în lumea înconjurătoare. Aceste două afecte se îmbină într'un al treilea, venerația sau religiozitatea, teama respectoasă a omului în fața necunoscutului. Dintre acestea, o importanță deosebită trebuie să dăm simpatiei, pentru că, îndreptată spre lumea sufltească a altui individ, ea devine originea socializării omenești.

Omul este social prin însăși structura sa sufltească, mai înainte de orice asociație reală. Iată *apriorismul social* al d-lui profesor D. Gusti.

Manifestările sociale - a doua mare problemă a sistemului - sunt reduse la patru categorii : economice, spirituale, juridice și politico-administrative. Cele două dintâi sunt calificate categorii *constitutive* ale vieții sociale ; celelalte două sunt numite *regulative*.

Realitatea socială fiind de natură teleologică, ea se diferențiază de realitatea naturală. Sociologia este o știință spirituală sau morală. Ca să cunoaștem o faptă, trebuie mai întâi s'o înțelegem, să-i găsim

sensul. Ca să avem o lămurire a faptului social, trebuie să ne dăm seama de scopurile urmărite și de mijloacele întrebunțate. Cauzalitatea socială este de natură finală.

Voința socială, cu manifestările ei, suferă înrăurirea mediului înconjurător, a cadrelor sociale în număr de patru: cosmologic, biologic, istoric, și psihologic.

Raportul dintre voință și manifestări e de om la fapta sa. Manifestările sunt expresia voinței care le poartă, de unde trebuie să reținem două lucruri: voința socială se caracterizează prin manifestările ei, iar manifestările trebuiesc socotite ca dotate cu o cauzalitate interioară prin însăși natura activistă a voinței. Raportul dintre manifestările și cadrele de activitate la condițiile ei. Cadrele sunt condiția, nu cauza vieții sociale. Explicația sociologică este prin urmare dublă: o dată interioară, prin cauzalitatea finală specifică actelor de voință, apoi exterioară, prin condiționările care au dat posibilitatea efectuării acestor acte de voință.

Cercetările de monografie sociologică întreprinse de d. profesor Gusti și elevii d-sale se fac pe baza acestui sistem, pe « cadre și manifestări ».

Știința realității sociale, sociologia, ne prezintă societatea ca pe o realitate dinamică, în continuă activitate. Iată de ce, problemele sociologice au îndreptat sistemul d-lui profesor Gusti pe cărările eticii. Problema centrală a eticii este stabilirea idealului social, și idealul - în concepția de care e vorba - este dezvoltarea maximă a personalității umane creatoare de valori culturale.

Din cunoașterea realității sociale prezente și stabilirea sociologică a idealului etic - viitorul social de realizat - rezultă în mod firesc necesitatea unui plan și program care să propună voințelor modificarea realității actuale, recunoscută ca insuficientă, în sensul idealului. De aci s'a ajuns la problema reformei sociale, adică a politicii. Etica se bazează pe sociologie, iar politica pe amândouă, și toate trei ne dau un sistem unitar despre realitatea socială în integritatea ei existențială.

Politica trebuie să asigure realizarea personalităților și a culturii. Tot ea trebuie să introducă ordine în aceste realități. Norma politică supremă este *dreptatea*, adică armonia dintre individ, societate, națiune și umanitate.

Sistemul d-lui profesor Gusti, care pleacă dela ideea de om ca substrat al tuturor fenomenelor sociale, morale și politice, termină în întindere tot cu ideea de om, dar în forma ei socială maximă: *umanitatea*; în înălțime, cu aceeași idee în forma unei actualizări maxime: *personalitate creatoare de valori culturale*.

(Traian Herseni, în *Arhiva pentru știința și reforma socială* 1933).

CĂRȚI PRIMITE LA REDACȚIE

- JEAN PASCAL : *Privești Ieșene*, Iași, 1934, edit. « Gutenberg ».
- I. I. ALEXANDRESCU : *Melodii*, R. Vâlcea, 1934, edit. P. Anastasiu și Gr. Petrescu.
- D. FURTUNĂ : *Documentele moșiei Ceptura din județul Prahova*, București, 1934.
- ION BREAZU : *Viața literară românească în Ardealul de după unire*, Cluj, 1934, edit. Minerva.
- Prof. Dr. G. MARINESCU : *Viața, sufletul și opera lui E. Roux*, București, 1934, edit. « Cartea Românească », colecția « Știința pentru toți », Seria A, No. 53.
- G-ral RADU R. ROSETTI : *Gheorghi I. Donici*, București, 1934, edit. « Cartea Românească », colecția « Știința pentru toți », Seria A, No. 52.
- ROMULUS IOAN FODOR : *Contribuție la organizarea statisticii penitenciare*, București, 1934, edit. « Concordia ».
- SERGIU DAN : *Arsenic*, București, 1934, edit. « Cultura Națională ».
- C. ANTONIADE : *Machiavelli*, Vo. II, București, 1934, edit. « Cultura Națională ».
- EUG. SPERANȚIA : « *Papillons* » de Schumann, București, 1834, edit. « Culegerea ».
- VICTOR STOE : *Intrebare de stele*, București, 1934, edit. « Librăriei și tipografiei « Pr. Carol ».
- M. CONSTANTIN WEYER : *Cavelier de la Salle*, București, 1934, Fundația pentru literatură și artă « Regele Carol II ».
- L. F. ROUQUETTE : *In căutarea fericirii*, București, 1934, Fundația pentru literatură și artă « Regele Carol II ».
- ALAIN GERBAULT : *Singur, străbătând Atlanticul*, București 1934, Fundația pentru literatură și artă « Regele Carol II ».
- PAUL ZARIFOPOL : *Pentru arta literară*, București 1934, Fundația pentru literatură și artă « Regele Carol II ».
- PERPESSICIUS : *Mentuni critice*, București, 1934, Fundația pentru literatură și artă « Regele Carol II ».
- DEMOSTENE BOTEZ : *Cuvinte de dincolo*, București, 1934, Fundația pentru literatură și artă « Regele Carol II ».
- Z. STANCU : *Antologia poezilor tineri*, București 1934, Fundația pentru literatură și artă « Regele Carol II ».
- G. BACOVIA : *Poezii*, București 1934, Fundația pentru literatură și artă « Regele Carol II ».
- Uniunea Camerelor de comerț și de industrie : *Reforma contribuțiilor directe. Sistemele de impozit pe venit în țările străine*. Vo. I : Anglia, Austria, Belgia, Canada, Cehoslovacia, Elveția. București, 1934.
- Uniunea Camerelor de comerț și de industrie : *Reforma contribuțiilor directe sistemele de impozit pe venit în țările streine*. Vol. II : Franța, Germania Grecia, Italia, Japonia. București, 1934.
- Uniunea Camerelor de comerț și de industrie : *Reforma contribuțiilor directe. Sistemele de impozit pe venit în țările străine*. Vo. III : Letonia, Luxemburg, Olanda, Spania, Ungaria. București, 1934.
- GH. CHRISTODORESCU : *Impozitul pe veniturile comerciale și industriale, Lupta Uniunii Camerelor de comerț și de industrie pentru ușurarea acestui impozit*. București, 1934.
- Uniunea Camerelor de Comerț și de industrie : *Camerele de comerț și de industrie. Sunt ele o povară pentru Stat sau pentru comerț și industrie?* București, 1934.
- Gh. CHRISTODORESCU : *Impozitul pe lux și cifra de afaceri*. București, 1934.
- Uniunea Camerelor de comerț și de industrie : *Rostul și preocupările Uniunii Camerelor de comerț și de industrie*. București 1934.

FUNDAȚIA PENTRU LITERATURĂ ȘI ARTĂ « REGELE CAROL II »

Marii Suverani au încurajat întotdeauna literatura și artele. Numele lor a rămas legat de epocile de strălucire care au așezat națiunile ce le-au guvernat în fruntea popoarelor civilizate. Prin crearea Fundației pentru Literatură și Artă, Majestatea Sa Regele Carol al II-lea și-a legat numele de o epocă a culturii românești plină de strălucire.

Scopurile Fundației pentru Literatură și Artă « Regele Carol al II-lea » ar putea fi rezumate în modul următor : să publice lucrări cu un conținut științific sau înalt educativ, să publice și încurajeze pe scriitorii români, să publice lucrări de informație și documentare asupra artelor plastice și să încurajeze pe artiștii români. Prin « încurajare », Fundația pentru Literatură și Artă « Regele Carol II » înțelege publicarea scriitorilor români, în special tineri, și cumpărarea de lucrări ale artiștilor pictori și sculptori, precum și răsplătirea artiștilor merituoși prin distribuire de premii anuale.

Programul Fundației pentru Literatură și Artă « Regele Carol II » cuprinde o serie de lucrări ce vor apărea în cursul anului 1934. S'a prevăzut, pentru mai târziu, și editarea unor opere care cer o pregătire mai lungă, cum ar fi, spre pildă, o nouă traducere a *Bibliei*, lucrare ce reclamă o inițiativă regală, după cum traducerea *Bibliei* apărută la București în 1686 a fost patronată de strălucitul domnitor Șerban Cantacuzino.

Programul de editură al Fundației pentru Literatură și Artă « Regele Carol II » a fost alcătuit sub directa supraveghere a M. S. Regelui ; el cuprinde opt biblioteci, create din inițiativa Majestații Sale. Cititorul va găsi enumerate pe contrapagină numai acele cărți ce au apărut de curând sau care vor apărea în scurt timp.

FUNDAȚIA PENTRU LITERATURĂ
ȘI ARTĂ „REGELE CAROL II”
BUCUREȘTI, I—B-dul Lascar Catargi, 39—Tel. 2-06-40

BIBLIOTECA «ENERGIA»

Au apărut

- M. CONSTANTIN-WEYER: «*Cavelier de la Salle*», traducere din limba franceză de Paul I. Prodan. Lei 40.
L. F. ROUQUETTE: «*In căutarea fericii*», traducere din limba franceză de E. Flămânda. Lei 40.
ALAIN GERBAULT: «*Singur, străbătând Atlanticul*», traducere din limba franceză de A. Vianu. Lei 20.

Sub tipar:

- COLONEL T. E. LAWRENCE: «*Revolta în deșert*», traducere din limba engleză de Mircea Eliade.
RENÉ BAZIN: «*Pustnicul din Sahara*». Viața părintelui Charles de Foucauld traducere din limba franceză de Alexandru Hodoș.

SCRIITORII ROMÂNI CONTEMPORANI

Sub tipar Romane

- N. M. CONDIESCU: «*Insemnările lui Safirim, I*».
Au apărut Esseuri. Critică
PAUL ZARIFOPOL: «*Pentru arta literară*» Lei 60.
PERPESSICIUS: «*Mențiuni critice, II*» Lei 80.
Au apărut Versuri
DEMOSTENE BOTEZ: «*Cuvinte de dincolo.*» Lei 60.
I. PILLAT și Z. STANCU: «*Antologia poezilor tineri*» cu portrete de Margareta Sterian. Lei 60.
G. BACOVIA: «*Poesii*» cu o prefață de Adrian Maniu. Lei 40.

SCRIITORII ROMÂNI VECHI

Sub tipar:

- MITROPOLITUL VARLAAM: «*Cazania*» (1643), ediție îngrijită de J. Byck

SCRIITORII STREINI MODERNI

Sub tipar:

- E. MADACH: «*Tragedia omului*» traducere în versuri din limba maghiară de Octavian Goga.

BIBLIOTECA DE FILOSOFIE ROMÂNEASCĂ

Sub tipar:

- D. D. ROȘCA: «*Existența tragică*». Lei 60.

OPERELE PREMIATE ALE SCRITORILOR TINERI NEEDITAȚI

Sub tipar:

- VLADIMIR CAVARNALI: «*Poesii*».
EUGEN JEBEANU: «*Inimi sub săbii*» poeme.
HORIA STAMATU: «*Memnon*», versuri
DRAGOȘ VRÂNCEANU: «*Cloșca cu puii de aur*», versuri.
EMIL CIORAN: «*Pe culmile disperării*».
CONSTANTIN NOICA: «*Mathesis*».

PUBLICAȚIILE INSTITUTULUI SOCIAL ROMÂN

ARHIVA PENTRU ȘTIINȚA ȘI REFORMA SOCIALĂ, organ al Institutului Social Român, Director D. Gusti. Abonamentul anual 500 lei.

BIBLIOTECA DE SOCIOLOGIE, ETICĂ ȘI POLITICĂ :

A. Studii și Contributii :

1. TRAIAN HERSENI : *Teoria monografiei sociologice, cu un studiu introductiv de D. Gusti : Sociologia monografică, știință a realității sociale.* Prețul 80 lei.
2. H. H. STAHL : *Tehnica monografiei sociologice.* Prețul 80 lei.
3. D. GUSTI : *Sociologia militans* (sub tipar).

B) Monografia sociologică :

1. *Satul Drăguș* (în lucru).

C) Texte și traduceri.

- « *Buletinul Secției Economice* », Abonamentul anual 200 lei.
- « *Buletinul Secției de Studii Cooperative.* Abonamentul anual 300 lei.
- « *Buletinul Secției Bibliologice* ». (Depozitul legal) 1932. Prețul 50 lei.
- « *Noua Constituție a României și Nouile Constituții europene* », (epuizat), 23 prelegeri publice organizate de I. S. R. în 1921—1922 și textul nouilor constituții europene. Un volum de 560 pagini, legat, 250 lei.
- « *Doctrinile partidelor politice* » (epuizat), 19 prelegeri publice organizate de I. S. R. în 1922-1923. Un volum de 300 pagini, legat.
- Politica externă* » (epuizat, ediția II în lucru), 20 prelegeri publice organizate de I. S. R. în 1923-1924 și documente în limba franceză : *Tratate de pace, convenții.* Un volum de peste 700 pagini, legat.
- « *Politica culturii* », 25 prelegeri publice organizate de OI. S. R. în 1927-1928 cu o anexă de documente și legiuiri culturale din țară și străinătate. Un volum legat de 558 pagini, 400 lei.

Se procură dela principalele librării și dela Sediul Institutului Social Român București, Piața Romană 6, etajul III (Palatul Academiei de Inalte, Studii Comerciale și Industriale).

FUNDAȚIA PENRTU LITERATURĂ ȘI ARTĂ
„REGELE CAROL II“

PAUL ZARIFOPOL

PENTRU ARTA
ȘI LITERATURA

MAUPASSANT
FLAUBERT
ANATOLE FRANCE
RENAN
MARCEL PROUST
LA ROCHEFAUCAULD
MOLIÈRE

LEI 60

REVISTA FUNDAȚIILOR REGALE

va publica în numerile viitoare :

<i>G. Bogdan-Duică</i>	Școalele Blajului în veacul al XVIII-lea.
	Literatura școlară.
<i>D. Gusti</i>	Monografia sociologică, o metodă de cunoaștere a națiunii.
<i>Dr. G. Marinescu</i>	Știință și Cultură.
<i>Nicolae Petrescu</i>	Instituția cabinetului în Anglia.
<i>Ion Petrovici</i>	Reflecții asupra inconsecvenței.
<i>Dan Rădulescu</i>	Impasul atomistice moderne.
<i>I. Simionescu</i>	Bacalaureatul.
<i>Eugen Speranția</i>	Perspectiva istorică
<i>V. Vâlcovici</i>	Evoluția universului.
<i>Al. Bîlciurescu</i>	Versuri.
<i>N. Davidescu</i>	Versuri.
<i>Artur Gorovei</i>	Viața lui Matei Millo la Paris.
<i>Claudia Millian</i>	Inapoi la suflet.
<i>Tudor Mușatescu</i>	Râul Doamnei.
<i>Barbu Brădescu</i>	Problema Adriaticei.
<i>Ioan Budu</i>	Menelas Ghermani.
<i>Em. Ciomac</i>	Modest Mussorgsky.
<i>Al. Ciorănescu</i>	Rugăciunea lui Petre Cercel.
<i>Mircea Florian</i>	Anti-intelectualism.
<i>Melanie Hayeck</i>	Metafizică cu Balzac.
<i>N. I. Herescu</i>	Clasicismul lui Eminescu.
<i>I. Igiroșianu</i>	Adevărul asupra Genevei.
<i>N. Lupu-Blaj</i>	Sășii din Ardeal.
<i>Al. Mironescu</i>	Ideea de element.
<i>R. Monta</i>	Echitatea în dreptul englez.
<i>Grigore Popa</i>	Peisaj ardelenesc.
<i>Paul Sterian</i>	Metodele de recensământ politic.
<i>George Stroe</i>	Omul care ar fi putut să înlăture Revoluția franceză.
<i>Z. Pâclișanu</i>	Guvernele maghiare și mișcarea memorandistă.

Abonații Revistei Fundațiilor Regale vor primi ca supliment gratuit, la fiecare trei numere ale revistei, câte un exemplar din „Biblioteca Teatrului Național din București”, a cărei editare a fost preluată de Fundațiile Regale.

**Abonamentele se fac la administrația revistei
BUCUREȘTI I. B-DUL LASCĂR CATARGI, 39
Cont Postal, cec No. 1210**

IMPRIMERIA FUNDAȚIILOR

CULTURALE REGALE

STRADA LATINĂ No. 8

- TELEFON 4.03.02 -